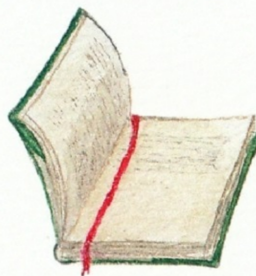

ISTORIA NEAŞTEPTATĂ

Sam Willis & James Daybell

ISTORIA

NEAȘTEPTATĂ

Sam Willis & James Daybell

Totul

ARE O

istorie

CHIAR ȘI CELE MAI

neașteptate

LUCRURI...

... și totul

SE LEAGĂ

ÎN

moduri

NEAȘTEPTATE

MULȚUMIRI

Cartea aceasta are ca scop să împărtășească o muncă de cercetare amplă și o abordare nouă a istoriei. Prin urmare, primele noastre mulțumiri trebuie să le fie adresate acelor istorici sclipitori - profesioniști și amatori - care scriu azi și care schimbă modul în care noi, ceilalți, privim spre trecut. Cu toții faceți o treabă extraordinară, deși adesea ea rămâne neremarcată și nerecompensată. Vă mulțumim pentru timpul, efortul, energia și inteligența voastră! Fără voi n-am fi putut să scriem această carte.

Mai aplicat, dorim să le mulțumim acelor istorici care ne-au inspirat în mod particular prin gândirea lor creativă, prin sprijinul și încurajările pe care ni le-au oferit de-a lungul anilor, întrucât volumul acesta țintește un public general, am ales să nu introducem prea multe note de subsol. Cu toate că noi am citit mult și cu mare aplecare și am pornit la drum având ca bază mai bine de 50 de ani - adunați la un loc - de documentare în biblioteci și arhive. Recunoaștem astfel că le suntem îndatorați colegilor istorici în ceea ce privește secțiunea de lecturi suplimentare aflată la finalul cărții, secțiune a cărei menire este de a-i incita pe cititorii noștri la o documentare aprofundată.

Dorim să le mulțumim numeroșilor noștri colegi și prieteni care, cu toată generozitatea, ne-au furnizat idei, ne-au călăuzit, ne-au sprijinit și ne-au hrănit, intelectual și nu numai: Andy Gordon, Nadine Akkerman, Nick Bamett, Sue Broomhall, Anthony Caleshu, Erika Gaffney, James Gregory, Daniel Grey, Emma Haddon, Dan Maudlin, Angela McShane, Elaine Murphy, Svante Norrhem, Lordul John Russell, the Worshipful Company of Glovers, Adam Smyth, Jacqueline Van Gent, Charlie și A. J. Courtnay, Suzie Lipscomb, Janina Ramirez, Phillip Northcott, Darius Arya, James Holland, Michael Duffy, Andrew Lambert, Jennie Stogdon și, dintre twitterați, lui @HunterS_Jones, ©RedLunaPixie, @KittNoir și @Kazza2014.

Mulțumiri colective le datorăm și lui Dan Snow, Dan Morelle, Tom Clifford și fantasticei echipe History Kit, pentru tot sprijinul și toate încurajările lor, cât și lui Will Atkinson, James Nightingale, Kate Straker, Seăn Costello și tuturor celor de la Atlantic Books.

Dorim de asemenea să vă mulțumim tuturor (și sunteți sute de mii) celor care ați ascultat podcastul nostru sau care ați venit să vedeți unul dintre evenimentele noastre live și ați fost atât de amabili și de entuziaști.

Totuși, mai presus de orice, vrem să le mulțumim familiilor noastre, pentru tot ce au făcut pentru noi și continuă să facă, pentru că suportă în viețile lor un istoric - închipuiți-vă, dintre *toate lucrurile de pe pământl*

Această carte a fost creată pentru voi.

Sam și James

Isca - Escanceaster - Exeter

Ziua sfântului Eligius -12 Rabî' al-'awwal

1439 - LXILMMXVn -1 decembrie 2017

INTRODUCERE

Cartea aceasta s-a născut din seria de podcasturi *Istoria neașteptata,* care ne-a oferit amândurora, în calitate de istorici profesioniști, mai multă stimulare intelectuală și mai multe prilejuri de amuzament decât orice alt proiect anterior al nostru. Seria aceasta ne-a schimbat fundamental modul de a privi trecutul - și prezentul - și sperăm că volumul de față va reuși să vă schimbe și vouă perspectiva.

Ideea e simplă. Noi credem că totul - adică *absolut totul,* chiar și cele mai neașteptate lucruri - are o istorie și că istoriile astea se leagă, unele de altele, în moduri neașteptate și adesea aproape magice.

Cartea aceasta a fost gândită ca o călătorie care să prilejuiască descoperiri istorice, o călătorie pe parcursul căreia abordăm unele dintre cele mai mărețe teme istorice - de la dinastia Tudorilor la cel de-al Doilea Război

Mondial, de la Imperiul Roman la victorieni -prin intermediul unor subiecte complet neașteptate.

Veți afla din acest volum cum istoria *bărbii* se leagă de Războiul Crimeii; cum istoria *agrafei de hârtie* are treabă cu Stasi; cum istoria *bulelor* (ca și aceea a *pisicilor)* are conexiuni profunde cu Revoluția Franceză; cum se împletesc povestea *Titanicului,* a distrugerii nucleare a Hiroshimei și a Ground Zero și ce legătură au toate trei cu romanul *Marile speranțe,* al lui Charles Dickens; veți ajunge să înțelegeți de ce istoria *cicatricei* e atât de importantă; de ce istoria *coșurilor de fum* e atât de încântătoare; de ce istoria *zăpezii* e atât de inspiratoare.

Multor oameni, trecutul continuă să le fie prezentat ca studiul unor bărbați măreți și al unor femei minunate, al unor evenimente, războaie și revoluții, al unor mișcări culturale și epoci, un studiu care ne transportă din Antichitate, trecând prin Evul Mediu și ajungând în lumea modernă. Unii istorici privilegiază diverse aspecte ale trecutului, precum religia, societatea, economia, genurile, politica, afacerile militare sau ideile. Toate astea sunt utile; oferă perspective diverse și date noi privind studiul trecutului. Totuși istoria, așa cum o cunoaștem și o înțelegem azi, e extraordinar de complexă și de interconectată, astfel că o unică perspectivă asupra trecutului nu poate să fie suficient de adecvată, încât să prezinte tabloul complet.

Sperăm că *Istoria neașteptată* vă va ajuta să umpleți golul dintre abordarea academică tradițională a complexității - care se realizează printr-o gândire zăpăcitoare și cercetări inovatoare -și apetitul public pentru o istorie digerabilă, dar, în același timp, plină de miez și care să-ți pună mintea la treabă.

Abordarea noastră flexibilă vă permite să înțelegeți semnificația istorică a tuturor lucrurilor. Ea se extinde asupra a tot soiul de subiecte, de teme, de obiecte și de emoții și vă ajută să vedeți legăturile care se stabilesc între tot și toate. Tocmai aceste legături, între diversele aspecte ale istoriei noastre, sunt cele care generează o perspectivă inedită asupra trecutului și prezentului.

în esență, noi considerăm că să citești despre trecut într-o manieră predictibilă și liniară este o experiență nesatisfăcătoare. Istoria e ca un labirint; ca să înțelegi cât mai mult din istorie trebuie să rătăcești prin labirint, să te pierzi în el - iar apoi să speri că vei găsi drumul înapoi, către început. Prin urmare, exact așa ne-am conceput și noi cartea: fiecare capitol se leagă de următorul, iar ultimul se leagă de primul.

Haideți să începem cu mâinile voastre, care țin această carte...

MÂINILE

Istoria mâinilor are legătură cu... călătoria în timp, magia medievală, picturile rupestre, puterea regală, intimitatea și suferința.

Cioc, cioc...

Cioc, cioc...

Ce fac mâinile voastre? Mâinile lui Sam ciocănesc în ușa creierului vostru. Vă trezesc. Inițiază o conversație. Inițiază conversația *asta* - tastând cuvintele. Mâinile voastre probabil că țin cartea sau tableta. Dar în câte feluri diferite v-ati folosit azi mâinile? Si în câte alte feluri diferite vi le veți mai folosi până mâine? Probabil că v-ați îmbrăcat, v-ați spălat, v-ați pregătit mâncarea, v-ați hrănit, ați ridicat și ați lăsat jos o enormă varietate de obiecte, ați comunicat cu voi înșivă prin atingere și ați comunicat cu alții prin scris, prin tastare sau prin gesturi. Poate că ați dat mâna cu niște oameni, poate că le-ați făcut cu mâna altor oameni, poate că ați ridicat pumnul în aer de furie sau poate că ați făcut semnul „OK", cu degetele mari de la mâini extinse în sus, în sens de prietenie.

Astfel de gesturi supraviețuiesc în prezent și sub formă de artă preistorică, care datează din urmă cu până la 40 000 de ani.

PICTURILE RUPESTRE

Modelele de mâini pictate sunt o formă vizuală comună de artă preistorică. Astfel de modele au fost descoperite în situri din Franța, Spania, Africa, Australia, Argentina și Bomeo (despre care se crede că sunt, de departe,

cele mai vechi exemplare - fiind realizate acum circa 40 000 de ani). Modelele erau create fie prin suflarea, fie prin pulverizarea pe mână a vopselei conținând cărbune sau un pigment numit roșu-ocru, astfel obținându-se un soi de umbră a palmei - cel mai întâlnit tip de imagine care a rezistat până în prezent -, sau prin acoperirea cu vopsea a mâinii, astfel încât forma ei să poată să fie imprimată pe suport.

în trecutul nostru evolutiv, mâna a fost importantă, întrucât degetul opozabil, abilitățile motorii rafinate și utilizarea manuală a uneltelor erau caracteristici distinctiv umane, care marcau diferența dintre *Homo sapiens* și animale. în preistorie, mâna a fost importantă și din alte motive practice: oamenii puteau să numere pe degete sau să-și folosească suprafața palmei pe post de instrument de măsură - inclusiv înălțimea cailor era măsurată în palme. Prin urmare, nu e deloc surprinzător că mâinile au fost una dintre cele mai comune forme de exprimare vizuală în istoria noastră străveche. Mai mult, dorința de a crea artă este unul dintre puținele lucruri de importanță crucială care ne definesc pe noi, ca oameni - alături de capacitatea de a gândi, de aceea de a face planuri și (iar aici se exprimă istoricul) de abilitatea de a ne aminti și de a învăța din trecut. Ca atare, aceste modele de mâini pictate nu sunt doar parte din istoria artei, ci reprezintă și o dovadă a evoluției minții umane moderne; ele sunt un capitol din cea mai timpurie istorie a lui *Horno sapiens.*

Se crede că realizarea acestor imagini avea o semnificație magică sau ritualică. Știm că, în anumite locuri, imprimarea lor ar fi fost foarte dificilă, pentru o singură persoană, iar că, în alte locuri, modelele ar fi fost imposibil de transpus pe suport fără ajutorul unei alte persoane. Prin urmare, aceste imagini ne oferă una dintre cele mai timpurii dovezi ale muncii în echipă. în unele situri există atât de multe palme imprimate pe un singur suport, încât e limpede că realizarea lor a implicat atât un proces de planificare, cât și perioade considerabile dedicate punerii lor efectiv în operă. De asemenea, în aceste locuri găsim o varietate surprinzătoare de forme, de dimensiuni și de modele de mâini. Ceea ce intrigă este că multe dintre imaginile imprimate au degete amputate. Credința că ele redau cu acuratețe mâini cu extremități lipsă este acum de domeniul trecutului. înțelegerea noastră modernă se concentrează asupra modului în care mâna poate să fie manipulată, prin flexarea degetelor înspre interior sau înspre în jos - așa

cum se întâmplă, de pildă, în teatrul de umbre -, astfel încât umbra ei să capete un aspect neobișnuit.

Ideea aceasta sugerează, la rândul ei, că, în cadrul sistemului de comunicare antic, degetele aveau și ele o anume semnificație. Cercetătorii s-au întrebat cine a lăsat aceste modele de palme, dar răspunsul a rămas uimitor de incert. Lucrări recente au dus la presupunerea că trei sferturi dintre modelele de mâini neolitice, care au supraviețuit până în prezent în opt peșteri din Franța și Spania, au fost realizate de femei. Cercetările acestea se bazează pe descoperirile unui biolog britanic, care a demonstrat că bărbații și femeile pot să fie identificați în funcție de lungimea relativă a indexului și a degetului mic.

UN INDICIU ISTORIC

Ideea aceasta ridică interesanta problemă a mâinii considerate ca indicator istoric. Nu doar că mâinile pot să fie „citite" ca indicator al sexului, dar, în moduri mai simple, ele pot să arate și diferitele vârste, rase sau clase sociale -care pot să fie interpretate în funcție de dimensiunea palmei, de culoarea ei și de starea pielii. De exemplu, mâinile muncitorilor sunt adesea marcate cu semne ale efortului fizic: bătături sau degete amputate - un indiciu al pericolelor de la locul de muncă, mai ales în cazul celor care trudesc în fabrici. Mâinile muncitorului pot să fie comparate cu cele ale unui pianist, cu ale unui profesor de istorie sau cu cele ale unui funcționar - acestea din urmă fiind pătate cu cerneală. Un funcționar victorian, Benjamin Orchard, a scris cu amărăciune, în 1871, despre munca lui: „Nu suntem bărbați adevărați. Nu facem o muncă de bărbați. Noi manevrăm penițe - suntem niște amărâți de operatori de penițe, oameni îmbrăcați în haine negre, cu degetele pătate de cerneală și cu fundul pantalonilor devenit lucios. Asta suntem! Toată ziua nu facem decât să punem punctul pe *i* și liniuța la t. Nu-i de mirare că zidarii sau surugiii ne disprețuiesc. Nu suntem nici măcar sănătoși." Pentru funcționarul victorian, petele de cerneală erau un indiciu privind ocupația, un simbol al statutului lor social inferior.

Mâinile puteau să fie deformate, mutilate de vreun accident agricol, frânte sau vătămate prin tortură. Fracturarea mâinilor era una dintre tehnicile torționarilor. în autobiografia sa, scrisă în limba latină, preotul iezuit John

Gerard își descrie perioada încarcerării în Anglia, dinspre finalul epocii elisabetane, și torturile la care a fost supus din pricina implicării în rețelele care au pus la cale Complotul Prafului de Pușcă. Mâinile i-au fost atât de mutilate, încât, inițial, nici măcar pana de scris nu era capabil s-o susțină: „Abia dacă simțeam că aveam ceva între degete. Facultatea pipăitului nu mi-a revenit decât după cinci luni și nici atunci întru totul. Până la momentul salvării, care s-a petrecut după șase luni, mereu am avut degetele oarecum amorțite/[7] Având mâinile schilodite, Gerard nu prea era în stare să scrie, aceasta fiind și intenția clară a torționarilor: scrisul era una dintre metodele-cheie prin care iezuiții încarcerați comunicau cu lumea exterioară - prin scrisori secrete și folosind cerneală invizibilă.

Mâinile puteau să te trădeze nu doar în fața unui istoric, ci și în fața legii. „Mâna criminală", în sine, putea chiar să lipsească - fiind retezată, ca pedeapsă - sau să fie arsă, ca indiciu al stigmatului infracționalității, indiciu de care era foarte dificil să te descotorosești. în Anglia dinastiei Tudorilor, infractorul putea să scape de pedeapsa cu moartea invocând „beneficiul clerului", cu alte cuvinte susținând că era membru al Bisericii (strategie de apărare care presupunea simpla lectură a unui pasaj dintr-o Biblie) - ca urmare, i se ardea degetul mare de la mână, pentru ca a doua oară să nu mai poate să uzeze de această chichiță juridică. în Anglia secolului al XVI-lea, când Anthony Bourne, un individ afemeiat și risipitor, l-a trimis pe un francez s-o ucidă, înjunghiind-o cu un pumnal, pe soția lui, Elizabeth, potențialul criminal (întrucât asasinatul a fost ratat) a fost identificat ca infractor întrucât era „ars la mână".

Pentru un istoric, mâinile sunt fascinante și pentru că, odată cu trecerea timpului, ele îmbătrânesc - mâinile reprezintă un document istoric în sine, întrucât ajung să fie marcate de semne ale înaintării în vârstă, de pete hepatice, de cicatrice și riduri, iar pielea își pierde elasticitatea. Una dintre cele mai încântătoare referiri la acest fenomen se regăsește într-un tablou al pictorului american Thomas Eakins (1844-1916), tablou intitulat *The Writing Maşter* (1882). Lucrarea aceasta se constituie în cea mai magnifică observație a unui bărbat care și-a dedicat viața mâinilor sale, observație făcută de un alt bărbat care, la rândul său, și-a dedicat viața propriilor mâini, doar că într-o altă manieră. Explicația: tatăl pictorului, Benjamin Eakins (1818-1899), a fost caligraf și profesor de arta scrisului frumos. Cât

de minunat cade lumina pe mâinile acestui personaj venerabil, a acestui profesionist adâncit în lucru. Dacă ați avea norocul să-i strângeți mâna lui Benjamin, ați descoperi că e răcoroasă și catifelată, moale ca mătasea.

Aici, Eakins ține între degete un toc cu care comunică, însă mâinile, în sine, au fost o importantă metodă de comunicare cu mult înainte de acest moment și multe dintre gesturile care acum ne sunt familiare - strângerea de mână, indexul ridicat, semnul victoriei, salutul cu palma deschisă, pumnul avântat în sus - sunt infuzate, de fapt, cu un simbolism profund. Alte gesturi pe care le regăsim în decursul istoriei, precum mușcatul indexului sau lovirea cu degetele a bărbiei, sunt mai puțin cunoscute și au semnificație în contexte distincte, pe care încă le mai descoperim.

SUFERINȚA

CATEDRALA EXETER

Fondată în 1050, în Exeter, în sud-vestul Angliei, și reconstruită în stil gotic, între 1258 și 1400. Printre caracteristicile sale notabile se numără sculpturile de pe fațada vestică, cel mai lung plafon boltit din Anglia și ceasul astronomic.

Gândiți-vă la gestul pe care-1 fac unii bărbați, care se trag cu mâna de barbă, de parcă ar vrea să și-o smulgă. Pe fațada vestică a Catedralei Exeter din Devon se găsește una dintre cele mai impresionante realizări arhitecturale din Anglia medievală. începută în 1340 și desăvârșită abia după 130 de ani, această înșiruire de peste 100 de sculpturi marchează încheierea unei etape esențiale din istoria edificiului, când catedrala normandă (fondată în 1133) a fost reconstruită în stil gotic. Statuile sunt plasate în nișe, pe câte trei rânduri, și sunt înconjurate cu sculpturi detaliate și absolut încântătoare reprezentând plante, animale și îngeri. Șirul sculptural acoperă aproape o treime din fațada vestică a catedralei. Inițial, întregul ansamblu a fost colorat; ceea ce vedem noi azi, deși în continuare impresionant, e doar o umbră a trecutei glorii a acestei clădiri - una dintre victimele Reformei.

Toate statuile medievale sunt sculptate în calcar din surse locale - un material perfect pentru această artă, dar care suferă din cauza eroziunii. Multe dintre statui și-au pierdut detaliile, însă una dintre ele se remarcă datorită calității execuției, precum și a gestului bizar pe care îl face. Statuia la care ne referim se aflã imediat lângă uşa vestică şi îl reprezintă pe un bărbat care stă oarecum cocoşat și se trage de barbă. Nouă, privitorilor de azi, gestul ni se pare ciudat, dar se știe că, în perioada medievală, el era asociat sentimentului de suferință. Una dintre cele mai impresionante evocări ale suferinței se găsește în poemul epic de secol VIII *Cântecul lui Roland,* în care ne este descrisă scena când împăratul Carol cel Mare găsește pe câmpul de luptă trupul nepotului său. Reacția suveranului e, în egală măsură, zguduitoare și cât se poate de publică. înconjurat de soldați și „lăcrimând cutremurat", împăratul „se trage de barba albă și-și smulge părul cu amândouă mâinile".

CAROL CEL MARE (742-814)

Cunoscut și sub numele de Charlemagne. în timpul domniei sale a unit aproape întreaga Europă. A fost rege al francilor (din 768), al lombarzilor (din 774) și, din 800, a dobândit și titlul de Sfânt împărat Roman.

Semnificația acestor statui a rămas, chiar și în prezent, un mister, iar identitatea fiecăreia dintre ele e în continuare dezbătută. în mod clar, unele dintre lucrări întruchipează apostoli, profeți, evangheliști și pe regii ludeei. Bătrânul care își mângâie barba e, cu certitudine, un rege, putând fi identificat după coroană și după atitudinea regală, și dacă sunteţi în căutarea unui rege englez a cărui întreagă domnie și reputație au fost definite de suferință, atunci opriți-vă la Henric I (1068-1135), al cărui unic fiu a murit în 1120, pe un vas care s-a scufundat, eveniment care a dus la izbucnirea în Anglia a unui război civil îndelungat și sângeros. Relatările din epocă arată că, aflând vestea, Henric s-a prăbușit secerat de durere. Și niciodată nu a mai surâs. E foarte posibil ca statuia de pe fațada catedralei să-1 reprezinte pe Henric I, cel mai nefericit dintre regii englezi.

Trasul de barbă e un gest personal, emoțional și instinctiv, care face parte dintr-o istorie a gesturilor ce include oricare tip de mișcare corporală, de la statul în picioare, de la mers și de la șezut până la sărut, la înclinarea

pălăriei și la plecăciune. Trupul uman în mișcare reprezintă, el însuși, un „text" istoric neașteptat de prețios.

PUTEREA REGALĂ

în cursul istoriei, mâna a jucat un rol important și în ceremonii - unirea mâinilor la căsătorie sau ridicarea mâinii la rostirea unui jurământ. Un exemplu deosebit de interesant îl reprezintă „atingerea regală", parte a unei ceremonii prin care suveranul își atingea supușii cu palma ca să-i vindece de diverse boli, dar, în special, de o afecțiune gravă cunoscută sub denumirea de scrofuloză. Această boală, legată de tuberculoză, genera apariția pe gât a unor leziuni ample, ca urmare a unei infecții a ganglionilor limfatici. în cazurile mai avansate, formațiunile de pe gât se inflamau și perforau, transformându-se în ceea ce, în esență, era o rană deschisă, purulentă. Odată cu declinul tuberculozei, survenit în cea de-a doua jumătate a secolului XX, scrofuloza a încetat să mai fie o afecțiune extrem de răspândită. în cursul Evului Mediu, în Anglia și în Franța, se credea că „atingerea regală" - palmele suveranului aplicate pe trupul bolnavilor - avea puterea să vindece această maladie. Presupusa capacitate de a vindeca afecțiunea care uneori era numită „deochiul regelui" avea legătură cu dreptul divin al monarhului și cu credința populară superstițioasă în puterea cvasimagică a monarhiei medievale. Regii anglo-francezi au reușit astfel să manipuleze credințele populare ca să-și legitimeze domniile, întărindu-și pozițiile printr-o combinație de charismă și de forță militară și fiscală.

Cele mai timpurii relatări privind miraculoasele atribute vindecătoare ale „atingerii regale" apar în secolul al Xl-lea, când membrii cercului restrâns al monarhului le dădeau bani bolnavilor, astfel încât să-și asigure un loc în public, la aceste reprezentații unde se făcea demonstrația unor puteri supranaturale. Practica aceasta a continuat până în secolele XVI-XVII și chiar până mai târziu - se spune că regina Elisabeta I (1533-1603) atingea cu mâinile peste o mie de supuși la un singur astfel de eveniment ceremonial. Flamboaiantul rege francez Ludovic al XlV-lea (1638-1715), deși considera neplăcută atingerea celor infectați cu scrofuloză, primea peste 1 700 de bolnavi pe zi, în vreme ce recent înscăunatul monarh englez Carol al Il-lea (1630-1685) se spune că ar fi atins aproximativ 100 000 de supuși, în cursul acestor ritualuri de vindecare, cu toate că Biserica ridica

din sprâncene în privința lor, considerând că „atingerea regală" era o practică superstițioasă și retrogradă. E posibil ca apropierea oamenilor simpli de fețele regale, pe care o prilejuia acest obicei, să supraviețuiască în prezent prin deplasările publice ale familiei regale britanice, evenimente care sunt foarte pe placul cetățenilor, sau prin petrecerile în aer liber pe care membrii casei regale le organizează în mod regulat.

Semnificația istorică a mâinii are legătură și cu semnificația și sensul mâinii descoperite - prin opoziție cu palma învelită în mănușă. Eticheta privind circumstanțele în care era acceptabil să-ți dezvălui mâna au fost influențate de regulile de politețe. La modul general, eticheta cerea ca subordonații să-și scoată mănușile în prezența superiorilor sociali, în vreme ce tot eticheta considera că femeilor le era mai îngăduit să-și ascundă mâinile în mănuși decât bărbaților. în Anglia secolului al XVII-lea, obiceiul era ca, în prezența fețelor regale, să-ți prezinți mâinile dezvelite -la fel și în biserică, și la curte. De asemenea, se considera politicos să mănânci cu mâinile dezvelite și să strângi mâna cuiva după ce ți-ai scos mănușile - mâna nudă fiind percepută ca indicând intimitate și prietenie. Cu excepția situațiilor în care era imposibil de frig. în egală măsură, eticheta dicta ca persoana căreia trebuia să i se sărute mâna s-o ofere dezvelită; în cazul în care aceasta întindea mâna acoperită cu mănușa, gestul indica disprețul persoanei în cauză - așa a procedat și Vladislav al IV-lea Vasa (1595-1648), care, în 1644, i-a întins mâna ascunsă în mănușă unuia dintre burghezii din Cracovia, astfel comunicându-și totala dezaprobare regală față de respectivul cetățean. Pe scurt, mâinile descoperite erau un semn de respect.

INTIMITATEA

Din punct de vedere istoric, mâinile erau și o marcă „de gen" - ceea ce înseamnă că mâinile bărbaților și cele ale femeilor erau considerate în mod diferit. Mâinile albe ale femeilor erau idealizate ca reprezentări senzuale ale frumuseții feminine. în manualul său de conduită din secolul al XVI-lea, scriitorul și curteanul italian Baldassare Castiglione (1478-1529) abordează tema mâinii femeii:

La fel e și cu mâinile; care, daca sunt delicate și frumoase și uneori lăsate descoperite, iar când trebuie să fie folosite și nu se cade să li se înfățișeze

frumusețea sunt ascunse, nasc o mare dorință de a fi revăzute, mai ales dacă sunt învelite cu mănuși; celor care și le acoperă pare să nu le pese dacă mâinile sunt văzute sau nu, astfel că frumusețea lor e mai curând de la natură decât rodul unor eforturi și strădanii.

în Anglia premodernă, printre obiceiurile populare de nuntă se număra și acela ca mireasa să-și facă apariția cu mâinile descoperite, ca simbol al purității și al intimității, în vreme ce mâinile mirelui puteau să fie acoperite. Erotismul împletirii mâinilor bărbaților și femeilor -ținerea de mână - e explorat în *Romeo și Julieta* (actul I, scena 5), când Romeo, luând mâna Julietei, îi spune:

De pângărește mâna-mi sfânta-ți mână.

Să ierți acestor buze ale mele -Doi pelerini ce-s rușinați, stăpână, Cari cu-n sărut păcatul vor să-l spele.[1]

Aici, mâna Julietei, ca „sacru feminin" e comparată, prin contrast, cu mâna profană și dură a lui Romeo - ceea ce ne conduce la foarte importanta temă a ceea ce se întâmplă când îți acoperi mâna și invită în scenă neașteptata și fascinanta istorie a mănușilor...

MĂNUȘILE

Istoria mănușilor are legătură cu...

Sfântul Imperiu Roman, dăruirea de cadouri, otrăvirea și masculinitatea.

Pentru James, mănușile sunt un fetiș istoric. E o chestie de dată recentă, însă, în decursul ultimilor ani, James a dezvoltat o adevărată obsesie în ceea ce privește mănușile - obiectul pe care, în mod încântător, germanii îl numesc *Handschuh* (pantof de mână), iar anglo-saxonii îl cunoșteau sub denumirea de *glof.* In parte, fascinația pentru mănuși ține de splendoarea ascunsă în detaliile complicate ale unor astfel de piese realizate în trecut - lucrătura meșteșugită în piele și mătase, cusăturile și modelele minunate dar, mai presus de orice, ceea ce farmecă este legătura tangibilă și intimă pe care mănușile o au cu trecutul. Cândva, aceste obiecte au îmbrăcat mâinile

unor oameni care au făcut istorie: să le studiezi înseamnă aproape să atingi trecutul.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Să ne gândim, de exemplu, la o magnifică mănușă imperială, împodobită cu nestemate, una dintre piesele unei perechi care datează din perioada imediat anterioară anului 1220. Probabil c-a fost confecționată în Palermo, în Sicilia, și a făcut parte din „arsenalul" de ceremonii al Sfântului împărat Roman - e cea mai spectaculoasă mănușă istorică pe care am văzut-o amândoi. E ceva ă la Michael Jackson... da' cu mai mult sclipici! Mănușile sunt realizate din mătase roșie și sunt decorate cu un număr uluitor de pietre prețioase, de perle, de plăcuțe emailate (sau insigne) și cu fir de aur. Pe față - pe partea palmei -un vultur cu aripile întinse, emblema Sfântului Imperiu Roman, e înfățișat cu ajutorul unei lucrături detaliate în aur, pentru ca modelul acesta complex să se continue pe spatele mănușii, alte două păsări figurând pe manșetă. E posibil ca piesele să fi fost ilustrate de talentatul artist german Albrecht Diirer (1471-1528) într-un portret al lui Carol cel Mare (mort în 814), care azi e expus în Germanisches Nationalmuseum din Niirnberg. La acest moment din istorie, e clar că nimic nu transmitea puterea imperială cu mai multă limpezime decât o mănușă. Aceste piese împodobite cu nestemate făceau parte dintr-o ținută asortată și sofisticată, purtată de împărat, ținută a cărei opulență simboliza măreția, statutul și grandoarea acestuia. Probabil că mănușile au costat o mică avere, detaliile complexe alcătuite din pietre prețioase și broderia în fir reprezentând opera unor meșteri extraordinari.

SHAKESPEARE

Ideea modului în care erau confecționate mănușile ne poartă pașii în atelierul unui mănușar, poate chiar în cel al lui John Shakespeare (1531-1601), tatăl lui William Shakespeare, care își făcea meseria în Stratford-upon-Avon. în epoca aceea, pe lângă confecționatul mănușilor, profesia aceasta mai presupunea și pregătirea și argăsirea pieilor, un proces dificil și laborios, care probabil că a reprezentat o parte semnificativă din copilăria și din tinerețea lui Shakespeare. Prin urmare, nu e deloc surprinzător că

referirile la mănuși apar în mod regulat în piesele lui Shakespeare, care dau viață acestui meșteșug extraordinar.

în actul IV, scena 4 din *Poveste de iarna,* personajele Mopsa și Autolycus fac referiri la mănușile parfumate de la sărbătoarea tunsului oilor; în *Zadarnicele chinuri ale dragostei,* Biron jură „pe această albă mănușă" (actul V, scena 2), în vreme ce alte mănuși sunt folosite ca simbol al provocării la luptă atât de Henric al V-lea, cât și de regele Lear. în *Nevestele vesele din Windsor* (1602), Shakespeare îi împrumută unuia dintre personajele masculine, meșterul Slender, tocmai uneltele de pregătire a pieilor pe care le întrebuințează mănușarul: „Nu-și poartă barba cea rotundă, așa cum mănușaru'-și poartă al său cuțit cu care rade pielea?"

Cuțitul de răzuit[2] era o piesă extraordinară, o unealtă cu lamă ascuțită, groasă și rotunjită, cu mâner din lemn, folosită în procesul laborios de pregătire a pieilor. Cu ajutorul lui, sângele, firele de păr și grăsimea erau eliminate, înainte de argăsire. Abia după ce era preparată, pielea putea să fie tăiată pe conturul și dimensiunile mâinii. Această muncă grea și mizerabilă era, de obicei, făcută de bărbați. Femeile interveneau ulterior, realizând broderiile și modelele și aplicând celelalte elemente decorative. Forul superior al mănușarilor era ghilda medievală „The

Worshipful Company of Glovers", fondată în secolul al XlV-lea. Intr-o formă modernizată, această asociație funcționează și azi, având un rol important în ceremonialul și ritualurile asociate mănușilor și procesului de confecționare a lor.

RITUALURILE ȘI RELICVELE

Mănușa, în sine, era infuzată cu ritualuri și simboluri. Mănușile erau folosite în scop liturgic - în Roma, începând din secolul al X-lea, iar în alte zone, încă de dinainte. Adesea, piesele de acest gen erau împletite, având modele brodate complicate, cu teme religioase. Astfel de mănuși sacre supraviețuiesc încă prin muzee din întreaga lume, stând mărturie cu privire la obiceiul medieval de a purta mănuși, obicei care a fost păstrat până azi, de Biserica Catolică, el fiind inclus în cadrul ceremoniilor cele mai importante - de obicei, cu ocazia slujbelor pontificale solemne -, dar care, după Reformă, a dispărut cu totul din țările protestante.

REFORMA

Schismă survenită în creștinismul vestic. Procesul a debutat în 1517, în Germania, apoi însă a continuat să tulbure multe teritorii, schimbând fața Europei pentru totdeauna.

La baza ritualurilor liturgice presupunând purtarea de mănuși se afla dorința de a separa ceea ce era sfânt de ceea ce era lumesc, de a conserva puritatea binecuvântată a spiritului și de a preveni contaminarea mâinilor „omenești". O tapiserie din sudul Olandei, datând din 1400 sau din 1410, arată mai mulți episcopi înveșmântați în ținute religioase, care includeau mănuși - multe astfel de mănuși religioase supraviețuiesc azi în muzee. Printre aceste piese se numără și o minunată pereche de mănuși ecleziastice, păstrată de Victoria and Albert Museum, din Londra. Exponatul provine din Spania și datează din secolul al XVI-lea. Este realizat prin împletire, din fire de mătase roșii și galbene, peste care sunt petrecute fâșii din argint, în partea superioară figurează monograma creștină IHS.

Mănușile au jucat un rol important și în ceremoniile monarhiei britanice. Reginele Elisabeta I (încoronată în 1558) și Elisabeta a Il-a (încoronată în 1952) au purtat perechi de mănuși împodobite, produse de The Glovers Company, special în scopul de a comemora și de a juca un rol central în ceremoniile de încoronare. în ambele cazuri, mănușile au fost utilizate la momentul în care monarhul primește globul și sceptrul statal, ambele obiecte fiind sfințite. în ceea ce privește viața socială, primarii și consilierii purtau mănuși oficiale și adesea, când li se pictau portretele, erau înfățișați cu astfel de mănuși, care serveau drept dovadă vizuală a puterii pe care o dețineau. Mănușile făceau parte și dintr-o serie de ritualuri și de ceremonii legate de ritul trecerii: la nunți, le erau oferite invitaților ca daruri, în vreme ce, la înmormântările din secolele al XVlI-lea și al XVIII-lea, participanților le erau înmânate mănuși negre, ca semn al respectului purtat defunctului. In mod evident, mănușile erau importante și figurau în ceremoniile tuturor claselor sociale.

Mănușile asociate cu figuri istorice proeminente, precum monarhii, puteau să capete un statut sacru, de relicve, după moartea proprietarilor. Există azi mănuși despre care se spune că au fost purtate de Maria Stuart, regina Scoției (1542 - executată în 1587), și de Carol I (1600 - executat în 1649),

când au mers la eșafod. Mănușile Măriei sunt dintr-o piele superb brodată, cu un model reprezentând o pasăre în zbor, marginile fiind împodobite cu mărgele din argint. Mănușile regelui Carol, care sunt păstrate în Londra, în Lambeth Palace Library, și sunt mai tinere cu vreo 60 de ani față de cele ale Măriei, erau mari, din piele, brodate cu fir metalic și cu bordură de mătase. Se spune că această pereche de mănuși poartă încă pe ele pete de sânge regal. Astfel de piese au căpătat, în timp, statutul de relicve monarhice, prin asocierea cu suveranii executați care le-au purtat - concept care se îndepărtează de funcția lor, ca mănuși purtate de o femeie sau de un bărbat, într-un anume moment din viața acestora. Ceea ce demonstrează, în mod clar, că mănușile pot să dobândească semnificații diferite, pe parcursul ciclului lor existențial: pot să fie mănuși practice, purtate pentru protecție sau în funcție de modă, pot să fie mănuși care să fie dăruite, lăsate moștenire sau conservate ca relicve prețioase, menite să păstreze vie amintirea proprietarului lor.

LAMBETH PALACE LIBRARY

A fost fondată în 1610. Este biblioteca Arhiepiscopului de Canterbury și una dintre principalele arhive istorice ale Bisericii Anglicane.

SEX

Asta arată importanța modului în care erau folosite mănușile. în perioadele medievală și timpuriu-modernă, cât și mai târziu, dacă un bărbat îl lovea pe un altul cu mănușa însemna că primul îl insulta pe al doilea sau că îl provoca la duel; dacă o femeie își lăsa mănușa să-i cadă din mână în fața unui bărbat sau dacă era pictată lăsând să cadă pe pământ o mănușă însemna că femeia respectivă era disponibilă din punct de vedere sexual. Un minunat exemplu al unei astfel de situații este imortalizat într-un portret al uneia dintre domnișoarele de onoare ale reginei Elisabeta I, Anne Vavasour, lucrare atribuită lui John de

Critz și datând din jurul anului 1605. în tablou, Arme Vavasour este înfățișată într-o rochie brodată, foarte la modă în epocă, cu o mănușă trasă pe mână, în vreme ce perechea ei stă atârnată de vârfurile degetelor mâinii stângi - ca semn al disponibilității ei sexuale. Prin urmare, n-ar trebui să fim

surprinși aflând că Anne a avut o viață romantică destul de colorată, că, la un moment dat, s-a angajat într-o relație adulteră cu campionul reginei, Sir Henry Lee, și că, în 1618, a acceptat un mariaj bigam.

THOMAS MIDDLETON (1580-1627)

Dramaturg și contemporan al lui Shakespeare, fiu al unui zidar. Printre piesele lui se numără *The Honest Whore* (1604), *The Roaring Girl* (1611, scrisă împreună cu dramaturgul Thomas Dekker), *A Chaste Maid in Cheapside* (1613) și *A Game ofChess* (1624).

Dacă o femeie de la curte purta mănuși, avea voie să-i atingă pe alți curteni sau să danseze cu un bărbat. Scoaterea mănușilor era un gest cu încărcătură erotică, așa cum se întâmplă în celebra scenă a mănușii din piesa lui Thomas Middleton *The Changeling* (1622), în care Beatrice-Joanna își lasă mănușa să cadă, sperând ca obiectul astfel „pierdut" să fie găsit de chipeșul Alsemero, dar, în schimb, e recuperat de odiosul servitor De Flores; aflând ce s-a întâmplat, Beatrice-Joanna își aruncă și cealaltă mănușă, vrând ca acum să scape de ambele piese ale perechii, de vreme ce prima fusese atinsă de cine nu trebuia. Reacția lui De Flores e extrem de sexualizată, autorul apelând la un joc de cuvinte, prin care servitorul spune că pielea lui e argăsită. Pentru ca, ulterior, să violeze mănușile femeii, vârându-și forțat degetele în ele:

Știu că mai bine nii-ar purta pielea argăsită Pe post de conduri de dans, decât

Să-mi silesc degetele în mănușile ei Știu că mă are în oroare, dar eu nu pot decât s-o iubesc.

DĂRUIREA CADOURILOR

Gestul prin care Beatrice-Joanna se descotorosește de mănuși simbolizează respingerea unei persoane detestate, însă dăruirea mănușilor, în chip de cadou, are, la rândul ei, o istorie îndelungată. Să luăm drept exemplu Anglia din perioada dinastiei Tudorilor-în această epocă, mănușile erau intim asociate cu obiceiul de a dărui cadouri, împământenit la curtea regală. Ele figurează în documentele care prezintă fascinantele liste cu darurile oferite

cu ocazia Anului Nou - documente care se constituie în minunate surse istorice. Este vorba despre niște manuscrise sub formă de rolă, din velin, lungi de 3,65 metri. Pe una dintre fețe sunt înregistrate toate cadourile care i-au fost prezentate monarhului, regina Elisabeta I, iar pe cealaltă față sunt înregistrate cadourile pe care suverana le-a dăruit în schimb. Astfel, aceste manuscrise nu doar că fac dovada complexului și ritualizatului schimb de cadouri care se practica în cursul regimului politic al Elisabetei I, dar ne indică și curtenii aflați în grațiile reginei în fiecare an din perioada domniei sale, întrucât să ți se permită accesul la curte, în prezența suveranei, era o onoare. Printre diversele cadouri înregistrate în respectivele manuscrise figurează și mai multe duzini de mănuși asortate și împodobite cu nestemate, care i-au fost oferite reginei de diferiți supuși, bărbați și femei. De pildă, pe rola de velin din 1579 apare trecută următoarea notă: „De la domnul William Russell, o pereche de mănuși, garnisite cu aur și cu perle."

Doamnele de onoare erau, la rândul lor, figuri-cheie în ierarhia curții, jucând rolul de intermediari politici.

De asemenea, tot ele îi transmiteau suveranei cadourile - inclusiv mănușile -, procesul acesta reprezentând o parte importantă din acest complex schimb politic. în acest sens, există o relatare făcută de Frances, Lady Cobham, într-o scrisoare trimisă lui Lord Burghley. în scrisoare se arată că „maiestatea sa a păstrat mănușile domniei voastre, îi plac foarte mult și m-a însărcinat să vă mulțumesc pentru ele". Lady Cobham adaugă că nasturii și mătasea cu care erau împodobite mănușile „i-au plăcut mult". Un număr mare dintre perechile de mănuși trimise reginei erau și parfumate - după cum ne arată înregistrarea din ianuarie 1578: „De la Lady Mary Sydney, o pereche de mănuși parfumate, cu 24 de nasturi mici, din aur, în mijlocul fiecăruia aflându-se câte un diamant mic." Parfumurile exotice cu care erau infuzate dădeau mănușilor o alură rafinată și exclusivistă, dar, în același timp, reușeau să mascheze și mirosul puternic de piele.

Faptul că Elisabeta primea mănuși parfumate e deosebit de interesant, întrucât aduce în prim-plan problema olfactivă cu care istoricii se confruntă în dorința lor de a recrea „peisajul odorizat" al trecutului. Prin urmare, e bine de știut că Elisabeta primea mănuși parfumate, dar ar fi *minunat* de știut cum miroseau parfumurile respective. Rețete de parfumuri pentru

mănuși apar în diverse manuscrise și cărți din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, inclusiv amețitoarea formulă a lui Gervase Markham, din volumul său *English Housewife* (1615), căreia i-a fost adăugată o recomandare marcat sexualizată: femeile ar trebui să-și lase mănușile „la uscat în sân, pentru ca apoi să le întrebuințați după cum poftiți".

Pentru parfumarea mănușilor

Pentru parfumarea mănușilor, luați ulei de migdale dulci, ulei de nucșoară, ulei de moringa, din fiecare câte un dram, luați și

o sămânță[3] *de ambră și două semințe de mosc: amestecați-le pe toate și mărunțiți-le într-un mojar din piatră, apoi ungeți mănușile. Totuși, înainte de a le unge, umeziți bine mănușile cu apă din trandafiri de Damasc.*

OTRAVA

CHRISTOPHER MARLOWE (1564-1593)

Dramaturg englez, poet și spion al guvernului. Fiul unui pantofar. A murit după ce a fost înjunghiat, într-o casă din Deptford.

Oferirea de cadouri monarhului era un gest care se făcea în persoană, un act intim care necesita accesul la suveran, ceea ce implica probleme de securitate, întrucât parfumul era strâns legat de otravă; mănușa din Anglia elisabetană - când accesul la regină era strict controlat - constituia o armă mult mai eficientă pentru un asasin decât pumnalul. Despre mănuși otrăvite se mai auzise - ba chiar atât de des, încât o pereche apare și în piesa lui Christopher Marlowe *The Massacre at Paris* (1593), în care personajul Bătrânei Regine face greșeala fatală de a accepta o pereche de mănuși otrăvită, remarcând că

Mi se pare că mănușile au un parfum foarte puternic, De la mirosul lor mă doare capul...

... otrava funestă îmi gonește prin cap, țeasta mi se crapă, Inima-mi zăbovește, mor.

Otrava nu era absorbită prin piele, în urma purtării mănușii, ci era administrată prin intermediul vaporilor parfumului. Domnia reginei Elisabeta este remarcabilă și prin faptul că amenințările la adresa vieții suveranei au fost aproape constante. La scurt timp după încoronare, în 1563, William Cecil, secretar de stat, a întocmit o listă de precauții privind „veșmintele și mâncarea" nou instalatei regine, prin care aceasta era avertizată să nu accepte „rochii sau mantii" ori „mănuși" de la vreo persoană străină, ca nu cumva acestea „să fie îmbibate cu vreun vapor" - cu alte cuvinte, ca nu cumva parfumul mănușilor să fie otrăvitor.

WILLIAM CECIL (1520/21-1598)

Unul dintre cei mai importanți oameni de stat din perioada Tudorilor. Paj de cameră al lui Henric al Vlll-lea, Cecil a devenit principalul consilier al reginei Elisabeta I.

MASCULINITATEA

Ideea că mănușile puteau să reprezinte și un pericol pentru purtătorii lor impune o temă importantă, opusă ca sens - mănușile ca protecție pentru purtătorii lor și ce ne spune asta despre cultura în care ele erau confecționate și întrebuințate. Mănușile erau purtate în scop de protecție într-un număr mare de activități, fiecare tip având propria istorie extraordinară - de la mănușile din cauciuc folosite în cursul activităților din gospodărie care implicau manipularea unor substanțe chimice până la mănușile din piele de ied, datorită calităților speciale ale acesteia, mănuși care sunt întrebuințate în prezent pe vasele de război, ca protecție împotriva incendiilor cu combustie rapidă. Mănușile de baseball, în special, sunt o fereastră fascinantă deschisă către trecut, tocmai pentru că azi ele reprezintă un element iconic al acestui sport, ba chiar un simbol al Americii, deși, inițial, jucătorii nu purtau deloc mănuși. Jocul acesta, ale cărui origini neclare sunt de găsit undeva, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a devenit popular în Lumea Nouă abia în timpul Războiului Civil (1861-1865). La început era jucat la viteză redusă și toate aruncările erau pe traiectorie inferioară. încetul cu încetul însă, viteza a crescut, caracterul atletic al jucătorilor s-a potențat, iar frecvența aruncărilor s-a intensificat, astfel că, prin anii 1870, bătăturile și oasele fracturate deveniseră mărcile unui jucător

de baseball. în același timp, aflându-ne în perioada Revoluției Industriale, de după Războiul Civil, aceleași bătături și oase fracturate erau și simbolurile unui bărbat „adevărat", ale masculinității. Pe acest fundal, introducerea mănușilor în jocul de baseball devine un subiect realmente interesant.

Originea mănușilor purtate de jucătorii de baseball este neclară. Dar clar e faptul că unul dintre primii sportivi care le-au adoptat a fost Charles C. Waite, jucător la New Haven, în Connecticut, care a purtat prima dată o mănușă în 1875, într-o întâlnire pe teren cu echipa Boston. Mănușa lui nu avea degete și nici vreuna dintre cusăturile care caracterizează mănușa modernă, însă, în mod crucial, avea culoarea maro-deschis, culoarea „bronzului" -aceeași culoare pe care o avea și pielea lui Waite. Jucătorul de la New Haven a ales această culoare tocmai pe motiv că astfel spectatorilor avea să le fie dificil să-i distingă mănușa: istoric vorbind, purtarea de mănuși a fost însoțită de un anume sentiment de rușine, iar Waite a ales culoarea maro-deschis în scopul de a-și conserva masculinitatea. Ulterior, a fost luat la întrebări, în legătură cu mănușa, de un alt jucător, celebrul aruncător A.G. Spalding. Waite a recunoscut în fața lui Spalding că era „puțin rușinat" că purta mănușa și că ăsta era motivul pentru care o alesese în acea culoare. încercarea lui de a-și ascunde inovația a eșuat, iar Waite a ajuns să fie tachinat și ridiculizat atât de

spectatori, cât și de colegii din echipă. Cu toate astea, ideea purtării de mănuși a câștigat din ce în ce mai mult teren și, după vreun an, Spalding a înființat o companie de echipament sportiv și a început să producă și să vândă mănuși de baseball. Reputația lui Spalding a ajutat la eliminarea stigmatului, astfel că mănușile vândute de el erau de-acum aproape negre; se transformaseră din ceva ce trebuia ascuns într-un mândru simbol al acestui sport - pe care mănușa a ajuns să-1 definească și care a inițiat schimbarea perspectivei americane asupra masculinității.

APĂRAREA TRECUTULUI

Dar care e reversul medaliei în această poveste? Cum rămâne cu oamenii care au purtat mănuși nu ca să-și protejeze mâinile, ci ca să protejeze *obiectele pe care le țineau în palma?* Iată o întrebare intim legată de ideea

de istorie, ca și de practica unui istoric, mai ales când e vorba despre manipularea unor obiecte istorice și, în special, a manuscriselor istorice.

Cu toții am văzut documentare istorice în care prezentatorul răsfoiește o carte veche sau atinge un manuscris rar, dar numai după ce și-a tras pe mâini o pereche de mănuși albe-imagini care au ca scop să-1 impresioneze pe privitor, imprimându-i sentimentul de reverență față de aceste sacre vestigii literare. însă mănușile sunt doar un truc la care apelează regizorii documentarelor ca să inspire respect, întrucât în lumea arhivelor se știe că, de fapt, mănușile deteriorează manuscrisele. Experții consideră că, în loc să poarte mănuși, cititorul sau „atingătorur trebuie să se spele bine pe mâini și apoi să și le usuce cu grijă, înainte să manipuleze documente vechi. Mâinile curate și uscate sunt infinit preferabile în majoritatea circumstanțelor. Purtarea de mânuși când lucrăm cu cărți, cu manuscrise sau cu hârtie fragilă poate să pună în pericol integritatea obiectului, întrucât dexteritatea ne este afectată, ca și simțul tactil, ceea ce ne dă tendința să înșfăcăm obiectele. Mai multe, fibrele de bumbac pot să disloce și să șteargă pig-menții, cerneala sau celelalte materiale de pe suprafața documentelor și tot ele se agață surprinzător de ușor de marginile paginilor. Mănușile își au și ele locul în arhive, însă doar în circumstanțe foarte specifice - de pildă, când manipulăm sigilii sau fotografii vechi.

Obiceiul istoricilor de a purta mănuși albe este, în realitate, un fenomen relativ recent, care datează din secolul al XlX-lea și probabil a fost inițiat de fotografii care se străduiau să-și protejeze negativele de grăsimea amprentelor. De la ei, mănușile din bumbac au fost preluate în lumea cărților vechi și a sălilor de lectură din arhive. Azi, arhiviș-tii au decis să se unească în lupta lor împotriva mănușilor, în 1999, folosirea irațională, dar larg răspândită a mănușilor a iscat un torent de reacții din partea specialiștilor. Curatorul departamentului de cărți rare de la Smith College, Massachusetts, a scris în 1999: „Le impun cititorilor mei să nu poarte NICIODATĂ mănuși, cu excepția cazurilor când manipulează fotografii. Care e logica din spatele ideii de a obliga niște persoane drăguțe să poarte ceva atât de nepotrivit, care le face stângace și le diminuează simțul tactil?" Iată un argument important, pe care orice istoric care intenționează să „citească" un obiect ar trebui să-1 ia în considerare, întrucât „lectura" se realizează atât cu ochii, cât și cu mâinile, indiferent dacă obiectul în cauză e

un document scris sau o mănușă -atingerea este un instrument istoric de o uriașă valoare. în manipularea documentelor, principalul lucru care trebuie avut în vedere este că, în primul rând, trebuie să te speli pe mâini cu atenție, ca să te asiguri că elimini orice urmă de substanțe chimice - ceea ce ne conduce către importanta temă a istoriei parfumului...

3

PARFUMUL

Istoria parfumului are legătură cu... memoria, ciocul calmarilor, Reforma, pisicile, napalmul și ciuma.

Intre mirosuri și memorie există o relație neașteptat de intensă. Romancierul francez Marcel Proust (1871-1922) a identificat mirosul ca fiind mecanismul-cheie în cazul evocării unei amintiri - iată ce a scris în romanul său *în căutarea timpului pierdut* (1913):

Dar când dintr-un trecut vechi nimic nu mai subzistă, după moartea ființelor, după distrugerea lucrurilor, singure, mai fragile, dar mai vii, mai imateriale, mai persistente, mai fidele, mirosul și gustul rămân încă multă vreme, ca niște suflete, să-și amintească, să aștepte, să spere pe ruina a ceea ce mai există, să poarte neclintite, pe acea picătură a lor aproape impalpabilă, edificiul imens al amintirii.[4]

Gândiți-vă la diversele perioade din propriile voastre vieți. Care mirosuri vă ajută să vă recuperați cele mai timpurii amintiri? Copilăria evocată de parfumul mamei; iarba proaspăt tunsă; livezile de lămâi verzi din Grecia; lavanda din Provența; sau poate mirosul soluției de curățat vasul de WC, impregnat și în capacul pe care l-ai ridicat ca să vomiți întâia dată când te-ai îmbătat în adolescență? Astfel de amintiri olfactive sunt profund personale, ele variind de la individ la individ și determinând asociații și sensuri desprinse din timpul trecut.

După cum ne explică specialiștii, ceea ce le generează sunt micile celule receptoare olfactive din nas, care transmit informații către creier, informații asociate cu mirosuri „bune" sau „rele" și care sunt păstrate întru reamintirea ulterioară. Știm toate astea datorită lui Richard Axei și Lindei B. Buck,

câștigătorii din 2004 ai Premiului Nobel pentru Fiziologie sau Medicină, și datorită muncii lor de cercetare, redată în lucrarea cu un titlu impresionant: „Odorant Receptors and the Organization of the Olfactory System"[5]. în sumarul oficial al Comitetului Premiului Nobel se explică următoarele:

Un miros unic poate să determine amintiri distincte din copilărie sau din alte momente ulterioare, cu încărcătură emoțională - pozitivă sau negativă. O singură scoică de râu care s-a stricat și ne cauzează o indigestie poate să ne lase o amintire atât de intensă, încât să ne rămână în memorie ani întregi, înipiedicându-ne să mai mâncăm vreo mâncare, oricât de delicioasă, conținând scoici. Pierderea simțului olfactiv reprezintă un handicap grav - nu mai suntem capabili să percepem diferitele calități ale alimentelor și nici să detectăm semnale de alarmă, precum fumul de la un incendiu.

Așa înțelegem noi, în prezent, mirosul, însă această înțelegere are, la rândul ei, o istorie - istoria felului în care mirosul a fost „decodat" de-a lungul timpului, în locuri și în perioade specifice. Iar istoria mirosului este legată de istoria simțurilor - tactil (mâna), gustativ (limba), auditiv (urechile), vizual (ochii) și, desigur, olfactiv (nasul).

AROMELE ISTORICE

Istoria parfumului sau, cu alte cuvinte, a mirosului (istoria olfactivă a trecutului) e dificil de așternut pe hârtie, întrucât rareori mirosurile vechi de secole au supraviețuit până în prezent. Doar în foarte rare ocazii parfumurile izbutesc să țină piept istoriei, însă tocmai raritatea lor le conferă o mare putere de atracție istorică.

Există două cazuri notorii de mirosuri supraviețuitoare, ambele provenind de pe epave de vase care, dintr-un motiv sau altul, au fost sigilate asemenea unor capsule ale timpului. Nava de război *Marxj Rose,* aparți-nându-i lui Henric al VUI-lea, s-a scufundat în cursul bătăliei din portul Portsmouth, în vara lui 1545. Imersiunea s-a produs cu o asemenea forță încât coca s-a înfipt adânc în mâlul de pe fundul strâmtorii Solent, care a acoperit-o cu o „pătură" anaerobă vreme de 437 de ani. *Mary Rose* a fost scoasă din nou la lumină în 1982, dezvăluind o întreagă lume din epoca dinastiei Tudorilor.

Una dintre zonele navei care a fost conservată pentru veșnicie în mod instantaneu a fost cabina medicului. în cufărul acestuia se afla o colecție de recipiente conținând o varietate de unguente și de alte ingrediente pentru prepararea leacurilor. Când arheologii au scos dopul uneia dintre sticluțe, s-au trezit inspirând o adiere de mentol din perioada dinastiei Tudorilor.

MARY ROSE

Navă de război englezească, a cărei lansare la apă a avut loc în 1511, în timpul domniei lui Henric al VIIl-lea. Corabia a navigat vreme de 33 de ani, luând parte la războaie împotriva Franței și Scoției, pentru ca, în 1545, să se scufunde în largul coastei Portsmouth-ului, în cursul unei bătălii cu francezii. Epava a fost recuperată în 1982. Este una dintre cele mai importante nave istorice din lume.

Un alt exemplu de miros supraviețuitor este cel provenit de pe epava descoperită în 2011 în largul coastelor arhipelagului Bermuda. Nava aceasta, *Mary Celestin,* s-a scufundat în 1864, iar în prora ei sigilată s-au descoperit mai multe sticluțe cu parfum ale celebrilor parfumieri londonezi Piesse & Lubin (firmă fondată în 1855). în legătură cu acești ingenioși și întreprinzători parteneri de afaceri, care au transformat istoria parfumului, a supraviețuit o mare cantitate de materiale istorice. W.G. Septimus Piesse, în mod deosebit, a fost un adevărat geniu, care a inventat conceptul de „note", o scală a aromelor folosită pentru a categorisi parfumurile. Minte sclipitoare, Piesse și-a descris invenția apelând la termenul „odafon". Piesse & Lubin au creat unele dintre cele mai cunoscute arome din perioada victoriană, un soi de „greatest hits" în materie de parfumuri istorice, care ne deschid o fereastră către domeniul fascinant al strategiilor de marketing victoriene:

- Ambergris (1873)
- Hungary Water (1873)
- Kiss Me Quick (1873)
- Bouquet Opoponax (1875)

- The Flower of the Day (1875)
- White Rose (1875)
- Frangipanni (1880)
- Kisses (1880)
- Myrtle (1880)
- Frolic (1894)

Deși știam atât de multe despre acești doi bărbați, totuși *nu* știam cum miroseau realmente parfumurile lor -asta până la descoperirea epavei din largul coastelor arhipelagului Bermuda. în 2014 însă, știința și istoria s-au întâlnit, asemenea unor amorezi. Odată sticluțele deschise, conținutul lor a fost analizat, iar parfumul a fost reprodus de Bermuda Perfumery.

Acesta nu e singurul exemplu de cercetători care colectează, cataloghează și apoi decodează mirosuri istorice, întrebuințând metode inovatoare. Tehnica utilizată în Bermuda se numește, inspirat, „cromatografie de gaze cu detecție spectrometrică de masă" și ea le-a permis oamenilor de știință să recolteze mirosuri de la cărți vechi, obiecte și clădiri, folosind bureți de carbon care absorb compușii organici emiși de respectivele piese. Aceștia sunt apoi analizați de diverse instrumente, ca să producă finalmente o schemă - sau o rețetă - a componentelor chimice din care e alcătuit respectivul miros. De exemplu, „mirosul de cărți vechi" e construit din acid acetic, furfurol, benzaldehidă, vanilină și hexanol. în esența, acesta este parfumul istoriei în sine: faptul că mirosul are și el o istorie poate să surprindă, dar cine știa că istoria însăși are un miros?

Prin descompunerea mirosurilor în acest mod avem posibilitatea să înregistrăm și apoi să reasamblăm mirosurile la o dată ulterioară - proces cu implicații uriașe atât pentru muzee și situri istorice, cât și pentru cercetătorii interesați de aspectele olfactive ale trecutului. Gândiți-vă la potențialul recreării unei adieri de chifle proaspete, de la brutăria Turnului Londrei, din 1078, anul în care a fost construit acest edificiu. Mai puțin apetisantă e

ideea de a reproduce diversele miasme ale acelei epoci, deși cu siguranță că și această realizare ar avea valoarea ei.

THE WORSHIPFUL COMPANY OF TALLOW CHANDLERS

O firmă din City of London, fondată în 1300 cu scopul de a proteja și de a reglementa comerțul cu seu, un produs valoros, realizat din grăsimi animale și folosit în producția de lumânări, uleiuri, lubrifianți și conservanți.

Dar cum rămâne cu mirosul rănii cangrenate a unui soldat din Primul Război Mondial sau cu mirosul de canalizare din Jorvikul viking[6] sau cu cel al hidoaselor gropi de pe malurile Tamisei, în care lumânărarii fierbeau oasele de animale și grăsimea? Or fi fost ele hidoase, dar erau importante! Documentele contemporane pomenesc adesea mirosul înfiorător provenit de la aceste gropi - ba și un alt miros, chiar mai groaznic de-atât: cel provenit de la carnea de om arsă, miasmă care ți se întipărea definitiv în creier, în epocile ulterioare, ororile de la Auschwitz sau cele produse de napalm au fost memorate și pe cale senzorială, tocmai din cauza mirosurilor înspăimântătoare.

O supraviețuitoare de la Auschwitz, Esther Grossman, a descris experiența infernală a vieții într-un lagăr de concentrare: „Nu puteam să mănânc nicio bucățică de carne din cauza mirosului de carne și de păr ars. Vedeam flăcările, auzeam urletele și miroseam carnea arsă și părul ars. Toată noaptea auzeam țipete. Flăcările erau foarte înalte, iar cerul era roșu." Nu putem decât să ne închipuim oroarea unor astfel de mirosuri, atât de specifice pentru acea perioadă și acel loc, mirosuri care au fost scrijelite pe veci în memoria supraviețuitorilor.

INGREDIENTELE PARFUMURILOR

în unele cazuri, recrearea unor arome e posibilă datorită rețetelor de parfumuri care au parcurs epocile, până la noi. Astfel de rețete pot să fie descoperite în diverse locuri: în manuale botanice, în cărți de grădinărit, în opuscule religioase și în relatări despre ciumă. Din aceste surse literare putem să reconstituim ceva a cărui natură este senzorială.

într-o carte de rețete englezească din secolul al XVII-lea apare următoarea formulă pentru „Un parfum de ars"; de asemenea, se indică și metodele de realizare a parfu-murilor, care, în acea perioadă, erau produse, în mod obișnuit, în casă:

Luați 2 uncii de praf de ienupăr, câte 1 uncie de benzoin și de storax, 6 picături de ulei de cuișoare, 10 semințe de mosc, zdrobiți toate acestea împreună cu puțin tragacant, înniuiați pasta cu apă de trandafiri sau de flori de portocal, apoi strângeți-o la un loc, formați din ea bilușe cât o boabă mai mare de mazăre, turtiți fiecare biluță, după care uscați-le în cuptor ori la soare și păstrali-le până când veți avea nevoie să le aruncați peste o lopată de cărbuni, ca să izvorască un miros plăcut.

Diversele ingrediente mai puțin obișnuite folosite pentru producerea parfumurilor erau totuși atât de bine cunoscute, încât puteau să fie pomenite și în piese, în vederea obținerii unui efect comic - așa cum se întâmplă în *Cum vă place* (actul III, scena 2), a lui William Shakespeare. în această piesă, la un moment dat, două personaje discută despre cum păstorul Corin n-a înțeles că „mâinile curtenilor sunt parfumate cu zibetă", replică prin care interlocutorii își bat joc de simplitatea ciobanului, dar și de curtea regală. Scena devine și mai amuzantă când lui Corin i se explică faptul că termenul zibetă se referea, de fapt, la „foarte murdara eliminare a unei pisici" - Ia emanația glandelor anale ale unei pisici. Cu toate astea, uleiul de zibetă sau de civetă *este* realmente un ingredient folosit la prepararea parfumurilor - este un fixator, ceea ce ar trebui să ne schimbe perspectiva asupra acestui exemplu. Ca orice comedie bună, și aceasta își are rădăcinile în adevăr, iar aici adevărul e dublu: pe de o parte, era adevărat că mulți curteni își parfumau mâinile, iar pe de altă parte era adevărat că adesea parfumurile erau realizate din ingrediente extraordinare, ocazional profund neplăcute.

Poate că dintre toate ingredientele neplăcute cel mai cunoscut a fost și este - el fiind încă folosit în unele parfu-muri moderne - ambra cenușie. Oamenii de știință nu știu nici în prezent ce este, cu exactitate, ambra cenușie, însă e clar că ea este o materie dezgustătoare. Mai simplu spus, ambra cenușie este ceva care se formează în intestinul cașaloților. Cașaloții se hrănesc, în principal, cu calmari, iar descoperirea, în unele bucăți de ambră cenușie, a

acelor elemente dure din corpul calmarilor - ciocul, cristalinul și un organ în formă de pană - i-a determinat pe cercetători să presupună că ambra cenușie este rezultatul unei etape a procesului de descompunere a hranei și de eliminare a ceea ce nu poate să fie digerat. Cașalotul vomită în mod regulat părțile dure ale calmarului, dar uneori nu reușește să facă asta, astfel ciocurile și cristalinele rămase ajungând în intestin, unde încep să se transforme în ambră cenușie. Prin urmare, procesul de formare a acestei materii este rezultatul unui defect sau al unui rateu al sistemului digestiv al cașalotului. în timp, masa de ciocuri de calmar se solidifică, crește și, finalmente, se constituie într-un baraj, care forțează intestinul să absoarbă fecalele acumulate în spatele neașteptatei bariere. *Cum* exact e totuși eliminată ambra cenușie reprezintă o altă necunoscută - totuși se consideră că ea e excretată. Sau, în cazul acumulărilor de foarte mari dimensiuni, care blochează complet intestinul cașalotului, se crede că acesta e perforat, ceea ce duce la moartea animalului. Odată ce cadavrul putrezește și este devorat de milioane de ființe ale mării înfometate, ambra cenușie ajunge să plutească în apă. In orice caz, ambra cenușie este extraordinar de rară, deoarece se estimează că este produsă în doar 1% dintre cașaloți.

Ajunsă în mare, ambra cenușie suferă un nou proces de transformare: este „coaptă" de soare și plutește semicufun-dată în apă sărată, uneori vreme de decenii. Abia după asta devine comoara parfumierului, în acest sens ea reprezentând un obiect profund istoric - este unul dintre foarte puținele lucruri din lume care se produce într-un interval îndelungat și care se îmbunătățește doar cu timpul. Istoria acestei materii ne rămâne însă necunoscută - nu avem cum să știm când sau unde ori de care cașalot a fost produsă o anume bucată de ambră cenușie. Din acest punct de vedere, iată un ingredient care este atât istoric, cât și profund neistoric: pe scurt, ambra cenușie e enigma istorică perfectă. Această materie este descoperită exclusiv din întâmplare, când eșuează pe vreun țărm și întâlnește vreun trecător, când e pescuită de vreun vas, odată cu o captură de homari sau e identificată în burta vreunui pește - în 1909, publicația *Washington Post* a dat o știre despre un pescar care descoperise o bucată de ambră cenușie în interiorul unui peș-te-spadă pe care-1 prinsese în largul coastelor Bostonului. Bucata a fost estimată ca valorând 20 000 de dolari - o avere!

Ambra cenușie e valoroasă nu doar pentru că e atât de rară, ci și pentru că are calități unice, pentru parfumieri. In primul rând, e vorba despre mirosul ei unic, pe care, încă de la descoperirea ei, oamenii au încercat și niciodată nu au reușit să-1 descrie. într-un articol publicat în 1884 în *American Journal of Pharniacy* se spune că ambra cenușie are „un miros care aduce întru câtva cu acela al balegii vechi de vacă", în vreme ce disperatul autor al unui articol publicat în New *York Times,* în 1895, agățându-se ca înecatul de pai, a descris aroma ambrei cenușii ca fiind „un amestec de parfum de fân proaspăt cosit, de parfum lemnos ca de crâng umed cu ferigi și de o părere de parfum de violete". însă parte din magia acestui ingredient rezidă tocmai în imposibilitatea de a-1 descrie olfactiv -mirosul fiecărei bucăți de ambră cenușie are o unicitate subtilă, el fiind rezultatul procesului unic prin care s-a format. Pentru ca lucrurile să se complice și mai mult, dar și pentru a ni se furniza un motiv în plus care să justifice statutul aproape magic al acestei materii, trebuie spus că aceeași mostră de ambră cenușie poate să fie percepută de diferite persoane ca având câte un miros diferit. Al doilea element care face din ambra cenușie un ingredient unic pentru parfumieri este faptul că ea acționează ca un „fixator" - în esență, „leagă" parfumul și reduce ritmul de evaporare a aromei. într-o epocă în care parfumurile erau realizate exclusiv din substanțe naturale, care erau dificil de unit și ale căror arome puteau să se disipeze rapid, un astfel de „fixator" era vital pentru arta parfumierilor, dacă voiau să creeze o formă de frumusețe care să reziste în timp.

VERSAILLES

PALATUL VERSAILLES

Palat regal de lângă Paris, construit în 1624 de Ludovic al Xlll-lea cu destinația de „cabană de vânătoare". Ulterior, edificiul a fost extins de Ludovic al XlV-lea, care i-a dat aspectul unui palat splendid. Din 1682 și până în 1789, Versailles a fost centrul puterii politice franceze și reședința curții regale.

Arta parfumierului, odată stăpânită, era una de mare talent, iar produsul său simboliza cândva averea, statutul social și individualitatea - o situație excelent ilustrată de amețitorul tărâm al palatului Versailles din anii 1690,

care reprezenta scena lumii și căminul „Regelui Soare", Ludovic al XlV-lea, și al curții sale. Grădinile, coridoarele și încăperile acestui palat erau, dacă e să dăm crezare relatărilor contemporane, infuzate cu parfumuri. Chiar și *fântânile* de la Versailles erau parfumate, iar grădinile erau împodobite cu atâția trandafiri parfumați, încât, conform diaristului Duc de Saint-Simon (1675-1755), „nimeni nu poate să stea prea mult (acolo)". într-atât de parfumat era Versailles-ul, încât a ajuns să fie cunoscut sub denumirea de „curtea parfumată".

Știm de asemenea că diversele doamne de la curte aveau fiecare parfumul ei. La Duchesse d'Aumont (1759-1826) prefera aromele de coriandru, iris, cuișoare, obligeană și ciufă rotundă; Madame du Barry (1743-1793) adora uleiul de neroii[1], bergamota[7] [8], lavanda, spirtul de struguri și rozmarinul; în vreme ce parfumul suveranei Maria Antoaneta, cunoscut ca purtând numele de *Sillage de la Reine* („Siajul Reginei"), era alcătuit din tuberoză[9], floare de portocal, iasomie, santal, iris și cedru. Cu alte cuvinte, fiecare dintre doamnele de la curte avea semnătura ei olfactivă. Aceste parfumuri nu erau cumpărate din magazine, ci erau realizate pe comandă, fiind amestecuri delicate care corespundeau plăcerilor olfactive ale persoanelor care le comisionau. Regele însuși cerea ca apartamentele sale să fie aromate zilnic cu diverse parfumuri -în schimb, spre sfârșitul vieții, se spune că până și cel mai ușor parfum îi dădea dureri de cap, ceea ce a dus la interzicerea folosirii acestor produse în prezența sa.

Un motiv important pentru care parfumurile erau întrebuințate în asemenea cantități la curtea Franței era acela că ele mai acopereau mirosurile neplăcute emanate de supușii excesiv de îmbrăcați ai regelui. Astfel, istoria parfumului e și istoria mirosului uman, care e legată în mod intim de istoria curățeniei, așadar a băilor și a săpunului - care, la rândul lor, au povești interesante și absolut neașteptate. Vreme de mulți ani, europenii au considerat că baia făcea rău la sănătate. Odată însă cu epidemiile de holeră de la mijlocul secolului al XlX-lea, a început să se încerce facilitarea accesului la apă curată, procesul de eliminare a deșeurilor menajere din locuințe a fost organizat pe principii raționale, iar în localități au fost introduse sisteme de canalizare eficiente. Obiceiul îmbăierii a prins să se răspândească, ceea ce a dus la diminuarea necesității de a se apela la parfumuri grele, care să mascheze mirosurile înțepătoare.

TEAMA DE IGIENĂ

La sfârşitul secolului al XlX-lea, în America a avut loc ceea ce se poate numi o revoluție a igienei. Orăşenii care, asemenea celor din Europa, până atunci priveau cu suspiciune ideea de a face baie, au început să îmbrățişeze duşurile, periuțele de dinți şi sălile de baie. Istoria aceasta este revelatorie, întrucât firmele de publicitate, asistate de departamentele de marketing, au apelat la manipulări pe tema nesiguranței femeilor în ceea ce privea propria frumusețe şi puterea lor de atracție. Prin urmare, este vorba despre o istorie care ne vorbeşte despre atacul furibund al firmelor de publicitate, dar şi despre percepția anxietății feminine pe parcursul istoriei. Ceva absolut şocant!

Deodorantul a fost inventat în Philadelphia, în 1888, fiind scos pe piață cu denumirea „Mum", de la expresia

„Mum's the word", care înseamnă „păstrează tăcerea" -aici pedalându-se pe ruşinea de a mirosi urât. Această marcă de antiperspirant se găseşte pe rafturile magazinelor şi în prezent, însă la momentul apariției era vorba despre un produs cu aspect de cremă grasă, ceroasă, care se aplica la subsuoară. începând din 1912, reclamele la antiperspirantul Odo-Ro-No au încercat să le convingă pe femeile americane că, în stare naturală, ele miroseau urât, dar că nimeni nu le spunea nimic despre mirosul trupului (pe care l-au prescurtat MT[10]). O reclamă din 1925 la apa de gură antiseptică Listerine le avertiza pe femeile americane asupra efectului „care vă distruge viața" al halitozei, introducând şi sloganul „Adesea domnişoară de onoare, niciodată mireasă".

Odată ce masa de consumatoare a fost fidelizată, firmele de publicitate s-au concentrat asupra bărbaților, care curând au descoperit că erau la fel de afectați ca femeile de mirosurile corporale neplăcute, ce puteau să le distrugă carierele şi să le reducă şansa de a dobândi succesul financiar - presupusele temeri echivalente ale bărbaților americani din prima jumătate a secolului XX. Prin urmare, din acest punct de vedere, istoria parfumului se reduce la inventarea conceptului de miros corporal urât. în vreme ce, la curțile regale, parfumurile fuseseră într-adevăr purtate ca să mascheze mirosurile dezagreabile, acum noutatea consta în faptul că mirosurile

naturale emanate de trupul omenesc deveniseră brusc ofensatoare și respingătoare - directorii de marketing insistând pe ideea că oamenii trebuiau să se simtă rușinați de felul în care miroseau în mod natural. Ei îi îndemnau pe consumatori să se spele mai des cu săpun și să folosească deodorantul. Ceea ce ne conduce spre următoarea temă importantă care este istoria bulei...

^••SORIN

4

BULA

Istoria bulei are legătură cu... inocența copilăriei, disperarea, Revoluția Franceză, unele isprăvi curajoase și pustnicii ornamentali.

VREMELNICIA

Dacă știi unde să cauți, bulele apar peste tot în istorie, întâia dată, în surse vizuale, le găsim la mijlocul secolului al XVI-lea, pe gravuri de lemn înfățișând niște copii care suflă și prind bule, însă bulele se mai găsesc și în alte locuri, doar că sunt invizibile. Care este azi principala industrie a bulelor? Aceeași care e de secole: brutăria. în procesul de producere a pâinii, drojdia „umflă" pentru noi bule microscopice, care-i permit aluatului să crească. De unde le vine culoarea gaiței albastre și pescărușului albastru? De la bulele de pe excrescențele aripilor, care împrăștie o lumină albastră, învăluindu-le trupurile într-o strălucire aproape iridescentă. Cu excepția câtorva cazuri absolut unice - inclusiv penele de pescăruș albastru care, după ce au fost smulse, au fost folosite, în secolul al XVIII-lea, la confecționarea unei podoabe de cap pentru o mireasă chineză sau pâinea romană conservată în Pompei de erupția Vezuviului - nicio bulă din trecut nu a supraviețuit până în prezent, de unde și atracția pe care o suscită. Bulele sunt obiecte de o frumusețe extraordinară -radiante în transluciditatea lor sferică, pictată în culorile curcubeului, și-n perfecta lor lejeritate, când se ridică în aer -, dar sunt obiecte efemere, care dispar într-o clipită cu un pocnet ușor, săpunos. Insă tocmai vremelnicia lor le-a făcut să fie, iar și iar, simboluri atât de atrăgătoare pentru poeți, scriitori și pictori. în

1867, în cartea lui de călătorii *Inocenți în străinătate,* Mark Twain a scris: „O bulă de săpun e cel mai frumos și mai rafinat lucru din natură... Mă întreb de câți bani ai avea nevoie ca să cumperi o bulă de săpun, dacă în lume n-ar exista decât una singură."

VEZUVIU

Un vulcan situat în apropierea orașului italian Napoli. Este celebru din cauza erupției din 79 e.n., care a îngropat orașele romane Pompeii și Herculaneum sub tone de cenușă. Erupția a fost descrisă în detaliu de autorul roman Pliniu cel Tânăr. Orașele, perfect conservate, au fost redescoperite abia în 1599.

BULE ÎN ARTĂ

Așadar ce provocare mai mare ar putea să existe pentru un artist decât aceea de a captura pentru eternitate ceva ce durează doar câteva secunde? Una dintre cele mai încântătoare imagini a bulei este tabloul *Balon de săpun,* pictat în 1734 de artistul francez Jean-Simeon Chardin. Pictorul a fost fascinat de provocarea de a imortaliza pe pânză jocul cel mai la modă în epocă al copiilor din Paris și a fost inspirat de artiștii olandezi din secolul al XVII-lea, care deja acceptaseră provocarea de a reprezenta bula. Tabloul lui Chardin ne arată un băiat frumos, cu bucle, nici bogat, nici sărac, care se apleacă peste pervazul unei ferestre și, printr-un pai subțire, suflă o bulă mare și perfectă, care reflectă lumina. Un băiețel, poate fratele lui mai mic, ai cărui ochi abia ajung în dreptul pervazului, îl urmărește din umbră. Prâslea și privitorul își țin răsuflarea, anticipând momentul în care bula plină cu aer va pomi în zbor, pentru ca apoi, aproape imediat, să se spargă și să dispară pentru totdeauna.

Balon de săpun e, desigur, reprezentarea unei clipe de inocență și de fericire, însă firește că el a fost influențat de epoca în care a fost pictat și de experiența personală a artistului - or, tocmai în asta rezidă misterul! Căci, în realitate, tabloul acesta nu e imaginea unei bucurii eterice, ci aceea a unei grele tristeți. Chardin l-a pictat într-o perioadă în care suferea profund din pricina morții subite a soției și a copilului său. Fericirea pe care o trăise în viața petrecută alături de cei doi se evaporase așa cum se evaporă un balon

de săpun spart: brusc - la fel cum urmează să dispară și bula mare și perfectă din tablou. Prin urmare, lucrarea lui Chardin nu oglindește bucuria relaxată a unui om care se plimbă vesel pe străzile Parisului, rememorând clipe fără griji, ci e reprezentarea unui bărbat șocat, care tânjește după ceva efemer, care i-a fost răpit de lumea capricioasă.

Tabloul lui Chardin are însă legătură și cu Revoluția Franceză. Ceea ce vedem noi pe pânză este lumea Franței din perioada generației de dinainte de Revoluție, o lume adesea imortalizată de artiștii contemporani ca încarnare a frivolității superficiale, stupide. Ca atare, ochii istoricului privesc tabloul, iar el se întreabă dacă acest copil și copiii lui vor fi supraviețuit camajului care a urmat. In consecință, *Balonul de săpun* nu se referă doar la clipa fericită a unui băiat sau la inima adumbrită de tristețe a unui pictor, ci și la autodistrugerea unei națiuni, la hăul căscat în istoria lumii.

Tabloul, în sine, a devenit celebru. Avem certitudinea că Edouard Manet știa de existența lui în 1867, când a pictat *Balon de săpun.* Imaginea bulei o mai găsim, anterior, și în tabloul *Fortuna* (circa 1530), al artistului italian Dosso Dossi, care ne înfățișează silueta clasică a Fortunei, așezată pe un balon de săpun; și în lucrarea *Doi băieți făcând baloane de săpun* (circa 1630), semnată de Adriaen Hanneman; și în tabloul lui Caspar Netcher, din 1679, în care un băiat suflă baloane de săpun. Folosirea bulei ca metaforă a vieții omului se regăsește în istorie încă de timpuriu, de la autorul roman Marcus Terentius Varro (116-27 î.e.n), care își începe tratatul de agricultură *De Re Rustico* cu formularea „omul e o bulă". în concluzie, tabloul lui Chardin are propria semnificație în ampla istorie a bulelor, dar și în istoria mai specifică a bulelor în artă.

PUBLICITATEA

în cursul secolelor XIX și XX, companiile au îmbrățișat și ele imaginile reprezentând copii care suflă baloane de săpun - de data asta scopul fiind acela de a crește vânzările de săpun. Una dintre cele mai bune imagini din istoria publicității este aceea inclusă în celebra campanie din 1886 a firmei londoneze A. & F. Pears. Este vorba despre o pictură a artistului și ilustratorului englez prerafaelit John Everett Millais (1829-1896), în care

vedem un copil care se joacă printre bule de săpun. Copilul cu chip de heruvim, care suflă baloanele, privește în sus, urmărindu-le cum se înalță în aer, către cuvintele „Pears Soap"[11]. Aici, bula nu invocă doar inocența copilăriei, ci și conceptele emergente de prospețime și curățenie, precum și asocierile cu baia, cu igiena personală și cu serviciile de spălătorie de la sfârșitul secolului al XlX-lea.

La mijlocul secolului al XlX-lea, în Anglia a început să se formeze o ideologie a curățeniei, care a țintit și pătura de mijloc a societății și a ajutat la promovarea săpunului ca bun necesar legat de ideea de respectabilitate. Deși manufactura de săpun la scară mică datează din anii 1780, abia la mijlocul secolului următor s-a ajuns la producția de masă. Reclama „Order of the Bath" (un joc de cuvinte care trimitea și la un ordin cavaleresc britanic purtând aceeași denumire) la săpunul Pears viza un public mass market, care era încurajat să se îmbăieze în mod regulat în scop igienic. Avântul acesta în materie de curățenie corporală a coincis, ca perioadă, cu dezvoltarea infrastructurii de apă curentă în orașele europene, astfel că, la finele secolului al XlX-lea, bogății din Statele Unite și de pe Bătrânul Continent se bucurau, în propriile case, de deliciile apei calde curente și ale sălilor de baie private.

COPILĂRIA

La baza acestor călătorii exploratorii prin universul bulelor stă minunata istorie a jocurilor copilăriei și la gestul de a sufla baloane de săpun, o activitate care și azi e deosebit de distractivă pentru prichindei și pentru adulți deopotrivă, dar care este și benefică: suflatul de baloane de săpun s-a transformat într-o tehnică întrebuințată în mod regulat într-o varietate de terapii. Pipe din argilă elaborate și tuburi din plastic pentru suflatul baloanelor de săpun se găsesc azi în colecțiile instituției londoneze Victoria and Albert Museum of Childhood.

Totuși acest joc putea să fie ușor improvizat, folosind doar o bucată de sârmă răsucită și o cantitate de săpun, astfel că el era o modalitate de petrecere a timpului liber eminamente *democratica* - era un hobby potrivit pentru toată lumea, iar accesibilitatea lui s-a transformat într-o caracteristică. In 1918, John L. Gilchrist din Wilkinsburg, Pennsylvania, a

depus o cerere de patent pentru unul dintre cele mai timpurii modele de „pipă pentru bule", care putea „să fie produsă ieftin și în care elementele sunt astfel îmbinate încât pot să fie dezasamblate și curățate, apoi repede reasamblate chiar și de o persoană lipsită de dexteritate". Această inovație s-a tradus prin aceea că încântătorul și inocentul joc cu baloane de săpun s-a transformat într-una dintre experiențele definitorii ale copilăriei. O experiență care, la rândul său, are propria ei istorie, întrucât descrieri ale ei ne-au parvenit din numeroase epoci diferite și din numeroase locuri diferite. Un exemplu minunat este cel care apare în volumul lui D.C. Beard intitulat *The American Boy's Handy Book: What To Do and How To Do It* (1882). în această carte există un întreg capitol dedicat „Noutăților în jocul cu baloane de săpun", în care autorul se exprimă plin de entuziasm în legătură cu baloanele de săpun și remarcă natura surprinzător de captivantă a acestui joc.

E ca un vis frumos; suntem fermecati, cât durează, dar, într-o clipă, balonul dispare și nu lasă nimic în urmă care să-i marcheze fosta existentă, în afară de amintirea minunăției lui. Puține persoane pot să stea deoparte și să se uite la altcineva cum suflă baloane fără să fie cuprinse de o dorință incontrola-bilă de a sufla și ele unul. Gestul acesta are un șarm aparte sau naște o plăcere deosebită, de care puțini dintre cei care au cunoscut-o se satură vreodată.

Beard continuă cu o descriere a unei noi mode, aceea a „petrecerilor la care se suflă baloane de săpun", unde invitații, înarmați cu pipe din argilă, se adunau în jurul unui castron de punch umplut cu soluție de săpun și, evident, suflau baloane. La aceste petreceri se acordau și premii pentru cel mai mare balon sau pentru balonul care a plutit în aer cel mai mult sau care a ajuns cel mai sus. Adunările acestea ajunseseră să fie destul de zgomotoase și de agitate. Beard scrie:

După cum vă puteți închipui, aceste petreceri sunt foarte amuzante și, la început, fiecare participant încearcă să-și împiedice vecinul să reușească, până când, în mijlocul veseliei și confuziei generale, gazda anunță că, dacă oaspeții se așteaptă să primească premii, trebuie să respecte regula prin care sunt obligați să acorde mai multă atenție propriilor eforturi și să nu se mai șicaneze unii pe ceilalți.

Magia și farmecul bulelor invocă o lume a jocurilor de copii, pe care imediat o resimțim ca atemporală, deși ea se extinde și în lumea jocurilor maturilor, căci nu doar copiii sunt fascinați de bule, ci și oamenii de știință și matematicienii.

ISAAC NEWTON

Ca obiecte efemere, de o fascinantă perfecțiune geometrică, extraordinare daruri ale naturii - din acest punct de vedere, bula se aseamănă cu alte minunății naturale, precum fulgul de zăpadă, pânza păianjenului sau desenele închipuite de gheață pe o frunză -, bulele s-au constituit și în obiectul obsesiei unor oameni de știință, atât prin prisma a ceea ce ele pot să ne spună despre lumea naturală, cât și prin prisma provocărilor științifice pe care le ridică. De exemplu, cum poți să măsori grosimea pielii unei bule? Acesta este genul de întrebare care ne reamintește de geniul înaintașilor. Voi știți cum ați putea să faceți asta? Nu? Ei bine, Isaac Newton a găsit o soluție.

în 1704, Newton a folosit baloane de săpun ca să studieze interferența luminii și astfel a dedus - în mod corect -că grosimea bulei variază: în punctul cel mai subțire, ea este de 0,000001016 dintr-un centimetru sau, altfel spus, e de 4 000 de ori mai subțire decât o coală de hârtie. Tot Newton, în lucrarea sa *Optica,* a fost primul care a descris fenomenul care se petrece la suprafața unei bule, el apelând la aceste obiecte ca să-și dezvolte celebra teorie a luminii, care e mai cunoscută din cauza folosirii prismelor care difractă lumina. Bula continuă să fie subiectul unor ample cercetări științifice. De pildă, fizicianul Pierre-Gilles de Gennes, câștigător al Premiului Nobel, a pus în discuție baloanele de săpun și surfactanții (compuși care micșorează tensiunea superficială) în discursul său din 1991, ocazionat de decernarea faimoasei distincții: „Surfactanții", a scris el, „ne permit să protejăm o suprafață lichidă și să generăm aceste superbe baloane de săpun, care-i încântă atât de mult pe copiii noștri."

DETAȘAREA

Astfel, bula apare pe tot parcursul istoriei ca un obiect fizic fascinant, dar ea are și o istorie importantă în calitate de metaforă: ideea că trăim într-o bulă,

detașați de realitate, îndepărtați de viața cotidiană - ceva ce are implicații dramatice pentru anumiți politicieni și monarhi, care se lasă cocoloșiți de yesmeni sicofanți și habar nu au de starea și de suferințele poporului. Chiar și în prezent, expresia „bula Westminster" își păstrează valabilitatea, referindu-se la politicienii londonezi preocupaţi doar de sine, care se aliniază pe coridoarele puterii, deși sunt complet detașați de starea restului națiunii. Toate bazele mari de putere politică - Washington, Berlin, Paris, Tokyo, Beijing, Bruxelles - au propriile lor bule, populate de elite politice interesate doar de binele lor.

La acest capitol, poate că exemplul istoric cel mai cunoscut este acela localizat în Parisul din anii de dinaintea Revoluției Franceze: atunci, oponentii politici ai monarhiei lui Ludovic al XVI-lea s-au concentrat asupra comportamentului - etichetat de ei ca nepăsător, extravagant și frivol - al reginei de origine austriacă Maria Antoaneta, care trăia ca într-o bulă în palatul Versailles. Când i s-a spus că poporul nu mai avea pâine, răspunsul ei, apocrif, ar fi fost „Atunci să mănânce cozonac" (o traducere aproximativă a răspunsului formulat în limba franceză: „Qu'ils mangent de la brioche") - o invenție de la un capăt la celălalt, o frază atribuită filozofului francez Jean-Jacques Rousseau, care o pomenește în autobiografia lui 1782, *Confesiuni.* Nu există nicio dovadă care să lege aceste cuvinte de soția lui Ludovic al XVI-lea, dar ceea ce *este* interesant e că ele au traversat secolele. Fraza în cauză a rămas în conștiința populară istorică și a fost folosită ca unealtă de întinare a reginei franceze. Din multe puncte de vedere, adevărul nici nu a contat, căci inamicii republicani ai monarhiei erau interesaţi doar de faptul că, în acest fel, puteau s-o portretizeze pe Maria Antoaneta ca detașată de oamenii de rând - așadar ca trăind într-o bulă.

MARIA ANTOANETA (1755-1793)

Soția lui Ludovic al XVI-lea, a fost ultima regină a Franței înainte de Revoluția Franceză din 1789. Criticată masiv pentru cheltuielile ei extravagante și pentru faptul că s-a opus reformelor sociale, a fost ghilotinată pe 16 octombrie 1793.

Ca liderii politici și conducătorii să fie detașați de realitățile poporului pe care îl guvernează și-1 reprezintă e una, însă, în diferite perioade ale

istoriei, diverși oameni sau diverse grupuri de oameni au căutat să se detașeze de societate și să-și creeze ceea ce am putea să considerăm a fi propriile lor comunități insulare sau bule - iar asta e cu totul altceva. Despre cărturarii și savanții care sunt imer-sați în lumea „Turlelor de vis" se spune că trăiesc în „bula Oxfordului", dar există și alte instituții „închise", diferite școli, universități, cluburi sau societăți, care - intenționat sau neintenționat - promovează un anume grad de insularitate.

PUSTNICII

De-a lungul istoriei, anumite grupuri religioase s-au retras din viața seculară, preferând să ducă o existență ascetică, departe de ceea ce considerau a fi satisfacția coruptă a vieții de zi cu zi. Istoria timpurie a Bisericii Creștine este presărată cu numeroase exemple de indivizi pioși, care au plecat și au continuat să trăiască având un contact redus sau niciun contact cu lumea exterioară. Sfântul Antonie cel Mare (circa 250-355) s-a retras în deșertul egiptean, unde a trăit ca un pustnic; Simeon Stâlpnicul (circa 390-459) a fost un sfânt din Asia Mică, care a trăit peste 30 de ani în vârful unui stâlp înalt de 18 metri; Sfântul Columba (521-597) a debarcat, în 563, pe insulița scoțiană muntoasă numită lona, însoțit de 12 discipoli și acolo a construit o biserică și o comunitate monastică.

Pentru majoritatea oamenilor, asemenea acte de ascetism erau inspiratoare și, pentru mulți, ele au devenit un principiu de bază al creștinismului. încă din perioada medievală timpurie, vedem dezvoltându-se conceptul creștin de monahism colectiv subordonat unui ordin, sub imperiul căruia bărbații (călugării) și femeile (călugărițele) trăiau în medii închise și respingeau țelurile lumești, căutând o existență spirituală, dusă în mănăstiri sau în lavre.

MĂNĂSTIREA CLAIRVAUX

Mănăstire cisterciană din nord-estul Franței. A fost fondată în 1115 de abatele francez Sfântul Bernard și de o mână de călugări curajoși, care, în perioada celor zece ani în care a fost construită mănăstirea, au îndurat privațiuni extreme. Clădirea originală se află, în prezent, în stadiul de ruină,

însă ea rămâne cel mai timpuriu exemplu de arhitectură specifică mănăstirilor cisterciene.

Viața monahală se ghida după un set de principii sau de reguli stricte, precum extrem de influenta *Regulă a Sfântului Benedict,* din perioada timpurie a Evului Mediu. Ceva din izolarea și din atmosfera acestor comunități monahale ni se relevă din scrierea abatelui benedictin William St. Thierry, care, în secolul al XH-lea, descrie mănăstirea franceză Clairvaux:

De la întâia privire, când intrai în Clairvaux, coborând dealul, îți dădeai seama că acela era un templu al lui Dumnezeu; că valea liniștită și tăcută fusese croită întru acest scop, cu durările ei de o modestă simplitate și cu smerenia sinceră a săracilor lui Hristos. Mai mult, în această vale plină cu bărbați, nimănui nu-i era îngăduit să lenevească, ci cu toții erau absorbiți de îndatoririle care le fuseseră date și o liniște profundă, ca aceea a nopții, domnea peste tot cuprinsul. Zgomotele muncilor sau cânturile fraților din cor erau singurele excepții.

în vreme ce imaginea politicienilor trăind într-o bulă nu e bine văzută întrucât oamenii aceștia nu mai au contact cu lumea reală, o lipsă a preocupărilor lumești e tocmai ceea ce caracterizează monahismul: puritatea vieții și a spiritului, o existență dăruită în totalitate rugăciunii și iubirii de Dumnezeu. Or, ceea ce a născut această situație au fost tocmai bulele metaforice.

Versiunea seculară a vieții monahale e reprezentată de pustnicul „ornamental" sau „de grădină" (literalmente, o persoană care trăia în grădina ta), a cărui bulă era schimnicia într-un adăpost spartan - unde sihastrul ducea o existență mai mult sau mai puțin solitară.

Perioada de apogeu a pustnicilor ornamentali, ca personaje din grădinile conacelor de țară ale nobililor, a fost în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XlX-lea. Atât de mare era valoarea, în termeni de curiozitate, a acestor figuri rustice în rândul elitei sociale din Anglia epocii georgiene, încât oamenii dădeau anunțuri ca să găsească astfel de sihaștri care să vină și să trăiască în grădinile lor, constituindu-se aproape într-o atracție

turistică, în ediția din 11 ianuarie 1810 a ziarului *Courier* a fost publicat anunțul dat de un pustnic în căutare de sălaș. Acesta suna în felul următor:

Bărbat tânăr, care dorește să se retragă din lume și să trăiască în sihăstrie, într-un loc convenabil din Anglia, este dispus să ia legătura cu orice nobil sau gentleman care dorește un pustnic. Orice scrisoare adresată lui S. Laurence (taxa poștală achitată) să fie lăsată la domiciliul domnului Otton, Coleman Lane, nr. 6, Plymouth. Să se menționeze gratuitățile oferite și orice alte deziderate. Scrisoarea va primi răspuns neîntârziat.

Nu știm dacă această solicitare bizară a primit vreodată vreun răspuns. Totuși se pare că, pe lângă un acoperiș deasupra capului, pustnicul se aștepta să primească și un salariu sau un stipendiu.

Splendida descriere din 1784 a schimniciei de pe proprietatea Hawkstone, din Shropshire, aparținându-i lui Sir Richard Hill, ne oferă o imagine detaliată a pustnicului aflat acolo în reședință, Părintele Francis, care locuia, după cum ni se spune, într-o

căsuță bine concepută, care este reședința de vară a pustnicului. Vizitatorul agită un clopoțel și pătrunde înăuntru. în general, sihastrul stă pe un scaun, în spatele unei mese, pe care se află un craniu, simbol al vremelniciei omului, o clepsidră, o carte și niște ochelari. Venerabilul Părinte, care se află desculț și al cărui nume este Francis, (dacă e treaz) se ridică întotdeauna la intrarea străinilor. Pare să fie în vârstă de circa 90 de ani, însă toate simțurile îi sunt admirabil de ascuțite. Face o conversație plăcută și e departe de a fi nepoliticos.

Foarte puține schimnicii au mai supraviețuit până azi, însă un exemplu superb se găsește în grădina proprietății Bicton House, din De von. Construită în 1839, căsuța e ascunsă într-un loc retras din parc, fiind înconjurată de conifere pitice și de tufe de erica. în 2006 a fost restaurată de o echipă de meșteșugari, redobândindu-și splendoarea de odinioară. Construită pe o moviliță înierbată, cu trepte care urcă până la ușa de intrare, schimnicia este realizată din lemn, are un acoperiș înclinat hexagonal, iar zidurile simt căptușite cu mii de șipci de șindrilă, în formă de „solzi de pește"; podeaua are un design macabru, fiind alcătuită din oase de cerb înfipte în pământ cu capătul „articulat" în sus.

Evident, pustnicii ornamentali au reprezentat niște curiozități ale epocii, însă, din pricina numărului redus de documente istorice rămase de pe urma lor, este foarte dificil să reconstruim viețile acestor indivizi care trăiau în bulele lor din grădini. Asceții, figuri retrase din societate, își duceau adesea existența în locuri izolate și întunecate -ceea ce-i face fascinanți pentru istorici și introduce importanta temă a istoriei umbrelor...

UMBRELE

Istoria umbrelor are legătură cu... eclipsele, Infernul, pactul cu Diavolul, petrecerea timpului liber și rasul.

ECLIPSA SOLARĂ

Umbrele ocupă un loc important în istoria personală a lui Sam, pecum și în istoria familiei lui. Sam își amintește clar că, pe 11 august 1999, tot ce putea să vadă și mare parte din ce nu putea să vadă se afla în trena umbrei proiectate de eclipsa solară.

O eclipsă totală de Soare e un eveniment extrem de rar. Eclipsa din 1999 a fost prima eclipsă solară vizibilă din Marea Britanie din 1927 până atunci, iar înainte de 1927 nicio eclipsă nu mai fusese vizibilă din Marea Britanie vreme de 201 ani. E foarte probabil că Sam este singurul membru al familiei lui care a văzut o eclipsă totală de Soare, din Marea Britanie, cel puțin din 1724 încoace. O mare realizare! Câte alte experiențe de pe Pământ sunt *atât* de rare? Cei câțiva norocoși care s-au aflat în Cornwall, în 1999, fac parte dintr-o generație marcată de eclipsă, marcată de umbra Lunii.

Există atât de multe relatări, la prima mână, ale eclipsei din 1999, încât știm că experiența lui Sam nu a fost una neobișnuită. Din fericire, la momentul eclipsei, el s-a aflat pe un deal, în partea cea mai potrivită din Cornwall, întrucât acolo, brusc, în clipa în care Soarele a fost acoperit, norii de pe cer s-au risipit. Culorile s-au întunecat, temperatura a scăzut, iar animalele au început să se comporte ciudat - la fel ca grupurile de oameni care, temporar, își „făcuseră cuib" pe vârfurile dealurilor cele mai înalte din peisajul britanic, ridicându-și spre Soare ochii acoperiți cu ochelari bizari, meniți să le ocrotească vederea. Cel mai notabil a fost faptul că, pentru o perioadă

scurtă, toate păsările au amuțit, după care pescărușii s-au ridicat în formație concentrică și au zburat spre mare, țipând spre falsul răsărit.

Aceste comportamente anormale ale animalelor se constituie într-una dintre cele mai comentate caracteristici ale fenomenului prin care Luna umbrește Soarele -o caracteristică având propria ei istorie. Notele observa-ționale legate de eclipsele totale din 24 ianuarie 1544 și din 21 august 1560 remarcă, la rândul lor, comportamentul ciudat al păsărilor, cum acestea „au încetat să mai cânte" și, mai surprinzător, cum „au căzut la pământ". Comportamentul mamiferelor, al insectelor, ba chiar și al plantelor din timpul eclipselor solare e studiat de multă vreme. Furnicile încremenesc. în cursul eclipsei din 28 iulie 1851, la Lilla Edet, în Suedia, o colonie de furnici „care își purta cu sârguință poverile, s-a oprit și a rămas neclintită, până când ziua s-a luminat din nou". Odată ce umbra proiectată de eclipsă s-a risipit, furnicile și-au redobândit calmul, în schimb fluturii din aceeași regiune au continuat să fie agitați și au avut nevoie de o perioadă mult mai mare ca să se liniștească, deși afară se făcuse iar lumină.

Prima tentativă științifică de a studia comportamentul animalelor în cursul eclipselor a fost făcută în 1932, în New Hampshire și în Massachusetts, în America: în cele două state, voluntarii au înregistrat 498 de observații pe acest subiect. Probabil cea mai neplăcută experiență a fost aceea a unei femei din Lawrence, Massachusetts, a cărei cămară „a fost invadată de un număr foarte mare de gândaci"; probabil cea mai nefericită experiență a fost aceea a unui bărbat din Stony Brook, Connecticut, care a fost „agresat de țânțari" preț de două minute, cât a durat eclipsa totală, pentru ca imediat după, brusc, roiul de insecte să dispară. De atunci, comportamentul animalelor din sălbăticie, dar și al celor din grădinile zoologice, a continuat să fie studiat de oamenii de știință care sunt interesați să înțeleagă fenomenele produse de umbrele proiectate de o eclipsă.

DATĂRILE

REGELE YI DIN DINASTIA ZHOU

Al șaptelea rege din dinastia Zhou, a Chinei, dinastie care a durat mai mult decât oricare alta din istoria acestei țări. Totuși datele exacte între care a

domnit Yi nu sunt sigure. Istoricii cred că regele Yi a domnit fie între 899 și 892 î.e.n., fie între 899 și 873 î.e.n. începutul domniei lui este marcat de eclipsa solară din 21 aprilie 899.

Relatările scrise privind eclipsele sunt remarcabile, din punctul de vedere al ariei lor geografice, al cronologiei, dar și al acurateței. între 771 î.e.n. și 1368 e.n., doar în China au fost înregistrate aproximativ 938 de eclipse.

Ajutați de astronomi, istoricii au putut să folosească numărul mare de referințe la eclipse din sursele scrise timpurii, astfel încât să dateze evenimente și documente. Când avem la dispoziție o descriere a unei eclipse dintr-un spațiu cunoscut, dar ne lipsește data, nu e nicio problemă, fiindcă azi ea poate să fie calculată. Astfel, refe-rindu-ne la istoria timpurie a Chinei, un text în care se vorbește despre faptul că „în cursul întâiului an al domniei regelui Yi, în întâia lună a primăverii, soarele a răsărit de două ori în Zheng" a fost folosit pentru a stabili începutul domniei regelui Yi în anul 899 î.e.n.; în același mod, descrierea unei eclipse din „întâia zi a celei din urmă luni de toamnă", când „muzicanții orbi și-au bătut tobele, iar ofițerii de rang inferior și oamenii de rând s-au bulucit și-au alergat zăpăciți în toate părțile" a fost întrebuințată pentru a data începutul domniei regelui Zhong Kang, cel de-al patrulea suveran din dinastia Xia, prima dintre Cele Trei Dinastii celebre ale civilizației chineze timpurii, data calculată fiind 1880 î.e.n. înaintea realizării acestor calcule, cea mai timpurie dată certă din istoria Chinei, calculată și ea și documentată de Sima Qian, marele istoric chinez al dinastiei Han (145 sau 135-86 î.e.n.), era 841 î.e.n., dată la care s-a instaurat regența Gonghe. Calcule similare au fost făcute în scopul stabilirii datelor privitoare la diverse evenimente cruciale din istorie - din Babilonul preistoric și până în Europa de secol XVII. Folosirea eclipselor pentru identificarea unor date reprezintă doar un aspect al unui tip specific de istorie -studiul cronologiei, o ramură de cercetare care încearcă să aducă la un loc nenumărate surse istorice, astfel încât să reconstituie firul istoric al evenimentelor. Cronologia, ca practică, avându-și originea în inițiativa liderului religios și cărturarului francez Joseph Scaliger (1540-1609). Iată așadar cum istoria umbrelor folosește la dezvăluirea istoriei înseși.

MESAJE DE LA DUMNEZEU

Felul în care s-a schimbat, de-a lungul timpului, înțelegerea noastră în privința acestor fenomene celeste este, la rândul lui, fascinant. Umbrele proiectate pe Pământ puteau să fie înțelese ca mesaje profunde, aparent provenind din ceruri. Eclipsele solare au fost pomenite atât în relație cu crucificarea lui lisus, cât și cu nașterea lui Mohamed. Personajul central al Reformei, germanul Martin Luther, considera că eclipsele „sunt semne malefice, asemenea nașterilor monstruoase" și a notat că, în perioada de început a secolului al XVI-lea, ele au apărut din ce în ce mai frecvent, lucru pe care l-a interpretat ca pe un semn al apropierii sfârșitului lumii. Când a constatat că lumea nu s-a sfârșit, Luther a întors foaia, tratând astfel de predicții cu dispreț. în 1628, o eclipsă a Lunii și a Soarelui i-a determinat pe astrologii din Italia să previzioneze moartea papei Urban al VlII-lea. Atât de speriat a fost Urban de aceste indicii celeste, încât a emis o bulă papală prin care a interzis orice viitoare predicții inspirate de evenimente celeste. într-o încăpere ferecată, sub oblăduirea călugărului dominican Tommaso Campanella, au fost puse în operă o serie de ritualuri - au fost aprinse lumânări care simbolizau planetele benefice, s-a cântat muzică, s-au băut diverse poțiuni și s-a stropit cu diverse lichide - menite să elimine efectele malefice ale acelor prevestiri care cufundau Pământul în beznă.

MARTIN LUTHER (1483-1546)

Profesor german de teologie și călugăr, figura centrală a Reformei Protestante, Luther s-a opus multora dintre învățăturile și practicile Bisericii Catolice. în 1521 a fost excomunicat de Papă pentru erezie și condamnat ca proscris de Sfântul împărat Roman.

In vreme ce umbrele proiectate de forțe celeste au fost interpretate ca prevestiri și semne trimise de Sus, umbrele personale au fost înțelese, în diferitele culturi de pe glob, în diverse alte moduri extrem de interesante. în cultura aborigenilor australieni se credea că, dacă dușmanul îți captura orice obiect care-ți aparținea, obiectul respectiv putea să fie folosit ca să-ți facă rău sau să te îmbolnăvească. Când părăseau o tabără, aborigenii aveau grijă să nu lase nimic în urmă, iar uneori, când găseau obiecte aparținân-du-le dușmanilor, duceau respectivele piese și i le încredințau șefului lor de trib. De asemenea, aborigenii erau foarte atenți ca umbra lor să nu treacă peste

obiectele recuperate de la dușmani, întrucât se temeau de ceea ce ar fi putut să pățească din această cauză.

în secolul al XlX-lea, magicienii de pe insula Wetar, din partea de est a arhipelagului indonezian, susțineau că puteau să-1 îmbolnăvească pe un om dacă-i înjunghiau umbra sau dacă i-o ciopârțeau cu o sabie - pe același principiu pe care în păpușile voodoo sunt înfipte ace. în secolul al XJX-lea, în Grecia și în România se credea că dacă îngro-pai umbra unui om sub fundația unei case, casa respectivă avea să fie protejată, în schimb omul cu pricina avea să moară în decurs de un an. Credința în acest obicei era atât de răspândită, încât foarte curând au început să circule povești despre constructori lipsiți de scrupule, care ademeneau oameni lângă locul de casă, pentru ca acolo, pe nevăzute, să le surprindă umbra și să le-o îngroape; tot din România secolului al XlX-lea ne-au parvenit relatări privind vânzători de umbre, care își câștigau banii din comerțul cu umbrele pe care li le ofereau arhitecților, astfel încât aceștia să se asigure de trăinicia construcțiilor realizate de ei. Din acest punct de vedere, umbrele sunt legate de credințele și superstițiile populare, fiind percepute ca o extensie a sinelui - la fel ca și în cazul propriei imagini reflectate -cu proprietăți misterioase, care depășeau corpul fizic.

SUFLETUL

Grecii antici considerau că între om sau animal și umbra lui există o legătură strânsă - o metaforă a sufletului, a lui *psyche.* Se credea că sufletul unei persoane moarte era asemenea unei umbre și că Infernul grecesc al lui Hades era tărâmul umbrelor - cu alte cuvinte, tărâmul morții. în mitologia greacă exista credința că oricine intra în templul lui Zeus, zeul cerului și al fulgerelor, templu aflat pe muntele Lykaion, avea să-și piardă umbra și să moară în decurs de un an.

Conceptul de suflet-umbră apare pe tot parcursul istoriei în diverse forme. în unele culturi vestice se considera că dacă Diavolul nu reușea să câștige sufletul unui om, atunci încerca să-i fure umbra. Superstiția aceasta e ilustrată, în formă literară, în nuvela scrisă în 1814 de aristocratul francez Adelbert von Chamisso și intitulată *Nemaipomenita poveste a lui Peter Schlemihl.* Protagonistul, Peter Schlemihl e păcălit de Diavolul deghizat

într-un domn în vârstă, îmbrăcat în gri, și cade de acord să-și ofere umbra în schimbul unui buzunar fără fund (în care, printre alte obiecte magice, se găsește și punga lui Fortunatus): „Iertați-mă, domnule! Iertați-1 pe umilul dumneavoastră servitor... Vă implor doar să-mi acordați permisiunea să vă ridic nobila umbră și s-o așez în buzunarul meu." Renunțând la propria umbră, Schlemihl descoperă că omul fără umbră e respins de întreaga societate și disprețuit de femeia pe care o iubește. Neavând umbră, oamenii n-au încredere în tine, căci te cred doar pe jumătate om. Reflectând asupra greșelii comise, Schlemihl spune:

Emoția interioara îmi dădea de înțeles că, deși în lumea asta aurul e mai important și decât meritul, și decât virtutea, o umbră ar putea să fie chiar mai valoroasă decât însuși aurul; și, la fel cum, în alte ocazii, îmi sacrificasem bogățiile de dragul

integrității, acum îmi cedasem umbra doar pentru bogății; așadar ce trebuia, ce putea să se aleagă de mine?

O reinterpretare modernă și foarte îndrăgită a acestui mit o regăsim în piesa de teatru *Peter Pan și Wendy,* scrisă de J.M. Barrie, în care Peter Pan își pierde umbra, pe care mai târziu Wendy i-o coase la loc.

Prin urmare, umbrele au un sens cultural semnificativ, legat de lucruri intangibile, precum sufletul și viața de apoi, dar, în același timp, și de lucruri mai degrabă fizice, nu în ultimul rând de scurgerea timpului.

TIMPUL

Când Sam a văzut eclipsa din Cornwall, și-a dat seama că să stai pe Pământ înseamnă să stai pe un imens cadran solar. Mișcarea umbrei în jurul lui marca trecerea timpului: cu 10 minute înainte, nu fusese nicio eclipsă, acum însă ea era în plină progresie. Iar în legătură cu această idee avem tema unuia dintre primele capitole din istoria umbrei: istoria timpului însuși.

în varianta cea mai simplă, timpul poate să fie „citit" înfigând un băț în pământ și măsurând lungimea umbrei acestuia în jurul orei prânzului. Când umbra este la dimensiunea cea mai redusă, cea mai scurtă, știm că acela este

miezul zilei. în acest moment putem să calculăm cel mai ușor latitudinea: măsurând unghiul pe care Soarele îl face în raport cu linia orizontului. Prin urmare, istoria umbrei este strâns legată și de istoria navigației, pe pământ sau pe apă.

Principiul folosirii umbrelor pentru a determina și restul orelor, nu doar amiaza, este foarte vechi - cele mai vechi „ceasuri cu umbră", cum erau denumite, datează din 1500 î.e.n. și se găseau în Babilonia. De-a lungul următoarelor secole, ceasurile cu umbră au continuat să apară într-o multitudine de forme și de locuri. Pentru prima dată, secretul realizării lor a fost dezvăluit, în scris, în 1570, când astronomul italian Giovanni Padovani a publicat un tratat - cu un titlul ridicol de lung: *Opus de conipositione et usu multiformium horologiorum solarium, pro diversis mundi regionibus, idq(ue) iibique locorum tam in superficie plana* - în care a inclus instrucțiunile de fabricație ale acestor mașinării.

Totuși, chiar și înaintea acestei date, istoria ceasului solar făcuse un pas important către democratizare, prin invenția ceasului solar de buzunar. De atunci, ceasurile solare au încetat să mai fie apanajul exclusiv al bogaților. Știm surprinzător de multe despre ceasurile solare de buzunar datorită unui unic și întâmplător eveniment. în 1545, nava de război *Mary Rose,* a lui Henric al VlII-lea, s-a scufundat în timpul unei bătălii. Corpul corăbiei a rămas îngropat în mâlul de pe fundul strâmtorii Solent vreme de mai bine de 400 de ani, iar când, în sfârșit, epava a văzut din nou lumina, s-a demonstrat că păstrase în cocă o întreagă lume în miniatură, înghețată în timp încă din perioada Tudorilor. Indubitabil, unele dintre obiectele cele mai interesante - din totalul de aproximativ 26 000 de artifacte și bucăți de bușteni, pe lângă rămășițele multora dintre membrii echipajului - găsite în interiorul lui *Mary Rose* au fost ceasurile solare de buzunar.

Ceasurile solare de buzunar au rămas extraordinar de populare - în mod surprinzător - până în secolul al XlX-lea, fiind realizate în diverse forme. Una dintre cele mai interesante purta numele de „ceasul solar universal", un format conceput în mod special pentru negustori, pelerini și alți călători care se puteau trezi că aveau nevoie să-și dea seama de oră în locuri necunoscute și la diverse latitudini. Ca să poată să „citească" timpul oriunde s-ar fi aflat, călătorul trebuia să consulte un index geografic inclus în aparat,

pentru ca apoi să folosească informația astfel obținută ca să încline cadranul în unghiul corect și, în acest mod, să afle ora corectă. Adesea, ceasurile solare de buzunar erau confecționate din fildeș, motiv pentru care erau cunoscute sub denumirea de „ceas/cadran solar diptic din fildeș".

Un splendid exemplu de ceas solar de buzunar este păstrat în clădirea adăpostind Collections of Historical Scientific Instruments, de la Harvard University. în total, instituția deține 82 de piese diferite, fiecare reprezentând un unicat de mare rafinament. Unul dintre cele mai frumoase ceasuri din această colecție este acela realizat în 1636, în Noremburg. El este simbolul perfect al societății internaționale și multiculturale de călători - mulți membri ai ei evitând „radarul" istoriei, întrucât voiajau pe tot cuprinsul pământului, fără să aibă o adresă permanentă și fără să lase prea multe „urme". Cele 32 de puncte ale rozei vânturilor, un instrument grafic care indică viteza și direcția vântului, sunt etichetate cu abrevieri în limba germană; vânturile sunt denumite în italiană; există un cadran care indică durata zilei și a nopții atât în sistemul italian, cât și în cel babilonian, primul sistem calculând 24 de ore egale, începând de la apusul soarelui, în vreme ce al doilea sistem calcula aceleași 24 de ore egale, dar începând de la răsăritul soarelui; fazele Lunii sunt marcate în germană; există și un index geografic, conținând latitudinile a 24 de orașe europene; ba mai există chiar și o minigiruetă, astfel încât călătorul să se lămurească în ce direcție îl va purta vântul în continuare.

1

William Shakespeare, *Romeo și Jidieta.* Traducere de Ștefan Octavian Iosif. Fundația Regele Mihai I, București, 1940 (n. tr.).

2

Un exemplu reprezentativ este expus la Shakespeare Birthplace Trust, în Stratford (n.a.).

3

Sămânța era o veche unitate de măsură, echivalentul a circa 65 de miligrame (n. tr.).

4

Marcel Proust, *!n căutarea timpului pierdut.* Swann. Traducere de Irina Mavrodin. Editura Art, București, 2011 (n. tr.).

5

în traducere, „Receptorii odoranți și organizarea sistemului olfactiv" (n. tr.).

6

Vechea denumire a orașului York (n. tr.).

7

Obținut din flori de portocală amară (n.a.).

8

Un fruct parfumat din categoria citricelor (n.a.).

9

O planta înrudită cu agavele, foarte răspândită în sudul Franței (n.a.).

10

în original, BO, de la „body odour" (n. tr.).

11

Săpunul Pears (n. tr.).

COPERNIC

REVOLUȚIA LUI COPERNIC

A dus la apariția unui model nou al universului, în care Soarele - nu Pământul - se afla în centrul sistemului solar. „Revoluția" a debutat cu publicarea lucrării *De revolutionibusorbium coelestium* (1543), scrisă de matematicianul și astronomul Nicolaus Copernic.

în acest secol XVI, înțelegerea conceptului care stătea la baza funcționării ceasurilor solare a suferit o schimbare crucială. Vreme de milenii, mişcarea umbrei pe cadran fusese înțeleasă ca o reflectare a mișcării Pământului - considerat ca aflându-se în centrul universului -în jurul Soarelui. însă gândirea aceasta a început să se schimbe în 1514, odată cu publicarea lucrării lui Nicolaus Copernic *Cominentariolus,* și, ulterior, în 1543, la apariția celeilalte lucrări a savantului, intitulată *De revolutio-nibus* - ambele demonstrând că lucrurile stăteau, de fapt, exact invers: că, în realitate, Pământul se învârte în jurul Soarelui. Ideile lui Copernic au fost preluate de unii dintre cei mai eminenți astronomi din istorie: savantul danez Tyco Brahe (1546-1601), care a îmbunătățit în mod semnificativ datele observaționale pe care Copernic și-a bazat teoria (deși nu era de acord cu Copernic în privința mai multor puncte); italianul Galileo Galilei (1564-1642) care, folosindu-se de nou inventatul telescop, a observat că și Venus se învârte în jurul Soarelui, ceea ce a întărit explicația lui Copernic; şi Isaac Newton (1642-1726) care a explicat fizica așa-numitelor corpuri orbitare în termeni de atracție gravitațională. Prin urmare, în miezul istoriei umbrelor se găsește dovada că stelele cele mai strălucitoare din istoria noastră științifică au dedicat perioade semnificative studiului acestui tip specific de umbre, astfel descoperind și apoi arătând că Pământul se rotește în jurul Soarelui - ceea ce reprezintă însăși cheia înțelegerii universului și se constituie într-una dintre cele mai importante realizări științifice din toate epocile.

BARBA ȚEPOASĂ

Istoria umbrelor și scurgerea timpului sunt legate și de ceva mai puțin semnificativ decât Revoluția lui Copernic, de istoria „umbrei de la ora 5" - barba țepoasă care apare către sfârșitul zilei pe mandibula acelor bărbați care se rad. în vreme ce, în anii 1980, barba țepoasă a fost ceva absolut dezirabil - mai ales dacă voiai să semeni cu George Michael sau cu Don Johnson, în *Miatni Vice* în prima jumătate a secolului XX, în Statele Unite ale Americii, obrazul care nu era perfect ras era asociat cu persoanele neîngrijite, murdare. Concept care a fost o adevărată mană cerească pentru agențiile de publicitate care încercau să promoveze produse pentru ras. Posterele concepute pentru promovarea aparatelor de ras Gem Micromatic, parte dintr-o campanie publicitară din 1973, îi încurajau pe bărbați cu următorul slogan: *„Evită umbra de la ora 5."* Și, evident, lăudau calitățile produsului realizat în baza unor cercetări științifice:

Păstrează-ți obrazul curat cu Gem! Scapă de „umbra de la ora 5" - barba țepoasă prematură și neplăcută, rezultat al instrumentelor de ras ineficiente, care retează doar „capul" firelor de păr. Lama Gem, într-un Aparat de Ras Gem, îți garantează că obrazul tău va rămâne curat până la sfârșitul celei mai lungi zile!

Această campanie publicitară a fost considerată un succes și a fost urmată, după doi ani, de o alta, mai țintită, care marșa pe temerile sociale masculine. Sloganul ales a fost asemănător cu primul - „Nu lăsa umbra de la ora 5 să nască o campanie de șoapte" -, iar reclama era ilustrată cu două femei atrăgătoare, care râdeau și arătau către o siluetă neclară, despre care se presupunea că reprezenta un bărbat prost ras. înainte ca fantasticele calități ale aparatelor de ras Gem să fie înșiruite, cititorii erau avertizati: „îngăduie-ți un aspect puțin neîngrijit și, firesc, ceilalți vor crede că situația ta nu e prea roz!" Această surprinzătoare istorie a umbrelor ne conduce spre foarte importanta temă a istoriei bărbii...

BĂRBILE

Istoria bărbilor are legătură cu... criminalii, pirații, taxele, lașitatea, Războiul Crimeii și Reforma.

Le adori sau le detești, bărbile au o istorie îndelungată și fascinantă, o istorie pe parcursul căreia ele au intrat și au ieșit din modă, în perioade

diferite și în locuri diferite și întotdeauna din motive diferite. La capitolul bărbi, părerile noastre sunt împărțite: Sam e un pogonofil hirsut (da, există un termen pentru cei care iubesc bărbile, așa cum există un termen și pentru cei care le urăsc: pogonofob), iar James apare, în general, cu obrazul perfect ras - adică atunci când face efortul să-și radă barba de trei zile. Opțiunile noastre au (probabil) la bază lenea, epuizarea, vanitatea, trendurile hipster, presiunile semenilor sau preferințele unei persoane dragi: bărbile nu sunt prea plăcute când cineva te sărută. Azi, pentru mulți bărbați, faptul de a purta sau nu barbă e o chestiune lipsită de importanță. Dar nu pentru toți. De exemplu, talibanii au instituit politici stricte în privința părului facial în zonele pe care le controlează, astfel că bărbații de acolo sunt obligați să-și

lase bărbi lungi, altfel riscând să fie pedepsiți. în trecut, motivația gestului de a-ți lăsa barbă era adesea legată de evenimente istorice semnificative, ceea ce înseamnă că bărbile sunt neașteptat de interesante și de importante, din punct de vedere cultural, pentru cei care studiază istoria.

SĂ-MI LAS SAU SĂ NU-MI LAS BARBĂ?

De-a lungul istoriei, societățile când au îmbrățișat, când au respins bărbile. Barba a fost deosebit de populară în Marea Britanie la sfârșitul anilor 1850. în schimb, în cursul secolului al XVIII-lea, barba nu mai era la modă în societatea georgiană înaltă și mai era de găsit doar pe obrajii bandiților, ai țăranilor, ai bătrânilor și ai bărbaților religioși. Cu certitudine, barba nu mai era purtată de soldați, care reprezentau Imperiul Britanic pe tot globul și erau produsul ordinii și al autorității, al instrucției și al temperamentului societății victoriene seculare. Doar unele regimente beneficiau de o dispensă specială și doar pentru a purta mustață - mustața devenind o trăsătură distinctivă a identității regimentare. Prin contrast, în Franța, membrii Regimentului 10 de Cavalerie, husarii lui Napoleon, erau cunoscuți pentru mustățile sau favoriții lor laterali, trend care, în 1806, a traversat Canalul și a ajuns în Marea Britanie, acolo unde Regimentul 10 de Dragoni a fost rebo-tezat Regimentul 10 de Husari Regali, iar membrii lui au început să etaleze, la rândul lor, niște frumoase mustăți și să se ornamenteze cu blănuri și pene. Noua modă hirsută a fost curând adoptată și de alte regimente călare britanice, inclusiv de Life Guards și de Horse Guards. Iar trendul acesta militar a continuat să se răspândească. în 1854,

armata britanică a decretat că niciun soldat nu mai avea voie să-și radă buza superioară, urmând astfel moda franțuzească și mergând pe ideea că în acest mod avea să creeze trupe de luptă mustăcioase și înfricoșătoare, deși, mai realist, n-a reușit decât să-și îmbătrânească soldații, la nivel vizual.

RĂZBOIUL CRIMEII

RĂZBOIUL CRIMEII (1853-1856)

S-a purtat între Rusia și forțele aliate ale Marii Britanii, Franței, Imperiului Otoman și Sardiniei. Conflictul a avut mai multe cauze, printre care s-au numărat și drepturile creștinilor din Țara Sfântă, care era controlată de otomani. Imperiul Rus a fost învins.

Totuși, la nivel formal, barba continua să fie interzisă în armata britanică. Situația s-a schimbat abia în timpul Războiului Crimeii (1853-1856). în cursul asediului Sevastopolului, în 1854-1855, Lordul Raglan (1788-1855), comandantul armatei în Crimeea, a relaxat regulile privind părul facial și le-a permis trupelor să-și lase barbă -asta ca urmare a petițiilor înaintate chiar de soldați. Ceea ce nu numai că i-a scutit pe aceștia din urmă de efortul de a se rade în condițiile grele ale frontului, dar i-a și ajutat să-și protejeze puțin fața de frigul crâncen din Crimeea. După război, la întoarcerea în Anglia, eroii hirsuți au fost întâmpinați cu reverență și respect de către populație, astfel că barba a devenit un simbol al masculinității eroice, adoptat și de civili. Imaginea acelor trupe bărboase era atât de impresionantă, încât, pe 13 martie 1856, regina Victoria a făcut o notiță, în acest sens, în jurnalul ei, descriindu-i pe soldați ca „încarnarea unor adevărați luptători... Cu toții aveau bărbi lungi și erau împovărați cu ranițe mari".

RELIGIA

Purtatul unei bărbi a fost și este strâns legat de religie, putând să reprezinte fie un act de conformare și de apartenență, fie un act de rebeliune și de respingere. De exemplu, pentru adepții sikhismului, dogma oficială impune o barbă completă și naturală, dacă e posibil -regulă cunoscută ca practicarea kesh-ului -, în semn de respect față de perfecțiunea creației lui Dumnezeu. în rândul comunităților Amish, bărbații căsătoriți își lasă barbă, dar își rad

mustața, gest care are legătură cu o epocă în care mustața era asociată cu armata, iar bărbații Amish voiau să se distingă, în calitatea lor de pacifiști. în credințele islamice, de asemenea, barba este un element important, învățații Shia stipulând că lungimea bărbii nu trebuie să depășească lățimea pumnului; tunderea bărbii e în regulă, însă raderea completă e absolut interzisă. Pe de altă parte, în tradiția Sunni, tunderea mustății e esențială. în Bukhari și în restul colecțiilor canonice Hadith ale Islamului (sau în tradițiile profetice), profetul Mahomed spune: „Cinci lucruri fac parte din natură: să fii circumcis, să-ți îndepărtezi părul de sub ombilic, să-ți tunzi mustața, să-ți scurtezi unghiile și să-ți îndepărtezi părul de la subsoară." Ceea ce atrage atenția e că în toate aceste exemple creșterea naturală a părului facial reprezintă o parte importantă din respectarea religiei.

Uneori, barba a fost conceptualizată ca „lucrarea lui Dumnezeu". în 1653, fizicianul englez John Bulwer a scris că gestul de a te rade era nu doar indecent, ci și blasfemator, „absolut de neiertat față de Natură și față de Dumnezeu, Creatorul Naturii, a cărui lucrare este Barba". Apelând la o formulare mai puțin religioasă, T.S. Gowing, în *Philosophy of Beards* (1875), îi acuză pe bărbații care se rad de „o ofensă deliberată adusă naturii și rațiunii".

Pentru preoții Bisericii Catolice din perioada de sfârșit a Evului Mediu, norma o reprezenta obrazul atent ras. Doar în anumite ocazii - de pildă, în timpul doliului - purtatul de barbă era acceptat, obiceiul fiind adoptat, în secolul al XVI-lea, și de Reformatorii din Europa continentală, printre ei numărându-se inclusiv Martin Luther. Barba clericală a Reformatorilor era un gest conștient anticatolic, un semn vizibil al respingerii lor agresive a Bisericii tradiționale.

Papii din secolele al XVI-lea și al XVII-lea au purtat, la rândul lor, bărbi, ca semn al autorității religioase. Luați, de exemplu, măreţul portret al papei Sixt al V-lea (1521-1590), care se află în Muzeul Vaticanului. în acest tablou, papa este înfățișat purtând o barbă albă impozantă. Sixt al V-lea a fost una dintre figurile importante din perioada Contrareformei (tradițional datată din 1545 până în 1648), iar acest portret oficial, în mod deosebit, îi pune în lumină expresia severă, cu fruntea încruntată și cu buzele strânse dedesubtul părului facial alb. în cursul anilor 1580, Sixt al V-lea a împărțit

scena politică a lumii cu un alt conducător bărbos, cu regele Filip al II-lea al Spaniei (1527-1598), care, pe parcursul întregii sale vieți - judecând după portretele oficiale -, a purtat barbă. Prin contrast cu barba completă și albă a lui Sixt al V-lea - în sine un indiciu al înțelepciunii patriarhale monarhul spaniol etala o barba mai scurtă și mai îngrijită, mai degrabă în stilul bărbilor purtate de curteni.

LAȘITATEA ȘI CIVILIZAȚIA

în schimb, alte societăți au respins totalmente bărbile, și asta dintr-o varietate extraordinară de motive. Istoricul roman Tacit, în lucrarea sa *Germania, o* prezentare etnografică a triburilor germanice, a scris că, pentru catani, barba era semnul lașității, al lipsei de „spirit":

Mai mult, exista im obicei, respectat și de alte popoare germane... care e foarte important în rândul catanilor, prin învoirea tuturor. Imediat cum ating maturitatea, în ani, catanii își lașa pârul și bărbile sa le crească și nu mai renunță la această înfățișare decât după ce au ucis un dușman, căci au făcut un jurământ sacru de curaj, își curăță fețele doar peste sângele și averea vrăjmașului... Iar cei lipsiți de spirit, cei lași și nerăzboinicii rămân astfel sluțiți.

în Roma antică, moda printre elitele urbane era aceea a unei îngrijiri corporale asidue, iar să fii ras de un bărbier reprezenta norma. Autorul și comandantul militar roman Pliniu cel Bătrân (23-79 e.n.), în lucrarea sa *Naturalis Historiae,* a scris că împăratul Augustus (63 î.e.n. - 14 e.n.) nu neglija niciodată briciul și se rădea în fiecare zi. Această sofisticare urbană intra în conflict direct cu înfățișarea nerasă, rustică, a țăranilor.

PLINIU CEL BĂTRÂN (23-79 e.n.)

Scriitor roman timpuriu, filozof al naturii și comandant militar, cunoscut în special pentru lucrarea sa enciclopedică *Naturalis Historiae (Istoria naturala).* A murit în timpul erupției vulcanului Vezuviu.

Pentru Petru I al Rusiei, bărbile erau un semn de înapoiere, astfel că suveranul a ordonat ca toți bărbații din imperiu să-și radă bărbile, iar în 1705 a impus o taxă pe bărbi, în încercarea de a face Rusia - cel puțin de

fațadă -mai modernă, mai occidentală, asemenea vecinilor europeni. Acesta nu a fost primul moment din istorie în care obiceiul de a purta barbă a fost strict controlat. în Franța, în 1535, prin splendid intitulatul Edict al Bărbilor, orice bărbat cu barbă nu avea voie să intre într-o curte de judecată - probabil deoarece părul facial era un semn de lipsă de maniere: oricine voia să i se facă dreptate trebuia să se prezinte în fața judecătorului proaspăt ras.

FRICA

Uneori, barba nu era doar ceva demn de a fi dispreţuit, ci și ceva *de temut.* Povestea aceasta provine dintr-o „chapbook" de la începutul secolului al XlX-lea, un tip popular de broșură ieftină, precursorul volumelor broșate de categorie mass-market. Adesea, chapbookurile aveau teme morale sau religioase, iar unele erau extrem de alarmiste. Exemplul de față e, în esență, o poveste de groază despre un criminal în serie, personajul principal etalând o barbă extraordinară. *The History of Blue Beard; or the Fatal Effects of Curiosity & Disobedience* a fost publicată în Londra, în jurul anului 1805. în ea era vorba despre un gentleman bogat, cu o barbă albastră, „care îl făcea atât de înfricoșător și de urât, încât niciuna dintre doamnele de prin părțile pe unde locuia el nu avea curaj să-i accepte compania". Barbă Albastră s-a căsătorit cu o tânără care, inițial, s-a temut de barba lui, dar, după ce a stat o vreme cu el, și-a dat seama că „nu e chiar atât de albastră; și că gentlemanul e deosebit de civilizat și de plăcut". Curând însă, Barbă Albastră a trebuit să plece. La despărțire, i-a spus soției că în casă exista o încăpere în care ea nu trebuia să intre nici chiar amenințată „cu cele mai groaznice pedepse". Totuși tânăra a fost copleșită de curiozitate, dar ceea ce a descoperit au fost niște orori inimaginabile: camera era plină cu cadavrele mai multor femei.

Speriată, fata a scăpat cheia din mână, iar cheia s-a pătat cu sânge, pe care ea nu a reușit să-1 îndepărteze oricât s-a chinuit. La întoarcere, Barbă Albastră a văzut cheia și a realizat ce se întâmplase. „Prea bine, doamnă", i-a spus, „de vreme ce ți-a plăcut atât de mult în camera aceea, o să-ți ocupi locul printre doamnele pe care le-ai văzut acolo." Tocmai când era pe cale să fie ucisă, fratele tinerei a intrat în cameră și l-a omorât pe soțul-criminal. După care văduva a moștenit întreaga avere a acestuia.

Ce peripeții extraordinare! Care au propria lor istorie. La momentul publicării acestei versiuni, povestea era cunoscută deja de peste un secol. Apăruse în Franța, în 1697, fiind creația autorului Charles Perrault, care se crede că folosise ca surse de inspirație niște basme populare. Tema principală - potențialele efecte letale ale curiozității feminine - e foarte răspândită, ca și tema mai ascunsă a atractivității răului. La fel de cunoscută era și tema bărbii, asupra căreia autorul se concentra în mod deosebit - gândiți-vă la Samson din Biblie, în ceea ce privește barba și forța fizică, sau la Merlin, din poveștile cu regele Arthur, în ceea ce privește barba și tărâmul misterios, magic. în cazul lui Barbă Albastră, barba este simbolul puterii și al naturii lui bestiale, care nu poate să fie controlată - însă culoarea din basmele populare este unică. Albastrul bărbii a fost explicat în diverse feluri: culoarea nenaturală, pentru o barbă, indică și un om nefiresc, o creatură bizară sau de-a dreptul un monstru; de asemenea, s-a spus că barba albastră e translucidă, rece și crudă. Indiferent cum a fost explicată sau înțeleasă în trecut, e clar că această culoare a făcut ca povestea să rămână deosebit de atrăgătoare pentru generații de-a rândul, astfel că ea a fost respusă, în diverse forme, de unii dintre cei mai buni povestitori ai lumii, inclusiv de frații Grimm și de Charles Dickens.

Aceasta nu este însă singura poveste celebră, cu un personaj înfricoșător, etalând o barbă colorată. O altă barbă care a terifiat generații după generații de copii, dar care i-a aparținut unei persoane reale și care a băgat oamenii în sperieți și în viața adevărată, a fost aceea a piratului Barbă Neagră.

PIRAȚII

Poveștile cu pirați au început să apară în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și imediat au scos la iveală pasiunea publicului pentru aventurile piraterești. în 1724 a fost publicat un compendiu de biografii intitulat *A General History of the Robberies and Murders of the most Notorious Pyrates,* care e posibil să fi fost scris de autorul și călătorul Daniel Defoe. Unul dintre pirații care se regăsesc pe această listă este Edward Teach, cunoscut ca Barbă Neagră. Capitolul dedicat lui, mai mult decât orice altceva, i-a fixat porecla în istoria pirateriei.

BARBĂ NEAGRĂ

Edward Teach (circa 1680-1718), sau Barbă Neagră, a fost un pirat englez care a bătut mările în jurul Indiilor de Vest și în lungul coastelor nord-americane, acolo unde se aflau coloniile britanice. E cunoscut în special pentru că a pus bazele unei alianțe a piraților și astfel a adunat o mică flotă navală. Sub conducerea lui, în 1718, această alianță a instituit o blocadă împotriva orașului Charlestown, din Carolina de Sud, important centru comercial din Lumea Nouă. Cu această ocazie, pirații au capturat toate corăbiile care le făceau cu ochiul.

După câteva paragrafe în care îi detaliază înfricoșătoarele aventuri, autorul dedică aproape două pagini bărbii piratului, „întrucât a contribuit enorm la a-i impune numele în acele locuri". Barba în cauză era atât de impresionantă, încât, în mod surprinzător, autorul o compară cu o cometă. Aflăm de asemenea că Barbă Neagră s-a ales cu această poreclă „de la marea cantitate de păr, care, asemenea unui meteor înspăimântător, îi acoperea întreaga față și băga în sperieți America mai mult decât orice cometă apărută acolo de multă vreme". De atunci, mii de pasionați de istorie s-au întrebat cum poate un meteor să acopere o față. Autorul continuă:

Barba era neagră, iar el o îngăduia să-i crească până la o lungime extravagantă; în ceea ce privește înălțimea, îi ajungea până la ochi; (piratul) obișnuia să și-o răsucească folosind panglici, să și-o împletească în codițe subțiri, așa cum sunt împletite perucile noastre Ramilie', codițe pe care apoi și le petrecea peste și pe după urechi: în timpul acțiunii purta peste umeri o centură cu copci pentru trei pistoale, ca o bandulieră; își fixa sub pălărie chibrituri aprinse, care i se ițeau de-o parte și de alta a feței și, împreună cu ochii care străluceau în mod natural înfricoșători și sălbatici, îi dădeau o înfățișare mai înspăimântătoare decât aceea pe care ne-o putem închipui gândindu-ne la furiile din iad.

Tabloul acesta făcea parte din spectacolul pe care-1 regizau toți pirații. Țelul lor nu era să-ți distrugă corabia și să-fi ucidă echipajul, ci să-ți captureze nava intactă și să-ți păstreze mateloții în bună stare. Și reușeau! Cum? Transformând frica într-o armă, astfel încât victimele să se predea fără să mai lupte. Reputația piratului era un ele-ment-cheie al acestei strategii, astfel că hoții de mare aveau grijă să se distingă într-un fel sau

altul - unii prin haine, alții prin steaguri, alții prin acțiuni. Teach își cultiva, în mod deliberat, imaginea de Lucifer. își lăsase părul și barba să-i crească lungi, își împletea codițe și, când se arunca în luptă, își lega de meșe artificii de mici dimensiuni. Dacă aveai ghinionul să fii capturat de Barbă Neagră, dar să supraviețuiești, nu-i mai uitai niciodată chipul scăpărător și barba care-i ajungea până la ochi - și urma să le spui povești despre el tuturor celor cu care aveai să te întâlnești. Așadar, pentru acest pirat, barba era o semnătură, logoul brandului pe care și-l crease, iar pentru alții, un motiv întemeiat de frică.

[1] *Ramilie* sau *ramillie* era un tip de perucă, popular în secolul al XVIU-lea, cu o coadă lungă, la spate, care era prinsă, în capetele superior și inferior, cu câte o fundă (n. tr.).

SEXUALITATEA FEMININĂ

Un alt tip de barbă, de care oamenii se temeau în trecut, era barba care creștea pe obrazul unei femei - frica fiind generată de anxietățile patriarhale legate de sexualitatea feminină. Prin urmare, părul facial, la doamne, provoca perspectiva tradițională a bărbaților, în ceea ce privea aspectul „normal" al unei femei. Condamnarea doamnelor hirsute - sau a doamnelor bărboase - a fost cel mai tranșant formulată de fizicianul John Bulwer, care a trăit în secolul al XVII-lea și care a scris că „femeia e, de la natură, netedă și delicată; iar dacă are mult păr, e un monstru, după cum a spus Epictet".

Una dintre primele referiri la „o doamnă bărboasă" se găsește în relatările de călătorie ale filozofului francez Michel de Montaigne (1533-1592). Este vorba despre o țărăncuță franțuzoaică, în vârstă de 15 ani, pe care o chema Marie-Germain și care, după cum se povestește, a început să-și alerge porcul pe un câmp și, în plină urmărire, a sărit peste un șanț. Anecdota continuă prin a ne spune că aterizarea a fost atât de brutală, încât adolescentei i-au răsărit din corp organe genitale masculine, iar ca urmare a acestei transformări i-a crescut și „o barbă mare și foarte deasă". Marie-Germain a fost consultată de doctori și ulterior botezată ca băiat, întrucât organele genitale masculine și barba au fost considerate indicii ale sexului bărbătesc. Nu știm dacă, în realitate, Marie-Germain era un puști deghizat, însă acest exemplu de transsexualitate în Franța secolului al XVI-lea oferă un motiv în plus care să justifice teama de bărbi.

Biologic, creşterea bărbii este legată de stimularea foliculilor piloși de către diverși hormoni, care sunt mai pronunțați la unele popoare decât la altele și la bărbați mai mult decât la femei. Totuși unele femei suferă de o afecțiune hormonală, denumită hirsutism, care duce la o pilozitate accentuată, inclusiv pe față și inclusiv sub forma unei bărbi. Mai mulți membri ai familiei lui Petrus Gonzales, care au trăit la curțile franceză și italiană la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVU-lea, erau afectați de o boală genetică rară (care acum este cunoscută sub denumirea de *hypertrichosis universnlis),* ceea ce însemna că întregul corp le era acoperit cu păr, inclusiv toată fața. Oamenii aceștia au fost studiați de savanți și de medici, au fost pictați și multe dintre neobișnuitele lor portrete au supraviețuit până azi. După ce a vizitat această familie, în 1594, savantul italian Ulisse Aldrovandi a scris despre tânăra fiică a lui Pedro, Antonietta Gonzales, că

fața copilei era complet acoperită cu păr, mai puțin nările și buzele. Părul de pe frunte era mai lung și mai aspru prin comparație cu cel de pe obraji, deși era totuși mai mătăsos decât cel de pe restul trupului. De asemenea, avea păr și pe cea mai mare parte a spatelui, acesta continuându-se cu un păr scurt, țepos și blond, până in partea de sus a șalelor.

Gravuri reprezentându-le pe cele două fiice și această descriere au fost publicate ulterior, după moartea lui Aldrovandi, în *Monstrorum Historia* (1642), un volum uriaș, de tip enciclopedie, în care erau catalogate anomalii umane și animale. Aceste surori neobișnuit de păroase au reprezentat un adevărat fenomen, totuși, în ciuda fascinației pe care o induceau, probabil ca au generat și un anume grad de anxietate masculină, dat fiind că provocau normele de gen ale societății modeme timpurii. Cu toate acestea, trecutul a fost populat și cu alte femei bărboase, care adesea erau puse să defileze ca niște exponate mobile, iar în secolul al XlX-lea doamnele cu barbă erau o prezență obișnuită în circuri și bâlciuri, unde oamenii ahtiați după ciudățenii plăteau ca să se zgâiască la ele.

SĂNĂTATEA

Multă vreme, bărbile au fost un motiv de îngrijorare pentru pogonofobi, mai puțin din cauza caracterelor dubioase ale căror chipuri barba le ascundea și

mai mult din cauza temerilor legate de igiena părului de pe maxilar și, mai ales, din jurul gurii.

Toți copiii se distrează când află descrierea făcută în 1980, de Roald Dahl, bărbii plină cu resturi de mâncare a lui Mr. Twit, barbă care funcționa pe post de cămară cu gustări, la care acest personaj putea să apeleze, în caz că i se făcea foame între mese: „Dacă te uitai cu atenție (nu c-ai fi vrut), vedeai fărâme minuscule de omletă uscată, lipite de firele de păr, și de spanac, și de ketchup, și de crochete de pește, și de ficăței de pui și de toate lucrurile dezgustătoare care-i plăceau lui Mr. Twit." Copiii (și adulții) se mai amuză copios și de ilogicul personaj literar al lui Edward Lear, „Un bătrân avea o barbă" (1920), care a descoperit că „Două bufnițe și o Găină, patru Ciocârlii și o Pitulice / Și-au făcut toate cuib în barba mea!".

EDWARD LEAR (1812-1888)

Pictor peisagist, ilustrator și scriitor englez, cel mai bine cunoscut pentru poezia și proza lui absurdă și, în special, pentru *limerick-uri\e* sale. Cel mai strălucit poem al lui Lear este „Cucuveaua și pisica" (1871).

Desigur, această teamă de barba purtătoare de riscuri pentru sănătate este amuzantă, dar și ea își are propria istorie. Un articol din ziarul *Sun,* din New York, datat 10 mai 1902, titra: „Barba este un pericol. Doctorii au declarat-o ca purtătoare de boli." Textul propriu-zis avertiza cu privire la pericolul reprezentat de lăptarii cu bărbi lungi, care-și atingeau pilozitatea facială și transferau germeni în laptele pe care îl transportau. De asemenea, era pomenit un chirurg care permisese ca barba personală să atingă și să infecteze rănile pacienților pe care îi opera. Acesta însă nu este un exemplu izolat din istorie. Teoria e susținută de un studiu științific recent, din 2015, realizat de microbiolo-gul John Golobic, care a arătat că bărbile rețin particule de murdărie și adăpostesc mai mulți germeni decât un scaun de WC.

Totuși lucrurile nu au stat întotdeauna așa: în trecut, bărbile bogate erau un semn de sănătate perfectă, în relație cu masculinitatea, precum și cu virilitatea. Sistemul de medicină bazat pe teoria umorilor, care a dominat gândirea occidentală până în anii 1800, considera că trupul conține patru umori distincte - sânge, flegmă, bilă galbenă și bilă neagră - și că starea lor

de echilibru e obligatorie pentru un trup sănătos. Părul facial era văzut ca un deșeu corporal și se credea că avea legătură cu ficatul și cu „fierbințeala" din zona genitală. Conform fizionomistului elisabetan Thomas Hill, „barba la bărbat... începe să apară în partea de jos a maxilarului... prin căldură și umezeală, ce se trag dinspre organele genitale și, în special, din sperma din acele locuri". Cu alte cuvinte, creșterea bărbii era ceva sănătos și avea legătură cu virilitatea masculină și cu potența sexuală.

MĂȘTILE DE GAZE

In epoca victoriană, bărbile erau celebrate pentru calitățile lor de protecție a sănătății, considerându-se că funcționau ca niște „măști de gaze naturale". Având în vedere că Revoluția Industrială era în plin avânt, că aerul era plin cu gaze toxice și cu nori de praf dăunători, muncitorul nu avea nevoie decât de un singur lucru: de o barbă deasă, care să filtreze toate aceste „urâciuni". în 1854, minunat intitulatul „Comitet de patologie industrială pentru profesiunile care afectează ochii" a susținut că purtarea de barbă și de mustăți nu doar că protejează fața, dar și „oprește... particulele de praf și de pietriș în firele de păr ale bărbii și ale mustăților și astfel (apără) și ochii". Probabil că recomandarea aceasta se aplica mai puțin în cazul femeilor care lucrau în condiții similare. Cu toate astea, proprietățile medicale ale bărbilor, ca filtre care să prevină pătrunderea în nas a norilor de substanțe toxice, i-a determinat pe doctori să le recomande pacienților de sex masculin care aveau nevoie să-și menajeze vocea să-și lase barbă. Asta se întâmpla în special în cazul preoților, ale căror voci tunătoare erau necesare pentru slujbele de duminică. Această legătură între barbă, sănătate și Revoluția Industrială ne conduce la importanta temă a istoriei mediului înconjurător și, în mod deosebit, la istoria norilor...

7

NORII

Istoria norilor are legătură cu... navigația și prognoza meteorologică, Diavolul, urina, războiul nuclear, gazele invizibile și holera.

E ușor să considerăm că norii sunt un dat de la natură. Dacă nu faceți parte dintre așa-numiții „urmăritori de nori", dacă nu vă acordați timpul necesar și nu vă face plăcere să studiați cerul din dorința de a identifica diversele tipuri de nori care-1 tranzitează - nori cirus, cumulonimbus, cumu-lus și așa mai departe activitate care are propria ei istorie, deosebit de interesantă, atunci e puțin probabil să vă gândiți prea mult la aceste formațiuni. Cei care muncesc în aer liber au, de obicei, o legătură mai strânsă cu norii decât restul oamenilor. Astfel, persoana care lucrează într-un birou modem și fermierul împărtășesc acest fel diferențiat de a experimenta lumea cu scribul medieval și cu țăranul care-și lucra odinioară ogorul: unii trăiesc această experiență legați de birouri, iar alții, expuși condițiilor atmosferice și anotimpurilor. Copiii din ziua de azi (și unii adulți, desigur) experimentează și o altă activitate atemporală: statul întins pe spate și privitul cerului, în căutarea diverselor forme în care se „aranjează" norii. întrebați-vă următorul lucru: ați... *folosit* vreodată un nor? E posibil să considerați că întrebarea e ciudată, însă oricând, până în urmă cu 200 de ani, ea ar fi părut perfect firească.

NAVIGAȚIA

Vreme de secole, norii au fost întrebuințați ca instrumente de navigație. Norii se mișcă odată cu vântul. Dacă știi direcția preponderentă în care vântul bate în locul în care te afli, deplasarea norilor poate să-ți ofere direcția. Și, chiar dacă norii nu se mișcă, partida nu e pierdută, fiindcă ei pot să-ți indice direcția soarelui, inclusiv în situația în care astrul se află sub linia orizontului sau e ascuns de munți: norii îi reflectă lumina, formând o strălucire aurie în partea lor inferioară. In mod similar, norii reflectă apa și gheața, cu câte o lumină diferită: gheața o reflectă formând o nuanță sclipitoare de alb, iar apa o reflectă formând o nuanță temă de gri-cenușiu. Astfel, plafonul de nori poate să funcționeze ca o hartă reflectată pe cer. Când te afli pe mare, norii pot să-ți indice prezența uscatului, căci tind să se adune în jurul vârfurilor munților sau vulcanilor. Astfel, după o călătorie lungă, cel mai adesea, prima perspectivă asupra uscatului pe care o are matelotul este, de fapt, un nor - un nor ivit pe linia pustie a orizontului. Din acest punct de vedere, norul nu era odinioară doar un instrument de navigație, ci și un motiv de speranță, o ocazie pentru felicitări, un simbol al realizării.

CĂPITANUL COOK

Cea mai bogată colecție de exemple în ceea ce privește întrebuințarea norilor în scopul navigației provine din jurnalele exploratorilor, dintre care probabil că niciunul nu e mai fascinant decât acela al căpitanului James Cook (1728-1779), care a navigat în jurul lumii de două ori (1768-1771 și 1772-1775), fiind ucis în Pacific, în cursul celei de-a treia astfel de călătorii (1776-1779). Jurnalele lui din timpul primei incursiuni sunt dovada importanței cruciale a norilor în ceea ce privea siguranța, munca și existența cotidiană a lui Cook și a echipajului său. Vasta majoritate a însemnărilor conțin cuvintele „nor", „nori" și „înnorat", cu referire la descrierea locurilor, a vremii, ba chiar și ca speculație în legătură cu prezența unui „continent sudic" dincolo de Noua Zeelandă - asta înainte ca James Cook să descopere într-adevăr coasta sud-estică a Australiei, în aprilie 1770. Un fragment deosebit de interesant din jurnal ne demonstrează cât de mult se bazau exploratorii pe nori, ca indicatori ai uscatului, dar și cât de mult se îndoia Cook de informațiile tradiționale. La începutul lui 1770, ajuns în Noua Zeelandă - asta chiar înainte să descopere Australia -, Cook a analizat dovezile existente care ar fi putut să indice prezența unui continent sudic - inclusiv observațiile făcute de exploratorul portughez Pedro Femandes de Queiros, care, în 1605-1606, a condus o expediție spaniolă peste Pacific, în căutarea de noi teritorii. De la paralela 26 latitudine sudică, Queiros „a văzut spre sud niște nori statici foarte mari și un orizont foarte încărcat, plus alte semne cunoscute ale (prezenței) unui continent". Cook, cu ochi de explorator, cu respect pentru precursorul său și cu suspiciunea unui istoric, nu a pus totuși mare preț pe această relatare, susținând că norii statici și un orizont foarte încărcat...

... cu certitudine că nu sunt semnele unui continent - în cursul acestui voiaj, am avut dovezi care-mi indică exact contrariul... Așa cum nici nu cred că (portughezul) Quiros a considerat astfel de lucruri ca semne cunoscute ale (prezenței) uscatului, căci

dacă s-ar fi întâmplat așa, atunci cu siguranță că s-ar fi îndreptat spre sud, ca să se lămurească el însuși, înainte s-o pornească spre nord, întrucât niciun alt om nu și-a dorit mai mult ca el să facă noi descoperiri.

Intr-un alt loc în jurnalul său, Cook se îndoiește de observațiile lui John Gore, căpitan de rang trei, care credea că identificase un teritoriu aflat în sud-estul peninsulei Banks, din Noua Zeelandă, asta judecând după prezența norilor la orizont. Cook însă, care avea un ochi mai experimentat, a scris: „Eu, care eram pe punte în același timp, am fost foarte sigur că era vorba despre niște simpli nori, care s-au risipit odată cu răsăritul soarelui/[7]

Aceste exemple sugerează necesitatea unui anume tip de experiență, pentru explorarea și navigația după nori: situația nu era chiar atât de simplă pe cât ar fi putut să pară. Un semn după care Cook s-a ghidat în mod regulat a fost norul de fum creat de foc - a făcut referiri repetate Ia el, din clipa în care a observat primele dovezi ale locuirii Australiei.

PROGNOZA METEOROLOGICĂ

Principala utilitate a norilor, atât pe mare, cât și pe uscat, a fost în domeniul realizării prognozelor meteorologice. înainte ca barometrul (inventat în deceniul 1640) să se răspândească pe scară largă, iar prognoza meteorologică științifică să devină accesibilă maselor, generații de marinari, de călători, de pelerini, de negustori și de păstori s-au bazat pe nori, ca indicatori ai condițiilor meteo. Dovezi în acest sens există din belșug în istoria orală și scrisă, care abundă în zicători, proverbe și rime menite să previzioneze vremea de a doua zi, fie ea bună sau rea. Iată câteva exemple: „Norii fără ploaie de pe cerul de vară arată că va bate vântul", „Diminețile înnorate se transformă în seri senine", „Când norii negri zboară spre vest/Poți să te aștepți la o zi frumoasă, liniștită". Filozoful Francis Bacon, care a trăit în epoca dinastiei Tudorilor, a scris că „norii ca de lână risipiți pe cer ne arată că se apropie furtuna; dar norii care se așază unii peste alții, ca solzii de pește sau ca țiglele de pe case prevestesc vreme frumoasă, fără ploaie". Ba chiar și Noul Testament vorbește despre zicala populară conform căreia norul ce se ridică din vest anunță ploaie[1].

FRANCIS BACON (1561-1626)

Filozof, om de stat, om de știință, scriitor și epistolier prolific. A ocupat funcții publice de importanță majoră, servind atât ca procuror general, cât și

ca lord cancelar al Angliei. Datorită metodei științifice pe care a impus-o, este cunoscut ca părintele empirismului.

Prima încercare de a explica norii ca fenomen natural i-a aparținut lui Aristotel. Lucrarea lui *Meteorologica,* scrisă în jurul anului 340 î.e.n. și întinsă pe patru volume, reprezintă fundamentul înțelegerii noastre în ceea ce privește lumea naturală și fenomenele legate de vreme, precum cutremurele de pământ, tunetul și fulgerul, ploaia, uraganele și norii. *Meteorologica* este o lucrare filozofică, bazată pe observații empirice. Ceea ce e interesant, în relație cu norii, este că ei au fost studiați din perspectiva a ceea ce ar fi putut să indice cu privire la evenimente naturale - ceva similar cu conexiunea dintre simptome și boală. De exemplu, într-un pasaj despre cutremure, Aristotel ne arată că ele erau precedate uneori de nori „prelungi".

Această tradiție a observării lumii naturale a fost dusă mai departe de bărbați precum filozoful, preotul și polimatul de secol XIII Toma de Aquino (1225-1274), care, influențat de perspectiva aristotelică asupra norilor, a scris: „Dacă totuși prin firmament înțelegem acea parte din aer în care se adună norii, atunci apele de deasupra firmamentului trebuie să fie, mai curând, vaporii produși de apele care se ridică deasupra unei părți a atmosferei, din care cade ploaia." în mare măsură, înțelegerea noastră inițială a vremii și a norilor își are originea în opiniile lui Aristotel, al cărui text și-a păstrat importanța până în jurul secolului al XVU-lea, când multe dintre ideile lui au început să fie combătute.

CLASIFICAREA

în cursul primelor decade ale secolului al XlX-lea s-au pus bazele solide ale sistemului de înțelegere a norilor, din care a rezultat metoda științifică de realizare a prognozei meteorologice. Aici, istoria norilor ne face cunoștință cu un tânăr chimist quaker și meteorolog amator, englezul Luke Howard (1772-1864), ale cărui cercetări inovatoare au dus la clasificarea sistematică a norilor - baza unui sistem internațional. în decembrie 1802, Howard a ținut o conferință despre clasificarea norilor la Societatea Askesian, un grup filozofic care se reunea o dată la două săptămâni. Textul conferinței a fost publicat ulterior, cu titlul „Despre modificarea norilor și despre principiile formării, suspensiei și distrugerii lor", în *Philosophical Magazine* (1803).

Howard a întrebuințat un model de clasificare simplu, apelând la termeni latinești *-stratus, cumulus, cirrus* și *nimbus* - și definind trei grupe principale: „modificări simple (cirrus, cumulus, stratus); modificări intermediare (cirro-cumus, cirro-stratus); și modificări compuse (cumulo-stratus, cumulo-cirro-stratus vel nimbus)". Ideile lui s-au bucurat de un interes internațional remarcabil, fiind îmbrățișate imediat - într-o asemenea măsură, încât poetul german Goethe i-a lăudat munca, întrucât „(el) a dat formă la ceea ce nu avea formă și un sistem de schimbare ordonată într-o lume infinită", ba chiar a scris în onoarea lui Howard o poezie, intitulată *Howard's Ehrengedăchtnis,* în care a recunoscut importanța sistemului de clasificare a norilor inventat de englez. Pe lângă faptul că Howard a pus bazele meteorologiei ca domeniu de studiu serios, s-a susținut că viziunea lui inovatoare în ceea ce privea peisajul aerian a influențat personaje celebre precum John Constable (1776-1837) și Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), care au început să considere cerul în manieră creativă.

în continuare, până la sfârșitul secolului al XlX-lea, munca de pionierat a lui Luke Howard (care s-a bazat, la rândul ei, pe munca de pionierat a naturalistului francez Jean-Baptiste Lamarck) a dat naștere unei adevărate industrii a investigațiilor meteorologice - cercetări realizate de savanți precum englezii Clement Ley și Ralph Abercromby și meteorologul suedez Hugo Hildebrand Hildebrandsson, care s-au numărat printre cei ce au dezvoltat în continuare nomenclatura și clasificarea norilor.

ATLASUL NORILOR

Una dintre principalele invenții născute din aceste cercetări a fost ceea ce se numește „atlasul norilor" - cu alte cuvinte, un ghid vizual al diferitelor formațiuni de nori - un instrument esențial nu doar pentru pregătirea meteorologilor, ci și pentru realizarea unor previziuni meteo corecte. Cartea lui Hildebrandsson, *Atlasul norilor,* din 1890, a fost urmată, în 1896, de primul *Atlas internațional al norilor,* titlu care, de atunci încoace, a fost reeditat fără încetare. Volumul acesta este produsul unei reale colaborări internaționale, el incluzând texte în engleză, franceză și germană, pe lângă ilustrații foto cu diversele formațiuni de nori - o adiție semnificativă, întrucât, în epocă, fotografiile color reproduse în cărți erau ceva relativ nou. De asemenea, volumul a fost pus pe piață cu un preț accesibil, ceea ce a

însemnat că imediat a început să fie folosit pe scară largă. Alexander McAdie, autorul ediției din 1923 a *Atlasului norilor,* a susținut că dezvoltarea rapidă a aviației „ar impune și ar conduce la o cunoaștere detaliată a tuturor secretelor formării norilor", cunoaștere care nu doar că a ajutat la înțelegerea lumii naturale, dar a și promovat călătoriile.

SCHIMBĂRILE CLIMATICE

Azi, în lume, această cunoaștere tinde să se manifeste prin concursuri de cultură generală, organizate în puburi, și în creierul specialiștilor în istoria navigației, însă odinioară ea a fost unul dintre elementele de bază ale fondului de cunoștințe al celor ale căror vieți depindeau de vreme, atât pe uscat, cât și pe mare. Totuși nici în prezent oamenii nu au renunțat cu totul la studiul norilor. Dacă e să-i cercetați măcar o dată în viață, atunci faceți asta prin prisma a ceea ce ei pot să vă spună despre schimbările climatice. Azi știm că norii sunt un indicator al schimbărilor climatice, un avertisment scris pe cer - nu trebuie decât să îl citim. Vedeți voi, norii au propria lor istorie, în sensul că ei s-au schimbat și sunt în permanentă schimbare. Norii din prezent nu sunt la fel ca norii de acum un secol, poate nici ca aceia de acum 50 de ani: ei își modifică aspectul, pe măsură ce Pământul se încinge sub tălpile noastre. Cele mai recente cercetări arată că principalele zone în care evoluează traseele furtunilor de pe latitudinile medii, din ambele emisfere (acele zone de pe mări și oceane unde furtunile se deplasează datorită vânturilor), au fost „împinse"

către polii respectivi, ceea ce duce la extinderea ariilor aride din regiunile subtropicale. De asemenea, s-a observat că înălțimea până Ia care urcă norii a crescut. Din acest punct de vedere, norii pe care îi vedem noi azi pe cer nu sunt fenomene naturale, așa cum ne închipuim. Mai curând, ei sunt modelați de om - și iată-ne trăind un moment-cheie din istoria norilor.

NORII REALIZAȚI DE OM

Norii realizați de om au o istorie proprie, deși una destul de macabră. In cursul Primului Război Mondial, „norii de gaze" i-au umplut de groază pe infanteriștii blocați în tranșeele de pe frontul de vest și, în mai mică măsură, de pe frontul de est. Deși Convențiile de la Haga din 1899 și 1907 interziseseră, în mod clar, utilizarea de gaze în conflictele armate, doctorul

Fritz Haber, un chimist german, a dezvoltat în iarna 1914-1915, la Institutul pentru Chimie Kaiser Wilhelm, din Berlin, o tehnologie prin care trupele inamice aveau să fie cu totul învăluite în nori de gaz toxic. Tehnica lui se baza pe utilizarea unor canistre cu lichid înalt presurizat, al căror conținut, odată eliberat în atmosferă, se transforma în gaz. Invenția lui Haber a fost folosită întâia dată în aprilie 1915 la Ypres, unde aproximativ 5 730 de cilindri cu clor, care fuseseră îngropați în pământ, au fost „dezvăluiți", generând un nor gri-verzui de gaz urât mirositor, care a început să plutească peste zona-tam-pon și apoi peste tranșeele Aliaților. Rezultatul? Peste 7 kilometri din teritoriul ocupat de trupele Aliate a fost afectat. Totuși, pentru că aveau întăriri puține și se temeau să nu fie și ei prejudiciați de efectele gazului, nemții nu au reușit să profite de impactul acestui atac. în schimb, acest eveniment a reprezentat debutul războiului chimic, ambele părți implicate în conflict trimițând spre inamic gaze toxice, pe lângă elementele convenționale: atacuri de artilerie, de infanterie, aeriene și cu tancuri. Evident, pe parcurs au fost dezvoltate și tehnici prin care să se facă față gazului toxic, una dintre ele fiind reprezentată de o mască improvizată dintr-o batistă îmbibată cu urină - ea dovedindu-se relativ eficientă împotriva clorului.

WILFRED OWEN (1893-1918)

Autor de versuri și soldat englez, considerat unul dintre cei mai importanți poeți ai Primului Război Mondial. La începutul conflictului, Owen a fost aruncat în aer de un obuzier și a rămas două zile în stare de inconștiență, înconjurat de rămășițele unui camarad. Mai târziu, a primit Crucea Militară. A murit în acțiune, cu o săptămână înainte de armistițiu. Poemele lui uimesc prin modul în care redau brutalitatea războiului.

în realitate însă, adevărata armă era efectul psihologic al norilor de gaz - după cum ni se arată în tulburătorul poem „Dulce et Decorum Est", scris în 1917 de poetul și soldatul englez Wilfred Owen. în aceste versuri, Owen descrie un atac cu gaz, iar imaginile create de el intră într-un contrast evident cu percepția patriotică a războiului, promovată de guvern prin posterele de recrutare.

în toate visele, în fata ochilor mei lipsiti de apărare, Se repede la mine, sfâșiind, sufocând, înecând.

Dacă și tu ai putea să pășești într-un astfel de vis înăbușitor în spatele vagonului în care l-am aruncat,

Să-i vezi ochii cei albi zvârcolindu-i-se-n orbite,

Și chipul parcă scurs, ca al diavolului sătul de-atâtea păcate;

Dac-ai putea s-auzi, la fiecare zguduitură, sângele Gâlgâind din plămânii înecați în spumă,

Dezgustător precum cancerul, amar precum voma

Și să vezi oribilele, incurabilele răni de pe limbile celor nevinovati.

într-un alt loc, în poem, gazul în sine este descris ca „o lumină densă și verde / De parcă ai sta sub o mare verde", ceea ce, indubitabil, este o referire la clorul folosit împotriva trupelor britanice. Unul dintre marile dezavantaje ale primelor forme de gaz toxic era faptul că ele erau ușor detectabile: gazul avea miros și - mai important - era vizibil. în războiul armelor chimice din 1915-1918, bătălia tehnologică s-a axat pe dezvoltarea și producerea unor tipuri de gaz mai eficiente, precum fosgenul și ipe-rita. Utilizarea fosgenului a fost introdusă de chimiștii francezi, gazul fiind întrebuințat întâia dată în 1915, împotriva liniilor de apărare germane. Principalul avantaj al fosgenului era că, spre deosebire de clor, el era complet incolor, deci reprezenta o armă chimică mai eficientă, întrucât era dificil de detectat. în istoria războiului chimic, Primul Război Mondial este, prin urmare, caracterizat de producția de nori artificiali, invizibili.

NORII-CIUPERCÂ

Un nou capitol din istoria norilor realizați de om s-a deschis la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. De la lansarea bombelor atomice asupra orașelor japoneze Nagasaki și Hiroshima, în august 1945, „norii-ciupercă" ne-au dominat perspectiva asupra războiului total și a puterii armelor nucleare moderne de a distruge viața pe pământ. „Ciupercă" este termenul folosit pentru a descrie forma norului generat de forța exploziei: materia colectată de la sol, vaporii de apă, o minge de foc și unda de șoc, toate sunt propulsate forțat în sus și spre laterale.

Termenul „ciupercă" prinsese deja la public încă din anii 1950, însă primii observatori ai exploziilor nucleare au întrebuințat alte cuvinte ca să le descrie. Cei care au văzut „Testul Trinity", din iulie 1945, au vorbit despre ceva „ca un nor multicolor care izbucnește din pământ", „o coloană gigantică" sau „o coloană ca un horn", „o pâlnie uriașă" sau chiar „o zmeură". Despre explozia de la Hiroshima, un martor japonez a spus că a arătat ca „o coloană de fum negru, în formă de parașută", iar un martor al testului din atolul Bikini, din 1946, a declarat că a văzut un nor „ca o conopidă". în schimb, tot la testele din atolul Bikini, un reporter a remarcat „ciuperca, de-acum simbolul cunoscut al erei atomice".

TESTUL TRINITY

Prima detonare a unei bombe nucleare, de către armata Statelor Unite ale Americii, pe 16 iulie 1945. Testul s-a desfășurat în deșertul Jornada del Muerto, din New Mexico. Bomba a fost același model ca acela detonat deasupra orașului Nagasaki, pe 9 august 1945 - ultima dată când o bombă nucleară a fost utilizată într-un conflict armat.

Genul acesta distinctiv de nor a dominat într-o asemenea măsură relatările din secolul XX despre ororile războiului nuclear, încât ziarul rusesc *Pravda* a scris că „un nor în formă de ciupercă" era „suspendat deasupra viitorului omenirii". Spectrul norului-ciupercă, inventat de om, a înfiorat populația și în cursul Războiului Rece și, de fapt, el continuă să ne înfioare și în prezent.

BOLI

Până și teama de nori are propria ei istorie. In secolul al XlX-lea se credea că norii - uneori și „ceața" sau „miasmele" - erau purtători de boli și ocupau o poziție centrală în sistemul de înțelegere a modului în care se răspândea holera. Tipic pentru raportările privind „norii de holeră" este următorul incident, din octombrie 1831, când în sătucul scoțian Nigg, amplasat în nordul țării și populat de pescari, localnicii au anunțat că văzuseră „un norișor galben", care ar fi „îmbrățișat pământul". Sătucul a fost cuprins de groază, căci oamenii erau convinși că norul adusese holera, o boală mortală. Până la urmă, un suflet curajos, înarmat cu un sac din pânză de in, a pornit la drum încercând „să prindă" norul, iar după ce „a reușit" a avut grijă să

securizeze gura sacului cu o mulțime de ace. Observând însă că sacul din pânză de in folosit la capturarea norului începuse să-și schimbe culoarea din alb în galben, omul nostru cel isteț și-a dat seama că respectivul recipient nu avea să mai fie capabil să păstreze în siguranță conținutul letal, astfel că s-a hotărât să-l îngroape în pământ. Apoi a marcat locul cu o piatră - care mai există și-n ziua de azi: „Piatra holerei". Povestea aceasta demonstrează cum norul era folosit de contemporani ca să conceptualizeze răspândirea unei boli fatale, dar invizibile. în gândirea secolului al XlX-lea, holera era refigurată ca obiect - un nor alcătuit din spori ucigași, vizibili -, ceea ce însemna că ea putea astfel să fie înțeleasă ușor și de toată lumea.

Legătura aceasta dintre nori și particulele minuscule care răspândesc boli contagioase ne conduce spre importanta temă a istoriei prafului...

PRAFUL

Istoria prafului are legătura cu... inventarea microscopului, morțile misterioase ale unor egiptologi, America în anii 1930, cunoașterea pierdută și Big Bangul.

Praful *este* istorie. Este manifestarea fizică a trecerii timpului. El schimbă aspectul obiectelor, ca semnificant vizibil al neglijării. Astfel, anii de îngrijire „prin neatin-gere" a prețioaselor colecții de la Knole House, din Sevenoaks, Kent, odinioară căminul arhiepiscopilor de Canterbury și al monarhilor din dinastia Tudorilor, au afectat piesele de mobilier bogat ornamentate și extrem de valoroase, care au ajuns să fie atât de potopite de praf, încât unul dintre consilierii specializați în conservarea țesăturilor, care lucra pentru National Trust, a declarat că „aveau un aer de cadavre cenușii prăbușite, necesitând sărutul vieții".

Praful poate să se adune pe un obiect, stricându-i aspectul, și trebuie neapărat îndepărtat. Așa cum tot el poate să ne indice locul unde a stat cândva un obiect. El poate să învăluie spațiul, creând o umbră de praf. Praful aduce cu el și mirosuri, fantome odorante ale locurilor pe unde a trecut: o landă incendiată, malul unei mări... Praful este o constantă în istoria umanității; oamenii și praful merg mână-n mână. Cu-atât mai mult cu cât azi știm că praful e compus, în principal, din piele umană. De fiecare dată când mesteci ceva, creezi praf; de fiecare dată când bați din palme,

când mergi, când te ridici în picioare, când te așezi, când te îmbraci, când te dezbraci, când tușești, când strănuți, când ai un episod de flatulență sau de eructație, creezi praf. Prin urmare, praful este intim legat de istoria umanității - de fapt, de istoria *oricărui* om -, iar relația noastră cu el, exprimată în modurile în care am înțeles praful și am reacționat față de el, s-a schimbat și ea de-a lungul timpului. Așadar, praful nu este doar o temă istorică neașteptată, ci și una neașteptat de fascinantă și de importantă.

MICIMEA

Mai întâi, luați în considerare dimensiunea prafului, micimea lui. Vreme de milenii, praful a fost cel mai mic lucru pe care l-am știut a exista - într-o perioadă în care nu se făceau măsurători și calcule precise. înțelegerea noastră, în ceea ce privește praful, și relația noastră cu el au fost asociate cu o transformare survenită, începând din secolul al XV-lea, în cadrul științei și al cunoașterii lumii naturale, când instrumentele și tehnicile de observație și de măsurare a lumii din jurul nostru au evoluat de la ceea ce era evident la ceea ce era abia vizibil și, ulterior, la ceea ce era invizibil cu ochiul liber - o traiectorie care poate să fie urmărită până la descoperirea atomului și a particulelor subatomice.

Observarea infinitezimalului a fost făcută posibilă, întâia dată, prin inventarea lentilei cu efect de mărire (a lupei) - rezultatul experimentelor privind producția de sticlă realizate în și în jurul Veneției, la începutul secolului al XlV-lea. După lupă a venit telescopul și apoi, în Olanda, în 1590, sau poate în Italia, în 1610, a venit microscopul. După 40 de ani, omul de știință olandez Anthony van Leeuwenhoek (1632-1723) a reușit să mărească imaginea unui obiect de 270 de ori, fiind primul omul care a văzut și a descris hematiile. Un secol mai târziu, preotul catolic italian și biologul Lazzaro Spallanzani (1729-1799) a comparat profunda importanță a descoperirilor lui din lumea infinitezimală - făcute cu ajutorul lentilelor microscopului - cu aceea a descoperirii Lumii Noi de către Cristofor Columb, în 1492. Printre multe alte observații extraordinare, Spallanzani a realizat că până și cel mai mic lucru animat are părinți - o credință opusă în mod direct teoriei tradiționale a generației spontane. In modul în care Spallanzani a înțeles lumea putem să întrezărim atât cadrul tehnologic, cât

și cel intelectual al înțelegerii contemporane a prafului, întrucât, dacă este studiat la microscop, este limpede că noi, oamenii, suntem părinții lui.

TEAMA DE PRAF

Această înțelegere a prafului a adus cu ea și revelația lejer alarmantă că praful este alcătuit, în principal, din piele umană, din păr de la oameni și de la animale, din excrementele și enzimele acarienilor de praf, care excretează de 20 de ori pe zi și produc o generație nouă la fiecare trei săptămâni. Aceste arahnide microscopice trăiesc în spații întunecate și umede, în colțurile călduroase ale casei și, în special, în textile, precum păturile sau obiectele de îmbrăcăminte. Când sunt deranjați de o mișcare, se ridică în aer și, dacă sunt inhalați, pot să creeze probleme. Acarienii de praf pot să genereze astm. De asemenea,

„frumusețile" astea infinitezimale se hrănesc cu celulele moarte ale pielii umane; din fericire, nu ne mănâncă de vii! In componența prafului mai intră și polen, minerale din sol, textile și fibre de hârtie. Niciunul dintre ingredientele acestui cocktail de praf - care este el însuși istoric, în sensul că variază de la areal la areal și de la perioadă la perioadă - nu este deosebit de atrăgător. Vi se face pielea de găină când vă închipuiți toate insectele moarte și excrementele pe care le ingerați odată cu praful? Nouă ni se face, fiindcă și noi, ca și voi, ne temem puțin de praf.

Unele dintre societățile din trecut se temeau de praf, considerându-1 un dușman al civilizației - și credeți-ne că această perspectivă atingea chiar forme extreme! „Curățenie" stătea „aproape de dumnezeire", după cum a declarat într-o predică din 1786 fondatorul metodismului, John Wesley; prin urmare, murdăria stătea aproape de ce... de iad? De falimentul moral? Pentru Wesley, murdăria stătea lângă păcatul neglijenței corporale, care, în opinia lui, nu avea „loc în credință". Cu siguranță, curățenia trupului era semnul bunelor maniere, dovada că te ridicaseși deasupra mocirlei muncitorești. Apa curentă, lumina, electricitatea, educația, legile, finanțele publice și reforma morală fac, la rândul lor, parte din acest capitol al istoriei prafului. Praful și murdăria erau periculoase, împiedicau progresul; întunecimea care le ascundeau sau le generau reprezenta antiteza idealului

Iluminist. Lumina, aerul, curățenia, educația, manierele -iată ingredientele progresului!

JOHN WESLEY (1703-1791)

Preot în cadrul Bisericii Anglicane și fondator al metodismului. în 1738, Wesley a trecut prin experiența unei conversiuni evanghelice, care i-a „încălzit inima în mod neobișnuit" și l-a condus la fondarea unei biserici proprii.

REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ

Insă chiar progresul însuși - cel promovat de Revoluția Industrială - a adus cu el o formă complet nouă de praf, în cantități uriașe. în secolul al XlX-lea, natura prafului s-a schimbat, odată cu producția de masă. Cărbunii și cărămizile s-au răspândit peste tot, de la fabrici la trenuri, mine și buldozere, toate propulsate de motoarele capitalismului. De asemenea, societatea a fost cuprinsă de frenezia inventării de produse de curățare noi, care să elimine praful. Piese precum covoarele și carpetele au devenit deosebit de populare, pentru că puteau să ascundă vederii praful. Tot în această perioadă s-a născut și studiul bolilor ocupațio-nale sau „industriale" - care se axa în mod special pe cercetarea bolilor asociate cu industria de procesare a pieilor și cu aceea a producției de hârtie care s-a transformat într-un subiect popular pentru scriitorii contemporani și pentru reformatorii sociali.

DAS KAPITAL (1867-1883)

Opera principală, în trei volume, a lui Karl Marx, intitulată *Das Kapital. Kritik der politischen Okonomie. Capitalul* este textul aflat la originea teoriilor lui Marx privind filozofia materialistă, economia și politica. Este una dintre cele mai influente cărți din istorie.

în monumentala lui lucrare, *Das Kapital (Capitalul),* Karl Marx descrie praful toxic și dăunător generat de căutatul prin gunoaie după resturi folosite în procesul de manufacturare a hârtiei, ca și praful nesfârșit produs în fabricile de bumbac, care îi învăluia pe toți muncitorii, inclusiv pe copii:

Atmosfera din fabricile de in, în care muncesc copiii acestor părinți virtuoși și blânzi, este atât de încărcată cu praf și cu

fibre din materialul brut, încât e deosebit de neplăcut să stai în torcătorie chiar și 10 minute: inevitabil, ești cuprins de o senzație extrem de dureroasă, determinată de faptul că ochii, urechile, nările și gura ți se umplu imediat cu nori de praf de in, de care nu ai cum să te ferești.

Praful a devenit tema centrală a lucrărilor scrise de reformatorii sociali de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XlX-lea. în cursul anilor 1830, doctorul georgian și reformatorul Charles Thackrah a întreprins o investigație, acoperind toate industriile și profesiunile, cu privire la „agenții care produc boli și scurtează durata de viață". Medicul s-a concentrat pe muncitorii „ale căror locuri de muncă produc un praf sau vapori deosebit de vătămători". Interesul acesta de natură medicală a dus, la rândul său, la emiterea unor legi de reglementare a condițiilor de muncă. Astfel, la finele secolului al XlX-lea, profesiile legate de tipărituri, producția de fire și de țesături din in și din bumbac, finisarea alamei și producția de nasturi din fildeș și din sidef au fost cuprinse în noua legislație. în concluzie, relația noastră cu praful s-a deteriorat într-o asemenea măsură, încât am ajuns să dăm legi împotriva lui!

ELIMINAREA PRAFULUI

Din cauza temerilor cu privire la praf, în epoca victoriană s-a ivit o întreagă industrie legată de eliminarea lui -după cum înțelegem din descrierea cuprinsă în romanul Iui Charles Dickens, *Prietenul nostru comun* (1865). Casa familiei Wilfer, ni se spune, se afla „în regiunea Holloway, la nord de Londra... între podul Battle și acea parte din districtul Holloway în care locuia se afla o fâșie de Sahara suburbană, unde se ardeau țigle și cărămizi, unde se fierbeau oase, unde se băteau covoare, unde se trăgea în gunoaie, unde te luptai cu câinii și unde praful era strâns în mormane de întreprinzători". Praful care, în secolul al XlX-lea, era practic sinonim cu anumite tipuri de gunoi, se acumula „în case dintr-o varietate de motive, dar, în principal, de la reziduurile rezultate din foc, deci de la cenușa albă și de la jar sau de la mici fragmente de cocs nears, care generau, de departe, cea mai mare cantitate de praf" - asta ne comunică reformatorul social

englez Henry Mayhew (1812-1887), în relatarea sa din 1851 cu privire la „gunoierii din Londra". Grămezile de praf erau despărțite de grămezile de balegă; strângerea excrementelor umane cădea în sarcina vidanjorilor de noapte victorieni, nu a gunoierilor.

Praful era valoros. Era cernut, colectat, trimis la gropi de praf, procesat și stocat. Apoi era reciclat și folosit, printre altele, în producția de cărămizi. R.H. Horne, în eseul lui din 1850, „Praful sau urâțenia răscumpărată", descrie procesul prin care „praful fin de zgură și cenușa sunt întrebuințate în aluatul de argilă pentru cărămizi, atât pentru cărămizile roșii, cât și pentru cele gri. Cenușa e folosită și pe post de combustibil, între rândurile de cărămizi, care altfel, în poziția aceea, nu ar putea să fie arse". Cernerea prafului implica și posibilitatea descoperirii unor comori ascunse: argint, bijuterii și alte bogății care fuseseră aruncate din greșeală și care puteau să fie vândute. Din praf puteai să faci bani. Iată inspirația pentru personajul lui Charles Dickens botezat Nicodemus Boffin sau Gunoierul de Aur, al cărui statut de nouveau-riche, pe care autorul romanului îl ia în derâdere, s-a născut tocmai din succesul afacerilor cu praf. Prototipul domnului Boffin a fost un întreprinzător bogat din domeniul prafului și filantrop pe nume Henry Dodd, care, în anii 1820, a început să facă afaceri cu praf, stabilindu-și sediul firmei pe Pump Row, numărul 14, în Hoxton, Londra. Mai târziu, Dodd și-a mai deschis o filială în City Wharf, încheind contracte lucrative de curățenie cu mai multe parohii din Londra și astfel ajungând să aibă sute de cai și de angajați, în 1881, când a murit, Dodd a lăsat o avere de 113 000 de lire sterline.

Cu toate astea, afacerile cu praf erau periculoase și neplăcute. Grămezile de praf ascundeau și cadavrele unor animale, iar în epocă se credea că aceste acumulări de gunoaie erau adevărate focare de boli infecțioase.

De la debutul acestei transformări în procesul de generare a prafului și în atitudinea noastră față de el, gospodinele, femeile de serviciu și conservatorii își fac griji în legătură cu praful care se acumulează în decurs de săptămâni, de zile, ba chiar și de ore. Dar ce se întâmplă dacă praful se acumulează ani de-a rândul, vreme de secole sau vreme de... *milenii?*

TUTANKHAMON

Aceasta a fost întrebarea cu care arheologii și redactorii ziarelor s-au confruntat prima dată în anii 1920. Proprietățile necunoscute ale prafului antic îi îngrijorau pe arheologi, întrucât ei erau cei care descopereau morminte egiptene de un lux inimaginabil, inclusiv acela al tânărului faraon Tutankhamon, care fusese îngropat în 1323 î.e.n.; redactorii ziarelor erau intrigați fiindcă mai multe dintre persoanele care intraseră printre primele în acele morminte muriseră în condiții neobișnuite. Inițial, s-a dat vina pe un „blestem" - o poveste care a ținut titlurile publicațiilor de pe ambele maluri ale Atlanticului. Relatările respective au fost devorate de public, iar subiectul continuă să fie exploatat și în prezent, în cărți și în filme. Curând însă, oamenii de știință au început să-și concentreze atenția asupra aerului din camerele mortuare și asupra prafului conținut de acestea. Nutreau convingerea că de vină pentru morțile neașteptate fuseseră agenții patogeni toxici conservați din Antichitate. Oare insectele, mucegaiul și bacteriile se hrăniseră cumva din mâncarea cu care faraonii fuseseră îngropați? Oare în interiorul sarcofagelor se acumulaseră gaze otrăvitoare? Din aceste întrebări ghicim cât de persistentă era teama de invizibil. Totuși din investigațiile realizate în mormântul lui Tutankhamon nu au rezultat concluzii definitive. Se părea că, măcar în acest caz, vina nu o purta praful. în schimb, cercetări mai recente au demonstrat că arheologii de toate tipurile - nu doar egiptologii, precum Howard Carter, care au norocul să fie primii oameni ce pătrund în morminte sigilate de milenii - *sunt* expuși unor diverse riscuri, tocmai din pricina trecutului pe care-1 studiază. Infecții bacteriene și virale pot să stea ascunse în pământul și-n reziduurile organice pe care arheologii le excavează, substanțe toxice, rezultat al tehnologiilor istorice, pot să polueze siturile, cadavrele celor morți din cauza unor boli pot să adăpostească încă diferiți agenți patogeni. Iată așadar că teama noastră de un anume tip de praf - praful istoric - este justificată: trecutul e periculos.

FURTUNILE DE PRAF

Prin urmare, teama de praf e perfect rațională și explicabilă. De-a lungul timpului, oamenilor le-a fost frică de praf din diverse motive. Praful din case declanșează alergii; praful de cărbune generează afecțiuni respiratorii letale; ce să mai spunem de praful rezultat în urma exploziilor nucleare. Furtunile de praf sunt o caracteristică a zonelor deșertice aride sau semiaride, acolo unde particulele fine de nisip sau de pământ uscat se înalță

în aer și sunt vânturate încolo și-ncoace, cu consecințe catastrofice. Mari suprafețe de pe glob continuă să sufere și în prezent din cauza furtunilor de această natură, un fenomen exacerbat de schimbările climatice, dar determinat și de agricultura supraintensivă și de gestionarea deficitară a regiunilor uscate. Furtunile de nisip sunt, de pilda, o caracteristică prevalentă în Sahara, iar oamenii de știință au demonstrat impactul lor negativ asupra sănătății, întrucât, așa după cum am spus, ele generează probleme respiratorii și răspândesc boli contagioase prin intermediul sporilor de viruși îngropați în pământ. Praful afectează atât viețile oamenilor obișnuiți din întreaga lume, cât și economiile locale și globală.

Unul dintre cele mai catastrofale evenimente care a lovit America în cursul secolului XX a fost Dust Bowl, din anii 1930, care, împreună cu Marea Depresiune, au îngenuncheat un număr uriaș de cetățeni care trăiau în zona de graniță dintre statele Texas și Oklahoma, precum și în regiuni din New Mexico, Kansas și Colorado. Teritoriul afectat, în special câmpii sudice, a avut o întindere de peste 242 000 de kilometri pătrafi. Dezastrul acesta a fost rezultatul naturii, dar și al intervenției umane. în decursul Primului Război Mondial, cererea de grâu american, destinat să hrănească trupele de pe front, a crescut amețitor, ceea ce a dus la o augmentare masivă a producției, mai ales că fermierii erau motivați de profiturile serioase. Ca răspuns la acest boom la nivel de cerere, cât și din cauza prețurilor-record înregistrate la vânzarea de grâu, fermierii au suprapășunat și au supraarat câmpurile, ajutați de introducerea noilor tractoare pe benzină, asemenea modelului Fordson, al lui Henry Ford, model produs în masă și deosebit de popular, care practic a dominat piața americană în acea perioadă. Dublul eveniment, seceta și Marea Depresiune, astfel că prețurile au luat-o razna. Când hectarele aurii de grâu au început să se usuce, plantele veștejindu-se pe ogoare, întinderile de iarbă de prerie, care ocupaseră terenurile respective înainte, nu mai erau acolo ca să ancoreze solul vegetal și să împiedice particulele fine să fie ridicate în aer și deplasate de vânturile puternice care băteau peste câmpiile sudice. în plus, aceleași regiuni au fost lovite de două plăgi de dimensiuni aproape biblice, o invazie de iepuri și una de lăcuste, care au distrus și ultimele culturi din acel peisaj arid.

Efectul cel mai pronunțat din conștiința istorică populară a fost seria de uriașe furtuni de nisip care au măturat regiunea. în mod remarcabil, aceste

fenomene au fost înregistrate pentru posteritate prin intermediul a numeroase fotografii care au supraviețuit până în prezent: imagini ale unor clădiri de ferme, ale unor camionete și garduri îngropate în dune de nisip, imagini ale unor nori întunecați și gigantici de nisip care, pur și simplu, blocau lumina, imagini ale unor mașini care încercau să depășească în viteză furtuna, ocupanții lor fugind ca să se adăpostească și să-și salveze viețile. Aceste evenimente tulburătoare din anii 1930, care au dezrădăcinat atâtea familii, prind viață în magistralul roman al lui John Steinbeck, onorat cu premiul Pulitzer, *Fructele mâniei* (1939). în roman, familia Joad este obligată să-și părăsească ferma din Oklahoma (deși, în majoritate, familiile au rămas pe loc), unde trăiseră ani de-a rândul, și să se mute în California, în încercarea de a începe o viață nouă. Steinbeck surprinde, într-o manieră plină de forță, condițiile Dust Bowlului: „Suprafața pământului s-a făcut ca o crustă, o crustă subțire și dură, iar cerul s-a făcut palid, așa că și pământul s-a făcut palid, roz acolo unde țărâna era roșie și alb acolo unde țărâna era gri." Pentru ca ulterior să descrie, cu dramatism, o furtună de nisip (sau un „viscol negru"): „încetul cu încetul, cerul s-a întunecat din pricina prafului amestecat. Vântul a început să pipăie pământul, să desprindă praful și să-1 poarte departe." Impactul acestor furtuni de nisip nu poate să fie exagerat în niciun fel - nici din punctul de vedere al dimensiunilor și al forței lor și nici din punctul de vedere al distrugerilor pe care le-au generat. în 1934, litoralul de est al Statelor Unite a fost măturat de o furtună de nisip cu o înălțime de 3 kilometri și care călătorise deja aproximativ 3 200 de kilometri. în urma ei, monumente precum Statuia Libertății au rămas învăluite în nisip și în alte resturi. însuși aerul era atât de încărcat, încât „trosnea" din cauza electricității statice. Ca urmare a unor astfel de furtuni de nisip, mediul și sănătatea oamenilor erau permanent afectate. O femeie din Oklahoma, intervievată în 1949, a povestit cum, într-o zi din 1934, la ora 16:00, a fost prinsă într-o furtună de nisip:

Am văzut un nor negru uriaș, (care) arăta ca fumul scos de tren sau ceva de genul ăsta. Praful s-a prăvălit spre noi și, când a ajuns la casă, cu toții ne-ani temut. Am alergat și-am intrat, fiindc-am crezut că era o furtună. Am aprins lampa, dar era așa de întuneric, că nu ne vedeam unii pe alții chiar și cu lampa aprinsă și toți ne sufocam și ne înecam.

Prin același gen de experiență au trecut nenumărați americani. Iată motivul pentru care praful ocupă un loc atât de important în istoria Americii din cursul secolului XX.

JULES MICHELET (1798-1874)

Istoric francez, celebru, în special, pentru lucrarea *Istoria Franței* (1855). Primul istoric care a folosit termenul „Renaștere" pentru a descrie perioada din istoria culturală a Europei de după Evul Mediu.

Destinul istoriei în sine - ca disciplină - se împletește de multă vreme cu acela al prafului. însuși actul documentării și al scrisului îl pune pe istoric în contact cu praful: arhivele, bibliotecile și depozitele cu documente sunt veritabile altare ale prafului, care se acumulează cu secolele pe cutiile, pe cărțile și pe manuscrisele vechi, impregnând atât hârtia, cât și pielea folosită pentru scris. Așadar, rolul istoricului este acela de a sufla praful de pe aceste relicve literare și de a le insufla o viață nouă. Aceasta a fost și abordarea măreţului istoric francez de secol XIX Jules Michelet, când a vizitat întâia dată Arhivele Naționale din Paris. In prefața lucrării sale *Istoria Franței,* el se referă la morții fără nume ale căror istorii le-a ținut între mâinile sale: „încetișor, dragii mei prieteni, vă rog să înaintăm în ordine. Cu toții aveți dreptul la un loc în istorie... Și, respi-rându-le praful, i-am văzut ridicându-se în fața mea. I-am văzut ridicând din sepulcru unul o mână, altul capul, ca în *Judecata de apoi* a lui Michelangelo sau ca în *Dansul morții."* Examinând bogățiile ascunse în arhive, Michelet a adăugat: „Aceste documente și aceste pergamente atât de multă vreme uitate nu aveau altă dorință decât să revină în lumina zilei." Lucrul cu documente vechi - după cum poate să ateste orice istoric - te obligă să inspiri literalmente praful trecutului: praful acumulat pe diversele înregistrări istorice, dar și praful dezintegrării lor.

Istoricii întâlnesc praful nu doar pentru că documentele și cărțile îl acumulează, în decursul timpului, ci și pentru că, tot în decursul timpului, astfel de înregistrări istorice ajung să se dezintegreze, până din ele nu mai rămâne nimic, decât praful. Cărțile rare, legate în piele după 1880, se luptă cu propria lor formă de descompunere, „putreziciunea roșie" sau „putregaiul roșu", din cauza căruia pielea argăsită cu produse vegetale pur și simplu se transformă în pudră. Prin urmare, specialistul în conservarea

cărților sau manuscriselor rare duce o bătălie neîntreruptă pentru a împiedica dezintegrarea acestor documente istorice. Vara aceasta, examinând un registru de contabilitate de secol XVIII, sub atenta supraveghere a personalului de la Arhiva West Country, James a fost izbit de cât de fragile sunt uneori astfel de înregistrări istorice. Manuscrisul de dimensiuni in-folio, care a trebuit să fie consultat în laboratorul de conservare, era extrem de afectat de umezeală - într-o asemenea măsură, încât nu putea să fie citit decât cu ajutorul unui cuțit de corespondență, cu care să întorci, cu mare grijă, paginile. Primele 100 de pagini au fost aproape imposibil de descifrat și aproape că se preschimbau în pudră sub ochii echipei. Istoria nu poate să fie scrisă decât în baza dovezilor care supraviețuiesc timpului și nenumărate înregistrări istorice sunt pierdute din pricina descompunerii. Ca atare, o parte importantă din istoria prafului se referă la istoria conservării manuscriselor și cărților, precum și la conștientizarea cunoașterii de care s-a ales deja praful.

CĂRȚILE

Inițial, „supracoperta" - o copertă exterioară detașabilă, cu flapsuri pliate, care o ancorează de coperta de carton fixă - n-a avut nicio legătură cu protejarea cărților de praf. Supracopertele datează din anii 1830, când cărțile erau produse cu legături din pânză (și, uneori, din piele scumpă sau mătase), așadar ele aveau rolul să protejeze cărțile când acestea plecau din tipografii, dar ulterior erau eliminate, înaintea acestei epoci, cărțile erau vândute nelegate, iar proprietarii le dădeau ei înșiși la legat, optând adesea pentru un unic model, astfel încât să obțină o imagine unitară a bibliotecii. Unul dintre cele mai timpurii exemple de acest fel este *Friendship's Offering* (1829) - supracoperta de hârtie pentru o versiune a cărții legate în mătase, care a fost concepută pentru a fi făcută cadou. La început, supracopertele erau simple, cu timpul însă editorii și artiștii plastici au început să vadă în ele o modalitate de a promova cartea, astfel fiind inițiată minunata tradiție a supracopertelor de carte splendid ilustrate. în mod ironic, supracopertele sunt adesea aruncate la gunoi, în special de către biblioteci, unde volumele cartonate sunt depozitate fără ele. Colecții uriașe de supracoperte sunt păstrate în biblioteci precum London's British Library și New York Public Library, iar unele exemplare rare de supracoperte au ajuns să fie chiar și licitate. Un exemplar din ediția princeps a romanului

Câinele din Baskerville, scris de Sir Arthur Conan Doyle, exemplar care, în general, se vinde cu 3 000 - 4 000 de lire sterline, a fost adjudecat, în iulie 1998, cu 80 000 de lire sterline, doar pentru că avea supracoperta originală.

BIOLOGIE

Omul se trezește adesea la realitate când își amintește nu doar că el însuși produce praf, dar mai ales că întreaga lui ființă este alcătuită din praf - un praf foarte special. Știm azi că totul, în ființa umană, are la origine exploziile cosmice petrecute în urmă cu miliarde de ani. Trupurile noastre sunt literalmente create din praf de stele. în fiecare dintre corpurile noastre se găsește materie la fel de veche ca universul. în plus, 40 000 de tone de praf cosmic cad pe Pământ anual și sunt absorbite de trupurile noastre, în timp ce ele se schimbă și îmbătrânesc. Corpurile noastre se află într-un proces constant de degradare și de regenerare. Diviziunea celulară se realizează fără încetare - noi nu mai suntem, literalmente, cei care am fost cu câteva secunde mai devreme. Clipești și deja ești un alt om.

Ideea aceasta extrem de importantă are și ea o istorie proprie - extrem de vizibilă în Biblie și în Coran, care abundă în referințe la praf. „Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie" (Facerea 2:7) și „căci pământ ești și în pământ te vei întoarce" (Facerea 3:19). Coranul e la fel de specific: „Dintre semnele sale: El v-a creat din țărână" (Sura 30:20).

Așadar, cu toții venim din praf și în praf ne vom întoarce. Noi, oamenii, nu suntem „ficși". Viața este un proces, o schemă care poate să fie „citită". Prin urmare, praful are mai puțin legătură cu degradarea și mai mult cu circularitatea, cu conceptul de continuum; pe scurt, praful înseamnă timpul de neoprit care trece pe lângă noi - ceea ce ne conduce la tema foarte importantă a istoriei ceasurilor...

CEASURILE

Istoria ceasurilor are legătură cu...

unele sate din Pirinei, rugăciunea, mâncarea, Reforma (din nou), aisbergurile și văduvele.

Ora exactă este disponibilă azi oriunde și oricând avem nevoie, iar noi acceptăm fără crâcnire modul în care ceasurile ne punctează cotidianul. Ceea ce înseamnă că adesea și cu ușurință uităm de extraordinara lor istorie. Totuși luați în considerare următoarele întrebări: cum era măsurat timpul în trecut? Și ce însemna timpul? Cum ne afectează existența de zi cu zi modul în care percepem timpul? Problemele acestea sunt fundamentale pentru orice istoric, ba chiar și pentru disciplina istoriei în sine. Relația oamenilor cu timpul s-a schimbat semnificativ peste secole - și, odată ce înțelegi *asta,* istoria ceasurilor îți deschide poarta spre o lume istorică de-a dreptul magică.

SCLAVIA

în secolul al XlX-lea, în timpul Revoluției Industriale, muncitorii din fabrici erau guvernați de timp. în fabricile victoriene de la începutul anilor 1800, ceasul de buzunar al maistrului era cel care structura programul zilnic al angajaților, dictând când oamenii aceștia trebuiau să se trezească din somnul lor trudit, când trebuiau să se târască la serviciu, când puteau să mănânce, când trebuiau să lucreze, ba chiar și când aveau voie să-și facă necesitățile și, finalmente, când puteau să se culce din nou. Controlul claustrofobic exercitat de ceasuri în fabricile de bumbac britanice prinde viață în adresarea, anonimă, a așa-numitului Calfă Cotton Spinner (1818):

Muncitorii... sunt puși să trudească de la vârsta de 6 ani, de la 5 dimineața la 8 sau 9 seara... observați obrajii murdari ai copilașilor și ai părinților lor, rupți din așternuturi atât de din zori, pe orice fel de vreme... lată-i (dacă întârzie fie și câteva minute, li se reține plata pentru un sfert de zi de muncă), ferecați până noaptea, în încăperi mai încinse decât cea mai încinsă zi... fără să li se permită nicio pauză, în toată ziua, cu excepția a trei sferturi de oră, la cină... Sclavul-filator englez nu poate să se bucure de aerul liber de afară și nici de briza adiind din cer. (Stă) ferecat în fabrici... nu poate să se relaxeze până când motorul cel greoi nu se oprește, apoi se duce acasă, să prindă puteri pentru a doua zi; n-are vreme de dulci întrevederi cu propria-i familie...

Iată o descriere extrem de critică (ba chiar acidă) a impactului pe care ceasurile puteau să-1 aibă asupra vieții oamenilor de rând. însă lumea n-a fost mereu înrobită de ceasuri. Cândva, ea se călăuzea după ritmul anotimpurilor. în Europa, în cursul secolului al XVI-lea, anul începea odată cu primele flori și cu zilele care prindeau să crească; doar pentru cei care lucrau cu documente oficiale - avocații sau diplomații - anul începea la data oficială, nu la cea sezonieră. Timpul rural nu era rigid și uniform, ci era marcat de imprecizie și de ciclurile anului agricol.

TIMPUL LA ȚARĂ

MONTAILLOU

Comună de mici dimensiuni din sudul departamentului francez Ariege, aflată azi în stare de ruină, dar care în Evul Mediu a fost unul dintre focarele mișcării eretice catare. Datorită unor documente remarcabile ale Inchiziției, documente din perioada 1294-1324 și care au supraviețuit până în prezent, cunoaștem aproape totul despre viețile de zi cu zi ale celor 250 de locuitori ai comunei, de la ceea ce mâncau acești oameni și până la atitudinea lor față de sex.

Despre natura timpului rural aflăm din detaliile vieții fermierilor, a păstorilor și a meșteșugarilor din sătucul medieval pirinean Montaillou, unde oamenii nu aveau ceasuri și timpul părea să nu fie atât de stresant. Știm cum vorbeau despre timp și cum îl marcau locuitorii din acest sătuc din sudul Franței din mărturiile lor personale, obținute în cursul interogatoriilor inchizitorului Jacques Fournier, episcop de Pamiers, interogatorii realizate între anii 1318 și 1325, când Fournier a făcut investigații bănuind că țăranii erau eretici. Referindu-se la timp, sătenii foloseau expresii vagi: „o clipă scurtă", „o pauză scurtă"... Iar timpul de pe parcursul unei zile era considerat în funcție de anumite momente fixe: mesele, apusul soarelui, noaptea și cân-tatul cocoșului. Firește, existau clopotele bisericii, care noi considerăm, în general, că ne punctează orele de peste zi, însă în Montaillou clopotele nu băteau decât la ocazii importante, ca înmormântările sau sfințirea pâinii și a vinului, nu marcau trecerea timpului în mod regulat. De asemenea, sătenii nu munceau după im program fix și continuu; zilele erau marcate de pauze lungi și neregulate, iar

majoritatea locuitorilor aproape întotdeauna își făceau timp să se oprească pentru o conversație plăcută, lipsită de stresul impus de ceas. Terminologia standard pe care o asociem în mod normal cu timpul - secunde, minute, ore, zile, săptămâni, luni și ani - nu era întrebuințată pe scară largă. Datele erau fixate prin referire la fenomene naturale, precum recoltele ori restul lucrărilor agricole, sau la anul creștin, la sărbători ale sfinților, precum Ziua Sfântului Mihail (29 septembrie) sau Ziua Sfântului Martin (12 noiembrie). Aceasta era realitatea timpului medieval în ruralul Montaillou. Singura excepție în raport cu acest vag program de viață o reprezenta preotul satului, unica persoană aflată în posesia unui calendar - prin urmare, preotul era responsabil cu „identificarea" zilelor anului.

VÂNZĂRI SI SUFLETE *y*

în lumea premodernă, comercianții și Biserica erau deosebit de interesați de timp, din motive care aveau legătură cu vânzările și sufletele. Monitorizarea timpului era un element central în viața spirituală a multor creștini și, așa cum țăranii trăiau în acord cu „timpul rural", cei credincioși trăiau în acord cu „timpul religios".

REGULA SFÂNTULUI BENEDICT

Un set de reglementări conceput de Benedict de Nursia (circa 480-550 e.n.) pentru călugării care trăiau în comunități, în cadrul unei mănăstiri, sub conducerea unui abate. Forma aceasta moderată de monahism este respectată de călugării benedictini până în ziua de azi.

Să luăm, de exemplu, călugării catolici benedictini, al căror program zilnic era ordonat după un set de reguli cunoscut sub denumirea de *Regula Sfântului Benedict.* Viața lor era punctată de un șir de rugăciuni întins pe parcursul a 24 de ore. Regula, concepută în Italia, în jurul anului 530, descria „Cum să se săvârșească dumnezeiasca slujbă de-a lungul zilei", explicând că:

Zice Profetul: „De șapte ori pe zi Te-am lăudat." Noi vom plini acest număr sfințit, dacă la vremea Laudelor, a Primei, Terței, Sextei, Nonei, a Vesperelor și a Completoriului vom aduce lauda slujirii noastre, căci despre

aceste ceasuri din zi s-a spus: „De șapte ori pe zi Te-am lăudat." Cât despre Vigiliile nopții, zice același Profet: „La miezul nopții m-arn sculat ca să mă mărturisesc Ție." Așadar, la aceste soroace să dăm slavă Ziditorului nostru pentru judecățile dreptății sale: la Laude, la Terță, Sextă, Nonă, la Vespere și Completoriu, iar noaptea să ne sculăm ca să ne mărturisim Lui.

Regula Sfântului Benedict a devenit tiparul de bază al vieții monahale din întreaga Europă medievală, timpul aflându-se în miezul codului ei autoritarian și ascetic. De-a lungul secolelor, timpul a mii de călugări a fost marcat de acest ritm neîntrerupt al rugăciunii.

în cadrul creștinismului catolic, mersul la biserică, sacramentele ceremoniale și confesiunea erau ritualuri obligatorii, care structurau ritmul zilei nu doar pentru călugării din mănăstiri, ci și pentru credincioșii laici. Această grijă de o profundă pioșenie față de programul zilnic de rugăciune este minunat demonstrat de numărul mare de exemplare din Cartea Orelor care au supraviețuit din perioada Evului Mediu. Aceste cărți religioase, care adesea erau bogat ilustrate, conțineau o serie de psalmi și alte rugăciuni menite să-i ofere proprietarului o structură a zilei. Programul era bazat pe cele opt ore canonice, începând de la utrenie și terminând cu pavecernița, ultima rugăciune de dinaintea mersului la culcare. De asemenea, Cartea Orelor conținea și un calendar al sărbătorilor religioase. Aceste volume funcționau nu doar în chip de cărți de rugăciuni, într-o variantă practică, dar adesea erau ajustate conform solicitărilor precise ale proprietarului. Există dovezi care atestă că unele cărți erau special produse pentru femei, că erau oferite și ca daruri de nuntă și că erau lăsate moștenire, ajungând să fie considerate niște piese foarte prețioase. Proprietarii își marcau propria Carte a Orelor cu adnotări în care includeau și o listă a evenimentelor care aveau loc la anumite date. Pe forzațul unei Cărți a Orelor aparținând familiei Derham din Crimplesham, Norfolk, există adnotări privind datele de naștere ale copiilor, adnotări făcute cu precizie astrologică și cu mult devotament creștin: „Thomas, fiul meu, s-a născut în ziua a douăzeci și treia din luna ianuarie a anului Domnului nostru 1488, într-o noapte de marți, între orele opt și nouă: fie ca Dumnezeu să-1 facă un om bun, căci ziua aceasta este Ziua Sfântului Hilary." Această notiță, care, din fericire, a supraviețuit peste secole, demonstrează o știință a datelor calendaristice, dar un impuls

personal profund de a marca un ritual-cheie din analele familiei. Pe de altă parte, demonstrează și cunoașterea orei exacte a nașterii - ceea ce reprezintă o dovadă a faptului că și în urmă cu 529 de ani timpul era calculat cu precizie.

REFORMA

Istoria ceasurilor și a religiei este legată și de Reformă, care a impus o obsesie introspectivă din ce în ce mai pronunțată în relație cu timpul. în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, în Europa au apărut dia-riștii spirituali, care erau preocupați de salvarea propriului suflet prin înregistrarea tuturor detaliilor din fiecare zi de viața. Această formă de „contabilitate spirituală" - cum ar putea să fie numită - s-a dezvoltat după Reformă, ca o metodă de monitorizare a felului în care omul își trăia viața, în calitatea sa de bun protestant. Lady Margaret Hoby, o doamnă din Yorkshire, extrem de pioasă, care a trăit în epoca elisabetană, a fost una dintre primele femei din societatea engleză care a început să țină un jurnal.

In el, Lady Margaret Hoby nota cele mai obișnuite și destul de plictisitoare (atât pentru ea, cât și pentru noi) detalii ale existenței sale cotidiene, care se petrecea undeva, în nordul Angliei. Jurnalul conține foarte puține detalii intime și informații în ceea ce privește sentimentele doamnei, plasându-se astfel la ani-lumină față de scriitura picantă a unui diarist precum Samuel Pepys. Totuși notițele lui Lady Margaret Hoby spun ceva foarte interesant despre obsesia ei religioasă în legătură cu timpul, ca metodă de contabilizare a propriei vieți spirituale, în calitatea sa de bună creștină.

Iată o înregistrare tipică, datată marți, 28 august 1599:

Dimineață, după întâia rugăciune, am citit din Biblie, apoi am brodat până la ora 8:00, după care am luat micul dejun, iar după ce am terminat de mâncat, m-am plimbat pe câmpuri până la ora 10:00, apoi m-am rugat și, nu mult după aceea, am mers la prânz, iar în jur de ora 1:00 (am mers și) mi-arn strâns merele până la 4:00, după care m-am întors acasă și am brodat până la aproape 6:00, iar apoi am mers la rugăciunea privată și la confesiune, la care Domnul a avut bunătatea să mă binecuvânteze, și L-am implorat pe Dumnezeu, în numele lui Hristos, să-mi sporească puterea

spiritului în fiecare zi, Amin, Amin, iar până la ora cinei l-am pus pe domnul Rhodes [îndrumătorul ei spiritual] să-mi citească din Cartright [puritanul Thonias Cartwright] și, curând după cină, m-am dus la rugăciune, după care i-arn scris domnului Hoby și apoi am mers la culcare.

Zilele lui Lady Margaret Hoby erau alcătuite din rugăciuni, confesiune, studiu spiritual și mese. Prin urmare, într-un anume sens, timpul ei era centrat pe suflet și pe stomac-nu pe tic-tacul ceasului.

SĂ AI UN CEAS

In Anglia, cunoașterea orei se realiza prin intermediul bisericii și al ceasurilor publice. Abia începând din secolul al XVIII-lea începem să vedem că din ce în ce mai multe persoane private devin proprietare de ceasuri - o situație cuantificabilă datorită inventarului listelor de posesiuni ale decedaților, o sursă minunată pentru studiul vieții cotidiene a indivizilor și al consumului de bunuri. In urma unei cercetări comparative a gospodăriilor din Kent și Cornwall din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, s-a estimat că, în Kent, doar 1% dintre gospodăriile din prima jumătate a secolului al XVII-lea dețineau un ceas, dar că, până în decada 1740, peste 78% dintre gospodării aveau în proprietate un ceas. Prin contrast, în Cornwall, până în decada 1650, s-a descoperit un singur ceas în rândul gospodăriilor inventariate, iar până la jumătatea secolului al XVIII-lea doar 12% dintre gospodării dețineau un ceas. Studiul acesta arată că, în Anglia, ceasurile au fost adoptate pe scară largă abia de la începutul secolului al XVIII-lea și că tiparul de posesiune a variat de la regiune la regiune.

MOȘTENIRILE DE FAMILIE

Prezența ceasurilor pe listele cu bunuri ale decedaților este deosebit de interesantă, întrucât ceasurile erau adesea obiecte valoroase și personale, care puteau să fie lăsate moștenire sau conservate ca mementouri ale rudelor apropiate și ale prietenilor. Timpul, în sine, este adesea un cadou, astfel că aceste obiecte, ceasurile, sunt, prin însăși esența lor, cele mai istorice dintre posesiuni. Ceasul-brățară al lui Sam i-a aparținut cândva străbunicului (ofițer de marină și polițist) lui, care l-a primit cadou de la

colegii săi; James are un ceas care i-a fost lăsat moștenire de tatăl lui, iar ceasul ăsta măsoară timpul extraordinar de bine.

Un exemplu istoric deosebit de ceas lăsat moștenire se găsește în jurnalul astrologie al comerciantului și noncon-formistului de secol XVII Samuel Jeake (1652-1699), din Rye, Sussex. în nota din 3 octombrie 1690, Jeake face o relatare intimă a morții tatălui său, Samuel Jeake senior, care decedase în jurul orei 20:00. Scena patului morții se concentrează asupra despărțirii tatălui de fiu, iar Samuel junior descrie momentul în care seniorul i-a oferit ceasul său, spunându-i: „îți dau ceasul ăsta cu nume de posesiune, dincolo de ceea ce ți-am dat deja înainte, ca el să-ți aparțină ție într-adevăr..." Când Samuel a spus „Adio, dragă tată" și a sărutat buzele muribundului, seniorul i-a răspuns: „Adio, mielușelul meu drag, Domnul să te binecuvânteze și să te ajute să prosperi în tot ceea ce faci." în acest gest simplu, al oferirii ceasului unei rude iubite, întrezărim modul complex în care emoțiile pot să se lege de un obiect tangibil, un ceas - care, la rândul lui, simbolizează legătura invizibilă dintre doi oameni.

CEASURILE OPRITE

Toate aceste exemple demonstrează că, odată ce te gândești mai bine (acordându-ți, în mod ironic, timpul necesar), înțelegi ceva evident: ceasurile nu sunt doar obiecte funcționale, care trezesc interesul datorită capacității lor de a măsura timpul, ci sunt și obiecte demne de atenție pentru ceea ce ne spun despre conceptul de timp. Iar *asta* ne conduce la o întrebare foarte incitantă: ce se întâmplă când un ceas, brusc... se oprește? Mai ales când funcția de instrument pentru măsurarea timpului a fost transformată, de un eveniment neașteptat, în ceva cu mult mai semnificativ.

Adesea, aceste evenimente sunt niște tragedii. Ce s-a întâmplat la 3:07 a.m., pe 15 aprilie 1912? Ce s-a întâmplat la 8:15 a.m., pe 6 august 1945? Ce s-a întâmplat la 10:04 a.m., pe 11 septembrie 2001? Fiecare dintre momentele acestea reprezintă un eveniment care rezonează în cuprinsul istoriei; fiecare dintre aceste momente precise a fost conservat pe fețele ceasurilor care s-au oprit; fiecare dintre aceste ceasuri a devenit piesa centrală a unor expoziții de importanță globală și, prin urmare, a avut un impact profund asupra

modului în care miile de vizitatori ai respectivelor expoziții au perceput istoria din acel moment înainte.

TITANICUL

Primul moment a fost acela în care Robert Douglas Norman, pasager la clasa a Il-a în voiajul de inaugurare al celui mai cunoscut vapor cu aburi din epocă, s-a scufundat în apă. Robert a ajuns în acea situație fiindcă vaporul lui, *Titanicul,* lovise un aisberg și naufragiase. Epava *Titanicului* a fost descoperită în 1985, la o adâncime de 3,8 kilometri și sute de relicve, printre care și multe ceasuri, au fost recuperate. în mod interesant, toate arătau o altă oră -diferențele fiind totuși mici -, astfel că fiecare ceas reprezenta o poveste separată, complet personală, în contextul acestui dezastru celebru. Ceasurile în cauză nu arătau ora la care s-a scufundat vasul, ci ora la care s-a scufundat proprietarul lor - ore care, în niciun caz, nu sunt aceleași. Unii dintre pasageri au sărit peste bord încă din faza de început a accidentului, alții s-au înghesuit în bărcile de salvare, în timp ce uriașul pachebot începuse să se scufunde, alții au rămași captivi în interior, iar alții au ales să rămână pe vas până în ultima și dramatica secundă, când, cu prora adânc imersată și cu pupa salutând cerul pentru cea din urmă dată, vasul gigantic din oțel, în greutate de 46 328 de tone, s-a frânt în două ca o rămurică.

Ceasurile acelea sunt și un memento al faptului că naufragiul *Titanicului* a fost un proces dureros de lent. Aisbergul a fost reperat la ora 23:39, iar coliziunea a urmat după doar câteva minute; pregătirile pentru abandonarea transatlanticului au început după abia încă 30 de minute și au durat 40 de minute; primele bărci de salvare au fost lansate la apă la o oră după ce vasul a lovit aisbergul, iar ultima a fost coborâtă abia la 2:05; ultimele clipe ale *Titanicului* au survenit 15 minute mai târziu, la 2:20, când prora s-a înfipt în apă, iar pasagerii rămași pe pachebot au fost nevoiți să se arunce peste bord, în încercarea de a-și salva viețile. Doar o mână dintre cei obligați să înoate în apa cu temperatura de minus 2 grade Celsius au supraviețuit. Probabil că acelea au fost secundele în care ceasurile tuturor s-au oprit, înghețate în timp de undele glaciale, ticăitul lor fiind înecat de zgomotul extraordinar produs de cele peste o mie de persoane aflate în apă. Unul dintre puținii supraviețuitori și-a amintit de „un vaiet terifiant, pe care n-o să-1 uit

niciodată; (sunetul) venea de la bieții oameni care pluteau risipiți în apă și strigau după ajutor. A fost (ceva) îngrozitor, misterios, supranatural". Ceasurile oprite sunt printre cele mai valoroase relicve ale *Titanicului* cumpărate la licitații, iar expozițiile cu obiecte recuperate din și de lângă epava vasului, expoziții care au călătorit prin întreaga lume, toate au inclus și ceasuri oprite, ba chiar au folosit ceasuri ca piese centrale. Pentru mulți dintre miile de oameni care le-au vizitat, povestea *Titanicului* a ajuns să fie legată pentru eternitate de un ceas oprit.

HIROSHIMA

Al doilea moment a fost acela în care Fukuichi Mikamo a fost ucis de o străfulgerare orbitoare de lumină. Fiul lui, Shinji, a descris-o ca pe „o minge de foc gigantică. Era de cel puțin cinci ori mai mare și de zece ori mai strălucitoare decât soarele. Venea direct către mine, o flacără intensă de un galben-pal remarcabil, aproape albă". Imaginea a fost însoțită de cel mai bubuitor tunet pe care Shinji îl auzise vreodată. „Era sunetul universului explodând." Shinji a luat foc. Casa s-a prăbușit. Pielea i s-a desprins de pe oase și-i atârna „ca niște zdrențe de haine", carnea de dedesubt era de un galben bizar, ca suprafața tortului pe care i-1 pregătea mama. La scurt timp după asta, vânturi localizate, cu forță de uragan, s-au contopit în ceva care aducea cu o tornadă, a cărei pâlnie a început să aspire resturile de pe pământ. Shinji a descris fenomenul cu cuvintele „un monstru întunecat".

Așa s-a simțit la sol explozia bombei atomice lansate de americani deasupra orașului japonez Hiroshima. In atac au murit între 90 000 și 146 000 de civili. Shinji se aflase la mai puțin de un kilometru și jumătate de epicentrul exploziei. Ulterior, Shinji și tatăl lui au fost des-părțiți, însă, după câteva luni, băiatul s-a întors la locul unde se înălțase înainte casa lor. Acolo, printre dărâmături, a găsit ceasul de buzunar al părintelui, un disc neted din argint, cu umbra timpului încastrată pentru veșnicie pe suprafața lui. Ceasul își pierduse limbile, însă căldura exploziei imprimase ora pe cadran. Pentru Shinji, imaginea respectivă era o amintire a dezastrului care-i vaporizase lumea, dar, mai mult decât atât, în clipa aceea a realizat că nu avea să-și mai revadă tatăl niciodată, ceea ce l-a lovit „ca o altă bombă atomică". In 1955, Shinji a donat ceasul nou înființatului muzeu Hiroshima Peace Memorial. în 1985, piesa a fost mutată, cu titlu de împrumut, la sediul din New York al

Organizației Națiunilor Unite, pentru o expoziție permanentă, de unde, în 1989, ceasul a fost furat, nemaifiind niciodată recuperat.

1 1 SEPTEMBRIE

Al treilea moment ne conduce la unul dintre cele mai importante exponate din Ground Zero Museum Workshop, din New York, instituție fondată în 2005 cu scopul de a readuce la viață „perioada de recuperare" de după atacul terorist al al-Queda care a distrus World Trade Center, în 2001. E vorba despre un ceas de perete care s-a oprit în clipa în care clădirea în care se afla s-a prăbușit. Piesa aceasta este unul dintre cele mai fotografiate obiecte din expoziția muzeului. Ceasurile acestea oprite sunt o punte între istorie și prezent; ele s-au transformat din instrumente care măsoară timpul în portaluri pentru adevărate călătorii în timp.

PĂSTRAREA UNEI CLIPE

Recunoașterea importanței acestor ceasuri oprite - a *ideii* de ceas oprit - are, în sine, o istorie proprie, sub forma unui interesant trop, care a fost adesea asociat cu tristețea doliului. în Marea Britanie, poezia lui W.H. Auden, „Funeral Blues", din 1936, în ciuda faptului că a fost concepută ca o parodie a puterii, a devenit un element familiar în cadrul serviciilor funebre moderne, datorită minunatelor sale versuri:

Oprește toate ceasurile, închide telefonul, Dă-i câinelui un os suculent, să nu mai latre.

Să tacă pianele și cu sunet înfundat de tobă Scoate sicriul, lasă-i să vină pe cei care jelesc.

însă ideea relației dintre ceasurile oprite și tristețea doliului e încă și mai veche. Ca exemplu celebru, ea a fost îmbrățișată de Charles Dickens, în 1861, prin intermediul personajului Domnișoara Havisham, din *Marile speranțe* -un personaj extraordinar, lejer fantomatic, rămas captiv în închisoarea timpului personal, în care pendulele și ceasurile îi sunt temniceri.

Pip înregistrează detaliat momentul în care realizează că, în casa în care a ajuns, ceva e foarte în neregulă. „Stând în picioare, în fața ei", scrie Pip, „evitându-i privirea, am observat în detaliu obiectele din preajmă și-am văzut că ornicul i se oprise la ora 9 fără 20 și un alt ceas din cameră se oprise la ora 9 fără 20... Abia atunci am început să înțeleg că totul din încăpere se oprise, asemenea ornicului și ceasului, cu multă vreme înainte..." Curând, aflăm că 8:40 fusese ora la care, în timp ce se îmbrăca pentru nuntă, domnișoara Havisham primise o scrisoare prin care era informată că logodnicul ei nu avea să se mai însoare cu ea. Reacția imediată a femeii a fost aceea de a opri timpul în loc - mergând până la a se încălța cu un singur pantof, pe celălalt lăsându-1 pe comodă.

Oprirea ceasurilor este o măsură disperată la care domnișoara Havisham recurge ca să suspende timpul sau să-i nege existența, ca și când astfel ar exista șansa ca mirele ei să se răzgândească și să se întoarcă, însă pentru Pip, ca observator, efectul e diferit, întrucât gestul acesta îi arată că trecutul influențează prezentul în cel mai profund mod posibil: evenimentele trecutului au modelat prezentul în așa fel, încât, de la clipa trădării, domnișoara Havisham a încetat să mai aibă o viață reală. Simbolismul lui Dickens a fost ales cu grijă, tocmai pentru efectul lui. Când o cunoaștem, domnișoara Havisham e îmbrăcată în rochia de mireasă - „era înveșmântată în materiale bogate - satinuri, dantelă și mătăsuri - toate albe... iar la piept era împodobită cu o dantelă". Țesăturile acestea au fost selectate deliberat de Dickens, tocmai pentru că ele simbolizează negreșit mariajul - ceea ce ne conduce la importanta istorie a broderiei...

10

BRODERIA

Istoria broderiei are legătură cu... pruncii abandonati, rasismul, crima, invaziile, Heinrich Himmler, Napoleon, Hitler și exprimarea de sine.

Istoria broderiei e extraordinară. Poate să-ți tușeze profund sufletul și să te facă să lăcrimezi.

APARTHEIDUL

APARTHEID

Sistem de segregare rasială și discriminare prevalent în Africa de Sud între 1948 și 1994. Sistemul acesta instituți-onalizat a susținut supremația albă la nivel politic, social și economic, reprimând populația majoritară de culoare. S-a încheiat odată cu alegerile libere din 1994, în urma cărora Nelson Mandela a devenit președintele Africii de Sud.

în 1996, în Africa de Sud a fost instituită „Comisia pentru Adevăr și Reconciliere", menită să vindece rănile unei națiuni care încearcă să gestioneze moștenirea apartheidului. Unul dintre lucrurile pe care le-a identificat această comisie a fost absența flagrantă a vocilor feminine de culoare din povestea Africii de Sud. De atunci, se fac încercări pentru a corija această situație, prin strângerea și arhivarea amintirilor vizuale conținute în „năframele memoriei", piese care sunt conservate de Amazwi Abesifazane (Muzeul Vocilor Femeilor). în aceste pânze cusute de mână de femei sud-africane de culoare, „Comisia pentru Adevăr și Reconciliere" a „încapsulat" mărturiile femeilor care au suferit în timpul apartheidului, „năframele memoriei" reprezentând o înregistrare a ororilor îndurate de ele - violuri, crime și violență. De pildă, „năframa" cusută de Ntombi Agnes Mbatha ilustrează scena violentă în care un trăgător deschide focul asupra familiei femeii, imaginea fiind însoțită de cuvintele: „în 1992, soțul meu și cu mine ne duceam în oraș. Fiul nostru, în vârstă de 20 de ani, ne-a rugat să-i cumpărăm o pereche de pantofi. I-am cumpărat încălțările, dar, când ne-am întors acasă, fiul nostru nu era acolo, după care am aflat că fusese împușcat. Am fost atât de triști..." Astfel de piese dureroase și pline de onestitate contrazic ideea că lucrul de mână este o activitate domestică tihnită. în acest mod, femeilor care, în mod normal, le-a fost interzis accesul la formele tradiționale de înregistrare a istoriei au putut totuși să păstreze vie istoria familiilor și a națiunii lor. Pentru ele, cusutul a reprezentat un fel de a se exprima.

Acesta e doar un aspect datorită căruia, odată ce iei în considerare realmente lucrul de mână, istoria începe să ți se reveleze în diversa ei complexitate. „Lucru de mână" sau „broderie" sunt termeni ampli, care înglobează diverse forme de lucrul cu acul - cusut, brodat, quilting, applique, croșetat, goblen, țesut - și de prelucrare a textilelor, toate

fascinante. Lucrul de mână poate să fie considerat din punctul de vedere al uneltelor și materialelor, din punctul de vedere al manufacturii și producției sau din punctul de vedere al meșteșugului și al aspectului. Lucrul de mână a fost comisionat, produs, consumat, etalat și oferit, iar adesea motivul pentru care știm și azi ce înseamnă el este acela că mostre de broderie au fost păstrate pentru eternitate de familii sau, ca exemple de design, de muzee precum Victoria and Albert, din Londra, care, începând cu prima achiziție a unei astfel de piese, în 1863, a adunat o colecție de peste 700 de artifacte, care datează din începând secolul al XlV-lea și până la începutul secolului XX. Asta înseamnă că exemplare fabuloase de broderii supraviețuiesc încă, spre deliciul nostru estetic, și că lucrul de mână, dacă ne gândim la el în manieră creativă, poate să ne deschidă larg fereastra către o varietate de povești surprinzătoare.

QUILTURILE AMERICANE

Gândiți-vă la istoria realizării de quilturi, în America. Iată o formă de lucru de mână cu tradiții diferite în rândul amerindienilor, sclavilor, familiilor de culoare și primilor americani, pentru toți reprezentând însă o practică transmisă din generație în generație și care continuă și în prezent, în Statele Unite - adesea, mai multe generații de femei din aceeași familie se reunesc și cos quiltul miresei, pentru patul nunții. Aceste reuniuni au la bază exercițiul comun al cusutului și designul, transmiterea abilităților practice, legăturile de familie care se întăresc în acele ore, simbolismul emoțional al quiltului ca dar și semnificația acestor moșteniri textile de familie, care se dau mai departe pe linie maternă.

Multe dintre aceste țesături ornamentate sunt adunate și conservate în cadrul National Quilt Collection, de la Smithsonian's National Museum of American History, aflat în Washington, DC. Una dintre cele mai reprezentative piese este un quilt datând din al doilea sfert al secolului al XlX-lea, care i-a aparținut lui Susan Strong, una dintre pionierele care au ajuns în Richland County, Ohio. Una dintre trăsăturile notabile ale acestui quilt în alb și albastru este broderia combinată cu applique, care reproduce Marele Sigiliu al Statelor Unite și care se află poziționată exact în mijloc. Guvernul american a folosit acest sigiliu ca să autentifice documente, încă din 1782, anul în care coloniile americane britanice și-au câștigat

independența, iar Statele Unite ale Americii s-au născut. Prezența acestui motiv patriotic - o acvilă cu capul alb, cu aripile deschise - sugerează un sentiment național profund, fiind un model decorativ întrebuințat adesea la confecționarea quilturilor, precum și a altor obiecte care au supraviețuit din secolul al XlX-lea. Faptul că acest motiv patriotic a fost cusut de o femeie e poate remarcabil, însă el mai are și o altă funcție: indică modul în care acest tip de lucru de mână evidențiază răspândirea naționalismului în deceniile de după Declarația de Independență din 1776.

Confecționarea de quilturi a fost o practică și în rândul sclavilor și afro-americanilor - fiind vorba despre o tehnică tradițională a triburilor africane. Pentru aceste societăți, quilturile erau o modalitate de a conserva istoria familiilor și a evenimentelor - în modelul quiltului se coseau, literalmente, indicii privind nașterile și căsătoriile, privind locul de domiciliu și religia... O astfel de piesă superb cusută și cu design unic a fost creată între 1885 și 1886 de fermiera afro-americană Harriet Powers, din Clarke County, Georgia. Harriet și-a expus quiltul la Târgul Athens Cotton, din 1886, acolo unde a atras atenția artistei locale Jennie Smith, care a fost uimită de originalitatea modelului. Pe quiltul lui Harriet erau ilustrate scene biblice, inclusiv Adam și Eva în Grădina Edenului, Cain ucigându-1 pe Abel, botezul lui lisus Hristos, Crucificarea și Cina cea de

Taină. Piesa concepută de această femeie era o operă de artă remarcabilă, extrem de prețuită de cea care o concepuse. Harriet și-a vândut quiltul mai târziu, pentru suma de 5 dolari, și asta doar pentru că se afla la ananghie.

TEMERILE MASCULINE

Cusutul de quilturi a jucat un rol important în contextul contribuției femeii la economia gospodăriei. Cu toate astea, în timpul Renașterii și după, bărbații adesea recomandau folosirea acului de cusut în căminul familial, ca antidot pentru „mințile nestatornice" ale femeilor. în lucrarea sa, *The Needles Excellency,* din 1631, John Taylor spune că femeile ar trebui „să-și folosească mai puțin limbile și mai mult acul de cusut". Pe de altă parte, arta cusutului era un teren minat pentru scriitorii moderni timpurii, atât de preocupați de sancționarea comportamentului feminin. Dintr-o anume perspectivă, lucrul de mână promova castitatea și le ținea pe femei închise

în case. în sens invers însă, bărbații se temeau că mințile neocupate puteau să coasă modele nepotrivite, care fie ar fi contestat ordinea socială masculină, fie le-ar fi umplut și altor femei mințile cu ceea ce ei considerau a fi „idei romantice". Mai mult, prin etalarea publică a „mostrare-lor" - fragmente de țesături brodate în maniere diferite, ca demonstrație a abilităților în acest domeniu acul de cusut a fost transformat în toc de scris, oferind o formă de expresie independentă, pe care unii bărbați o găseau amenințătoare. Cusăturile fine, în special, deși erau o demonstrație clară a unui talent artistic impresionant, erau și mai expuse criticilor, întrucât cereau mult timp și erau costisitoare - o formă de consum evidentă și suspectă, din punct de vedere moral. Prin urmare, lucrul de mână putea să fie periculos.

ÎNVĂȚĂTURA

în Marea Britanie și în Statele Unite ale Americii, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, mostrarele aveau un scop complex. Mostrarele „de piață", cum erau ele numite, le învățau pe fete tehnicile de brodat de bază, precum și alfabetul și numerele - abilități utile și la „etichetarea" țesăturilor din gospodărie cu inițiale simple sau cu cifre. Mostrarele cu modele mai decorative demonstrau niveluri mai ridicate de tehnică artistică și de rafinament -care puteau să fie transferate în domeniul gospodăriei și pe „piața căsătoriilor". în muzeele de pe întregul glob supraviețuiesc piese superbe, care dovedesc tehnicile și utilizările asociate cu tipul de cusături cotidiene. Unul dintre cele mai timpurii, mai bine realizate și mai decorative exemplare se găsește în colecțiile Victoria and Albert Museum, datează din 1598 și a fost migălit de Jane Bostocke. Este vorba despre o piesă cu cusături în cruce și „în urmă", precum și cu alte tipuri de cusături complicate, care a fost confecționată pentru a comemora nașterea verișoarei lui Jane, Alice Lee, petrecută cu doi ani mai devreme.

Un alt exemplar minunat, din aceleași colecții, însă „mai tânăr" cu aproximativ 200 de ani, a fost realizat de Mary Ann Body, în vârstă de 9 ani. Pe pânză sunt cusute următoarele cuvinte: „Dragă mamă, eu sunt tânără și nu pot să muncesc așa cum ți-aș fi datoare s-o fac. Zâmbește, te rog, de această măruntă încercare a mea. O să mă străduiesc să învăț și să fiu supusă întotdeauna." Mostrarul acesta, conceput pe post de cadou pentru

mama lui Mary, a funcționat ca formă de învățătură - modelul din epocă inculcându-le fiicelor ideea necesității unui comportament docil și educându-le să accepte constrângerile sociale. Prin urmare, piesa aceasta este opusul lucrului de mână ca platformă a exprimării de sine subversive.

KATHERINE PARR (1512-1548)

Regină a Angliei și a Irlandei și a șasea soție a lui Henric al Vlll-lea. Cunoscută pentru devoțiunea ei protestantă și ca scriitoare din perioada dinastiei Tudorilor. După moartea lui Henric al Vlll-lea, s-a măritat cu Sir Thomas Seymour (unchiul regelui-copil Eduard al Vl-lea) și a devenit tutorele prințesei Elisabeta.

1

Sfânta Evanghelie după Luca, 12:54: „Și zicea mulțimilor: când vedeți un nor ridicându-se dinspre apus, îndată ziceți că vine ploaie mare; și așa este." (n. tr.)

POLITICA TUDORILOR

Totuși broderia din perioada modernă timpurie și-a dobândit importanța și forța socială tocmai ca formă de exprimare personală - mai ales când era mariată cu țeluri politice și diplomatice. în copilărie, prințesa Elisabeta, viitoarea regină Elisabeta I, broda cadouri de Anul Nou cu texte religioase caligrafiate, cadouri destinate extrem de pioasei mame vitrege Katherine Parr. în 1544, când avea doar 8 ani, prințesa a tradus colecția Margueritei de Navarre *The Miroir or Glasse of the Synneful Soul,* scriind poemele și rugăciunile cu mâna ei, astfel încât să realizeze un manuscris pe care să i-1 ofere mamei vitrege. Volumul era legat cu grijă, cu mătase albastră brodată, pentru litere prințesa folosind fir de aur și de argint. Pe copertă erau cusute inițialele reginei „K.P.", iar pe prima pagină era înscrisă următoarea dedicație:

Din Assherige, în această cea din urmă zi a anului Domnului nostru Dumnezeu 1544... Nobilei și virtuoasei noastre regine Katherin, Elisabeta, smerita ei fiică, îi urează fericire perpetuă și bucurie nesfârșită.

Un al doilea manuscris brodat i-a fost dăruit lui Katherine Parr de prințesa Elisabeta în 1545, de data aceasta fiind vorba despre o compilație de rugăciuni și meditații aparținându-i chiar reginei, colecție intitulată *Prayers of Queen Katherine Parr.* Legătura brodată era Ia fel de decorativă ca și aceea a primului volum. Luate împreună, aceste două piese cu o lucrătură de mână excepțională ilustrează abilitățile prințesei în ceea ce privea broderia, dar îi evidențiază și iscusința politică, manifestată încă de la o vârstă atât de fragedă - fetița încerca să se alieze cu mama ei vitregă, prin reprezentarea învățăturii religioase umaniste a acesteia prin intermediul traducerii unor texte religioase.

Maria Stuart era, la rândul ei, o brodeză înverșunată, lucrăturile ei conținând un belșug de mesaje politice cifrate și de imagini care-i trădau identitatea politică și ambițiile. O pernă dăruită ducelui de Norfolk (1536-1572), care a fost executat pentru trădare în timpul domniei Elisabetei I, este ilustrată cu o mână care tunde o iederă și cu un motto în latină, care, în traducere, sună așa: „Virtutea înflorește din suferință." Din mesajul astfel

ascuns se înțelegea că Elisabeta era tulpina stearpă care trebuia retezată, astfel încât Maria Stuart să înflorească și să crească -broderia aceasta a fost admisă ca dovadă a vinovăției în cadrul procesului lui Norfolk. între timp, Bess of Hardwick (circa 1527-1608), companioana de lucru manual a reginei scoțiene, în perioada în care aceasta s-a aflat în arest la domiciliu, s-a dedicat brodării unor tapiserii iconografice spectaculoase - aceste tapiserii fiind folosite ca metodă de autoîmbunătățire a propriului statut social, întrucât ele au fost expuse în casele doamnei, precum aceea de pe domeniul Chatsworth. Broderiile lui Bess of Hardwick ilustrau scene din texte clasice.

ARMADA

Dacă luăm în considerare posibilitatea ca broderia, în forma ei de reprezentare a identității politice și a loialității, să fie scalară, atunci în capătul acestei scale se situează o serie de tapiserii realizate imediat după cea mai mare criză națională din perioada Tudorilor și una dintre cele mai grave cu care s-au confruntat vreodată insulele britanice: atacul Armadei spaniole. în 1588, Anglia a fost pusă în fața amenințării unei invazii de dimensiuni nemaiîntâlnite. Regele catolic al Spaniei, Filip al II-lea, plănuia să invadeze Anglia și să preia controlul tronului ocupat de protestanta Elisabeta I. Cu acest scop, a dat semnalul de plecare pentru o flotă așa cum nu se mai văzuse vreodată în apele nord-europene: mai bine de 130 de vase transportau peste 30 000 de oameni. Goniți prin Canalul Mânecii de Marina Regală și apoi risipiți de un atac cu nave în flăcări și de o bătălie crâncenă dată la Calais, spaniolii din Armadă au fugit cu coada între picioare înspre nord, încercând să-și salveze viețile, dar, de fapt, pierzându-și-le în furtunile din largul coastelor Scoției și Irlandei. Eșecul Armadei spaniole - interpretat ca o campanie navală britanică de succes - a fost comemorat prin broderii. Lordul Howard of Effingham (1536-1624), amiralul flotei engleze, i-a comisionat unui celebru artist olandez și pictor de peisaje marine, Hendrick Cornelisz Vroom (1566-1640), conceperea a nu mai puțin de 10 tapiserii *enorme,* fiecare cu înălțimea de peste 4,5 metri și cu lățimea de 9 metri. Tapiseriile au fost țesute în Bruxelles, de Francis Spierincx (1549/51-1630). Spunând că piesele acestea erau somptuoase înseamnă să le minimalizăm valoarea. Fiecare ilustra o scenă importantă din timpul campaniei, în jurul marginilor figurând diverse alte detalii, inclusiv portretele unor participanți-

cheie. Tapiseriile au fost confecționate din fir de aur și de argint - firul metalic fiind răsucit în jurul unui miez din mătase. Prețul lor, în 1590, reprezenta echivalentul salariului pe 87 de ani al unui muncitor.

Odată desăvârșite și livrate, tapiseriile au rămas în posesia lui Howard. Ulterior, în 1616, acesta i le-a vândut regelui englez lacob I. In 1644 au fost mutate și expuse în Camera Lorzilor, unde au servit drept fundal unora dintre cele mai importante evenimente din istoria Angliei. Prin urmare, istoria acestor tapiserii se etalează pe mai multe niveluri: include evenimentele legate de Armada spaniolă, confecționarea propriu-zisă a pieselor, cât și viața lor ulterioară, secolele petrecute sub privirea națiunii. în timpul domniei lui, lacob I le-a expus, într-un gest de sfidare, în sala de banchet a palatului, când l-a primit pe ambasadorul spaniol. Mai târziu și în mod surprinzător, dată fiind asocierea lor clară cu monarhia, administratorii lui Oliver Cromwell au redenumit seria de tapiserii *Povestea anului 1588* și au decis s-o expună în Parlament, pe întreaga durată a Commonwealth-ului Angliei (1649-1660). Pentru Cromwell și pentru cei care au stat alături de el la momentul execuției lui Carol I al Angliei, oamenii care acum conduceau Commonwealth-ul într-o lume dominată de monarhii, tema comună era aceea a rămânerii pe poziții împotriva forțelor ostile.

Iar istoria acestor tapiserii nu se încheie nici măcar în 1834, când au fost distruse într-un incendiu. Aceste capodopere magnifice, aflate într-un spațiu cu o asemenea semnificație națională, au lăsat o amprentă indelebilă în conștiința noastră istorică. între 2007 și 2010 s-a desfășurat un proiect al cărui scop a fost acela de a resuscita aceste opere de artă sub formă de picturi. Tablourile pot acum să fie admirate în Prince's Chamber, din Camera Lorzilor. Mergeți să le vedeți - acum, că știți unde să vă uitați, veți putea să apreciați deplin istoria ascunsă a broderiei, relatată în ulei pe pânză.

Conceptul de istorie proprie a unei piese de broderie individuală poate să fie explorat în continuare prin intermediul unei alte lucrări cu legături asemănătoare cu identitatea națională, cu monarhia și cu invaziile armate: e vorba despre Tapiseria Bayeux. Povestea pe care o spune această capodoperă e bine cunoscută - e povestea Cuceririi Normande a Angliei, din 1066, când Wilhelm, duce de Normandia, s-a așezat în fruntea unei armate

de invazie uriașe, a debarcat în Sussex, după care l-a învins pe regele Harold al II-lea în bătălia de la Hastings. Aceasta e *povestea* tapiseriei - relatată pe fața ei. Totuși cercetările moderne au început să reveleze *propria* istorie a artifactului, iar această poveste e relatată pe spatele tapiseriei - de nodurile care o alcătuiesc. Iată unul dintre aspectele minunate ale lucrului de mână ca sursă istorică: poți să refaci procesul de realizare a obiectului până în cele mai mici detalii și astfel să afli foarte multe.

REGELE HAROLD AL Il-LEA AL ANGLIEI (1022-1066)

Un rege din secolul al Xl-lea, care a condus Anglia doar 10 luni, de pe 6 ianuarie 1066 și până la Cucerirea Normandă. Ucis în bătălia de la Hastings, când se lupta cu invadatorii normanzi, el a murit ca ultimul rege anglo-saxon al Angliei. Totuși încă nu se știe cu certitudine dacă într-adevăr decesul i s-a datorat unei săgeți care i-ar fi nimerit unul dintre ochi.

Prima descoperire făcută când a început să fie verificat spatele tapiseriei a fost aceea că, de fapt, nu e vorba de o tapiserie, ci de o broderie. Tapiseria se țese la război, în vreme ce broderia are „un fond textil", pe care firele sunt cusute sau brodate, astfel încât să compună o imagine. Studiind în detaliu tehnicile folosite, azi știm și că lucrătorii care au confecționat-o erau probabil broderi profesioniști, cu un nivel de pregătire egal, îndeplinind un minimum de cerințe în privința corectitudinii tehnice, dar și în privința întrebuințării economicoase a materialelor. Ocazional, nivelurile de abilitate manuală variază, în redarea unei scene, însă, per total, standardul este respectat întocmai. Decodând ordinea în care au fost realizate scenele ne dăm seama și că, pentru confecționarea acestei piese, a fost nevoie de multă planificare în avans - ceea ce ne sugerează faptul că a existat un broder experimentat, care a supravegheat lucrarea, și una sau mai multe echipe de broderi, care au colaborat pentru a duce la bun sfârșit proiectul.

Asemenea tapiseriilor din seria Armada, Tapiseria Bayeux a dobândit o imensă valoare politică și de propagandă, datorită poveștii pe care o spunea - povestea unei invazii de succes a Angliei de către un popor descins din vikingi; Napoleon, Himmler și Hitler, cu toții au tânjit să obțină această piesă. Tapiseria Bayeux a fost furată, deteriorată, ascunsă, găsită, mutată, protejată, vânată și expusă pe parcursul mai multor secole - datorită ilustrațiilor și a modului în care a fost realizată.

Prin urmare, această mostră de lucru de mână are puterea să zdruncine fundațiile națiunilor, însă un alt element de valoare, în ceea ce privește broderia ca sursă istorică, este acela că ea poate să fie admirată și în lumina legăturilor ei personale, private și emoționale. Asta deoarece un capitol din istoria lucrului de mână ne relevă modul în care astfel de piese puteau să ducă la legături de-a dreptul emoționante între mamele disperate și pruncii pe care îi abandonau din cauză că sărăcia, boala sau destrămarea familiei le făceau să ajungă la capătul puterilor.

PRUNCII ABANDONAȚI

între 1741 și 1760 peste 4 000 de bebeluși au fost lăsați la căminul de copii Foundling Hospital, din Londra, care a fost fondat în 1739 de filantropul Thomas Coram (circa 1668-1751), cu scopul de a îngrijii copiii expuși riscului de a fi abandonați. Când își lăsau pruncii la spital, mamele tăiau o bucățică de material textil fie din propriile lor haine, fie din cele ale copilului, fragmentul de țesătură servind spitalului ca instrument de identificare al celui mic. Bucățica de material textil era atașată la documentul de înregistrare și devenea parte din arhiva îndosariată a spitalului.

Mai important însă, acele fragmente de țesături sunt reprezentări ale momentului în care mama s-a despărțit de copil și, când sunt combinate cu informațiile frugale din dosarele biografice ale spitalului, ele ridică ecouri șoptite ale acelor prunci, ecouri care străbat secolele. De exemplu, o fetiță pe nume Sarah Barber (număr de înregistrare 2 584) a fost primită de spital pe 27 octombrie 1756 și e identificată cu ajutorul unui fragment dintr-o rochie înflorată scumpă, datând din jurul anului 1750. Fetița a murit cinci ani mai târziu, pe 17 martie 1761. în mod similar, patru panglici din mătase, colorate în galben, albastru, verde și roz și legate într-un nod, au fost găsite asupra unei fetițe abandonate, care, când a fost primită în spital, pe 9 decembrie 1743, a primit numărul de înregistrare 170. Personalul de la Foundling Hospital a botezat-o Pamela Townley. Copila a murit la vârsta de 3 ani, pe 1 septembrie 1746. Forța acestor mostre rezidă nu doar în designul lor estetic, ca inspirație pentru broderi, ci și în ceea ce ne transmit despre istoriile acestor copii abandonați.

Aceste fragmente de material textil alcătuiesc una dintre cele mai ample colecții de țesături din secolul al XVIII-lea și reprezintă o sursă remarcabilă pentru studiul tiparelor vestimentare cele mai populare și al modei epocii - ceea ce ne conduce la interesanta temă a istoriei confortului și, în special, la extraordinara istorie a mâncărimii...

MÂNCĂRIMEA

Istoria mâncărimii are legătură cu... flegma, penitența, cămășile din păr, infidelitatea, sifilisul și praful de pușcă.

MARKERUL ISTORIC

Ați simțit vreodată senzația aceea enervantă și neprovocată, care răsare în câte-un loc greu accesibil și vă generează dorința de a vă scărpina? Ați fost mușcați vreodată de un țânțar, de o muscă sau chiar de o ploșniță, ați avut vreodată păduchi, scabie sau oxiuri? In copilărie, ați așteptat vreodată, cu răbdare, ca loțiunea cu calamină să vă fie aplicată pe inflamabile produse de varicelă și v-ați ascultat părinții rezistând tentației de a vă scărpina iar și iar? Sau ați fost vreodată afectați de vreo problemă dermatologică gravă - eczemă, dermatită de contact, urticarie, lichen plan, psoriazis, sifilis, foliculită sau prurigo - și-ați simțit nevoia să vă scărpinați până la sânge? O groaznică experiență istorică a lui James, în materie de mâncărimi, s-a petrecut în anii 1980, când el era doar un adolescent cazat într-un hotel dintr-o regiune rurală, din nordul Franței. Acolo, atacul nocturn al unei escadrile de țânțari l-a transformat pe James în Omul Elefant; amintirea cea mai pregnantă a lui Sam, în ceea ce privește mâncărimile, datează de Ia începutul anilor 1990, când reacția alergică pe care a avut-o la chimicalele dintr-o piscină spaniolă l-a obligat să țopăie de colo colo ore întregi, pentru ca apoi, vreme de mai multe săptămâni, să se lupte cu rănile infectate din pricina zgândăritului cu unghiile. Episodul a avut loc în urmă cu peste 25 de ani, dar Sam îl ține minte și azi. Astfel de forme de disconfort profund ni se încastrează cu ușurință în memorie și devin markere istorice ale vieților noastre. însă mâncărimea are și propria ei istorie - una neașteptată.

SÂ ÎNȚELEGEM MÂNCĂRIMEA

Deși mâncărimea e un fenomen subiectiv, iar simpto-mele ei și experiențele în sine variază de la individ la individ, trebuie notat că, pe parcursul istoriei, au existat mai multe încercări concertate de a înțelege și de a trata mâncărimea. Istoria medicală a mâncărimii are un parcurs îndelungat încă dinainte de secolul al XlX-lea, când a apărut domeniul dermatologiei, care a abordat problema într-o manieră științifică modernă, prin clasificări, diagnoză și tratamente. Deși în literatura medicală anterioară acestei perioade mâncărimile sunt dificil de identificat -întrucât ele nu se încadrează ușor în formatul somatotopic al clasificării medicale, în care fiecare zonă a corpului are o corespondență de 1:1 cu o zonă specifică din sistemul nervos central -, totuși ele sunt menționate în manuale de medicină din Antichitate, din Evul Mediu și din Renaștere, în relație cu boli localizate sau în secțiuni dedicate dermatozelor. Extraordinar e însă felul în care mâncărimea a fost conceptualizată în relație cu dezechilibrele umorale din corpul uman.

CORPUS HIPPOCRATICUM

Un compendiu de texte medicale din Grecia antică, pus în legătură cu medicul Hipocrat, care este cunoscut ca „părintele medicinei". Diverse din punctul de vedere al conținutului și al stilului, e posibil ca textele acestea să fi fost scrise de elevii și de adepții lui Hipocrat.

Un volum de texte medicale din Grecia antică, *Corpus Hippocraticum,* texte compilate în secolul al V-lea î.e.n., arăta că „lepra, pruritul, scabia, lichenul, vitiligo și alope-cia sunt determinate de flegmă și sunt doar niște imperfecțiuni (de suprafață), nu niște boli". Aici, mâncărimea era explicată prin intermediul patologiei umorale - cu alte cuvinte, se considera că ea era generată de un dezechilibru al celor patru umori din care erau alcătuite corpurile bărbaților și femeilor. în cazul mâncărimilor de piele, problema o reprezenta un dezechilibru al flegmei. Totuși flegma nu era singurul vinovat din poveste. într-un alt text, vina îi era atribuită bilei galbene sau focului reprezentat de ea. O situație de acest gen era gravă, căci „în piele apăreau fluide seroase. După ce se combinau, ele se încălzeau și dădeau mâncărimi. Apoi erupeau ca niște bășici arse, pricinuite de foc, și păreau să mocnească sub piele". Mâncărimea era și o metodă de diagnosticare. Un alt text medical din Grecia antică, *Coan Prenotions,* arăta că, la pacienții

tuberculoși, mâncărimea precedată de constipa-ție reprezenta un semn de rău augur și că „la toți pacienții, mâncărimea va fi urmată de scaune negre și de vomis-mente". Această înțelegere a mâncărimii, ca simptom al unui dezechilibru umoral, n-a fost acceptată mereu fără rezerve, dar a continuat să fie susținută pe tot parcursul perioadelor bizantină și medievală. Scriitorul islamic de secol X 'AH Ibn 'Abbăs al-Majusî (decedat în 994 e.n.), al cărui nume latinizat este Haly Abbas, considera că scabia și mâncărimile erau generate de „un amestec de flegmă sărată și sânge bilios".

Teoriile acestea umorale, legate de cauza mâncărimi-lor, au determinat metode particulare de vindecare. Unul dintre remediile pentru dezechilibrul umoral era lăsarea de sânge, însă acest tratament nu era recomandat de toți medicii și unul dintre criticii lui cei mai acerbi din perioada renascentistă a fost doctorul și alchimistul elvețian Paracelsus (1493-1541), care considera că bolile erau cauzate de un dezechilibru chimic și că, prin urmare, remedierea situației impunea cunoștințe de chimie. Paracelsus a scris că „oricine aspiră să-i vindece și să-i sfătuiască" pe cei afectați de o boală dermatologică pe care el o numea -apelând la un termen înfricoșător - „mange"

nu trebuie să folosească lăsarea de sânge, ci alte lucruri, adică Arcanele[1]. Iată ce înseamnă, de fapt, lăsarea de sânge. E ca și cum un om ar avea o crustă pe cap, s-ar scărpina și dimineața ar sângera - la ce i-ar folosi sângerarea? La nimic, întrucât curând o altă crustă ar apărea la loc. Astfel, lăsarea de sânge nu înseamnă nimic altceva decât sângerarea de dimineață a crustei care a fost scărpinată.

TRATAMENTUL MÂNCĂRIMII

Pe lângă eforturile de a înțelege mâncărimea, de-a lungul secolelor oamenii au inventat tot felul de rețete, de leacuri și de pomezi menite să trateze acest simptom. Alexander Trallianus recomanda, în secolul al Vl-lea e.n.,

' Termen care se referea la chimie, la cunoștințele de chimie (n.a.). ca aceia suferind de scabie și de mâncărimi pe cap „să piseze rută de grădină și alaun, să le amestece cu miere și apoi să se ungă cu ele pe capul ras. După ce pielea s-a descojit, să aplice frunze de măslin fierte, unse cu miere, ca prișnițe", în vreme ce un volum cu rețete medicale din 1680 conținea instrucțiuni pentru

vindecarea a așa-numitei mâncărimi „fără încetare". Leacul acesta, care conținea salpetru - un ingredient important al prafului de pușcă -și îl obliga pe pacient să stea dezbrăcat în fața unui foc și să-și fiarbă hainele, reprezintă un exemplu extrem și cu certitudine că a fost închipuit de cineva care s-a confruntat personal cu chinul mâncărimilor permanente.

PENTRU MÂNCĂRIMEA FĂRĂ ÎNCETARE

Puneți o treime dintr-o uncie de mercur alb într-un sfert de apă de izvor cu o uncie de salpetru și un pumn mic de sare normală și lăsați-le pe toate să fiarbă încet o oră și jumătate, iar în timp ce fierb adăugați apă, ca să păstrați aceeași cantitate. Omul să stea dezbrăcat lângă foc și cu o cârpă înmuiată atingeți orice loc unde e vreo mâncărime și lăsați să se usuce și nu-i îngăduiți să poarte aceeași cămașă, ci fierbeți cămașa într-un vas de lut, pentru ca otrava să se curețe și să iasă din ea.

în această perioadă se făceau presiuni mari pentru vindecarea mâncărimilor, întrucât se considera că ele amenințau viața oamenilor. în *Natural and Politicul Observations Made upon the Bills of Mor tal ity* (1662), John Grăunț face referire la moartea „prin mâncărime" a unui londonez, survenită în 1648, astfel că mâncărimile, alături de letargie, suferință, lunaticie, sperietură și leșin în baie, reprezentau un pericol letal. Unul dintre cele mai profunde studii pe tema mâncărimilor a fost lucrarea lui Thomas Spooner intitulată *A Short Account of the Itch, Inveterate Itching Humours, Scabbiness and Leprosy* (1718), în care savantul opinează că:

Mâncărimea este o răpciugă mizerabilă, care afectează toate părțile externe ale corpului, dar în special încheieturile și (zona aflată) între degete, adesea cu erupții pustuloase care se ridică pe piele din cauza inevitabilului scărpinat, ocazionat de mâncărimile violente ale părților; din aceste erupții pustuloase sau mici bășici, când se sparg, curge o umoare cristalină subțire, care, atingând orice parte încă neinfectată, cauzează curând mâncărimi permanente, iar după scărpinare, alte bășici ies la suprafață.

Așadar, până în secolul al XlX-lea, din punct de vedere medical, mâncărimea era înțeleasă altfel decât e înțeleasă de specialiștii din prezent, astfel revelându-se modificările concepției și practicii medicale survenite

de-a lungul timpului. Mai mult, procesul acesta de înțelegere medicală a mâncărimii are numeroase și semnificative implicații culturale.

CONFORTUL

De pildă, într-un anume sens, istoria mâncărimii are legătură cu istoria confortului. Gândiți-vă la mâncărimea cauzată de un obiect vestimentar. Azi, mâncărimea determinată de o haină este considerată manifestarea unei forme pronunțate de disconfort, însă conceptul de ceea ce e de așteptat sau acceptabil, în materie de disconfort, are propria lui istorie. Confortul - sau, mai exact, confortul pentru mase - e o idee surprinzător de nouă. înaintea Revoluției Industriale, înainte ca masele să aibă acces la materiale confortabile și înainte ca acele materiale să fie transformate în haine pentru mase, confortul era binecuvântarea celor puțini, în vreme ce mâncărimile erau blestemul celor mulți. Timp de secole, materialul cel mai folosit de mase a fost lâna, inul fiind întrebuințat la confecționarea lenjeriei de corp. Bumbacul era rar, totuși prezent; există dovezi că el era cultivat în Pakistan și în Egipt încă din urmă cu 3 000 de ani. Mătasea era materialul de care se bucurau exclusiv chinezii - asta până în jurul anului 1 e.n., când, urmând rutele a ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca Drumul Mătăsii, această țesătură a pomit-o spre teritoriile vestice. în urmă cu 1 400 de ani, ea ajunsese să fie produsă și în Europa. Totuși, în tot acel timp, ca și în secolele care au urmat, mătasea a continuat să rămână apanajul bogaților. în secolul al XVI-lea, în Europa, mătasea era un material extravagant, folosit în mediul de la curte, în armată și în biserică, după cum aflăm de la canonicul Lateranului, Tommaso Garzoni (1549-1589):

Nu e oare limpede că mătasea împodobește totul? Oare nu cu mătase sunt împodobite trăsurile, cupeurile, litierele, gondolele maritime, caii prinților, care vin, toate, cu harnașaniente, cu ciucuri, cu panglici, cu șnururi, cu perne și cu o mie de alte lucruri minunate? Oare nu tot cu mătase sunt împodobite și stindardele, coloanele, emblemele și halebardele, care însoțesc catifelurile și șnururile, tecile săbiilor, bandulierele, trompetele și uniformele soldaților porniți la război? Oare nu cu mătase sunt împodobite umbrelele, baldachinele, sfitele, mantiile, pal-liumurile, sandalele, sutanele, dalmaticele, mănușile, mani-plele, stolele, vălurile pentru cupe, căptușelile

tabernacolelor, pernuțele, amvoanele și toate celelalte lucruri dintr-o biserică?

în ciuda opulenței ei, diseminarea socială din ce în ce mai amplă a mătăsii e evidentă. Giovan Andrea Corsuccio, autorul volumului *II Vermicello dalia seta* (1581), susținea că „orice om, oricât de ticălos" era îmbrăcat în mătase „astfel că până și șarlatanii, dacă nu aveau bonetă sau vestă din catifea, nu puteau să atragă mulțimile de ascultători". în parte, motivul care a determinat această situație a fost acela că, în epocă, apăruseră noi tipuri de țesături, care erau confecționate cu o cantitate mică de mătase și, prin urmare, erau mai ieftine și mai accesibile. Dovezi fizice extraordinare pentru răspândirea acestor materiale anterior considerate de lux ni se relevă în cadrul colecțiilor instituției Foundling Hospital, din Londra. Fragmentele de țesături care îi însoțeau pe copiii abandonați și care erau atașate fișelor de înregistrare ne permit să întrezărim istoria textilă a unor diverse locuri, în diverse perioade. Bucățelele de materiale ne indică așadar că deja mătasea și bumbacul deveniseră accesibile și pentru pătura inferioară a societății.

PURICII

SAMUEL PEPYS (1633-1703)

Administrator naval, membru al Parlamentului și diarist. A urcat pe scara ierarhică până la nivelul de secretar principal al Amiralității. Jurnalul său privat, complet onest, dar codat, acoperă perioada dintre anii 1660 și 1669. Martor ocular al unor evenimente de mare importanță, Pepys a văzut Marele Incendiu din Londra, când s-a preocupat, mai mult decât de orice altceva, să-și salveze brânza, așa cum a văzut și încoronarea lui Carol al ll-lea al Angliei, când îl regăsim vărsând într-o rigolă.

Chiar și în rândul elitei, eliminarea mâncărimilor era un proces relativ. Puricii și păduchii mișunau peste tot și se înfruptau din victimele lor fără să țină seama de statutul acestora. în 1664, Elizabeth Pepys, soția celebrului diarist londonez Samuel Pepys, și-a dojenit servitoarea fiindcă nu le verificase patul de purici - asta după ce Pepys se trezise îngrijorat că fusese mușcat peste noapte. Finalmente, după cum scrie însuși Pepys, s-a dovedit că nu fusese vorba decât despre „schimbarea vremii, din caldă în rece, ceea

ce, așa cum am pățit și acum două ierni, mi-a blocat porii, astfel că sângele mă furnică și-mi dă mâncărimi toată ziua și pe tot corpul". Există opere de artă fascinante, care au supraviețuit până în prezent și care ilustrează acest companion mereu „mușcător" - două dintre cele mai frumoase exemple fiind tablourile *La chercheuse de puce* și *Les Baigneuses*[1], ale artistului parizian Nicolas Lancret. Ambele lucrări înfățișează femei, care, deși din pături sociale diferite, sunt surprinse făcând același lucru: examinându-și corpurile în căutarea mușcăturilor de purici. O soluție aflată la dispoziția elitei era un dispozitiv ingenios denumit „capcana de purici". O astfel de capcană de purici, din fildeș, se găsește în colecția Louth Museum, din Lincolnshire. Măsurând aproape 7 centimetri în lungime, piesa este concepută pentru a fi purtată în jurul gâtului, după ce va fi fost umplută cu sânge, cu grăsime, iar uneori cu gem sau miere, substanțe despre care se credea că atrag și prind puricii.

MORTIFICAREA

Toate aceste exemple s-au referit la mâncărime ca blestem - ceva ce trebuie eliminat dar există și dovezi fascinante care indică faptul că au existat oameni care *îmbrățișau* mâncărimea în ideea că - iată! - confortul putea să fie controlat. Prin urmare, prezența electivă a mâncărimii devine o formă de exprimare de sine: îmbraci o cămașă din mătase și simți cum moliciunea ei te liniștește, în schimb, dacă îmbraci o cămașă *din par,* simți imediat cum asprimea ei te irită.

Purtatul deliberat al hainelor care generează mâncă-rimi are o istorie îndelungată. Ciliciul - cămașa din păr -se numește astfel după Cilicia, o regiune din Asia Mică, de unde s-a obținut prima dată un anume tip de păr de capră, care era deosebit de aspru și dădea niște mâncărimi groaznice, astfel că era perfect pentru hainele purtate de penitenții care voiau să se mortifice, emulând suferința lui Hristos. Dovezile care demonstrează această practică datează încă din secolul al II-lea și ne-au parvenit în diverse forme, nu întotdeauna concentrate pe individ. La sfârșitul secolului X, în arhiepiscopiile din Mainz și Salzburg, ritualurile publice de penitență, din Miercurea Cenușii și din Joia Patimilor, implicau obligația ca toți participanții să îmbrace cămăși din păr.

JUDECATA MORALĂ

Pentru mulți, mâncărimea era mai mult decât un iritant bine-venit sau nedorit, era semnul că, în esență, ceva era foarte în neregulă, întrucât mâncărimea era un simptom comun al unor afecțiuni desfiguratoare, care-ți schimbau viața sau care puteau să fie chiar letale - printre ele numă-rându-se și sifilisul. Prin urmare, mâncărimea putea să fie considerată și în termeni de moralitate. Una dintre cele mai timpurii relatări cu privire la răspândirea unei epidemii de sifilis, care a măturat Europa renascentistă, se găsește într-o epistolă datată iunie 1495, scrisă de medicul italian Niccold Squillaci, aflat în misiune diplomatică la curtea spaniolă:

Apar senzații de niâncărime și o durere neplăcută în articulatii; febra crește rapid; pielea se inflamează, apar cruste revoltătoare și, peste tot, umflături și tubercule, care, mai întâi, au o nuanță de roșu-vinețiu, apoi devin din ce în ce mai negre... De cele mai multe ori, începe din zonele intime. Te susțin în a găsi un leac prin care să îndepărtăm această plagă de poporul italian... Nimic nu ar putea să fie mai grav decât acest blestem, decât această otravă barbară.

„Otrava barbară" la care face referire Squillaci în scrisoarea lui era sifilisul, o boală care acum știm că se răspândește prin contact sexual. Legătura dintre sifilis și imoralitate era deosebit de pronunțată în perioada victoriană, dar a continuat să fie prezentă și în secolul al XVIII-lea. Luați, de exemplu, seria de lucrări *A Harlot's Progress* (1731 și 1732) a lui William Hogarth, care urmărește viața lui Molly Knockabout, o fată care sosește în Londra de undeva, de la țară, și devine prostituată. în lucrarea cu numărul 1, imediat după ce debarcă în Londra, Moli e inspectată de patronul de bordel ciupit pe față de vărsat, iar în lucrarea cu numărul 5 ajungem să vedem o Moli imorală și sifilitică, aflată în pragul morții.

WILLIAM HOGARTH (1697-1764)

Pictor și gravor englez din secolul al XVIII-lea. A lucrat de la portrete formale până la o serie de satire moralizatoare precum *A Harlot's Progress, A Rake's Progress* și *Marriage A-La-Mode.*

Mâncărimea sifilitică, ca rezultat fizic și, crucial, vizibil al comportamentului imoral care ar fi putut să reprezinte cauza bolii, a devenit așadar un soi de indicator, o oportunitate pentru judecata semenilor: omul ăla se scarpină, deci omul ăla e bolnav, deci omul ăla e imoral.

INFIDELITATEA

O altă cale, larg răspândită, prin care mâncărimea putea să fie asociată cu păcatul o reprezenta infidelitatea. Unul dintre păcatele cele mai grave - din punctul de vedere al majorității religiilor - era necredința maritală. De-a lungul istoriei, în multe părți ale lumii, loialitatea în cadrul căsniciei era unul dintre stâlpii societății, un element central în sistemele patriarhale care constrângeau sexualitatea. In a doua jumătate a secolului XX, dorința de a călca strâmb, dincolo de granița mariajului, a devenit cunoscută sub denumirea de „mâncărime" - după cum ne demonstrează și comedia romantică americană *Șapte ani de căsnicie*[2], din 1955, cu Marilyn Monroe în rolul principal, film bazat pe piesa de teatru cu același nume scrisă de George Axelrod. Atât filmul, cât și piesa de teatru povestesc o situație în care interesul față de mariaj se pierde la puțini ani de Ia căsătorie. Istoria celor care, asemenea personajului lui Marilyn, cad pradă mâncărimii generate de frustrarea sexuală este și ea importantă.

în secolul al XVI-lea, în Anglia, tribunalele ecleziastice condamnau activitatea sexuală din afara căsătoriei, iar bărbații și femeile care erau prinși cornițând un adulter erau umiliți public. O dovadă în acest sens, care a supraviețuit până în prezent, o reprezintă o placardă rară, din perioada elisabetană, pe care cei care se făceau vinovați de infracțiuni sexuale erau obligați s-o poarte atârnată de gât duminica, în fața bisericii parohiale. Semnul vinovăției atârnat de gât era adesea însoțit și de o pedeapsă oficială -ca în exemplul Ursulei Shepherd, din 1589, pe care soțul a acuzat-o de adulter; judecătorul a decis ca soții să se despartă, fără să le permită însă niciunuia dintre ei să se recăsătorească, iar pe Ursula a condamnat-o la penitență publică. Iată cuvintele ei, care figurează în documentele tribunalului:

Oameni buni, aici, în fața voastră și a hti Dumnezeu, mărturisesc că, deși i-am fost soție măritată lui Henry Shepherd vreme de 20 de ani, uitând de

Dumnezeu și de datoria față de bărbatul meu, am comis un adulter și am preacurvit cu unul Richard Mathewe, de-acum fostul meu servitor. Tot din această pricină și după cum a hotărât legea, sunt acum divorțată de soțul meu și urmează să îmi fac penitența. Doresc, prin urmare, ca voi toți să luați exemplu de la mine. Promit ca de acum înainte să duc o viață castă, iar penitența să mi-o fac duminica următoare, în biserica parohială St Mary Woolchurch, din Londra, în răstimpul slujbei.

Umilința era clară și cât se poate de publică. întrebarea interesantă este cum de-a fost descoperit adulterul în cauză - întrebare care ne conduce la foarte importanta temă a istoriei găurilor...

12

GĂURILE

Istoria găurilor are legătură cu... sexul (dar nu în sensul în care credeți), spionajul și viata privată, pierderea lucrurilor și laserele.

Neașteptata istorie a găurilor are legătură cu sexul -dar nu în sensul în care ați putea să credeți. E vorba despre istoria vieții private, a voyeurismului și a trasului cu urechea; e vorba despre faptul că așezările urbane premoderne aveau ziduri atât de subțiri, încât vecinii puteau să se spioneze unii pe alții, să raporteze diverse indiscreții, acte sexuale ilicite și apetituri carnale care depășeau linia „corectitudinii" impuse de Biserică ori chiar de comunitatea locală. Lumea secolului XX, lumea fascismului și a lui „Big Brother te urmărește", nu e atât de departe pe cât v-ați închipui de tentaculele Bisericii de dinainte de Reformă și de statele europene „guvernate" de serviciile de spionaj care au înflorit începând din epoca Renașterii.

SPIONAJUL

în Anglia, în 1666, Mary Babb și cumnatul ei, Richard Babb, au fost judecați pentru adulter și incest de tribunalul consistorial din York, Biserica fiind responsabilă cu pedepsirea comportamentelor morale și sexuale ilicite. în acea epocă, sexul în afara căsătoriei era strict interzis, iar relațiile sexuale între rudele apropiate erau de asemenea nepermise. Judecata tribunalelor

bisericești presupunea adesea o formă de penitență implicând și umilirea în public. Asta putea să însemne că erai obligat să stai duminica, în fața bisericii, îmbrăcat într-un cearșaf alb, cu o placardă pe care era înscrisă infracțiunea de care te făceai vinovat - de pildă, adulterul. Un astfel de exemplu a supraviețuit în arhiva Colchester Borough, din cadrul Essex Record Office: e vorba despre o placardă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, datată 1584 și purtată de „Brian Hedd pentru adulter cu Alyce Samforde văduvă". Această formă ritualizată de umilire publică în cadrul comunității avea rolul de a impune codul de comportament moral.

Mărturia împotriva cuplului incestuos Mary și Richard Babb a venit din partea unei oarecare Elizabeth Tullett, o vecină. în depoziția ei, aceasta a explicat că „având doar un perete între ei", „de mai multe ori am văzut și am observat gesturi foarte vulgare între ei". O dată, spionân-du-și vecinii printr-o gaură din perete, a văzut că „zisa Mary Babb a trecut prin fața zisei găuri având hainele și rochia deschise pe sâni, în casă nemaifiind nimeni altcineva" în afară de Richard Babb. Altă dată, Tullett a spus că a văzut perechea „în chiar timpul adulterului sau incestului, petrecut într-o manieră foarte bestială, (în cursul căruia) zisa Mary își ridica părțile posterioare, având hainele și rochia trase până deasupra coapselor, iar el s-a avântat în ea, pe la spate, de nouă ori". Prin urmare, aici, găurile nu sunt doar niște orificii rotunde, pot să fie și

crăpături, fante sau scobituri, prin care poți să spionezi. Povestea continuă: martorei care trăsese cu urechea, Elizabeth Tullett, i s-au alăturat două persoane, domnul și doamna Richard Vintin, care, la rândul lor, constataseră actul indecent. îndemnați de ceea ce văzuseră, cei doi au dat imediat buzna în casă, sperând să-i surprindă pe cumnați, dar, auzindu-i, Mary și Richard Babb s-au îmbrăcat repede. Totuși, când a fost acuzat de indiscreții incestuoase, Richard a părut „foarte palid și rușinat" și nu a scos niciun cuvânt.

ASCUNZĂTOAREA PREOTULUI

Găurile au fost, în timp, și ascunzători istorice foarte bune, atât pentru obiecte, cât și pentru oameni. Imediat după momentul din 1570, când papa Pius al V-lea a excomunicat-o pe regina Elisabeta I, atitudinea de toleranță și de acceptare față de catolicii englezi a fost înlocuită cu măsuri aspre, cu

amendarea și încarcerarea catolicilor cunoscuți, care refuzau cu încăpățânare să se îndrepte spre Biserica Anglicană. în același timp, se încerca capturarea, interogarea și executarea preoților iezuiți trimiși în Anglia în număr din ce în ce mai mare ca să se ocupe de nevoile spirituale ale catolicilor, care nu-1 recunoșteau pe regele creștinătății despre care începuse să se vorbească în bisericile lor parohiale. Preoții erau un element esențial în ceea ce privea aspectele practice ale catolicismului, ei având rolul de mediatori între credincioși și Dumnezeu și administrând sacramentele, inclusiv euharistia din timpul slujbelor. Astfel, spre finalul perioadei elisabetane, preoții ajunseseră să aibă o importanță vitală pentru susținerea catolicilor, a căror religie era oficial interzisă. împinsă în clandestinitate, religia catolică disidentă se centra acum pe casele private, în acest fel luând naștere o întreagă rețea comunitară secretă (adesea bazată pe femei care se deplasau fără a fi monitorizate de autorități), care-i adăpostea pe preoții ce-și păstoreau turma.

DISIDENTUL

în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în Anglia, în Țara Galilor și în Irlanda, disidentul era individul care refuza să participe la slujbele anglicane. în timpul domniei Elisabetei I s-au dat legi contra disidenților, deci contra englezilor catolici care-și făceau cunoscută public credința. Pedepsele luau forma unor amenzi, dar se putea ajunge și la confiscarea proprietăților și la încarcerare.

Tocmai în acest context, constatăm răspândirea ascunzătorilor pentru preoți, spații construite în special în casele private ale catolicilor, având ca scop să-i tăinuiască pe preoți, să-i ferească de vânătorii precum Richard Topcliffe, despre care se spune că ar fi călătorit prin țară cu o roată de tortură portabilă, cu ajutorul căreia să le smulgă victimelor mărturisirile incriminante. în ultimele decenii ale domniei Elisabetei I, preoții catolici au fost urmăriți, vânați și torturați, ca să trădeze rețelele care-și întindeau tentaculele din Europa continentală până în comitatele din Anglia. în tot acest timp, construcția de ascunzători a luat un mare avânt - căci acolo fugeau preoții ca să scape de autorități. Ascunzătorile erau disimulate în coșurile de fum, în cămări sau în dormitoare. Puteau să fie simple cămăruțe pitite sub scări sau în zidurile holurilor, dar puteau să fie și sisteme

complexe de ascunzători interconectate. Adaptând un element de construcție deja existent -un coș de fum, un spațiu de sub podea sau din pod -, meșterul avea grijă să potrivească și o ușă ascunsă, astfel încât ascunzătoarea să nu fie detectată de investigatori, adică de reprezentanții statului care îi căutau pe preoții catolici și pe potențialii lor tăinuitori.

Unul dintre cei mai cunoscuți constructori specializați în ascunzători pentru preoți a fost Nicholas Owen (1562-1606), un disident din Oxfordshire, care fusese instruit în meșteșugul dulgheriei și care, datorită profesiei, primise porecla afectuoasă „Little John". Talentul lui într-ale tâmplăriei a fost folosit din belșug în Anglia elisabetană, întrucât Owen a construit numeroase ascunzători pentru preoți în casele catolicilor năpăstuiți, ceea ce i-a adus stima acestor oameni. Owen și-a făcut meseria, în slujba misiunii catolice clandestine care se îngrijea de nevoile spirituale ale unei minorități atacate neîncetat, vreme de peste 18 ani. A lucrat în spații teribil de înguste și în condiții de-a dreptul claustrofobe, de cele mai multe ori doar la adăpostul nopții, ca nu cumva să fie descoperit de autorități. John Gerard, în volumul *Narrative of the Gunpoioder Plot,* pe care probabil că l-a scris la scurtă vreme după numirea lui, la începutul lui 1607, ca preot-confesor în bazilica Sfântul Petru din Roma, a povestit:

Cel mai adesea, era angajat să construiască spații secrete, în care să fie ascunși preoții sau lucrurile bisericești, care astfel să scape de furia scotocirilor; era extrem de talentat în meseria lui, știind să găsească și să închipuie cele mai bune ascunzători, astfel că ajutorul lui era dorit în atât de multe locuri, încât cred sincer că niciun alt om nu le-a făcut mai mult bine celor care trudeau în via englezească. în primul rând, el a prilejuit salvarea vieților multor sute de persoane...

Owen era celebru pentru sistemele lui complexe, adesea concepute cu câte un puț sau o trapă de fugă, prin care ocupanții puteau să se salveze. Se crede că tot Owen a construit „pasarela" de la Burghwallis Hali, din sudul Yorkshire-ului, care reprezintă, de fapt, o serie de ascunzători, conectate printr-un pasaj de fugă. Owen a fost arestat imediat după Complotul Prafului de Pușcă, în ianuarie 1606, fiind torturat cu cruzime, ca să trădeze secretele camarazilor catolici. A murit în chinuri, fără să divulge nicio

informație. Abdomenul i-a fost hăcuit cu un cuțit și, conform spuselor lui John Gerard, „intestinele i s-au revărsat afară, odată cu suflul vieții".

SCANERELE CU LASER

Istoricii ne propun tehnici noi, cu ajutorul cărora să descoperim și să înțelegem aceste spații ascunse. La Coughton Court, un conac în stil Tudor din Wiltshire, căminul familiei Throckmorton, o puternică familie catolică din perioada dinastiei Tudorilor, scanerele cu laser 3D au fost folosite pentru a cartografia o ascunzătoare pentru preoți aflată în turnul porții, ascunzătoare care a fost descoperită în anii 1850. Scanările au arătat că ea a fost concepută în sistem „dublu-orb" - în esență, a fost construită o ascunzătoare în interiorul altei ascunzători -, al cărui scop era acela de a induce în eroare investigatorii, făcându-i să creadă că au găsit ascunzătoarea a cărei existență o bănuiau, dar că ea era goală. Astfel de cercetări istorice inovatoare sunt perfecte pentru studiul ascunzătorilor pentru preoți din casele istorice. în Anglia, încă mai există astfel de case cu ascunzători pentru preoți, însă, prin definiție, acestea din urmă sunt dificil de accesat, chiar dacă știi unde se află. Prin urmare, scanările de acest tip le permit vizitatorilor să vizualizeze și să înțeleagă spațiile ascunse în structura clădirilor. Iată un exemplu minunat de tehnologie menită să potențeze înțelegerea istoriei.

COMPLOTUL PRAFULUI DE PUȘCĂ

încercarea eșuată, din noiembrie 1605, a catolicilor englezi, conduși de Robert Catesby, de a arunca în aer Parlamentul britanic și de a-l asasina pe regele lacob al

Vl-lea și I al Angliei și al Scoției. însărcinat cu paza explozibililor a fost Guy Fawkes. Complotul ratat este celebrat în fiecare an pe 5 noiembrie, prin arderea unei efigii a lui Fawkes într-un foc aprins în aer liber.

Ascunzătorile acestea nu aveau menirea de a tăinui doar oameni urmăriți de autorități, ci și cărți și documente ilegale. Gentlemanul din Northamptonshire și disidentul catolic Sir Thomas Tresham dorea să-și păstreze documentele în siguranță, astfel că a conceput un plan, pus în

aplicare de fiica lui, probabil imediat după Complotul Prafului de Pușcă din 1605, când documentele „au fost legate într-o pânză din in (și) sigilate cu ceară dură" și apoi au fost zidite într-o cămară despre care s-au găsit dovezi, în înscrisurile administratorilor, că ar fi fost construită în 1596. înscrisurile respective au fost descoperite după câteva secole, în 1828, când, conform înregistrărilor din The Historical Manuscrips Commission, un muncitor a dărâmat „un perete despărțitor extrem de gros, din pasajul care face legătura cu The Great Hali", dând astfel la iveală „o nișă sau cămară foarte mare, în mijlocul căreia se afla un balot de mari dimensiuni". Construcția de spații secrete și zidirea în arhitectura casei a unor cărți și documente catolice clandestine întăresc legătura dintre găuri, discreție și credința religioasă.

TEZAURELE

în periculoasa lume medievală timpurie, exista și obiceiul de a ascunde lucruri precum bunuri personale, comori, prăzi sau monede, care erau îngropate în pământ, unde să aștepte în siguranță și de unde să fie recuperate ulterior. Violența epocii a generat măsuri drastice pentru conservarea averilor. Considerați că acele găuri săpate în pământ erau echivalentul medieval timpuriu al băncilor, al seifurilor sau chiar al cutiilor de pantofi dosite sub pat. „Tezaurele", așa cum sunt denumite aceste bunuri ascunse în pământ, împreună cu cele din morminte - obicei împământenit în perioada medievală, când, alături de decedat, au început să fie îngropate diverse posesiuni -, reprezintă unele dintre cele mai valoroase surse de informații privind societățile timpurii, în cazul cărora dovezile scrise sunt adesea puține, frugale și dificil de interpretat. Unul dintre cele mai prețioase exemple de acest tip este Tezaurul Staffordshire, o colecție uimitoare de piese anglo-saxone din metal și din argint, aproximativ 3 500, care acum se află în proprietatea comună a Birmingham Museum and Art Gallery și a Potteries Museum and Art Gallery, care au achiziționat colecția cu suma de 3 285 000 de lire. Descoperit în 2009, îngropat pe un câmp din apropierea satului Hammerwich, din Staffordshire, acest tezaur spectaculos e alcătuit din accesorii și echipamente militare, inclusiv coifuri și săbii, de foarte bună calitate, datând din secolul al VH-lea. Cumulate, aceste comori ascunse în găuri săpate în pământ ne oferă o perspectivă detaliată asupra societăților medievale timpurii, asupra obiceiurilor și organizării lor, asupra nivelului de prosperitate, asupra credințelor, religiilor, disponibilității militare, ba chiar

și asupra vieții de familie și a traiului de zi cu zi - toate având așadar legătură cu istoria găurilor.

PIERDERILE ACCIDENTALE

Găurile pot să ducă însă și la diverse pierderi - ne referim la lucrurile pe care le pierdem fiindcă ne cad prin găurile din buzunare sau din genți. Istoria pierderilor accidentale e foarte importantă, fiindcă duce la ulterioare descoperiri accidentale, care, la rândul lor, sunt extrem de prețioase pentru arheologi și istorici. Dacă, de pildă, călugărul care se plimba, în secolul al IX-lea e.n., pe câmpurile din Wessex ale regelui Alfred cel Mare, ar fi observat că i s-a descusut buzunarul sau că pe fundul traistei avea o gaură roasă de șoareci, probabil că noi n-am mai fi știut nimic despre Bijuteria Alfred, cea mai importantă piesă lucrată în aur și email care a supraviețuit din perioada anglo-saxonă. Bijuteria Alfred a fost descoperită în 1693, într-un parc cu cerbi din Somerset, la doar 5,6 kilometri distanță de Isle of Athelney, acolo unde regele Alfred cel Mare a fondat o mănăstire. în mod remarcabil, piesa poartă gravate pe ea următoarele cuvinte: *aelfred mec heht gewyrcan.* Adică: *Alfred m-a comandat.* Se crede că Bijuteria Alfred reprezintă capătul unui indicator, folosit pentru a urmări cuvintele din cartea lecturată - este posibil ca piesa întreagă să fi fost unul dintre acele „aestels", minitoiege, pe care știm, dintr-o sursă scrisă, că Alfred le-a trimis fiecărei episcopii din regat, împreună cu traducerea sa a *Cărții regulii pastorale,* scrisă de papa Grigorie. în prefața volumului, Alfred a precizat: „Voi trimite un exemplar fiecărei episcopii din regatul meu, iar în fiecare carte se va afla un *aestel* de 50 de *mancusses'* și poruncesc, în numele Domnului, ca nimeni să nu ia toiagul de lângă carte și nici cartea din biserică."

Această descoperire întâmplătoare a transformat modul în care înțelegem și apreciem arta anglo-saxonă. Oare indicatorul lui Alfred a căzut printr-o gaură dintr-o desagă sau dintr-un buzunar? înțelegerea istoriei este

[1] *Mancus* era un termen folosit în Europa, în perioada timpurie a Evului Mediu, pentru a desemna fie o monedă de aur cu o greutate de aproximativ 4,25 grame, fie o unitate de calcul financiar de 30 de penny din argint. înseamnă așadar că indicatorul lui Alfred cel Mare valora cam cât salariul pe o lună al unui meșteșugar sau al unui soldat (n. tr.).

direct modelată de existența acestor găuri, care, la rândul lor, sunt create, cel mai adesea, de trecerea timpului. Și iată cum această trecere a timpului creează oportunități care să ne influențeze înțelegerea... trecerii timpului - istoria *creează* istorie.

De fapt, descoperirea accidentală a monedelor, dintre care multe vor fi căzut prin găurile din buzunare sau traiste, ne-a modificat dramatic modul în care înțelegem trecutul, fie prin specificitățile informațiilor oferite de monede - precum numele unui împărat ori monarh sau, cel mai des, prin furnizarea datei unui sit istoric sau a unui anume strat arheologic din cadrul sitului. Una dintre cele mai spectaculoase descoperiri de acest fel provine, în mod curios, tot din perioada anglo-saxonă. în 2001, lângă o alee pietonală de pe malul râului Ivel, în apropiere de Biggleswade, din Bedfordshire, un amator entuziast echipat cu un detector de metale a descoperit o monedă de aur imaculată, din timpul domniei lui Coenwulf, regele Merciei. Această unică monedă, ghinionistă pentru cel care-a pierdut-o, dar norocoasă pentru cel care-a găsit-o, reprezintă una dintre cele mai semnificative descoperiri arheologice legate de perioada anglo-saxonă, din ultimul secol.

COENWULF AL MERCIEI

Conducător al regatului anglo-saxon al Merciei din 796 și până în 821. Domnia lui a fost marcată de o luptă extraordinară pentru putere. Coenwulf a fost provocat, în Kent, de Eadberht Praen, ceea ce l-a determinat să invadeze regatul ocupat de Praen, ca să și-l recupereze, în decursul bătăliei, Praen a fost capturat, orbit, iar mâinile i-au fost retezate.

Moneda se afla într-o stare atât de bună, încât trebuie să fi fost pierdută la foarte scurtă vreme după ce-a fost bătută. Este una dintre cele doar opt monede care au supraviețuit din perioada de 500 de ani dintre 700 și 1250. De asemenea, este cea mai timpurie dintre monedele acestea, care suntem siguri că au fost menite să intre în circuitul deschis al pieței financiare. Despre Coenwulf se cunosc foarte puține lucruri, însă e cert că el a fost una dintre figurile importante din procesul de unificare a Angliei. Coenwulf a furat tronul de la fiul regelui Offa, a invadat East Anglia și Kentul și a creat un imperiu care se întindea de pe coasta de sud până la granița galeză și la estuarul Humber. Pe monedă, Coenwulf este înfățișat ca un împărat roman, iar inscripția bătută pe ea este în limba latină: *DE VICO LVNDONIAE* (de

la „casa de comerț" din Londra). Alinierea aceasta deliberată a unui rege anglo-saxon cu Roma - romanii abandonaseră Britania cu trei secole înainte - este interesantă și importantă. Ne demonstrează o excelentă cunoaștere a istoriei de către anglo-saxoni și oglindește comportamentul (și monedele) lui Carol cel Mare, monarhul și ulterior împăratul romanilor care a unit aproape întreaga Europă occidentală în aceeași perioadă în care Coenwulf unea sudul Angliei. Prin urmare, această monedă ne vorbește despre rivalitatea continentală din secolul al VlII-lea și despre ambiții, dar și despre percepția și admirația anglo-saxo-nilor față de trecutul îndepărtat.

La rândul său, studiul unor astfel de descoperiri accidentale are o istorie proprie, el debutând la sfârșitul anilor 1940, când un proiect german, Funmiinzen der Antike (Descoperiri sub formă de monede, din perioada clasică), a început să înregistreze fiecare monedă antică găsită pe teritoriul Germaniei. Ideea acestui proiect a fost curând preluată și în alte locuri, mai ales că numismatica începuse, și ea, să se dezvolte ca subdomeniu arheologic.

ȘOARECII DE BIBLIOTECĂ

Totuși găurile mai au legătură și cu un alt fel de pierderi - ne referim la cuvintele devorate literalmente, la găurile făcute în cărți și în documente de insecte și de șoareci. Prin urmare, istoria găurilor ne întoarce din nou la însăși esența istoriei: la documente și la arhive. „Molia de cărți" este o clasificare amplă, în care sunt incluse diverse insecte care se hrănesc realmente cu cărți. Există molii care atacă legăturile, gândaci care savurează pielea coperților, dar și păduchele de hârtie, care ronțăie mucegaiul și alte materii organice apărute pe materialele tratate deficitar. Adesea, cărțile medievale conțin găuri de insecte - uneori atât de multe, încât sunt aproape complet distruse. Moliile de cărți care eclozează în lemnul legăturilor pornesc apoi să devoreze paginile, lăsând în urma lor un dezastru. Șoarecii și umezeala reprezintă o altă problemă în procesul de conservare a documentelor, așa după cum a arătat și țăranul liber din Devon Robert Furze (circa 1535-1593), când a descris starea proastă în care se găseau documentele familiale care, la moartea socrului său, Edmond Roland, i-au revenit văduvei Joan. După câte se pare, documentele cu pricina au avut o soartă tragică: i-au fost furate lui Joan de noul ei soț, apoi lăsate, în condiții

improprii, într-un cufăr fără încuietoare, unde „scrisul a fost foarte stricat", pentru că unele pagini au fost mâncate de șoareci, iar altele au fost rătăcite.

Manuscrisele medievale pe pergament - care era realizat din pieile unor animale precum vițelul, oaia sau capra -conțin în mod frecvent găuri, uneori generate de tăieturile din cursul procesului de preparare, când carnea și părul au fost îndepărtate de pe piele, astfel producându-se diverse leziuni. Pregătirea pieilor, ca material pentru scris sau pentru legarea cărților, era o sarcină delicată, care necesita multă pricepere. Scribii medievali erau obișnuiți cu găurile din pergament, așa că, în general, continuau să scrie pe lângă ele sau le transformau în elemente decorative. Un manuscris din estul Franței, datând de la începutul secolului al IX-lea, conține o gaură suficient de mare încât poți să vezi prin ea: cititorul poate realmente să privească prin acest orificiu, ochii întâlnindu-i următoarea pagină, unde a fost pictată o letrină împodobită cu figura unui animal - autorul introducând în acest mod, în poveste, un balaur. în alte astfel de piese, scribii sau proprietarii au încercat să astupe găurile în fel și chip: unii au cusut ruptura, iar alții, mai exact un grup de călugărițe suedeze din secolul al XlV-lea, au acoperit spărtura cu o broderie cu fir violet și roșu - era vorba despre un manuscris religios aflat în grija lor.

Ca atare, istoria găurilor are legătură și cu deteriorările, și cu reparațiile, ba chiar și cu reciclarea: găurile trebuiau acoperite sau acceptate ca atare - ciorapii erau cârpiți, hainele erau peticite, iar manuscrisele medievale erau drese printr-o tehnică ingenioasă: broderia.

ABUZUL

Istoria reparațiilor sau a acceptării ne conduce la Magdalene Laundries (sau Magdalene Asylums), un sistem de instituții care a funcționat în Irlanda din secolul al XVIII-lea și până spre sfârșitul secolului XX și care a fost înfățișat în tulburătorul film al lui Peter Mullan *Surorile de la azilul Magdalene* (2002). Aceste instituții au fost fondate și gestionate de ordine catolice în scopul ajutorării „femeilor căzute". Se estimează că aproximativ 30 000 de femei au intrat în aceste aziluri barbare, unde au fost închise, controlate, disciplinate și ținute departe de societate „pentru binele lor". Condițiile din aceste instituții erau abominabile și au circulat multe relatări

conform cărora „pacientele" erau abuzate mental, sexual și fizic: erau bătute, tratate ca niște sclave, nu li se permitea să ia contact cu familiile, iar în unele cazuri nici măcar nu li se spunea pe nume, ci erau apelate doar cu niște numere. Amploarea uriașă a abuzului și valul de indignare pe care l-a stârnit revelarea acestor fapte - toate documentate prin mărturii istorice a sute de femei - au obligat statul irlandez să facă, în 2013, o declarație oficială, prin care să-și ceară scuze pentru ceea ce s-a petrecut în respectivele aziluri. Prim-ministrul irlandez Enda Kenny a descris aceste instituții ca „rușinea națiunii". Printre sarcinile pe care le aveau bietele tinere se număra și repararea găurilor din așternuturi - cererea era atât de mare, încât învățarea tehnicii de cusut și practica au înlocuit educația clasică pe care ar fi trebuit s-o primească. Povestea încarcerării „femeilor căzute" și a nesfârșitei lor obligații de a drege găurile din așternuturi ne conduce la importanta temă a istoriei paturilor...

13

PATUL

Istoria paturilor are legătură cu... portalurile dinspre și către această viață, negustorii de pește, intimitatea, educația istorică, armatele și imperiile.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Una dintre cele mai frapante și fascinante, din punct de vedere istoric, serii de imagini create de ororile luptelor din Primul Război Mondial este reprezentată de fotografiile făcute în spitale, după bătălii. Paturi funcționale, cu cadre metalice, sunt înșiruite ca la paradă, poziționate în unghiuri exacte în raport cu zidurile și îmbrăcate cu așternuturi imaculate, perfect călcate. Toate sunt ordonate, ordonate, *ordonate:* în acea epocă, aspectul patului era o măsură a competenței clinice, era unul dintre elementele după care era judecată calitatea asistentelor. Pe paturile din respectivele fotografii stau bărbați adesea în stare de inconștiență, uneori ajunși letargici din cauza opioidelor, iar alteori afișând o mină înduioșător de veselă, în ciuda membrelor zdrobite sau amputate, a arsurilor de pe piele sau a cărnii sfâșiate.

Totuși, dacă veți privi fotografiile cu atenție, veți vedea că bărbații aceia se recuperau sau mureau în clădiri istorice neobișnuite. Oare ceea ce se vede în spatele omului cu capul bandajat e o fereastră cu vitraliu? Oare plafonul acela e susținut de o grindă medievală din lemn de stejar? Oare acolo, în spatele bărbatului cu piciorul în ghips, e chiar... chiar... un *Rubens?*

începând din vara lui 1914, din cauza războiului, facilitățile medicale existente au fost copleșite. Nevoia de spitale era atât de mare, încât multe reședințe private au fost integrate în serviciul militar, ca spitale auxiliare. Pe lângă ele, au fost rechiziționate și conace de țară, primării, facultăți din sistemul Oxbridge, biserici, castele, ba chiar și palate regale. După Bătălia de pe Somme, prințesa Louise (1838-1939), al șaselea copil al reginei Victoria și al prințului Albert, și-a oferit apartamentele din palatul Kensington ca să fie folosite pentru spitalizarea soldaților. Relatările din această perioadă ale militarilor răniți abundă, în mod deloc surprinzător, în impresii generate de acele imobile deosebite. Patul lor de spital devenea un punct de observație, de unde puteau să ia contact cu istoria Angliei, într-o manieră la care mulți dintre ei nu mai avuseseră niciodată acces.

Un astfel de spital auxiliar, care le permitea răniților să întrezărească o felie de istorie britanică privilegiată și, până atunci, ascunsă, a fost palatul din City of London aparținând instituției numite „The Worshipful Company of Fishmongers", sediul uneia dintre cele mai vechi ghilde londoneze, dintre cele 12 reunite în capitala Marii Britanii. Ghilda comercianților de pește există cel puțin din secolul al XlII-lea. în 1914, în palatul ei, The Great Hali, cu pereți și plafoane aurite, au fost aduse paravane din lemn, cu ajutorul cărora s-au instituit separeuri, fiecare conținând două paturi. înainte de război, accesul în această clădire fusese strict controlat, însă, până la finele conflagrației, 800 de pacienți au fost tratați între zidurile ei și peste 250 de intervenții chirurgicale au fost realizate în sala de operații improvizată. în noiembrie 1914, palatul a fost vizitat chiar și de rege și de regină.

Pentru bărbații din aceste spitale auxiliare, coliziunea dintre lumea lor contemporană și lumea istorică a reprezentat un eveniment important, trăit prin intermediul observațiilor făcute fie în perioada de convalescență, fie în aceea de dinaintea morții - iar aici patul ne relevă o altă istorie fascinantă, întrucât această piesă de mobilier a avut, de-a lungul timpului, diferite

funcții, nu doar aceea de loc în care dormi. Cel mai adesea, patul a fost legat de ciclul de viață al familiei - ca pat de naștere, pat de boală și pat de moarte. El a fost portalul de intrare în lume, prin nașterile bebelușilor, dar și portalul de ieșire din lume, prin decesele muribunzilor. Astfel, patul, care, în general, e perceput ca un element de intimitate - legat de căsătorie, de noaptea nunții și de raporturile private - era, de fapt, un spațiu cvasipublic, colectiv și social.

PATUL MORȚII

Patul morții, în mod special, era un spațiu colectiv, funcționând ca scenă pentru plecarea din această lume -de-a lungul istoriei, patului morții asociindu-i-se numeroase ritualuri de trecere. Chiar și în prezent, în această epocă în care decesele sunt gestionate medical, familiile se adună în jurul patului morții persoanelor dragi, ca să le aline în ultimele lor ore pe pământ. Și noi, amândoi, am stat de pază lângă muribunzi și am luat parte la ritualul despărțirii de rude și de alți oameni apropiați - o experiență pe care au trăit-o multe alte persoane, de-a lungul istoriei. Peste secole, patul morții a fost locul intim al vieții de familie din lumile pre- și post-Reformă. Din multe puncte de vedere, oamenii din societățile premoderne erau mult mai bine pregătiți psihologic pentru moarte și pentru preparativele ocazionate de acest moment: ei credeau în viața de apoi, în ubicuitatea morții, dar și în ritualurile care o însoțeau, astfel că își acceptau vremelnicia cu mai multă relaxare.

Patul morții poate să le dea oamenilor și putere, și o voce și, din multe puncte de vedere, este un spectacol în care evoluează mai multe personaje, care validează viața și îi susține pe cei rămași în urmă. Una dintre cele mai remarcabile relatări ale unei scene a patului morții este aceea a tinerei soții elisabetane Katherine Stubbes, care, în 1590, a murit la vârsta de 19 ani. Moartea ei e descrisă de soțul său Philip într-o broșură intitulată *A Chrystale Glasse for Christian Women,* publicată întâia dată în 1592 și apoi republicată de multe ori, datorită uriașei popularități de care s-a bucurat. Micul volum prezintă viața și moartea „dumnezeiască", adică „profund pioasă", a lui Katherine și a fost publicat pentru a-1 glorifica pe Dumnezeu și pentru ca exemplul tinerei soții să fie o oglindă (de unde termenul „glasse" din titlu) pentru toate femeile. Cu alte cuvinte, este o lucrare

menită a arăta cum să fii o femeie puritană corectă, el făcând parte dintr-un întreg curent literar „de conduită".

Stubbes își începe relatarea prezentând familia bună din care a provenit Katherine și apoi căsătoria ei, la vârsta de 15 ani - un caz deloc tipic pentru epoca la care ne referim, când majoritatea femeilor se căsătoreau după ce împlineau 20 de ani. în ochii puritanilor, din multe puncte de vedere, Katherine era soția perfectă: era credincioasă, ascultătoare, tăcută și zeloasă; mereu citea cărți religioase sau se ruga; niciodată nu ieșea din casă când soțul ei era plecat; era rezervată și atentă în ceea ce privea dieta și vestimentația; iar comportamentul ei față de soț era respectuos și supus. Cu toate astea, din ceea ce urmează ne dăm seama că tânăra Katherine nu a fost deloc un șoricel timid.

în continuare, textul ne arată cum s-a pregătit Katherine pentru moarte, dar și ultimele clipe de pe patul morții. Tânăra și-a prevestit decesul, după nașterea fiului, dar s-a recuperat, doar pentru ca ulterior Dumnezeu să-i trimită o boală care a durat șase săptămâni și pe parcursul căreia Katherine n-a dormit în reprize mai lungi de o oră. Totuși și-a îndurat chinul cu răbdare și niciodată nu s-a îndoit de Dumnezeu. Scena finală, de pe patul morții, este o dramă extraordinară, infuzată cu o teatralitate puritană.

Ceea ce urmează în broșură este o descriere amplă a bolii și a morții, însoțită de o doză zdravănă de învățături puritane. Elementul principal este confesiunea de credință a tinerei, soțul considerând că spiritul lui Dumnezeu a vorbit prin gura soției lui. Confesiunea face referire la o serie de elemente din doctrina puritană, punctate de refrenul „Eu cred". Această proclamare a credinței este o veritabilă trecere în revistă a sistemului religios puritan, care respinge conceptele de mântuire și de purgatoriu, în schimb susține predestinarea și justificarea exclusiv prin credință.

Când sfârșește „de strigat catalogul" puritanismului, Katherine se angajează în luptă direct cu Diavolul, contes-tându-i vorbele ispititoare:

Abia ce a sfârșit această prea-cerească mărturisire a credinței, că Satana a și stârnit-o la luptă, dar ea l-a alungat cu cerbicie și l-a răpus prin puterea Domnului nostru lisus, în care a crezut neîncetat. Și *de unde înainte avusese un port dulce și încântător și amiabil, fusese roză ca un trandafir*

și-atât de frumoasă la privit, acum, pe neașteptate, și-a plecat fruntea, s-a încruntat și a privit cu mânie, cu strășnicie și cu asprime, de parcă ar fi văzut ceva murdar, un lucru urât și neplăcut, și

a izbucnit cu următoarele cuvinte, rostite cu ură și batjocură, căci îl disprețuia pe cel căruia îi vorbea.

Apoi Satana e izgonită de Hristos și-n ultimele clipe ale vieții Katherine începe să râdă dulce, pentru că-1 învinsese pe Diavol. Broșura se încheie cu o laudă adusă exemplului tinerei, exemplu cu-atât mai impresionant datorită vârstei fragede a lui Katherine: „Dumnezeu să ne dea puterea să-i urmăm bunul exemplu/[7] Experiența lui Katherine Stubbes ne arată că patul morții avea puterea să le ofere femeilor, altfel marginalizate în sistemul bisericesc, un nivel semnificativ de forță spirituală.

TRANSFERUL DE PUTERE

în viața politică a națiunilor, dar și a familiilor, patul morții era extrem de important, întrucât decesul monarhului sau al capului familiei semnala predarea coroanei, a pământurilor și a puterii succesorului desemnat sau natural. Prin urmare, patul morții avea o legătură directă cu transferul de putere, așa cum, pentru națiune, era simbolul doliului.

Una dintre cele mai frapante imagini din istoria Angliei, care ilustrează un astfel de moment crucial, când soarta națiunii se afla la răscruce de drumuri, este tabloul datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea, realizat de un artist necunoscut și care azi este expus în muzeul National Portrait Gallery, cu titlul *Regele Eduard al Vl-lea și Papa.* Tabloul înfățișează patul morții celui mai turbulent și mai violent dintre suveranii din dinastia Tudorilor: Henric al VlII-lea. E posibil ca lucrarea să fi fost comisio-nată în perioada domniei Elisabetei I, fiica lui Henric al VlII-lea. în tablou îl vedem pe Henric ridicat pe perne, draperiile baldachinului sunt trase, iar regele arată cu mâna către succesorul său, aflat alături - succesorul fiind regele-copil Eduard al Vl-lea (1537-1553), care, după moartea lui Henric, a domnit vreme de doar șase ani.

EDUARD AL VI-LEA (1537-1553)

Singurul fiu al lui Henric al VIIl-lea, cu cea de-a treia soție a lui, Jane Seymour. Crescutîn religia protestantă, Eduard a urcat pe tron la vârsta de 9 ani și a murit de tuberculoză șase ani mai târziu. Domnia lui a fost însă doar de fațadă, guvernarea realizându-se de fapt prin regență, aceasta fiind asigurată inițial de unchiul lui, Edward Seymour, Lordul Protector, iar ulterior de John Dudley, ducele de Northumberland.

Tânărul prinț e înconjurat de sfetnicii lui Henric, printre care se numără și unchiul băiatului, Edward Seymour, Lord Protector și lord de Somerset; John Dudley, duce de Northumberland; și Thomas Cranmer, arhiepiscop de Canterbury. Pe fereastra din colțul drept, de sus, se văd scene iconoclaste, distrugerea deliberată a unor simboluri sfinte, iar dedesubt, în partea inferioară a tabloului, apare Papa, prăbușit, zdrobit de „cuvântul Domnului". Prin urmare, pictura aceasta este un exemplu evident de propagandă regală, datând probabil de după anul 1570 -datarea dendrocronologică a lemnului pe care s-a pictat indică faptul că arborele respectiv a fost tăiat între 1574 și 1590 -, când protestanta Elisabeta I a fost excomunicată de papa Pius al V-lea, prin bula papală *Regnans in Excelsis,* care îi elibera pe cetățenii englezi de datoria loialității față de regină. Din punct de vedere iconografic, importanța tabloului, pentru istoria Angliei, rezidă în faptul Henric al VUI-lea s-a separat de Biserica Romei și că fiul lui, Eduard, a fost crescut în religia protestantă, astfel că țara a pomit-o pe un alt drum al credinței, drum pe care Elisabeta a continuat să pășească, la rândul ei, cu mândrie.

PATURILE DE LUX

Patul înfățișat în acest tablou este unul cu-adevărat somptuos: are un baldachin sculptat, are draperii și așternuturi bogat decorate. Paturile, în sine, erau realizate, în epocă, în toate formele și dimensiunile, plecând de Ia piesele elegante care împodobeau dormitoarele celor puternici și bogați și ajungând la paturile modeste, care erau, de fapt, doar niște baloți din paie acoperiți cu o pătură. Scriind în 1577, călătorul și autorul elisabetan William Harrison (1534-1593) a descris „delicatețea" pieselor de mobilier contemporane din casele elitei, printre care se numărau „paturi duble cu tapiserii și draperii din mătase", explicând că moda aceasta era diferită de aceea din trecut:

înaintașii noștri, voi și noi asemenea, am dormit pe paie, pe rogojini dure acoperite doar cu o velință, sub așternuturi din lână aspră... cu un buștean rotund sub cap în loc de pernă... Pernele (spuneau ei) erau doar pentru femeile lăuze. Cât despre servitori, dacă aveau un acoperământ pe ei, bine era, căci rareori aveau vreo țesătură dedesubt, să-i apere de înțepăturile paielor care ieșeau prin pânza baloților și le zgâriau spatele.

MARELE PAT DIN WARE

Patul cu baldachin a fost întotdeauna un indicator al bogăției și al statutului social. Un splendid exempl de astfel de crivaturi luxoase este „Marele pat din Ware", aflat azi în custodia Victoria and Albert Museum și care în epoca realizării era atât de cunoscut, încât William Shakespeare l-a pomenit în piesa *A douăsprezecea noapte* (1601), iar contemporanul acestuia, dramaturgul Ben Jonson (1572-1637), nu l-a trecut nici el cu vederea. Patul cu pricina a fost meșteșugit în 1590, de tâmplarul din

Hertfordshire Jonas Fosbrooke, ca „piesă de decor", pentru White Hart Inn, unul dintre marile hanuri din orașul Ware, aflat la o distanță de o zi de călătorie sau de 35 de kilometri de Londra. Ulterior, patul a fost mutat, trecând prin alte patru hanuri din Ware - The George, The Crown, The Bull și The Saracen's Head -, pentru ca în 1870 să-i fie vândut lui Henry Teale, care l-a achiziționat pe post de atracție turistică pentru Rye House, din Hoddesdon. Patul este celebru nu doar datorită dimensiunilor neobișnuite (măsurătorile sunt impresionante, 3,38 metri lungime, 3,26 metri lățime și 2,67 metri înălțime, fiind deci suficient de mare încât să adăpostească trei sau patru cupluri!), ci și datorită sculpturilor detaliate cu care e împodobit: personaje cu coșuri pline cu fructe, reprezentând fertilitatea, dar și scene arhitecturale cu lebede. Patul etalează azi și semnele lăsate de cei care au dormit în el înainte să se transforme într-un exponat muzeal: vizitatorii doritori să-și „pună amprenta" pe această impresionantă piesă de mobilier și-au scrijelit numele și și-au aplicat pecețile personale pe stâlpi și pe tăblii.

PATURILE DE CAMPANIE

„Marele pat din Ware" se află într-unul dintre capetele scalei paturilor, considerată în funcție de portabilitate, în vreme ce la capătul opus se află „paturile de câmp", care au propria lor istorie, importantă și fascinantă.

Patul de câmp - un pat pliabil, portabil - se numește așa de la câmpul de bătălie sau de campanie; e un tip de pat inventat pentru uz militar, așadar are o istorie legată atât de război, cât și de imperiu.

în decursul secolelor al XVIII-lea și al XlX-lea, piesele de mobilier portabile au devenit un element-cheie din recuzita armatelor europene. Se considera că standardul de confort pentru ofițerii care luptau în străinătate trebuia să fie aproximativ similar cu acela de acasă, astfel că deplasarea cu obiectele caracteristice vieții domestice s-a transformat într-un indicator al statutului social și într-un simbol al imperiului. Din acest motiv, mințile cele mai luminate din domeniul designului de mobilă, inclusiv Thomas Chippendale (1718-1779) și George Hepplewhite (1727-1786), cât și nenumărați inventatori ingenioși care căutau să facă avere, s-au dedicat conceperii de piese de mobilier care puteau să fie transportate ușor și să fie asamblate fără vreo unealtă auxiliară.

THOMAS CHIPPENDALE (1718-1779)

Tâmplar de mobilă și designer crescut în Yorkshire, născut într-o familie de tâmplari. în 1754 a publicat o carte de modele, cu 160 de gravuri reprezentând diverse piese de mobilier. Cartea purta titlul *The Gentleman and Cabinet-Maker's Director* și s-a bucurat de un mare succes. Chippendale a devenit unul dintre producătorii de mobilă de vârf din secolul al XVIIl-lea.

Din dorința de a-și transporta diverse obiecte de uz domestic, armatele care străbăteau deșerturi, munți și jungle ajunseseră să crească în dimensiuni până la un nivel inimaginabil. Pe bonul de comandă, care a supraviețuit până în prezent, al unui singur ofițer britanic care se pregătea să plece în Flandra (1793-1795), să lupte împotriva revoluționarilor francezi, figurează 49 de piese de mobilier separate. în publicația *The Times* din 2 februarie 1858 se relatează că bagajul generalului Sir Colin Campbell (1792-1863), comandantul-șef al Indiei, „se întindea pe 29 de kilometri, când a ajuns la Lucknow" - asta e aproape distanța dintre Dover și Calais! Piesele acestea de mobilier portabile au devenit atât de populare, încât au început să fie folosite și acasă - la picnicuri, în excursii sau la ieșirile de agrement prilejuite de evenimente sportive și, în vreme de pace, în călătorii și în campanii de explorare. Se realizau tot soiul de lucruri, de la comode cu

sertare până la mese uriașe și biblioteci cu rafturi, toate putând fi strânse - cu o apăsare aici și o pliere dincolo - astfel încât să devină plate și să fie ușor de transportat.

PATUL LUI NAPOLEON

Unul dintre cele mai comune tipuri de mobilier de campanie era patul, iar un minunat exemplu de pat de campanie istoric este crivatul care i-a aparținut nimănui altcuiva decât lui Napoleon.

Este vorba despre un pat portabil din fier, realizat de un lăcătuș, Marie-Jean Desouches (1764-1828), care se descria pe sine ca „serrurier du garde-meuble de S.M. l'Empereur et Roi" sau „lăcătuș al garderobei Majestății Sale împăratul și Regele". Un cadru ingenios din fier, care se plia atât pe lungime, cât și pe lățime, cu ajutorul unor balamale și al unor pivoți din alamă, făcea ca patul să fie asamblat și deza-samblat rapid, păstrându-și însă impresionanta stabilitate. De asemenea, el era prevăzut cu un cadru extern, pentru o draperie ca de baldachin, potrivită pentru împăratul și regele care, la un moment dat, a condus jumătate de Europă și a avut în proprietate 47 de palate imperiale.

Napoleon a plecat nu doar în campanii cu un asemenea pat, ci și în exilul de pe insula Sfânta Elena, un pietroi arid din partea de sud a oceanului Atlantic - asta după ce de imperiul lui s-a ales praful. Pe un astfel de pat de campanie a dormit Napoleon de pe 15 octombrie 1815 și până peste aproximativ șase ani, pe 5 octombrie 1821, când a murit - pe același pat! în ciuda titlurilor, a mantiilor bordate cu hermină, a palatelor și a averilor pe care Napoleon le-a dobândit în cursul extraordinarei lui vieți, patul lui de campanie ne amintește că, până la sfârșit, el a fost un soldat care și-a perceput exilul ca pe un capitol temporar, ce avea să se încheie curând. în mod interesant, ducele de Wellington (1769-1852), un alt soldat de carieră și dușmanul lui Napoleon, cel care l-a învins pe corsican la Waterloo, și-a petrecut, la rândul lui, ultimii ani ai vieții dormind tot pe un pat de campanie - pe care, la fel ca Napoleon, a și murit. într-o manieră bizară, atât pentru Napoleon, cât și pentru Wellington, paturile „temporare" au devenit elemente permanente ale existenței lor, dar și elemente permanente ale istoriei, întrucât ambele piese de mobilier au supraviețuit - patul lui

Napoleon se află în Longwood House, de pe insula Sfânta Elena, iar patul lui Wellington se află în Walmer Castle, din Kent.

RĂZBOIUL BURILOR

Un moment-cheie din istoria patului portabil este Războiul Burilor dintre 1899 și 1902. Conflictul a izbucnit în Africa de Sud, între britanici, pe de o parte, și burii din Republica Sud-Africană și Statul Liber Orange, pe de altă parte. Războiul acesta a fost caracterizat de atacuri-surpriză, de mișcări rapide de trupe și de tactici de gherilă. Curând, britanicii și-au dat seama că, pe teren, armata lor era teribil de greoaie. în 1903, secretarul de stat pentru război H.O. Arnold-Forster (1855-1909) a declarat: „Armata Britanică este o instituție pregătită pentru orice situație de urgență, mai puțin pentru război." în această epocă nouă, a automobilelor și a motocicletelor, soldații care călătoreau cu uriașe cantități de bunuri și de piese de mobilier erau ceva de domeniul trecutului. Paturile militare au devenit pur funcționale - ceva pe care să tragi un pui de somn. Ceea ce naște o întrebare interesantă: la ce erau folosite paturile în trecut?

In mare parte din epoca premodernă, paturile erau, din punctul nostru de vedere, spații surprinzător de publice, pentru că obiceiurile de somn din trecut difereau notabil de cele din prezent. Era ceva obișnuit ca soțiile să doarmă împreună cu servitoarele de sex feminin, când soții lor erau plecați, și se considera că era perfect normal ca doi servitori de sex masculin să împartă un singur pat - ei numindu-se „camarazi de pat". în fond, vreme de multe secole, dormitul a fost o activitate cu caracter social, iar patul nu era doar ceva pe care dormeai singur sau cu partenerul de viață, așa cum nu era ceva destinat exclusiv sexului.

SAMUEL PEPYS

Pentru donjuanul și diaristul de secol XVII Samuel Pepys (1633-1703), patul era destinat pentru orice altceva, *mai puțin pentru sex.* Numeroasele aventuri sexuale ale lui Pepys se consumau prin taverne, pe alei lăturalnice și pe coridoare.

Jurnalele lui sunt fascinante pentru istoricul specializat în obiceiurile de somn și în comportamentul din și dim-prejurul patului, în secolul al XVII-lea. Pentru Pepys, patul era locul unde discuta și făcea afaceri - asta dacă nu cumva numeroasele note în care declară că „am stat întins multă vreme în pat și am vorbit cu soția mea" trebuie interpretate eufemistic. Știm, de pildă, că în casa Pepys, în iarna lui 1661, lumea a stat foarte mult întinsă în pat. Nota de sâmbătă, 14 decembrie 1661, anunță că: „Toată dimineața am stat acasă, în pat, cu soția mea, până la ora 11. In iarna asta ne-am obișnuit să stăm mult întinși în pat." Nu poți să nu te întrebi de ce Pepys și-a schimbat brusc și semnificativ obiceiul.

Mai știm, de asemenea, că, după o întâlnire cu amiralul Sir Edward Montagu, care a avut loc în octombrie 1660, Pepys a împărțit patul cu domnul Sheply, servitorul lui Montagu, dar că „toată noaptea n-am putut să dorm aproape deloc, pentru că patul era prost făcut, iar el era un camarad neplăcut". în plus, în decembrie 1660, Pepys l-a vizitat pe politicianul și curteanul Henry Jermyn, pe care l-a găsit în pat, discutând cu un bărbat despre care Pepys a presupus că era un preot.

Așadar, pentru Pepys și pentru contemporanii lui, patul avea multe funcții. Judecând însă după fermecătorul, dar finalmente și plictisitorul refren repetat la sfârșitul fiecărei note zilnice din jurnal - „și-acum la culcare" bănuim că funcția pe care Pepys o prefera era aceea de loc de dormit. In schimb, ce-i trecea prin minte omului nostru, în timp ce dormea, e o cu totul altă poveste - una care ne conduce la foarte importanta temă a istoriei viselor...

14

VISELE

Istoria viselor are legătură cu... demonii, tentația, lăcomia, creșterea și descreșterea imperiilor, islamul, rețetele, lingurile și rușinea.

Experții susțin că noi, toți, visăm din belșug. Se consideră că, în medie, fiecare dintre noi are între trei și cinci vise pe noapte, unii ajungând chiar la șapte vise pe noapte. Durata viselor poate să varieze de la câteva secunde la o jumătate de oră, cele mai realiste vise fiind cele din faza de somn REM

(„Rapid Eye Movement") - pe care e și cel mai probabil să ni le amintim, dacă ne trezim în timpul lor. James păstrează amintirea clară a unor vise recurente din perioada copilăriei, vise pe care, în mod crucial pentru un istoric, poate chiar să le dateze, fiindcă familia lui și-a schimbat domiciliul de multe ori, iar visele îi sunt asociate cu locuri specifice. Când era mic, James a locuit într-o casă care avea în grădină un turn cu creneluri, absolut uluitor pentru un puști de 7 ani. Fereastra de la dormitorul lui James dădea spre grădină, iar unul dintre coșmarurile lui frecvente era acela în care un spectru plutitor țâșnea pe fereastra cea mai de sus a turnului și zbura către el, însă James se trezea înainte ca spectrul s-apuce s-ajungă la el. Un alt vis recurent și memorabil era acela în care îi cădeau dinții; sau cel în care îngheța pe loc; sau, mai spectaculos, cel în care zbura sus, prin aer, călare pe un covor magic, care parcurgea un peisaj împădurit. James nu a uitat visele acestea din copilărie, fiindcă au fost recurente; în mod evident, l-au impresionat atât de tare, încât nu i-au dispărut din memorie nici după mai bine de 30 de ani. Dar câte dintre visele noastre sunt efemere, imediat uitate și niciodată reamintite?

O PROBLEMĂ ISTORICĂ

Acesta e miezul unei probleme istorice reale. Recompunerea istoriei globale a viselor e ceva infinit de interesant și de important pentru istorici. Visele sunt o sursă de cunoaștere fabuloasă și neașteptată; sunt inspirate de influențele culturale care vorbesc despre viețile noastre de zi cu zi, despre speranțele, fricile și anxietățile noastre; sunt intime, revelatorii și, cumva, lipsite de orice apărare. Totuși, adesea, visele sunt greu de reținut și, chiar în situația în care au fost înregistrate într-o formă sau alta - ca în cazul multor elemente din istorie care sunt nerostite și intangibile -, ne confruntăm cu problema spinoasă a fixării unui lucru tăcut și efemer, care se petrece în timp ce dormim și care rămâne ancorat doar în amintiri fragmentate.

Visele au fost înregistrate, de-a lungul timpului, într-o varietate de forme, de la textele religioase timpurii până la notițele confesorilor și jurnalele personale. Printre cele mai interesante surse, datorită nivelului de detalii, sunt carnetele de notițe ale doctorilor.

CARNETELE DE NOTIȚE ALE DOCTORILOR

Astrologul, medicul și preotul Richard Napier (1559-1634), care și-a practicat meseria de tămăduitor în Buckinghamshire, scria note ample privitoare la starea pacienților săi, inclusiv a femeilor afectate de vise terifiante care le bântuiau după ce nășteau. Elizabeth Banebury din Fenny Stratford, Buckinghamshire, l-a consultat pe Napier în trei rânduri, în cursul anului 1618, căci suferea de tulburări mintale după ce născuse. Napier a înregistrat cu meticulozitate, în carnetele lui, fiecare dintre vizite. Ulterior primei întâlniri, doctorul a scris că femeia devenea „apatică" după ce avea un vis urât, iar mai târziu a notat că „un vis înfricoșător (...) îi tulburase mintea", ceea ce i-a secat și laptele. în continuare, pe 13 martie 1618, Napier a scris că femeia „are un copil de 9 săptămâni, pe care altcineva îl alăptează. După naștere a avut un vis urât și a rămas înfiorată, ca și când ceva urât o urmărește și de atunci își face griji din pricina lucrurilor lumești. E foarte speriată de lume. E sănătoasă la trup, dar extrem de tulburată la minte". Se pare că Elizabeth suferea de ceea ce noi, astăzi, am numi depresie postnatală, iar starea ei mentală dezechilibrată se manifesta în lumea viselor, detaliu care ne oferă o perspectivă remarcabil de intimă asupra psihologiei femeilor de rând din secolul al XVII-lea.

JURNALELE DE VISE

încă de la începutul secolului al XVIII-lea, constatăm apariția obiceiului de a ține jurnale de vise: notițe scrise în grabă referitoare la imaginile nocturne. Printre cei care au îmbrățișat această idee s-a numărat savantul, filozoful și teologul suedez Emanuel Swedenborg (1688-1772), al cărui jurnal de vise a fost descoperit în Biblioteca Regală din Suedia în anii 1850 și publicat în 1859 cu titlul *Drdmboken.* Swedenborg a început să țină acest jurnal prin 1744, când a călătorit în Olanda și a început să aibă niște vise foarte realiste, unele încântătoare, altele terifiante. Scrierea lor într-un carnet a venit ca o formă de catharsis, un exercițiu spiritual prin care își examina relația cu Dumnezeu. în nota din 17-18 aprilie, Swedenborg explică: „Am avut niște vise înfricoșătoare; am visat cum călăul prăjea apoi la foc capetele pe care le tăiase; după care, vreme îndelungată, a pus capetele prăjite într-un cuptor gol, care totuși nu se umplea niciodată. Se spunea că asta era mâncarea lui."

Alti diariști faimoși, preocupați de vise, au fost romancierii Graham Greene (1904-1991) și Jack Kerouac (1922-1969), regizorul italian de film Federico Fellini (1920-1993) și o mulțime de artiști suprarealiști, inclusiv Max Emst (1891-1976), Rene Magritte (1898-1967) și Salvador Dali (1904-1989). Faptul că aceste genii creative au lucrat cam în aceeași perioadă nu este o coincidență, întrucât în anii 1920 a izbucnit o modă nouă și remarcabilă, aceea *a folosirii* viselor.

And re Breton, scriitorul și poetul francez, fondatorul suprarealismului, a promovat în primul lui *Manifeste du surrealisme,* publicat în 1924, valoarea gândirii iraționale, datorită libertății pe care ea i-o oferea gânditorului. Pentru suprarealiști, visele aveau propria lor realitate, căreia ei îi atribuiau o valoare egală, dacă nu chiar mai mare decât aceea a vieții „reale". Suprarealiștii credeau că visele ocupau un loc central, nu marginal, în gândirea umană, iar unii dintre acești bărbați au trecut prin perioade în care erau mai în contact cu visele lor decât cu viața conștientă.

Dali chiar a inventat o tehnică prin care putea să intre în mod repetat în starea de vis, astfel augmentându-și potențialul artistic - iată cum *cultiva* Dali visele; creând un habitat fertil, unde visele să crească, până când ajungeau numai bune să fie recoltate, deci notate în jurnalele de vise. Dali se așeza pe un fotoliu cu spatele drept, ținând în mână o lingură din metal, poziționată deasupra unui bol. Ideea era că, atunci când îl cuprindea somnul, paralizia musculară astfel inițiată îl făcea să scape lingura din mână, iar aceasta cădea în bol cu zgomot, zgomot care îl trezea. Dali intra imediat în acțiune, notându-și viziunile. Tehnica aceasta este imul dintre motivele pentru care carnetele lui Dali reprezintă atât o sursă istorică extraordinară, dar și piese deosebit de apreciate de colecționari.

Una dintre cele mai minunate lucrări ale lui Dali, inspirată în starea de vis, este *Visul adus de o albind zburând în jurul unei rodii, cu o secundă înainte de trezire* (1944). lat-o pe Gala, soția artistului, întinsă, visând într-o stare de semi-conștiență. Un pește izbucnește dintr-o rodie care explodează, iar din pește izbucnesc doi tigri rânjiți și o pușcă echipată cu baionetă, care, câteva clipe mai târziu, o va trezi pe femeia adormită, înțepând-o. Pictura aceasta înfățișează viziunea unei clipe onirice, de dinainte de trezire -acesta fiind momentul cel mai creativ pentru creier, după cum considera Dali.

Dacă n-ați ținut niciodată un jurnal de vise, ar trebui să încercați. Pregătiți-vă, lângă pat, un carnet și un pix, dar purtați instrumentele astea cu voi și pe parcursul zilei -veți descoperi că amintirea viselor vă năpădește în fragmente bruște și neașteptate și trebuie să fiți pe fază, înregistrați cu scrupulozitate tot ce vă amintiți, oricât de ciudat vi s-ar părea. Folosiți imagini - figurative sau abstracte, forme și culori -, dar și cuvinte. Dacă veți persevera, e posibil să aflați ceva important despre voi înșivă.

FOLOSIREA VISELOR

Obsesia suprarealiștilor pentru vise a fost inspirată de un alt capitol interesant din istoria *folosirii* viselor, capitol inițiat de Sigmund Freud (1856-1939). în 1900, Freud a publicat o lucrare de importanță majoră, prima din domeniul pe care azi îl denumim psihanaliză, lucrare intitulată *Interpretarea viselor.* Adesea, se consideră că Freud a fost părintele interpretării viselor, dar această presupunere e greșită, întrucât autorul își deschide volumul cu o trecere în revistă meticuloasă a informațiilor anterioare pe acest subiect. Continuă apoi prin a-și relata și a-și analiza un număr de vise proprii, precum și visele unor pacienți. într-un pasaj, Freud ne prezintă un vis cu un medic având un singur ochi, medic pe care nu-1 mai văzuse de 38 de ani:

în visul meu am văzut un bărbat pe care l-ani recunoscut, în timp ce visam, ca fiind doctorul din orașul meu natal. Chipul nu îi era clar, iar trăsăturile i se amestecau cu acelea ale unuia dintre foștii mei directori de școală, cu care mă mai întâlnesc și azi din când în când. Ce asociere era între cele două persoane n-am putut să descopăr la trezire, dar punându-i mamei niște întrebări cu privire la respectivul doctor, am aflat că omul avea un singur ochi. Directorul de școală, a cărui imagine, în visul meu, o ascundea pe aceea a doctorului, avea tot un singur ochi. Pe doctor nu-l mai întâlnisem de 38 de ani și, din câte îmi amintesc, nu mă mai gândisem niciodată la el în stare conștientă, deși o cicatrice de pe bărbie ar fi putut să-mi reamintească de atenția profesională pe care mi-o acordase.

Pe întreg parcursul volumului, Freud combină analiza viselor pacienților și analiza viselor proprii. Deși, în prezent, înțelegerea noastră cu privire la modul în care funcționează mintea este semnificativ mai sofisticată decât

înțelegerea din Viena lui Freud, de la începutul secolului XX, impactul teoriei lui psihanalitice asupra istoriei secolului XX a fost profund. Mai simplu spus, încadrându-și argumentele în contextul viselor, Freud a revoluționat

percepția lumii occidentale asupra comportamentului uman, percepție care s-a menținut aproape pe tot parcursul secolului trecut.

Freud a fost inovatorul suprem în ceea ce privește folosirea viselor în domeniul psihanalizei și al terapiei, însă în niciun caz el nu a fost primul care a înțeles valoarea interpretării viselor. Deși relicve istorice ale viselor au supraviețuit pe parcursul întregii istorii de până azi - din Mesopotamia și Egiptul antic, din Grecia și Roma clasică și până în prezent -, ceea ce s-a schimbat de-a lungul secolelor este modul în care visele au fost și sunt interpretate. Cu alte cuvinte, odată amintit și formulat - un proces determinat de memorie, de limbaj, dar și de forma narativă visul a fost înțeles de societățile din trecut în moduri diferite, în funcție de perioadă și de loc.

INSPIRAȚIA DIVINĂ

în lumea antică, visele erau considerate mesaje de la zei, niște ființe care, în unele cazuri, li se arătau visătorilor în timp ce aceștia dormeau. în Biblie, Cartea Facerii este pur și simplu plină cu vise - în ea figurând inclusiv visul lui lacob, cu scara care lega cerul și pământul. Și cine ar putea să-l uite pe visătorul losif, cel care apare nu doar în Cartea Facerii, ci și în musicalul din 1968 al lui Andrew Lloyd Webber, *Joseph and theAmazing Technicolor Dreamcoat.* în religia islamică, în anii de după moartea lui Mahomed, visele erau canalul prin care omul primea revelațiile lui Allah, în vreme ce culturile amerindiene vedeau visele tot ca un canal, dar prin care puteau să comunice cu strămoșii lor, iar capcanele de vise, la a căror origine se află tribul Ojibwe, erau folosite ca talismane protectoare. In mod tradițional, capcanele de vise erau realizate dintr-un cerc de răchită, legat cu o pânză sau o rețea de împletituri și apoi decorat cu pene sacre. Capcanele de vise se atârnau deasupra pătuțurilor bebelușilor sau a paturilor adultilor, ca să prindă visele urâte, în timp ce oamenii dormeau.

TRIBUL OJIBWE

Unul dintre grupurile de indigeni Anishinaabeg din Canada și din Statele Unite, care trăia în zona Marilor Lacuri, pe teritoriile cunoscute azi ca Michigan, Wisconsin, Dakota de Nord și Ontario. în mod tradițional, membrii tribului vorbesc Ojibwe, o variantă a limbii Algonquian. Ei au luptat alături de francezi, în timpul Războiului Franco-lndian (1754-1763), în schimb în timpul Războiului American de Independență (1775-1782) au stat de partea britanicilor.

In Europa occidentală, visele au influențat în mod profund vieților primilor Părinți ai Bisericii. Intr-un vis avut în 375 - superb închipuit pe pânză de Matteo di Giovanni (circa 1430-1495) Sfântul Ieronim s-a pomenit în fața tronului lui Dumnezeu, condamnat și biciuit pentru că a citit niște scrieri păgâne, ceea ce l-a determinat să respingă studiul, din plăcere, al textelor clasice. Sfântul Ieronim și-a descris visul într-o scrisoare datând din jurul anului 384 și adresată protejatei lui, lulia Eustochia. Visul, rezultat al postului dinaintea Paștelui, i-a generat o stare febrilă și de inconștiență. Sfântul a reflectat:

Am fost ridicat în spirit și târât în fața tronului de judecată al Judecătorului; acolo, lumina era atât de puternică și cei ce stăteau împrejur erau atât de strălucitori, încât m-am aruncat la pământ și n-ani îndrăznit să ridic privirea. întrebat cine și ce sunt, am răspuns: „Sunt un creștin." Dar el, cel care conducea (curtea de judecată), a spus: „Minți, ești un adept al lui Cicero, nu un discipol al lui Hristos. Căci acolo unde-ți consideri a fi comoara, tot acolo îți va fi și inima." Imediat am amuțit și,

printre loviturile de bici - căci el ordonase să fiu pedepsit am fost chinuit și mai mult de focul conștiinței mele, gândindu-ntă la ceea ce se spune în Psalm: „Și în iad cine Te va lăuda pe Tine?" De-asta am început să plâng și să mă jeluiesc, spunând: „Milostivește-te de mine, Doamne, milostivește-te de mine!"

Indiferent dacă visul a fost sau nu „real" (în sensul unui coșmar sau al unei viziuni) sau dacă a fost doar un soi de ficțiune pioasă, retorică, în el există ceva indubitabil revelator. Consecința visului Sfântului Ieronim a fost că „am citit cărțile lui Dumnezeu cu mai mare zel decât citisem înainte cărțile

oamenilor". Din acest punct de vedere, visul - real sau fictiv -ni-1 prezintă pe Sfântul Ieronim ca pe o persoană transfigurată, ca pe un om care o încurajează pe o ascetă cu origine aristocrată (lulia Eustochia), al cărei mentor spiritual era, s-o apuce pe calea creştinismului.

SUPRANATURALUL

Visele n-au rămas pentru totdeauna calea prin care omul primea inspirația divină. în perioada medievală, Biserica a adoptat o atitudine mult mai dură în privința interpretării viselor, considerând că această practică era malefică, întrucât visele nu mai erau acum asociate doar cu Dumnezeu și cu strămoșii, ci și cu supranaturalul. Orele nopții, când oamenii dormeau, erau văzute ca propice pentru vizitele demonilor nocturni. Martin Luther era de părere că visele erau lucrarea Diavolului, care încerca să se insinueze în viețile oamenilor. „Satana îi năpăstu-ieşte şi-i chinuieşte pe oameni în tot felul" - a notat el în *Scrieri despre familie,* în capitolul „Diavolul și lucrările lui" -„și atât de mult încât pe unii îi amăgeşte în somn, cu vise grele și cu viziuni, astfel că acum și atunci întregul trup le asudă din suferința inimii."

încă dinainte de Freud exista credința clară că interpretarea viselor era o formă de autoanaliză. Medicul și autorul Sir Thomas Browne (1605-1682), în eseul lui despre vise, ni se înfățișează ca un vizionar: „Dacă visele pot să fie greşite, în legătură cu evenimentele din afara casei, ele pot să fie extrem de semnificative în legătură cu casa, căci (prin intermediul lor) putem să ne înțelegem mult mai bine (pe noi înșine). în somn, oamenii se poartă într-o oarecare relație cu simțurile din vremea când sunt treji, astfel că visele pot să ne încurajeze ori să ne descurajeze, într-o anume măsură, ceea ce ne arată pe noi înșine în fel intim." Pe de altă parte, artizanul londonez de secol XVII Nehemiah Wallington (1598-1658) își nota visele în mod regulat, dar, per total, le respingea valoarea, considerân-du-le „vanități mincinoase".

VISELE COPIILOR

Visele copiilor sunt un subiect deosebit de interesant, însă pentru istorici ele sunt și mai dificil de accesat decât visele adulților. Peisajul oniric al copiilor din perioadele premoderne este teribil de dificil de recompus, singura cale fiind prisma intermediară a părinților. Totuși, din când în când, câte o

descoperire întâmplătoare ne deschide poarta către această lume magică. Ralph Josselin, un vicar de secol XVII din Earls Colne, Essex, era un observator asiduu al vieții cotidiene din familia și din gospodăria Iui, astfel că, în decembrie 1654, a notat în jurnalul lui spiritual un vis extrem de clar pe care i l-a descris fiul lui, Tom:

... azi-dimineață, fiul meu Tom mi-a spus ce vis minunat a avut. lisus Hristos, îmbrăcat într-o sutană albă, a urcat în amvonul meu, în timp ce eu predicam, m-a strâns în brațe, iar eu l-am strâns pe el. Apoi s-a dus la el, i-a pus călimara din corn

în buzunar, l-a luat în brațe și l-a dus în curtea bisericii și l-a întrebat ce și-ar dori. Toni i-a răspuns: „O binecuvântare." lisus Hristos i-a zis să-l urmeze și s-a ridicat la cer...

Fragmentul acesta e remarcabil nu doar pentru că ne permite să intrăm în lumea viselor unui școlar din Essex din perioada modernă timpurie, ci și datorită informațiilor pe care ni le furnizează cu privire la credința religioasă a băiatului. Indubitabil, meniul îmbelșugat de învățături religioase servit în casa Josselin influența peregrinările nocturne ale minții tânărului Tom, un băiețel care, în mod evident, voia să-și mulțumească tatăl preot.

DROGURI

Visele naturale sunt însă doar un tip din marea categorie a viselor. Un alt tip cu o istorie semnificativă este acela care azi mai supraviețuiește prin expresia „pipe dream"[3]. Azi, expresia aceasta este înțeleasă ca o metaforă cu sensul de aspirații imposibile, de iluzii, însă originea ei istorică se găsește în închipuirile fantastice generate de consumul de opiu. Există numeroase descrieri ale viselor cauzate de fumatul acestei substanțe, cele mai vechi datând din secolul al XVI-lea. Următorul exemplu provine din secolul al XlX-lea și are o calitate literară discutabilă - în funcție de perspectiva voastră artistică, descrierea aceasta poate să vi se pară doar o aiureală iscată din aburii drogului sau o capodoperă extrem de inspirată. Cu certitudine, nu se compară cu o lucrare a lui Dali (motivul fiind unul simplu: e cunoscut faptul că Dali n-a consumat niciodată droguri și a băut

foarte puțin). Totuși, ca dovadă a gândirii de secol XIX inspirată de opiu, descrierea care urmează rămâne un document istoric important.

Sunt copleșit și mă înec cu o senzație delicioasă.

Muzică înăbușită, ca un parfum, și lumină dulce

Aurie cu arome audibile fermecătoare,

Mă învăluie cu un linţoliu pentru eternitate.

Timpul nu mai există. Stau pe loc și totodată fug.

Un milion de ani mă înfășoară cu noapte.

Sorb un milion de ani de încântare.

Păstrez viitorul în propria-mi amintire.

ARTHUR SYMONS (1865-1945), *The Opium Smoker*

Alți artiști, poeți și muzicieni fabuloși, a căror operă e respectată de generații, inclusiv Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), John Keats (1795-1821), Percy Shelley (1792-1822), Thomas De Quincey (1785-1859), Frederic Chopin (1810-1949) și Hector Berlioz (1803-1869), au profitat de forța viselor generate de opiu.

Tipul acesta particular de vis este interesant în temeiul apariției lui bruște, urmate de dispariția la fel de bruscă de pe scena istoriei; este un gen de vis cu o perioadă de valabilitate cronologică limitată, un vis care definește experiențele a mii de oameni care au trăit într-o anume perioadă: este un vis care definește o epocă.

Opiul se consuma în Persia, în India și în China din vremuri imemoriale, era cunoscut în Grecia clasică și în Roma și era utilizat în medicina europeană începând, cel mai târziu, din secolul al XVI-lea. Prima carte în limba engleză scrisă pe subiectul dependenței de opiu -*Mysteries of Opium Reveal'd,* a doctorului John Jones - a fost publicată în 1700. Totuși opiul a început să fie adus în Occident, în cantități mări, abia după 1780, în

societatea engleză utilizarea lui fiind complet nerestricționată până la Legea Farmaciei din 1868. Până atunci, opiul a fost întrebuințat în Marea Britanie, dar și în alte țări din Occident, liber și fără griji. Opiul era fumat din escapism și ca răspuns la presiunile sociale, dar era administrat și prin preparate pentru tuse și printr-o serie de alte medicamente. Cu toate astea, vreme de aproape un secol, viețile a *milioane* de oameni au fost colorate, parțial, de experiența viselor cu tușe opiate sau chiar de aceea a unei vieți *ca* un vis cu tușe opiate.

OSCAR WILDE (1854-1900)

Poet și dramaturg irlandez, celebru pentru epigramele și piesele lui de teatru, precum și pentru romanul *Portretul lui Dorian Gray* și pentru povestirile pentru copii. A fost încarcerat doi ani în Reading Gaol, cu o condamnare la muncă silnică, acuzația fiind aceea de homosexualitate. Wilde a fost un om de o inteligență fenomenală, dotat și cu memorie fotografică, astfel că reținea orice citea.

Opiul putea să fie fumat în privat, dar, cel mai adesea, era preferat consumul în public, în „case de opiu" - acestea reprezentând „teatrul de vise" al victorienilor. „Casele de opiu" au avut un impact atât de profund asupra societății, încât există sute de descrieri pitorești ale acestor localuri, descrieri care au supraviețuit până azi, cea mai lucidă dintre ele fiind aceea făcută de Oscar Wilde, pentru care „casele de opiu" din romanul său *Portretul lui Dorian Gray* (1891) erau „case în care puteai să cumperi uitarea, case ale groazei, unde amintirile păcatelor vechi puteau să fie distruse de nebunia păcatelor noi". Astfel de descrieri referitoare la consumul de opiu, care încep să apară în anii 1860, sunt un cadou pentru istorici, în lumina varietății de moduri în care pot să fie folosite. Faptul că atât de multe astfel de documente au supraviețuit până în prezent spune la fel de multe despre eficiența mișcării antiopiu și despre noua dorință de a scruta coifurile întunecate ale vieții britanicilor începând din anii 1860 încoace, ca despre consumul efectiv de opiu din „casele" dedicate acestei îndeletniciri.

RĂZBOAIELE OPIULUI

O parte semnificativă din opiul consumat în Marea Britanie venea din Turcia, de-a lungul unor rute cu vechime, pe uscat, însă opiul destinat publicului din toată lumea era exportat de britanicii care creșteau maci pe domeniile lor tropicale, în special cele din India, după care, cu ajutorul uriașei lor flote comerciale, transportau substanța spre piețele vechi și noi de pe întreg globul. Profiturile obținute din opiu erau reinvestite în Imperiu. Marea Britanie a purtat inclusiv două războaie - cunoscute în Anglia ca Primul și al Doilea Război al Opiului (1839-1842 și 1856-1858) -, a căror miză a fost forțarea chinezilor să-și deschidă porțile pentru comerțul cu opiu. In aceste două războaie au murit zeci de mii de oameni, iar un împărat a fugit ca să-și salveze viața, lăsându-și în urmă străvechile palate, acum incendiate - așadar, în cadrul istoriei viselor, există și o istorie a invaziilor, a morții și a distrugerii unor culturi. în această manieră extrem de violentă și în anii de dezintegrare socială generați de răspândirea acestui drog, China a suferit profund din pricina setei de opiu, dar la fel de mult a suferit și India Britanică, unde, până în anii 1920, s-a produs cea mai mare parte din stocul de opiu al lumii. The East India Company a impus, vreme de decenii, cultivarea obligatorie de maci de opiu, ceea ce a generat un dezastru uman și natural pe care istoricii abia acum încep să-1 înțeleagă. Iată cum unul dintre capitolele din istoria viselor se leagă de creșterea și descreșterea imperiilor.

VISELE INDUSE

Dacă fumatul de opiu a fost o metodă evidentă de a induce vise, modul în care visele erau și sunt create este un cu totul alt subiect, unul cu o istorie fascinantă. Dilema învățaților de la sfârșitul perioadei medievale și a celor din epoca modernă timpurie a fost următoarea: visele erau rezultatul unor forțe supranaturale sau al unor dezechilibre trupești. Mâncatul în exces sau al unor alimente și băuturi nepotrivite se considera, din ce în ce mai mult, că reprezenta cauza nopților cu somn neliniștit - asta în detrimentul variantei cu forțele malefice, o moștenire provenită de la Biserica medievală, care fusese mai superstițioasă. în 1568, William Turner a scris că „vinul nou nu e ușor de digerat și dă vise grele". Medicul de secol XVII Nicholas Culpeper (1616-1654) a mers chiar mai departe, acuzând Biserica medievală pentru promovarea teoriei cu demonii „seducători". „Cei din vechime", a scris Culpeper, „credeau că visul urât nu venea de la un

dezechilibru al corpului, ci că era un efect sau o senzație dată de contactul carnal din timpul nopții și al orelor de somn cu un spirit malefic sau cu un demon... Deși era o doctrină absurdă, despre ea s-au scris volume întregi". Culpeper avea convingerea că visele urâte erau cauzate de o „afectare nervoasă", care ar fi fost determinată, în principal, de indigestie. Mâncatul în exces înainte de culcare era văzut ca dăunător, „experții" recomandând evitarea cărnurilor roșii grele, dar și a brânzei și a unor legume precum tărtăcuța, fasolea, usturoiul, castravetele și prazul.

Lăsând la o parte nopțile frământate și ademenirile demonice, strămoșilor noștri se pare că le plăcea mult să viseze, astfel că au inventat rețete care garantau inducerea de vise fantastice. într-o rețetă „De chemat vise minunate", din volumul *The Secrets of Mașter Alexis ofPiedmont* (1563), cititorii erau sfătuiți să „luați sângele unui nagâț sau al unui ploier și să vă masați tâmplele cu el, după care să vă culcați și (astfel) veți vedea lucruri minunate în somn". In schimb, dacă oamenii voiau să vadă „sălbăticiuni în somn", li se recomanda să „luați inima unei maimuțe și s-o puneți sub pat, la culcare".

VISELE EROTICE

SFÂNTUL AUGUSTIN DE HIPONA (354-430)

Unul dintre cei mai importanți teologi, filozofi și părinți ai Bisericii Creștine Occidentale. S-a născut în Numidia,în Africa de Nord, a fost episcop de Hippo Regius (un oraș din Algeria modernă), iar lucrările lui cele mai influente sunt *Despre cetatea lui Dumnezeu* și *Confesiuni.*

Mult mai îngrijorătoare pentru visătorii cu dispoziție religioasă erau anxietățile cauzate de conținutul imoral și lasciv al „viselor umede". Aceste dileme morale au fost abordate de Sfântul Augustin de Hipona, unul dintre părinții timpurii ai Bisericii, în lucrarea sa *Confesiuni.* Jurământul celibatului îi interzicea să se căsătorească și să întrețină relații sexuale, dar Sfântul scrie că, „în memoria mea, despre care am vorbit adesea, imaginile fostelor mele obiceiuri au rămas imprimate. Când sunt treaz, ele dau buzna peste mine, deși au putere puțină. Insă, când visez, nu doar că-mi dau plăcere, dar seamănă mult cu un consimțământ al actului".

întrebările și temerile de natură morală legate de „poluțiile nocturne" i-au tulburat vreme îndelungată pe creștini, miza reprezentând-o conștiința lor spirituală. Diariștii puritani erau frământați constant de implicațiile sentimentului păcătos al dorinței și de ceea ce ei numeau „auto-poluție". Controversata problemă a viselor umede a fost tratată inclusiv în literatura periodică a secolului al XVIII-lea, alături de aceea a păcatului „onaniei", de care s-a ocupat literatura antimasturbare. Oamenii din acea perioadă nu știau cum să interpreteze, în mod precis, emisiile nocturne. în miezul dezbaterii se afla o dihotomie: pe de o parte, se considera că ejacularea involuntară din timpul somnului nu putea să fie evitată, iar pe de altă parte se considera că ea era încurajată de visele impure, asupra cărora conștiința, fie și în timpul somnului, se opina că exercita un oarecare control. Corespondentul anonim al unui periodic din secolul al XVIII-lea se întreba dacă „se poate numi într-adevăr poluție... când un bărbat se ușurează singur și voluntar de acea tulburare și de acel impuls... cu condiția ca acțiunea să fie întru totul lipsită de impuritate mentală". Sfatul dat corespondentului a luat în considerare în ce măsură era justificabil ca un bărbat să se masturbeze, ca să nu riște apariția „poluțiilor nocturne", care i-ar fi putut stânjeni „pe cei ce se ocupă de pat sau de lenjeria patului".

Visele de natură erotică generau o dilemă pentru sufletele pioase, iar în lumea pioșeniei extreme ele puteau să ducă la demonstrații de tărie morală, de autorefuz și chiar la răni autoprovocate. Una dintre practicile comune, în acest sens, era îmbrăcarea inconfortabilelor cămăși din păr de capră - ceea ce ne conduce la importanta temă a istoriei părului...

15

PÂRUL

Istoria părului are legătură cu... ducele de Wellington, memoria, iubirea, rușinea și explorarea Arcticii.

O DESCOPERIRE ÎNTÂMPLĂTOARE

Istoria părului începe cu o călătorie de documentare la Oxford, făcută în vara lui 2015, și cu câteva zile petrecute în maiestuoasa Cameră a Manuscriselor din Biblioteca Bodleian. James a mers acolo să cerceteze

nenumărate colecții de documente, în speranța că va găsi informații interesante pentru o carte despre modurile în care se conservă amintirile de familie. într-o după-amiază, răsfoind prin sistemul de arhivare al bibliotecii (mai exact, pe 18 iunie 2015 - data e importantă!), a descoperit o înregistrare vagă în catalogul cu Documente ale Familiei North -înregistrarea se referea la o cutie cu amintiri, cu obiecte amestecate care aveau legătură cu Lady Susan North, contesă de Guilford (1771-1837). Cutia, neinspirat etichetată „MS North d.68", conținea câteva sigilii, niște dantelă pentru ornamentarea uniformelor militare, câteva cărți tipărite și câteva carnete manuscrise, niște flori presate, câteva cartoline și - în mod remarcabil - un pliculeț pe care scria „Părul ducelui de Wellington".

în interiorul plicului se afla o bucățică de hârtie împăturită, pe care scria „Părul ducelui de Wellington, păstrat de valetul său, înainte să moară", iar înăuntrul hârtiei împăturite se găseau câteva șuvițe de păr alb-argintiu. în mod extraordinar, data acestei descoperiri, 18 iunie, avea o semnificație deosebită: se împlineau exact 200 de ani de la celebra bătălie de la Waterloo, câștigată de ducele de Wellington. Lui James i s-a părut că era ca și cum acest om măreț îl chema de peste secole. Sentimentul a fost atât de profund, încât James a simțit nevoia imperioasă să se ridice în picioare și să strige în liniștea sălii de lectură: „Știți ce am aici? Părul lui Wellington!" în loc de asta însă și având grijă să nu strănute și să împrăștie în cele patru vânturi prețioasele fire de păr, James a împăturit hârtia și a așezat-o la loc în cutie, după care, ca orice istoric modem, și-a postat de urgență descoperirea pe Twitter și pe Facebook și i-a trimis un sms lui Sam. Uneori, pentru un istoric, întâmplarea e ceva minunat, iar hotărârea de a arunca năvodul documentării într-un loc neobișnuit poate să-ți scoată din unde nestemate istorice de mult ascunse - ca aceasta.

Continuând să sape prin arhivă, James și-a dat seama că șuvițele lui Wellington nu erau nici pe departe singurele mostre de păr, aparținându-i acestui măreț om de stat și militar britanic, care au supraviețuit până azi. De fapt, știm că Wellington a fost descoperit pe patul morții aproape chel, după ce fusese mai mult sau mai puțin scal-pat de vânătorii de relicve, disperați să pună mâna pe o bucățică din acest erou național. în perioada de până la funeralii s-a iscat o adevărată „manie wellingtoniană", comercianții punând

în vânzare „Vinul funerar al ducelui de Wellington" și „Tortul funerar al ducelui de Wellington".

Printre cele mai scumpe piese destinate vânzării au fost șuvițele din părul ducelui - scop în care s-au dat inclusiv anunțuri în *The Times.* Iată cum a sunat un astfel de anunț: „Doamnă care are în posesie o cantitate de PĂR AL ILUSTRULUI DUCE decedat, păr tăiat în 1841, este dispusă SĂ SE DESPARTĂ de o parte din el pentru suma de 25 de lire sterline." După moartea lui Wellington, a fost realizat și un portret în miniatură, care a fost încadrat cu o ramă aurită, piesei fiindu-i atașate și trei șuvițe de păr: una tăiată din părul ducelui la tinerețe, una tăiată din părul ducelui după moarte și una tăiată din părul lui Copenhagen, mult iubitul cal al ducelui.

1

Nicolas Lancret are mai multe lucrări care tratează aceeași temă, a femeilor îmbăindu-se, și care poartă același titlu. *Les Baigneuses* este titlul original al lucrării, totuși, pentru evitarea confuziilor, trebuie notat că tabloul la care fac referire Sam Willis și James Daybell este cel cunoscut pe piața de artă internațională ca *Women Bathing* și care face parte din portofoliul muzeului național „The Wallace Collection" (n. tr.).

2

Titlul original este *The Seven Year Itch* (n. tr.).

3

în traducere literală, „vis de pipă" (n. tr.).

PÂR CONSERVAT

Și în prezent există încă o piață serioasă pentru astfel de relicve, care se vând cu succes prin casele de licitații de pe glob. O șuviță din părul ducelui de Wellington, împreună cu trei scrisori semnate de un ofițer de marină, căpitanul Vincent, s-au vândut cu 1 000 de lire sterline în aprilie 2015, în vreme ce o alta a fost vândută la licitație, în august 2005, cu 1 380 de lire sterline. într-una dintre scrisorile lui Vincent se găsea „o șuviță din părul Ducelui, pe care i-am tăiat-o de pe cap când mi-am luat adio de la el în Castelul Walmer". Părul lui Copenhagen (și, la un alt moment, una dintre copitele acestui celebru cal de cavalerie) este de asemenea extrem de apreciat de vânătorii de trofee. O șuviță din coama lui este conservată într-o casetă aurită, la National Army Museum, din Londra.

Părul altor personaje istorice faimoase - precum Napoleon și Thomas Jefferson și, în registru macabru, părul unor criminali în serie cunoscuți, ca Ian Brady, ucigașul din mlaștina Saddleworth - a căpătat, de asemenea, statutul de relicvă.

Prin urmare, o șuviță din istoria părului are legătură cu oameni măreți din istoria lumii, abordează trecutul care a glorificat faptele unor bărbați celebri, fiind modelat de presupunerile privind genul de povești care *merită* să fie studiate. Asta a privilegiat un tip de istorie care se referă la regi și regine, la politica înaltă, la războaie și diplomație, în detrimentul restului istoriei, aceea a oamenilor simpli și a vieții de zi cu zi - cu alte cuvinte, în detrimentul unei perspective depline asupra istoriei.

MISTICA

Exemplele date până acum s-au referit doar la părul unor bărbați, însă conservarea șuvițelor de păr ca memen-touri nu e un obicei redus doar la țestele masculine -o situație demonstrată de conferința susținută de James în biserica Tiverton, despre Gertrude Courtenay (decedată 1558), marchiză de Exeter. Marchiza a fost activă în viața publică în perioada de început a epocii Tudorilor și e cunoscută pentru legătura ei cu Sfânta Călugăriță din Kent (circa 1506-1534), o mistică executată pentru că a profețit moartea lui

Henric al VUI-lea și pe aceea a celei de-a doua soții a lui, Anne Boleyn. Gertrude a scăpat ca prin urechile acului de o soartă similară, înaintând o petiție către Henric al VlII-lea și către principalul lui consilier, Thomas Cromwell, prin care le-a solicitat clemența. înainte ca James să-și înceapă conferința, arhivista de la castelul Powderham a venit la el și i-a spus: „Am ceva care cred c-o să te intereseze/[7] Și, într-ade-văr, James a fost interesat. Ceea ce avea arhivista era nici mai mult, nici mai puțin decât o șuviță de păr, despre care se spune că ar fi a lui Gertrude Courtenay, marchiză de Exeter. Probabil că relicva a fost lăsată moștenire, din generație în generație, în familia Courtenay, până când a ajuns să se odihnească în arhiva castelului Powderham.

SIMBOLURI DE IUBIRE

Totuși conservarea și transmiterea de șuvițe de păr aparținând unor celebrități reprezintă doar o parte din această curioasă istorie. în decursul secolelor al XVIII-lea și al XlX-lea, șuvițele de păr - adesea numite bucle sau cârlionți - aveau o semnificație profund personală și emoțională și reprezentau simboluri împărtășite în mod obișnuit între prieteni, rude sau îndrăgostiți, mai ales înaintea unei perioade de despărțire. De cele mai multe ori, șuvițele de păr erau trimise în scrisori, în corespondența dintre îndrăgostiți, rude și prieteni - în mare parte ele supraviețuind până în prezent în aceleași plicuri, aflate în diversele arhive ale lumii. Dorothy Osborne (1627-1695), o epistoli-eră din secolul al XVII-lea, și-a implorat amorul, care ulterior i-a devenit soț, pe Sir William Temple, să-i ofere o șuviță din părul lui, pentru ca ea să aibă la dispoziție o amintire, în perioada în care aveau să fie despărțiți. Rugămintea a fost însoțită de cuvintele: „Ah, inima mea! Am oftat din rărunchi!" în astfel de situații, șuvițele de păr erau tăiate ca simboluri de iubire, ca mementouri ale persoanelor dragi, păstrate în perioadele în care acestea erau absente. De asemenea, era foarte obișnuit ca respectivele bucle să fie conservate în pandantive atârnate pe un lănțișor și astfel purtate la gât. Ocazional, părul era presat în ceara de sigiliu a scrisorilor, astfel încât corespondența să capete valoarea unui gest personal, sentimental și intim. Luați, ca exemplu, scrisoarea trimisă în prima decadă a secolului al XVII-lea de remarcabila doamnă din Wiltshire, pe nume Maria Thynne, destinatară fiind soacra ei, Joan. Cele două femei nu se mai aflau în relații cordiale din pricina căsătoriei clandestine a Măriei cu fiul lui Joan,

astfel că acum proaspăta noră căuta să dreagă situația, iar soluția găsită a fost aceea de a presa în ceara unei scrisori gudurătoare o șuviță din propriul ei păr roșcat, ca simbol al reconcilierii. In acest caz, forma fizică a scrisorii a comunicat și emoțional prin intermediul semnificațiilor atribuite cerii și părului.

RITUALURILE TRANSFORMĂRII

Azi, se întâmplă adesea ca, în familii, primele bucle ale copiilor să fie păstrate ca amintire. Obiceiul acesta are o istorie îndelungată, spunându-se că era aducător de noroc. In Londra, în National Archives at Kew, se găsesc documentele private ale doamnei R.B. Wylie, care datează de la jumătatea secolului al XlX-lea și printre care se află și o șuviță de păr identificată ca „Șuviță din părul ei, de la vârsta de 4 luni" - restul fiind documente școlare și alte înscrisuri familiale, precum și o serie de alte amintiri având legătură cu copilul doamnei Wylie. într-o perioadă anterioară fotografiei, conservarea unei șuvițe de păr era o metodă de a marca nașterea unui copil; azi, astfel de ritualuri de transformare sunt înregistrate cu camere digitale.

Și în perioada victoriană, șuvițele de păr erau păstrate ca mementouri ale rudelor decedate - ba uneori erau chiar încastrate în inele. Un exemplu deosebit de interesant în acest sens este cel care supraviețuiește într-o epistolă trimisă lui Fanny Knight și datată 29 iulie 1817, epistolă prin care Cassandra Austen și-a informat nepoata de moartea surorii ei, romanciera Jane Austen (1775-1817). După cum era obiceiul, Cassandra a tăiat mai multe șuvițe din părul surorii ei, înainte ca sicriul să fie închis. în scrisoare, Cassandra și-a întrebat nepoata cum voia să fie montată șuvița ei. în epistola de răspuns, Fanny o roagă ca șuvița ei să fie montată într-o broșă cu perle, pe care să fie gravat numele lui Jane și data morții scriitoarei. Neabătându-ne de la tema literară, să notăm că în colecția de scrisori a poetului romantic englez Percy Bysshe Shelley (1792-1822), aflată în custodia The British Library, se află atât o șuviță de păr a autorului, păstrată într-o dublură frontală -căptușeala decorativă a unei cărți cât și o șuviță de păr a soției lui, Mary Shelley, cea care a semnat romanul *Frankenstein,* în vreme ce în dublura posterioară se găsește o parte din cenușa lui Shelley. Așadar, șuvița la care ne referim face parte dintr-o colecție conținând scrisori și relicve

fizice ale poetului, colecție care are rolul de memento al acestei figuri literare.

PERCY BYSSHE SHELLEY (1792-1822)

Unul dintre cei mai rafinați poeți romantici englezi. Poezia și politica lui radicală au făcut ca lui Shelley să-i fie foarte dificil să-și publice opera în timpul vieții, operă care, în schimb, după moartea lui, a cunoscut un mare succes. Cu mai puțin de o lună înainte să împlinească 30 de ani, poetul s-a înecat. Unele relatări susțin că, atunci când trupul i-a fost incinerat, un prieten apropiat i-a recuperat inima din flăcări.

Părul e folosit de multă vreme ca simbol, ca amintire tangibilă a unei persoane dispărute sau de care ești despărțit de distanță sau de moarte. Faptul că părul, și nu altceva (unghii, piele sau dinți, de exemplu), a fost preferat, de-a lungul istoriei, ca memento este extrem de interesant. Probabil că explicația are legătură cu strălucirea unui păr curat, strălucire despre care nu poți să vorbești și în relație cu unghiile de la picioare.

SCALPAREA

TRIBUL MI'KMAQ

Un trib din Primele Națiuni, al cărui areal acoperea zona Quebecului, din Canada, și zona statului Mâine, din

America. în mod tradițional, limba acestei comunități a fost limba Mi'kmaq, o variantă estică a limbii Algonquian. Războinicii Mi'kmaq le-au ținut piept britanicilor în Războiul Franco-lndian (1755-1763), iar în timpul Războiului de Independență al Statelor Unite ale Americii unii dintre ei au stat de partea britanicilor, iar alții, de partea americanilor.

în alte culturi noneuropene, tăierea și conservarea parului avea înțelesuri complet diferite. Unul dintre cele mai fascinante obiceiuri era acela al scalpării - tăierea sau sfâșierea unei părți din scalpul cuiva, scalpul reprezentând un trofeu provenit de la inamic. Obiceiul acesta avea o tradiție veche, despre ale cărei începuturi a vorbit istoricul grec Herodot (circa 484 - circa 425 î.e.n.), când i-a descris pe războinicii sciți. Ulterior, obiceiul a

îmbrăcat forme diferite, în diversele culturi din emisferele estică și vestică. Adesea, scalparea este interpretată ca parte din mai larga cultură a practicilor de mutilare și de etalare a unor diferite fragmente umane ca trofee. Obiceiul scalpării - care presupunea că victima era înșfăcată de păr, de o parte și de cealaltă a zonei țintite se operau incizii semicirculare, apoi părul era smuls împreună cu o bucată de piele - este probabil cel mai adesea asociat (în special în imaginația populară) cu amerindienii, deși, indubitabil, el a fost practicat și de europeni. Proclamația Britanică a Scalpării din 1756, redactată de guvernatorul Charles Lawrence (1709-1760) într-o perioadă de conflicte între britanici și tribul Mi'kmaq din cadrul Primele Națiuni, anunța: „Prin prezenta, noi promitem, la sfatul și cu consimțământul Consiliului Majestății Sale, o recompensă de 30 de lire sterline pentru fiecare prizonier indian de sex masculin, peste vârsta de 16 ani, care este adus viu; sau 25 de lire sterline pentru scalpul oricărui astfel de indian de sex masculin şi 25 de lire sterline pentru fiecare femeie sau copil indian aduși vii." Scalparea era parte din violentul arsenal de război, iar scalpurile puteau ajunge să facă parte din ținuta de ceremonii a câștigătorului. S-a constatat, de pildă, că o cămașă deosebit de interesantă, aparținând tribului Sioux din Dakota, a fost confecționată, pe la mijlocul anilor 1800, din țepi de porc spinos și din piele și păr uman - ultimele două elemente reprezentând dovada curajului purtătorului și a victoriilor lui în lupte. Totuși scalparea trebuie să fie înțeleasă și în sensul importanței ei religioase și spirituale. Multe triburi credeau că părul era locul în care se înmagazina o forță spirituală enormă, ba, mai mult decât atât, vedeau părul ca fiind „cuibul sufletului" - ceea ce îl făcea extrem de prețios. O cămașă din lână datând de la sfârșitul decadei 1890 și aparținându-i unui războinic din tribul Crow era împodobită cu păr de om și piei de hermină. Adesea, războinicilor li se ordona, prin intermediul viselor, să-și confecționeze piese de îmbrăcăminte de această natură, care ulterior aveau rolul să-i ajute în bătălii.

Pictorul, scriitorul și călătorul american George Catlin (1796-1872) i-a pictat și a scris despre indienii Plains, al căror teritoriu l-a cercetat. în perioada anilor 1830, el le-a explicat americanilor albi obiceiurile și tradițiile acestor nativi. în calitatea sa de creștin, Catlin considera că practica scalpării era „dezgustătoare", dar într-un alt loc, în scrierile lui, prezintă semnificația culturală a acestui obicei. De asemenea, tot Catlin a

realizat și mai multe picturi reprezentând dansul scalpării - o ceremonie care ilustra detaliile bătăliei purtate anterior. El a descris vizual ținuta somptuoasă a unei căpetenii Blackfoot, pe care a pictat-o și care era compusă dintr-o cămașă sau tunică realizată din piele de cerb, splendid brodată și împodobită cu „șuvițe de păr negru, pe care (căpetenia) le-a luat de pe capetele victimelor ucise cu mâna lui în luptă... și pe care le poartă ca trofee".

Pentru cei mai mulți, chinul scalpării era fatal, însă au existat și persoane care, în mod miraculos, au supraviețuit. In prezent, în custodia Omaha Public Library se află un scalp vechi de 150 de ani, care i-a aparținut unui englez pe nume William Thompson, angajat al Union Pacific Railroad. In 1867, Thompson a fost atacat, împușcat, scal-pat și lăsat să moară de un grup de indieni din tribul Cheyenne, însă el nu doar că a scăpat cu viață în urma acestui atac, dar a mai și izbutit să-și recupereze scalpul, care spera că putea să-i fie reatașat. Din păcate, pentru el, operația aceasta nu a fost posibilă, dar scalpul a fost păstrat - ceea ce-i explică prezența în expoziția bibliotecii.

Astfel de scalpuri și de șuvițe de păr au supraviețuit *tocmai pentru că* ele au fost detașate de temporalitatea trupului uman, însă există și cazuri în care fragmente de păr au supraviețuit fiindcă au rămas atașate de trup, trupul a fost mumificat, fie deliberat, ca parte din ritualul de înhumare - să ne gândim la celebrele mumii ale faraonilor egipteni -, fie accidental, sub acțiunea mediului înconjurător locului de îngropăciune. în anumite condiții de umiditate, de uscăciune, de salinitate și de temperatură scăzută, părul uman poate să supraviețuiască secole, uneori chiar milenii. De asemenea, conservarea lui poate să fie ajutată de un anume dezechilibru din compoziția chimică a solului și de niveluri ridicate de crom sau cupru.

JOHN FRANKLIN

Unul dintre cele mai uluitoare exemple de supraviețuire determinată de condițiile de mediu ne-a parvenit datorită expediției în Arctica, din 1845, condusă de John Franklin -expediție care a dus la moartea lui Franklin și a tuturor celor 129 de membri ai echipei lui. De la scurt timp după dispariția corpului expediționar și până în prezent, exploratori din întreaga lume au

încercat să găsească urme ale echipei și indicii cu privire la soarta ei. Cel mai recent, în 2014 și în 2016, au fost descoperite vasele lui Franklin, HMS *Terror* și HMS *Erebus,* ambele fiind splendid conservate pe fundul Oceanului Arctic, ca niște capsule ale timpului. O descoperire anterioară, care ne-a oferit o nouă perspectivă asupra echipei lui Franklin, a fost făcută în 1984, când arheologii au găsit locurile unde au fost îngropat! trei dintre membrii echipei: pe insula Beechey, în nordul Canadei modeme, întrucât rămăseseră înghețate la temperaturi extrem de scăzute vreme de peste un secol și jumătate, cadavrele se aflau într-o stare excepțională. Culorile hainelor erau la fel de vii ca în ziua în care fuseseră îmbrăcate prima dată, pielea decedaților era absolut intactă și, poate cel mai uluitor, părul lor avea același aspect ca în ziua în care expiaseră. Părul unuia dintre cadavre, în special, se revărsa peste obraz, pornind de la cărarea laterală de pe stânga calotei și având culoarea grâului copt. Părul era șaten, lins, murdar, încurcat, ciufulit și încadra fața care păstrase expresia omului în viață. Datorită markerului de mormânt, știm că bărbatul la care ne referim a fost marinarul brevetat John Hartnell, care a murit, în vârstă de 25 de ani, pe 4 ianuarie 1846.

Odată cadavrele descoperite, cercetătorii s-au apucat de treabă, iar părul a devenit un instrument istoric. încă de la finele decadei 1850, părul a fost folosit de oamenii de știință în diverse tipuri de investigații, deși studiul părului, ca știință medico-legală, a debutat abia un secol mai târziu. întrucât părul crește - cu aproximativ 15 centimetri pe an -, el reprezintă o sursă de informații deosebit de importantă pentru cercetători și, în special, pentru istorici -deoarece părul în sine conține o istorie; el se schimbă în timp, iar schimbările sunt permanente și vizibile. Prin urmare, părul este un tip unic de document istoric. De exemplu, un test de urină pentru verificarea consumului de droguri poate să ne spună dacă o persoană a folosit substanțe controlate în ultimele câteva ore, în schimb analiza părului poate să ne furnizeze informații despre starea de sănătate a persoanei și despre stilul ei de viață, care se referă la o perioadă mult mai îndelungată: nu doar că poate să ne indice dacă s-a consumat vreun drog, dar, pentru că drogul a fost conservat în păr la momentul consumului, iar apoi părul a crescut, o astfel de analiză ne indică și *când* a intrat drogul în sistem.

In cazul mumiilor din corpul expediționar al lui Franklin, analizele de păr au revelat că toate cadavrele îngropate pe insula Beechey erau afectate de saturnism. Astfel, plumbul din sistemul marinarilor - plumbul fiind ingerat prin intermediul alimentelor contaminate cu materialul din care erau realizate conservele sau al apei de asemenea contaminate cu plumbul din căptușeala recipientelor în care se stoca apa ori fiind introdus în organism anterior plecării în călătorii -devenind un factor important din ecuația investigației cu privire la soarta expediției, alături de analizele referitoare la tuberculoză, înfometare, scorbut și alături de cele având drept subiect condițiile climatologice responsabile pentru conservarea în stare perfectă a cadavrelor. Analize similare ale unor mostre de păr au arătat că Beethoven - care se știe că prezenta o listă înfricoșătoare de simptome și afecțiuni precum dureri abdominale, digestie deficitară, bronșită cronică și mirosuri corporale oribile - avea un nivel ridicat de plumb în organism, iar că regele George al III-lea, celebrul rege „nebun" al Angliei, ingerase arsenic, ceea ce cu siguranță că i-a înrăutățit starea de sănătate și așa fragilă din pricina porfiriei ereditare, aceste două elemente determinând, finalmente, o boală mintală.

GEORGE AL III-LEA (1738-1820)

Rege al Marii Britanii între 1760 și 1820, al treilea monarh britanic provenit din Casa Regală Germană de Hanovra. Domnia lui a fost marcată de o remarcabilă perioadă de

război - care acoperă inclusiv Războiul de Șapte Ani cu Franța (1754-1763), Războiul American de Independență și Războaiele Revoluționare și Napoleoniene (1793-1815). Ultima parte a domniei a fost în schimb marcată de boala mintală a suveranului. în urma unei recidive extrem de severe, survenită în 1810, a fost instituită regența, fiul său mai mare, George, preluând conducerea Marii Britanii ca Prinț Regent.

AUSCHWITZ

Analizele de păr au fost folosite chiar și la procesele holocaustului de după cel de-al Doilea Război Mondial, la care au fost judecați unii dintre liderii naziști, inclusiv Rudolf Hess, fostul comandant al lagărului de la

Auschwitz. în mai 1945, oficiali polonezi au trimis patru kilograme și jumătate de păr uman găsit la Auschwitz la Institutul de Medicină Legală din Cracovia, acolo unde s-a descoperit că mostrele analizate conțineau urme de cianură și de Zyklon B, chimicalele întrebuințate în camerele de gazare de la Auschwitz.

Părul descoperit în acest lagăr folosește acum și într-un alt scop. Aproape două tone de păr provenit din această sursă se află expuse la muzeul Auschwitz-Birkenau. Vizitatorii rămân muți când ajung să privească buclele, codițele împletite, șuvițele ondulate, meșele netede și varietatea de culori care pleacă de la un alb ca neaua și ajung la un roșu-aprins. în acest mod, părul a devenit unul dintre numeroasele elemente prin care se păstrează vie memoria victimelor holocaustului și a victimelor de război, în general - restul elementelor fiind pantofi, ochelari, piese de îmbrăcăminte și valize, din trecut, și maci, cruci, ba chiar și agrafe de hârtie, din prezent. Ceea ce ne conduce la importanta temă a istoriei agrafei de hârtie...

16

AGRAFA DE HÂRTIE

Istoria agrafei de hârtie are legătura cu... Stasi, Albert Einstein, „femeile-puzzle", sufragetele, naziștii și rugina.

Poate că n-o să credeți, dar oricine a citit măcar puțină istorie a fost influențat de agrafa de hârtie. Obiectul acesta simbolizează mai mult decât o istorie a documentelor, a organizării și a arhivării lor (care, în sine, e neașteptat de interesantă), el are legătură cu „de ce"-urile și „pentru cecurile lui „să păstrăm lucrurile la un loc" - concept care se află la baza modului în care înțelegem natura istoriei.

INVENTATORUL

Patentul pentru agrafa de hârtie, așa cum o cunoaștem în prezent, a fost eliberat în 1867, în Statele Unite ale Americii, pe numele lui Samuel B. Fay, iar tipul de agrafă pe care îl folosim cu toții, așa numita agrafă „Gem", a

fost inventat în Marea Britanie, câțiva ani mai târziu, în jurul lui 1870, și produs de The Gem Manufacturing Company.

Modelul „Gem" nu a fost niciodată patentat, deci originea lui rămâne și azi un mister. Cu toate astea, a generat o întreagă industrie de design, care ne-a condus, printre altele, la agrafa „Eureka" (realizată din tablă, în 1894), la agrafa „Niagara" (1897), la agrafa „Clipper" (1899), la clema „Octo" (1901), la agrafa „Banjo" (1903), precum și la supercomplicata agrafă „Mogul" (1906), care a reprezentat Fort Knoxul lumii agrafelor de hârtie, garantând imposibilitatea desprinderii și pierderii oricăror documente.

In 1883, manualul *The Home Library* promova, în Statele Unite ale Americii, eficiența agrafei de hârtie, considerată cu mult superioară instrumentului folosit anterior, adică acul: „Pentru prinderea la un loc a colilor de hârtie pe același subiect, de pildă a pachetelor de scrisori sau a paginilor unui manuscris, clemele Gem sau clemele McGill sunt mult mai potrivite decât acele obișnuite." Pe parcursul celor câțiva ani, de la sfârșitul decadei 1860, s-a realizat o veritabilă revoluție în domeniul tehnologiei „păstrării la un loc" a colilor de hârtie, revoluție care a avut un impact spectaculos asupra istoriei.

PREISTORIA AGRAFEI DE HÂRTIE

Totuși primul lucru pe care trebuie să-1 luăm în considerare este că există o „pre-istorie" a agrafei de hârtie. In perioada medievală s-a făcut tranziția de la memorie la documentul scris, în schimb, în Renaștere (începând din jurul anului 1300) se înregistrează o adevărată explozie în domeniul arhivării documentelor, explozie care merge mână în mână cu expansiunea Bisericii și a Statului, a comerțului și a traficului și a multor alte instituții care aveau nevoie să păstreze în ordine diverse documente. Există portrete de la începutul secolului al XVI-lea, realizate de pictorii olandezi Jan Gossaert (1478-1532) și Hans

Holbein cel Tânăr (1497-1543), care înfățișează negustori înconjurați de instrumentele profesiei: teancuri de facturi și de comenzi, înscrisuri oficiale și alte documente, scrisori atârnate pe sfori întinse sau înfipte în țepușe metalice, hârtii îngrămădite pe rafturi sau bătute în cuie pe pereți. Luați, de exemplu, tabloul lui Holbein *Portretul lui Georg Gisze* (1532), care îl

înfățișează pe un comerciant hanseatic stabilit în Londra, Georg Gisze. Subiectul e îmbrăcat într-o tunică din catifea, cu mâneci și cu bonetă din mătase, stă așezat la un birou, iar în spatele lui se află rafturi din lemn pline cu scrisori, cu sigilii din ceară, de asemenea o notiță prinsă pe peretele din lemn, deasupra capului, iar de jur-îm-prejur, pe rafturi, sunt catastife legate în piele. Aceasta era o lume a negoțului și a traficului, a hârtiilor și a pergamentelor. Cu alte cuvinte, sistemul de îndosariere și arhivare renascentist era foarte ad hoc, implicând miriade de hârtii strânse în teancuri, păstrate în cufere și în cutii - și nicăieri nu se vedea nici urmă de agrafă de hârtie.

HANS HOLBEIN CEL TÂNĂR (1497/8 - 1543)

Artistul de origine germană Hans Holbein cel Tânăr este unul dintre cei mai talentați portretiști din secolul al XVI-lea. Este cunoscut pentru portretele unor curteni sau nobili aflați „sub mantia" monarhului englez Henric al Vlll-lea, dar și pentru superbul tablou *Ambasadorii,* în care sunt imortalizați doi diplomați puternici și bogați.

Una dintre cele mai mari griji ale politicienilor din această perioadă era cum să gestioneze și să proceseze munții de documente generați de expansiunea birocratică, determinată, la rândul ei, de creșterea ratei de alfabetizare și de faptul că afacerile începeau din ce în ce mai mult să se încheie în scris, nu prin tratative față în față. în Anglia Tudorilor, William Cecil (1520-1598), principalul sfătuitor al Elisabetei I, primea - conform relatărilor unuia dintre secretarii săi -zilnic între 60 și 100 de solicitări scrise. Toate trebuiau rezolvate cu eficiență, în ciuda faptului că existau multe alte lucruri de făcut, la fel de presante - iar aici e vorba doar despre corespondența *lui.* Familia Cecil era deservită de un număr mare de secretari, pe lângă funcționarii guvernamentali. Nicholas Faunt (1553-1608), unul dintre secretarii lui Sir Francis Walsingham, a conceput, în 1592, o listă de instrucțiuni pentru secretarul de stat care urma să sosească. In documentul respectiv erau descrise, în detaliu, și rolurile, și obligațiile secretarilor dintr-un departament guvernamental extrem de solicitat. Sarcina lor zilnică era...

... (ca) în fiecare dimineață să așeze (hârtiile) în mai multe teancuri, care trebuie folosite în prezent, iar când teancurile ajung multe, hârtiile care au fost rezolvate să le ducă într-un dulap, într-un cufăr sau într-un alt loc, ca

nu cumva din greșeală sau prin pierderea unora să se ajungă la o multitudine excesivă și inutilă de documente, așa cum s-a mai întâmplat aici în trecut.

Preistoria agrafei de hârtie este, prin urmare, istoria teancurilor de hârtii, a cuferelor și a cutiilor adunate în număr din ce în ce mai mare, pe măsură ce statele și instituțiile din întreaga Europă impuneau ca documentele emise de ele să fie ordonate - documente care, peste timp, s-au transformat în pâinea și cuțitul istoricilor. Indosarierea și arhivarea documentelor oficiale, în sine un exercițiu de putere, reprezintă o poveste absolut fascinantă. Ce se păstrează și se îndosariază și ce se aruncă influențează masiv tipurile de istorie și poveștile pe care putem să le scriem.

STASI

Un salt peste secole duce ideea de control al statului asupra documentelor până în inima Germaniei de Est postbelice, întrucât istoria agrafei de hârtie are legătură și cu Stasi (poliția secretă est-germană), cu supravegherea cetățenilor de către stat și cu „femeile-puzzle". Ministerul pentru Securitatea Statului *(MinisteriumfiirStaatssicherheit),* cunoscut colocvial ca Stasi, a fost înființat în februarie 1950, ca să afle totul despre toată lumea. Povestea aceasta a fost înfățișată terifiant pe ecran, în filmul de limbă germană din 2006 *Viețile altora,* care ni-1 arată pe un agent al poliției secrete însărcinat să-i supravegheze pe un scriitor și pe iubita acestuia. *Viețile altora* ne oferă o relatare microscopică a procesului aproape obsesiv de spionare a unui om, însă trebuie să înțelegem că procesul acesta se desfășura în întreaga Germanie de Est. înainte de căderea Zidului Berlinului, Stasi a avut aproximativ 90 000 de angajați cu normă întreagă și 170 000 de colaboratori neoficiali, care au monitorizat și întocmit dosare pentru *6 milioane* de cetățeni, întrebuințând tehnici precum supravegherea caselor, interogatorii și interceptarea corespondenței. Trasul cu urechea s-a transformat nu doar într-o formă de artă, ci și într-o adevărată industrie. Notoriul „Departament M" folosea mașini care suflau aer cald și dezlipeau plicurile conținând scrisori, după care lipeau plicurile la loc. Dosarele erau, de asemenea, deschise și actualizate sistematic; aveau nume și etichete, iar documentele dintre coperțile de carton aveau numere de referință, erau grupate și prinse cu agrafe de hârtie alături de note cu date și ore și de

fotografii. E posibil ca niciun alt stat din istorie să nu fi folosit mai multe agrafe de hârtie într-un scop atât de sinistru.

Când Zidul Berlinului s-a prăbușit, în 1989, activitatea de spionaj a Stasi a început să fie anchetată de guvernul vest-ger-man. în 1991, investigația aceasta a culminat cu Legea Dosarelor Stasi, prin care cetățenilor li s-a permis accesul la dosarele din arhiva Stasi, întrucât oamenii erau dornici să vadă ce se scrisese despre ei și despre familiile lor. Se estimează că, în fiecare lună, circa 5 000 de persoane consultă fostele dosare ale Stasi și că, din 1991 încoace, s-au înregistrat peste 2 750 000 de cereri de consultare a dosarelor Stasi.

FEMEILE-PUZZLE

In plus, situația a fost și mai mult complicată de faptul că, după căderea Zidului Berlinului, oficialii Stasi au eliminat, în mod sistematic, agrafele de hârtie care țineau documentele grupate, după care au tocat înscrisurile cele mai sensibile din dosarele pe care le întocmiseră vreme de peste 40 de ani, ca urmare a supravegherii populației est-germane. Funcționarii Stasi au lăsat în urma lor aproximativ 15 000 de saci, care conțineau, conform estimărilor, circa 600 de milioane de documente tocate în miliarde de fragmente. însă deoarece documentele în cauză erau atât de importante, în loc să dispere în fața acestei situații, autoritățile au angajat persoane care, cu migală, să le recompună *manual* - e vorba despre 1 800 de femei, care au devenit cunoscute ca „femeile-puzzle".

Această sarcină aparent imposibilă ocupă un loc crucial în înțelegerea noastră a funcționării interne a statului est-german, iar „femeile-puzzle" continuă să muncească, deși azi sunt asistate de diverse tehnologii care rulează algoritmi de recunoaștere a tiparelor și care le ajută să găsească locul fiecărui fragment minuscul de hârtie.

CRIMINALII DE RĂZBOI

Agrafa de hârtie a dobândit o uriașă semnificație istorică imediat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, când aceste obiecte au început să fie folosite pentru a stabili relația dintre identități și persoane.

Furtul de identitate și schimbarea de identitate au devenit probleme istorice semnificative atât în timpul, cât și după război, întrucât multe mii de persoane au încercat să-și ascundă identitățile reale, ca să evite judecarea sau să scape de condamnările pentru crime de război. După 1945, schimbarea de identitate a devenit o activitate oficială, guvernată de stat prin intermediul unui program american numit „Operațiunea agrafa de hârtie". Scopul acestei operațiuni, care reprezenta atât un simptom, cât și o formă de influențare a Războiului Rece, a fost acela de a reloca mii de oameni de știință, de ingineri și de tehnicieni germani în Statele Unite, astfel americanii împiedicând Germania, Rusia și Marea Britanie să acceseze un capital intelectual care ar fi putut să le potențeze viitoarele capabili-tăți militare. „Operațiunea agrafa de hârtie" a fost o variantă a cursei înarmării bazată pe mii de creiere științifice. Rușii aveau și ei un program similar: „Operațiunea Osoaviakhim". O parte semnificativă din programul american a reprezentat-o furnizarea de noi identități oamenilor de știință germani, astfel încât aceștia să poată să obțină aprobările de securitate de care aveau nevoie ca să lucreze în Statele Unite ale Americii.

RĂZBOIUL RECE

O perioadă de tensiuni geopolitice între Uniunea Sovietică și statele ei satelit (Blocul Estic), pe de o parte, și Statele Unite ale Americii și aliații săi NATO (Blocul Vestic), pe de altă parte. Evitând angajamentul militar direct, ambele părți au susținut alte națiuni în războaie regionale. în anii Războiului Rece, relațiile diplomatice dintre oponenți au fost glaciale. De asemenea, tot acum au debutat cursa înarmării nucleare și frica de Armageddon. Se consideră că Războiul Rece a luat sfârșit în 1989, când comunismul s-a prăbușit în întreaga Europă de Est, sau în 1991, când Uniunea Sovietică s-a dezintegrat.

Denumirea operațiunii a venit de la agrafele de hârtie cu care erau atașate noile identități ale oamenilor de știință de dosarele oficiale de „Om de știință guvernamental", întocmite de The Joint Intelligence Objectives Agency. In total, 1 600 de bărbați, împreună cu familiile lor, au fost relocați în acest mod, inclusiv inginerul aerospațial german Wemher von Braun (1912-1977) și mulți dintre membrii echipei lui, ei fiind cei care au dezvoltat racheta V2. Oamenii de știință de acest calibru au reprezentat

elemente-cheie pentru cursa înarmării și cea a cuceririi spațiului, curse care au caracterizat perioada Războiului Rece.

Desigur, programul acesta a fost mai mult decât ambiguu din punct de vedere moral și etic - unii au spus că a fost respingător, în vreme ce alții au susținut (incorect) că a fost de-a dreptul ilegal, că a fost derulat de Departamentul de Război al Statelor Unite într-un dispreț evident al politicii oficiale americane. Mai mult, Statele Unite au derulat un program paralel, vizând Japonia, astfel că, iarăși, agrafele de hârtie au fost folosite ca să asigure identități noi unor criminali de război japonezi, dintre care mulți au stat în perioada războiului într-o bază militară secretă, din nordul Chinei, denumită „Unitatea 731", acolo unde au folosit subiecți umani și tehnica vivisecției ca să dezvolte arme chimice și biologice. în realitate, operațiunile acestea au fost desfășurate în baza unei politici oficiale aprobate de președinte, iar respectivii oameni de știință au fost aduși în Statele Unite „doar" prin încălcarea procedurilor de denazificare asupra cărora America a insistat în cazul altor germani.

UNITATEA 731

Laborator de cercetare japonez în domeniul armelor chimice și biologice, cu statut top-secret, aflat sub conducerea Armatei Imperiale și care a funcționat în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. între 1937 și 1945,

aici au fost realizate experimente letale pe oameni -peste 3 000 de bărbați, femei și copii. Cei care au derulat experimentele nu au fost judecați și pedepsiți pentru crime de război, ci li s-a acordat imunitate, de către Statele Unite ale Americii, în schimbul divulgării descoperirilor făcute în urma cercetărilor pe subiecți umani.

Prin urmare, istoria agrafei de hârtie face parte din istoria exportului de capital uman și poate să stea alături de istoria exodului hughenoților din Franța, care a debutat după 1685, când regele Ludovic al XlV-lea (1638-1715) a declarat protestantismul ca fiind ilegal; sau alături de istoria exodului evreilor din Germania, de dinainte de declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, printre emigranți numărându-se persoane cu nume sonore, precum Albert Einstein; sau alături de istoria celor 400 000 de doctori și de cadre universitare care au părăsit Israelul de la începutul

Războiului Arabo-Israelian din 1948. De asemenea, istoria agrafei de hârtie reprezintă un capitol din istoria libertății de informare, întrucât, la sfârșitul anilor 1970, când s-a descoperit că o serie de criminali de război naziști și japonezi au fost relocați în Statele Unite ale Americii, a fost instituită baza legală pentru deportarea acestora, iar în 1998 a fost emis Actul de Divulgare a Crimelor de Război Naziste, prin care au fost declasificate documentele guvernamentale privitoare la criminalii de război naziști din Statele Unite. Impactul deplin al acestor documente nu s-a făcut încă simțit, dar e sigur că ele vor transforma modul în care înțelegem lumea postbelică.

LUPTĂTORII PENTRU LIBERTATE

Totuși istoria agrafei de hârtie înseamnă mai mult decât un capitol din istoria documentelor, întrucât acest obiect nu a fost utilizat doar pentru păstrarea la un loc a unor coli de hârtie - în Norvegia, agrafele de hârtie au ținut la un loc și *oameni.*

In aprilie 1940, Germania a ocupat Norvegia, o țară neutră. Regele norvegian și guvernul au fugit în Londra, iar conducerea civilă a țării a fost asumată de *Reichskommissariat Norwegen* - Reich-comisariatul Norvegiei. Evreii norvegieni care nu se salvaseră au fost duși în lagăre de concentrare. Aproape jumătate din producția industrială a țării a fost imediat confiscată de nemți, iar Norvegia și-a pierdut aproape toți partenerii de comerț preexistenți. Bunurile de bază necesare traiului au dispărut. Oamenii au început să moară de foame. In aceste circumstanțe dramatice, agrafa de hârtie a devenit simbolul solidarității și al unei identități naționale subversive, un instrument prin intermediul căruia norvegienii puteau să protesteze indirect față de naziștii care le infestaseră lumea. Studenții de la Universitatea din Oslo au început să-și prindă agrafe de hârtie de reverele hainelor și să meșterească tot felul de accesorii din agrafe - de pildă, brățări din agrafe de hârtie. Gesturile lor aveau o motivație complexă. Cel mai important, agrafele erau ieftine, accesibile peste tot, atașabile de aproape orice, maleabile și deci ușor de transformat - erau obiectul perfect pentru a fi utilizat ca simbol vizibil al legăturilor dintre mii de oameni uniți de aceeași cauză.

într-o manieră pașnică, dar subversivă, agrafele de hârtie arătau unitatea și solidaritatea națională a norvegienilor față de ocupația nazistă și

reprezentau și o măsură a mândriei naționale. Simbolurile care erau legate, în mod explicit, de familia regală norvegiană fuseseră deja interzise, împreună cu alte insigne cu simboluri naționale.

De asemenea, în mod curios, alegerea agrafei de hârtie ca simbol al rezistenței a fost și rezultatul ignoranței istorice. în acea epocă, foarte mulți norvegieni credeau, greșit, că inventatorul agrafei de hârtie a fost un conațional,

Johan Vaaler (1866-1910). Certamente, Vaaler a fost inventatorul *unui tip* de agrafă de hârtie, pentru care a înregistrat patente atât în Germania, cât și în Statele Unite ale Americii, dar el a făcut asta în 1901, iar modelul său de agrafă nu a fost niciodată produs în masă. Agrafa lui Vaaler avea o singură buclă și se deosebea radical de agrafa „Gem" pe care o cunoaștem și noi în prezent și pe care norvegienii au folosit-o ca simbol al sfidării naziștilor. Cu toate acestea, convingerea că Vaaler a fost inventatorul agrafei de hârtie a supraviețuit încă mult timp după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Există chiar și un monument ridicat în onoarea lui în 1989, în Sandvika, în imediata apropiere a orașului Oslo, însă monumentul figurează o agrafă de hârtie „Gem" - deci modelul inventat de altcineva. Prin urmare, din istoria agrafei de hârtie face parte și istoria valorii specialiștilor care identifică greșelile istorice.

SOLIDARITATEA

Modul subversiv în care norvegienii au folosit acest obiect, ca formă de solidaritate tăcută, a galvanizat sentimentul național. A fost formată o rețea viguroasă de rezistență, iar succesele militare obținute de această rețea au fost semnificative - un exemplu fiind sabotarea programului nuclear nazist, prin operațiunea desfășurată între 1942 și 1944 și care a avut ca țintă fabrica din Vemork, unde nemții produceau apă grea. Finalmente, naziștii și-au dat seama de sensul agrafelor de hârtie și le-au interzis, împreună cu alte simboluri secrete ale identității naționale norvegiene și ale rezistenței, pe care le decodaseră între timp - inclusiv aparent atât de inocenta căciulă cu moț. Dacă vreți să aflați mai multe pe acest subiect, vizitați excelentul muzeu al rezistenței norvegiene, aflat în Oslo, unde veți fi călăuziți prin această fascinantă perioadă a istoriei Norvegiei.

Istoria agrafei de hârtie e parte și din istoria simbolurilor solidarității, care au luat forma coaserii unei „săgeți dreptunghiulare" pe hainele sufragetelor, o legătură vizuală cu uniforma femeilor încarcerate, care era marcată cu săgeți dreptunghiulare, dar și forma acelor de siguranță folosite ca indiciu al luptei împotriva rasismului, a persecuției religioase sau a homofobiei. Tot agrafa de hârtie a fost aleasă, în 1998, de elevii din orășelul Whitwell, din Tennesseee, ca obiect din care să creeze un monument comemorativ pentru victimele holocaustului. Un vagon de tren german a fost umplut cu 11 milioane de agrafe de hârtie (care să reprezinte cele 6 milioane de evrei și cele 5 milioane de țigani, catolici, martori ai lui lehova, homosexuali și alte persoane ucise de naziști), iar alte 11 milioane de agrafe de hârtie au fost modelate sub forma unei sculpturi reprezentând cei un milion și jumătate de copii exterminați de naziști. început ca o modalitate de a încuraja toleranța și înțelegerea diversității din lume, proiectul agrafelor de hârtie s-a transformat într-un fenomen cultural global. Pe parcursul acestui proiect inspirat de exemplul norvegienilor, oamenii au primit zeci de milioane de agrafe de hârtie. în 2004 a fost produs și un film documentar ilustrativ, care a purtat titlul *Paper Clips (Agrafe de hârtie).*

CONSERVAREA

Agrafa de hârtie nu este doar o binefacere pentru istorici, care o folosesc ca să grupeze diverse lucruri, ci și o mare bătaie de cap. întrucât vreme de aproape 40 de ani, însumați, am cercetat o mulțime de arhive, cunoaștem foarte bine cât de mult sunt utilizate agrafele de hârtie, corect, dar și incorect - agrafele metalice ruginesc, astfel că ajung să păteze și să degradeze documentele pe care le țin adunate la un loc. Așadar, de-a lungul timpului, agrafa de hârtie poate să conserve, dar și să distrugă, iar parte din istoria ei este reprezentată de povestea deteriorărilor provocate de acest obiect atașat unor documente istorice. Alături de capsator, clipsul de hârtie, acul și banda de cauciuc, agrafa este supremul dușman al istoricului. Parte din *această* istorie este îndelungata istorie a manipulării neglijente a documentelor istorice. Exemplele, în acest sens, sunt nenumărate și cu fiecare dintre ele cunoștințe acumulate în ani s-au dezintegrat irecuperabil, însă unul dintre cele mai flagrante exemple datează din secolul al XVII-lea și se referă la povestea absurdă a călătoriei făcute de documentele provenind de la „The Court of Wards and Liveries".

Tribunalul acesta a fost instituit în 1540, în perioada domniei lui Henric al VlII-lea, și a avut drept scop administrarea profiturilor provenite din tutelă (în cazul în care minorul moștenea și terenuri). în 1660, când instituția a fost dizolvată, documentele tribunalului - o adevărată mină de aur pentru istorici - au fost îndesate în saci și lăsate să putrezească într-o „pivniță din iad" aflată în apropiere de Westminster Hali. în 1708, un comitet al Camerei Lorzilor a vizitat pivnița și a descris în termeni furioși situația descoperită: „...au găsit un număr mare de registre și de hârtii care zăceau pe podea în cea mai mare dezordine... Acoperișul lipsind, iar ferestrele fiind sparte, ploaia a distrus multe dintre aceste înscrisuri."

După mai bine de 200 de ani, multe dintre documentele respective sunt prea instabile ca să fie examinate, iar cele care mai sunt încă lizibile aproape că se dezintegrează la o simplă atingere, lăsând în urmă un praf roșu, fin, care se așază pe haine. Din acest capitol se desprinde un mesaj foarte clar adresat cititorului interesat de cercetările istorice: fii atent la agrafele de hârtie din trecut și din prezent!

Cea mai bună metodă de conservare a documentelor este introducerea lor în dosare individuale din carton fără acid, care apoi să fie păstrate în cutii de arhivare, însă firește că varianta aceasta ridică mari probleme de spațiu, acolo unde inventarul de documente este deosebit de bogat. Unul dintre liderii mondiali în materie de arhivare în scop de conservare este biblioteca Bodleian, ai cărei angajați s-ar albi la față la vederea unei agrafe de hârtie ruginite atașate unui document aflat în grija lor. Specialiștii aceleiași instituții au introdus o modalitate nouă și remarcabilă de conservare a fasciculelor (manuscrise individuale), care funcționează de minune pentru arhivarea corespondenței - ceea ce ne conduce la importanta temă a istoriei scrisorilor...

17

SCRISORILE

Istoria scrisorilor are legătură cu...

Versailles-ul și fricile lui Ludovic al XlV-lea, dragostea, căsătoria, castrarea și, firește, ouăle. Da, scrisorile sunt profund legate de istoria

ouălor!

Scrisorile sunt o sursă istorică milenară. De asemenea, există dovezi care atestă existența scrisorilor și în Egiptul antic, începând încă din 1388 î.e.n. Conținutul acestor corespondențe scrise se referă la toate aspectele din trecut, dar și scrisorile, în sine, sunt valoroase, fiind niște *obiecte* fascinante. Ele reprezintă o metodă de comunicare, o formă de documentare a existenței scrisului, dovada sistemelor de transport și a producției de hârtie. Totuși, cel mai important, scrisorile reflectă cultura din care provin: sunt oglinda sufletului epocii în care au fost concepute. Prin urmare, răspunsul la întrebarea „Cum *citești* o scrisoare?" nu e atât de simplu pe cât ar părea, iar rezultatul - informațiile pe care ele li le furnizează istoricilor - poate să fie de-a dreptul uluitor.

SCRISOAREA DE DRAGOSTE

Poate că varianta cea mai intimă de scrisoare și aceea cu care mulți dintre noi pot să se identifice este scrisoarea de dragoste, care are o istorie remarcabilă. Forma aceasta de comunicare poate să fie urmărită în trecut, până în secolul al Xll-lea, până la corespondența profund personală, de o mare sensibilitate și complexitate intelectuală dintre Peter Abelard (1079-1142) și Heloîse d'Argenteuil, corespondență care reprezintă una dintre nestematele literare ale lumii medievale.

Relația celor doi a fost condamnată din start. Peter Abelard era un filozof și cărturar francez medieval și unul dintre principalii teologi ai epocii sale. Abelard a devenit un intim al casei lui Fulbert, canonicul de la catedrala Notre Dame, s-a îndrăgostit și a început o relație amoroasă clandestină cu nepoata lui Fulbert, Heloîse, o femeie remarcabilă pentru erudiția ei în limbile latină, greacă și ebraică. Ca rezultat al relației celor doi, Heloîse a rămas însărcinată și a născut un băiat, pe Astrolabe[1]. Heloîse și Peter s-au căsătorit în circumstanțe deloc confortabile - inițial, Heloîse nu a acceptat cererea în căsătorie a lui Peter, apoi a refuzat să recunoască public mariajul, iar finalmente a fost trimisă să-și trăiască viața în călugărie. Abelard a fost pedepsit de Fulbert, care a aranjat ca amorezul să fie bătut bine și castrat, pentru aparenta violentare a lui Heloîse, după care Abelard a intrat, la rândul lui, într-o mănăstire.

La acest moment a început corespondența dintre Peter și Heloîse, scrisorile lor abordând problema tensiunii dintre dragostea romantică, castitate și viața monahală. Intr-o scrisoare trimisă lui Heloîse, Abelard a scris:

în cazul iubirii, sâ uiți este cea mai necesară dintre penitențe, dar și cea mai grea. E ușor să ne reamintim greșelile pe care le-am făcut; pe câte dintre ele, din pricina indiscreției, le-ani transformat într-o a doua plăcere, în loc să le mărturisim cu smerenie. Singura cale de a te întoarce la Dumnezeu este s-o neglijezi pe ființa adorată și să-l adori pe Dumnezeu, pe care l-ai neglijat. Ceea ce spun poate să pară dur, dar asta trebuie să facem, dacă e să fini salvați... După răzbunarea pe care am suferit-o, te-ai aștepta să nu te afli în siguranță nicăieri, doar într-o mănăstire.

Scrisorile acestea erau departe de corespondența de zi cu zi purtată de oamenii obișnuiți, ele reprezentau niște exerciții intelectuale scrise în latină, în care era dezbătut idealul iubirii, așa cum era el perceput în contextul istoric unic și în postura în care se găseau acești doi îndrăgostiți: ele se constituie într-un tip de scrisoare de dragoste care nu putea să fie scris decât într-un anume loc și într-un anume timp.

Mai există însă și alte exemple de scrisori care au supraviețuit peste secole, scrisori de dragoste compuse de femei din perioada medievală și din următoarele perioade, inclusiv cele scrise de Mary Deane, care, în 1600, a fost încarcerată în închisoarea Bridewell, din Londra, sub acuzația de adulter - Mary continuând să comunice cu iubitul ei prin intermediul unui cod secret, pe care îl învățase de la mama ei. Incapabile să descifreze codul respectiv, autoritățile de la Bridewell au ordonat ca Mary să fie biciuită și apoi deportată în Scoția.

CAPACITATEA DE A SCRIE O SCRISOARE

Aceste exemple fascinante de scrisori de dragoste sunt importante, întrucât ele pun în lumină două presupuneri modeme semnificative, legate de conceperea scrisorilor: prima, că e vorba și despre scrisori redactate de femei și, a doua, că scrisorile în cauză au fost așternute pe hârtie chiar de autorii lor. în mare măsură, pe parcursul istoriei de până în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, capacitatea de a scrie scrisori era redusă la un grup select de reprezentanți ai Bisericii și de amploaiați guvernamentali, de negustori și

de cărturari - în majoritate, bărbați. Mai mult, scrisorile erau concepute de obicei în scopuri oficiale sau formale și, în cele mai multe cazuri, erau dictate, deci scrise propriu-zis de secretari sau scribi.

In secolul al XVI-lea se înregistrează o modificare în ceea ce privește capacitatea și activitatea scrierii de scrisori, modificare determinată de creșterea gradului de alfabetizare și de tendința din ce în ce mai pronunțată a indivizilor de a scrie ei înșiși, în loc să mai delege această sarcină unei alte persoane. Exact în cursul acestei perioade constatăm și creșterea numărului de scrisori concepute de femei. Ceea ce le distinge pe epistolierele din epoca Tudorilor deînaintașele lor din perioada medievală este nivelul la care aveau posibilitatea să scrie ele însele - aceasta fiind o abilitate care facilita exprimarea de sine a femeilor, precum și controlul lor asupra propriilor afaceri și relații. Cu alte cuvinte, faptul de a scrie scrisori le-a oferit femeilor un grad mai ridicat de libertate, neconstrâns de intervențiile masculine. Prin urmare, nu e deloc surprinzător că, în epoca Tudorilor, femei precum Anne Boleyn, Lady Jane Grey și prințesele Maria și Elisabeta au fost educate și în sensul capacității de a scrie scrisori - asta datorită ambițiilor politice ale familiilor lor, care înțelegeau beneficiul acestui talent pentru femei aflate în poziții de forță și de influență.

EPISTOLIERELE

Una dintre cele mai excepționale epistoliere de la începutul secolului al XVI-lea a fost o aristocrată, Maria

Thynne (circa 1578-1611), fiica lui George Touchet, Lord Audley, și a primei lui soții, Lucy. Maria - sau Mall, cum era cunoscută în familie - a fost multă vreme doamnă de onoare la curtea Elisabetei I. Ulterior, s-a măritat cu Thomas Thynne, moștenitorul unei familii aristocrate din Wiltshire, familie implicată într-un dezacord de lungă durată cu familia mamei Măriei. Detaliul acesta i-a determinat pe unii învățați (în mod eronat, în opinia lui James) să considere că mariajul în cauză a reprezentat una dintre sursele de inspirație ale lui Shakespeare, pentru piesa *Romeo și Julieta.*

Lecturând corespondența Măriei, care a supraviețuit până în prezent, ne dăm seama că aceasta era o femeie deosebit de inteligentă, cu opinii ferme, deșteaptă și foarte isteață. Maria provenea dintr-o familie aristocrată neconvențională. Rudele ei duceau vieți mai curând bizare, neortodoxe, reflectând personalitățile lor bizare, neorto-doxe: fratele ei, Mervyn Touchet, devenit al doilea Earl de Castlehaven, a fost decapitat în 1631, fiind acuzat de sodomie și viol, iar sora Măriei, Eleanor Davies, a fost o prezicătoare care, finalmente, a fost arestată și trimisă la Bedlam, teribilul spital psihiatric londonez, pentru că turnase smoală pe altarul catedralei Lichfield.

Maria s-a măritat relativ tânără, iar în primii ani de căsnicie pare să fi fost destul de frustrată de rolul ei limitat în ceea ce privea conducerea domeniului familiei - limitarea fiind impusă de soțul ei. într-o scrisoare, Maria a mărturisit că îi părea rău, dar că se simțea și rușinata, întrucât „orice ființă poate să-și dea seama că-mi disprețuiești mintea puțină, că, deși sunt soția ta, nu te gândești ca, în absența ta, să mă lași să-ți conduc afacerile (conform dorințelor tale)". în alte scrisori, Maria și-a bătut joc, în mod deschis, de normele comportamentale rigide impuse femeilor din epocă, într-una dintre depeșe lamentându-se că nu se afla în Londra, împreună cu surorile ei, ci acasă

„vorbind despre vulpi și alte animale sălbatice". După august 1604, când Thomas a fost înnobilat, Maria i-a scris soțului ei:

Dulcele meu Thomken, nu mai departe de asearâ am scris atât de mult întru lauda bunătății tale față de mine, față de câinii tăi, față de șoimii tăi, față de iepurii și vulpile tale, dar și întru aprecierea grijii cu care îți rezolvi afacerile de la țară, încât gândesc că nu mai trebuie să adaug nimic la textul respectiv, căci te-ani încoronat deja, cu lauri poetici, ca un soț admirabil de bun și ți-am apreciat deja inexprimabila singularitate a iubirii din gândurile tale față de piamater [care înseamnă „mamă fragilă", deci e posibil ca Maria să fi fost însărcinată] *și nu mai pot adăuga nimic decât că, în semn de răsplată, câinii își vor putea elimina excrementele, fără să fie deranjați, în cea mai bună încăpere din casă (adică în patul tău), ca nu cumva hrana îndestulătoare să le dea dureri de burtă...*

în mod evident, simțindu-se abandonată în Wiltshire-ul rural, Maria își dojenește soțul. Consideră că Thomas o tratează la fel ca pe un animal și-i scrie că, în esență, speră ca dulăii casei să-și facă nevoile (să-și elimine excrementele, în formularea ei mai poetică) în patul lui, ca pedeapsă pentru faptul că Thomas nu i-a arătat suficientă dragoste.

Pe parcursul întregii ei corespondențe, Maria depășește granița a ceea ce se aștepta din partea unei soții din epoca Tudorilor, marșând, în mod subversiv, pe ideea de nevastă obedientă, ascultătoare și iubitoare, pentru ca, simultan, să apeleze la un potop de expresii care să-i transmită dragostea pentru „dulcele meu Thomken"; într-o scrisoare destul de erotică, Maria îi transmite lui Thomas că abia așteaptă ca el „să se ridice" (exprimarea este într-o latină colocvială), când, la întoarcerea lui, se vor regăsi în pat.

Și mai explozive sunt scrisorile adresate de Maria soacrei ei, Joan Thynne, o femeie care nu o aprecia deloc pe soția fiului său, care nu știuse nimic despre încheierea acestei căsătorii, după care încercase s-o anuleze prin tribunale. Relația lor - așa cum se întâmplă să fie multe de acest gen - era, în cel mai bun caz, tensionată și, în cel mai rău caz, de-a dreptul abuzivă, putând fi înțeleasă prin parcurgerea corespondenței care s-a întins pe mai mulți ani, după încheierea căsătoriei clandestine a Măriei.

Conștientă de marea nemulțumire a soacrei în ceea ce o privea și de nevoia femeii de a o ataca, Maria i-a scris lui Joan mai multe epistole de scuză, prin care a încercat să determine un soi de reconciliere și, în același timp, să-și apere nevinovăția, întrucât se măritase cu Thomas cu cele mai bune intenții. „Dacă aș ști că în gândurile mele s-ar fi strecurat și cea mai mică dorință de a te înșela (buna mea mamă)", a scris Maria în septembrie 1601, „m-aș rușina amarnic că ți-am stricat bunele păreri, așa după cum ți-am mărturisit în multe rânduri, dar am fost mereu încurajată de conștiința nepătatei mele inocențe/' în sigiliul acestei scrisori Maria a inserat și o șuviță din părul ei roșu, ca dovadă materială a evidentei dorințe de împăcare a autoarei.

Situația s-a schimbat în 1604, la moartea soțului lui Joan, când Maria și bărbatul ei au moștenit terenurile familiei; Maria - nu Joan - era acum stăpâna de la Longleat House (căminul Marchizului de Bath, un aristocrat excentric din epoca modernă), iar această modificare radicală la nivel de

poziție socială a afectat echilibrul de putere dintre cele două femei. Singura comunicare care a supraviețuit până în prezent din perioada în care Joan a plecat de la Longleat, mutându-se în castelul Caus, este o scrisoare trimisă de Maria, în care deferența și obediența prezentă în misivele anterioare lipsesc cu desăvârșire. Scrisă ca răspuns la plângerile lui Joan legate de faptul că Maria neglija grădinile de la Longleat, scrisoarea o mustră pe soacră, spunându-i că grădinile ei erau „ca un terci". Apoi, în mod deschis și brutal, scrisoarea o insultă pe Joan, descriind-o ca pe o bunică odioasă și trupeșă, pe care Maria o bănuia că-și îngrășa pământul cu propriul ei bălegar. Deosebit de înțepătoare este aici formularea din ultima frază, care se referă la ce „lasă în urmă" Joan:

Deși îmi scrii că pământul tău, folosit pentru culturile cele mai simple, este mai bine îngrășat decât grădina mea, dacă mi-ai fi fost bunică de sânge și egală mie prin naștere, aș fi răspuns la odioasa ta comparație spunându-ți că, după părerea mea, o doamnă atât de trupeșă ca tine nu poate să facă singură prea multe în privința îngrășării pământului și că eu cred că asta a fost și va fi singurul lucru bun pe care-l vei lăsa în urmă la Corsley.

E limpede că Maria avea o aplecare pronunțată pentru scatologia epistolară.

SCRISORILE SECRETE

Majoritatea scrisorilor pomenite până aici au fost trimise „la lumina zilei", prin mesageri, sau, în Anglia, începând de la jumătatea secolului al XVII-lea, când a fost instituit, prin serviciul poștal, care a afectat într-o manieră dramatică regularitatea și siguranța corespondenței. Au existat însă și scrisori secrete, care era obligatoriu să fie livrate „sub acoperire", astfel încât conținutul lor să nu ajungă să fie cunoscut de cine nu trebuia. De-a lungul secolelor au fost inventate mereu și mereu tehnici noi -coduri și cifruri - pentru ca respectivele comunicări să rămână secrete. Astfel de scrisori erau transportate în diverse moduri: cusute în gulere, în manșete sau în alte elemente de îmbrăcăminte; ascunse în cufere, în vedre, în butoaie sau în bastoane de mers. Scrisorile din celebrul Complot Babington, care, în 1587, au jucat un rol esențial în prăbușirea Măriei Stuart, au fost ascunse într-un cep de butoi - atât doar că au fost interceptate și folosite ca dovadă

incriminatorie de Sir Francis Walsingham, șeful serviciului de spionaj al Elisabetei I.

COMPLOTUL BABINGTON

Un plan de asasinare a Elisabetei I și de aducere pe tronul Angliei a Măriei Stuart. Planul a fost conceput în 1586 și a fost descoperit în urma interceptării unei scrisori a Măriei, prin care aceasta aproba asasinarea verișoarei sale. Scrisoarea incriminatoare îi era adresată gentlemanului catolic Anthony Babington, unul dintre principalii complotiști.

Una dintre cele mai ingenioase tehnici de ascundere a unei scrisori a fost detaliată în lucrarea enciclopedică a lui Johannes Jacob Wecker intitulată *Eighteen Books of the Secrets of Art and Nature* (1660). în cursul operei sale, Wecker își învață cititorii „Cum să scrii într-un ou". Ca să reușești isprava asta, autorul susține că trebuie

să pisezi alaun foarte fin și vreme îndelungată, împreună cu oțet, apoi să desenezi ce forme vrei pe coaja oului, pe care după aceea îl usuci în soare puternic, apoi îl coci și, după ce l-ai copt, îndepărtezi coaja și ai să vezi literele pe care le-ai scris pe albul întărit al oului. De aici mai reiese o metodă: trebuie să înfășori oul în ceară și cu un ac să desenezi literele pe ceară, acolo unde sunt literele trebuie să pui lichid, să cufunzi oul în oțet 24 de ore, apoi să îndepărtezi ceara și, în continuare, coaja, după care ai să citești literele pe ou.

Iată așadar în ce mod istoria scrisorilor se leagă de istoria ouălor și ne conduce spre o întrebare importantă: *ce e,* de fapt, o scrisoare? Istoria corespondenței ascunse ne demonstrează că scrisoarea nu e neapărat o bucată de hârtie introdusă într-un plic. în circumstanțe excepționale - în cazuri de urgență, de mare grabă, în cazuri în care ești foarte presat sau încarcerat - scrisorile pot să fie compuse și cu alte materiale, aflate la îndemână. De exemplu, o femeie din perioada dinastiei Tudorilor, Elizabeth Wetherton, i-a scris mamei ei pe un fragment de breviar catolic tipărit, pe o foaie pe care se găseau notațiile unui cântec din cadrul slujbei -probabil pentru că hârtia era foarte dificil de procurat.

CABINETUL NEGRU

Prin urmare, istoria scrisorilor e împănată cu secrete, cu coduri, cu spioni și spionaj, ceea ce implica inclusiv sisteme guvernamentale complexe, destinate să intercepteze, să descifreze și să acționeze în funcție de informațiile astfel obținute - situație întâlnită, de pildă, în Anglia elisa-betană. La Versailles, palatul vanitosului și, într-o anume măsură, paranoicului Ludovic al XlV-lea, regele francezilor a ordonat că întreaga corespondență a curtenilor lor -atât scrisorile trimise, cât și cele primite de aceștia - să fie interceptată și citită de specialul *cabinet noir* - „cabinetul negru" -, un grup de persoane care fuseseră selectate cu mult înainte, de cardinalul Richelieu. Avându-și cartierul general în Paris, *le cabinet noir* era, în esență, o echipă excepțională de specialiști în manuscrise și de criptografi, antrenați în domeniul artei întunecate a supravegherii. Una dintre tehnicile în care excelau era aceea a deschiderii scrisorilor protejate cu sigilii - reușeau să le deschidă astfel încât nimeni nu putea să-și dea seama de asta.

SIGILIILE

înainte de sfârșitul secolului al XlX-lea, când s-a înregistrat apariția pe piață a plicurilor colante, scrisorile erau introduse într-o bucată de hârtie împăturită și sigilată cu ceară - fie ceară de albine, fie șelac, adică dintr-o rășină secretată de o insectă din India, rășină care este mai dură decât ceara de albine. Sigilarea unei scrisori, în varianta de bază, era foarte simplă. Hârtia era pliată astfel încât să formeze un dreptunghi, cele două capete fiind apoi așezate unul peste celălalt. Se topea ceara, după care se turna peste îmbinare și se aplica sigiliul (sub forma unui inel-sigiliu sau a unui sigiliu-ștampilă, de birou), peste materialul încă maleabil, astfel încât modelul autentificat să se impregneze-modelul putea să fie reprezentarea unui blazon familial sau simbolul postului ocupat. Sigiliile personale demonstrează o mare diversitate de modele - inclusiv motive cu păsări sau alte animale, diferite unelte de lucru, embleme și mottouri, precum și rebusuri istorice sau calambururi care indicau numele ori profesia posesorului. Un sigiliu deosebit de sensibil este acela aparținându-i politicianului și diplomatului scoțian Sir Robert Moray (1608-1673). Conceput când acesta era deja văduv, sigiliul era ilustrat cu un Eros înaripat, care trimitea o săgeată către o inimă, și avea inserată inscripția „Vne sevlle" sau „unul singur", alături de un altar, indicând astfel jalea lui Moray.

GIOVANNI BATTISTA DELLA PORTA (circa 1535-1613) Cărturar și dramaturg italian, deosebit de interesat de filozofia ocultă, de astrologie, de alchimie, de matematică, de cifruri și de criptologie. Era cunoscut ca „Profesorul secretelor", iar cea mai faimoasă lucrare a lui este *Magiae Naturalis*.

Sistemul de securitate al sigiliului era simplu: daca sigiliul era deteriorat sau de-a dreptul rupt, îți dădeai seama că scrisoarea fusese interceptată. Totuși în epocă se cunoșteau mai multe metode prin care protecția sigiliului putea să fie „ocolită" - procesele fiind însă mult mai dificile decât acela presupus de deschiderea și reînchiderea plicurilor colante cu ajutorul aburului cald. Cunoaștem aceste metode dintr-un manual de criptografie scris de polimatul italian de secol XVI Giovanni Battista Della Porta. în *De furtivis literarum notis* (1563), Della Porta indică mai multe variante de deschidere a scrisorilor și de falsificare a sigiliilor. Dă inclusiv instrucțiuni să „topești sulf și să-1 amesteci cu pudră de ceruză, cât e încă topit. Aplică acest amestec pe sigiliu și întinde-1 cu hârtie sau ceară sau cretă și apasă-1 bine. Când s-a răcit, îndepărtează-1 și în el vei găsi imprimat sigiliul". Cheia, în acest caz, era să folosești un compus chimic cu care să iei mulajul sigiliului, astfel încât să poți să îndepărtezi sigiliul, iar apoi, după ce vei fi citit scrisoarea, să-1 reaplici. în acest mod puteai să desigilezi și să resigilezi o epistolă, fără să se vadă că ea a fost deschisă.

Din câte ne putem da seama, curtenii cunoșteau aceste practici. Elisabeth Charlotte de Bavaria (soția fratelui lui Ludovic al XlV-lea)[2], scriindu-le verilor ei germani, i-a avertizat că, doar fiindcă „scrisorile sunt bine sigilate, asta nu înseamnă nimic; s-a inventat un material făcut din mercur și alte lucruri, care poate să fie presat pe sigiliu și el ia forma sigiliului... După ce scrisorile au fost citite și copiate, sunt resigilate cu grijă și nimeni nu poate să-și dea seama că au fost deschise". într-un astfel de „stat al informațiilor", scrisoarea nu a mai rămas doar o simplă metodă de comunicare a doi oameni, ci, datorită maeștrilor criptografi și a interceptării corespondenței, aceste schimburi epistolare intime dintre curteni ne permit azi să observăm fracturile politice din interiorul unei monarhii absolute.

SCRISORILE FURATE

O alternativă la cititul scrisorilor altor persoane era, pur și simplu, furtul epistolelor: le furai, Ie citeai și nu le mai înapoiai - un obicei care are propria lui istorie. E posibil ca, la nivel internațional, cea mai mare arhivă de scrisori furate să fie aceea din cadrul National Archives in Kew, din Londra, întrucât acolo este păstrată arhiva Marinei Regale și dacă, pe parcursul întregii istorii, a existat o instituție care să aibă ocazia și capacitatea să intercepteze scrisori la scară industrială, atunci acea instituție a fost Marina Regală. In această arhivă se găsesc scrisori trimise și primite de ofițeri maritimi, registre maritime, jurnale de bord și așa mai departe-o cantitate uriașă de materiale, milioane și milioane de pagini care acoperă cinci secole de dominație maritimă a Angliei și un număr aparent fără sfârșit de războaie. O perioadă-cheie din această istorie o reprezintă aceea în care s-a realizat expansiunea Imperiului Britanic, deci începând de la mijlocul secolului al XVII-lea, iar în arhiva acestei perioade există o categorie de documente purtând eticheta „Scrisori și documente interceptate". Este vorba despre corespondențe capturate de statul englez de pe navele inamice în intervalul 1652-1811, deci aproximativ 100 000 de documente. Aceste documente au o acoperire pan-euro-peană, transatlantică și globală, sunt corespondențe între rude și prieteni aflați pe teritorii diferite, astfel că reflectă un tip unic de relație: relația la distanță.

Una dintre trăsăturile cele mai remarcabile ale acestei arhive este că mare parte din inventar este încă nedeschis, ba chiar se prezintă intact, în sacii de poștă originali: sunt scrisori de dragoste care n-au ajuns niciodată la destinație; scrisori de condoleanțe sau invitații care, până azi, au rămas sigilate, atât expeditorii, cât și destinatarii fiind deja de multă vreme plecați din această lume. Arhiva aceasta este o istorie rămasă captivă în istorie și o etapă fascinantă din povestea respectivelor scrisori va începe în clipa în care ele vor fi deschise de cercetători, iar lumina lumii moderne se va așterne, pentru întâia dată, asupra lor.

CUFĂRUL DIRIGINTELUI DE POȘTĂ OLANDEZ

O extraordinară descoperire întâmplătoare din perioada recentă, legată de ideea de scrisori rămase nedeschise, o reprezintă aceea a cufărului unui diriginte de poștă olandez, în care s-au găsit aproximativ 2 600 de scrisori trimise spre Haga, din întreaga Europă, în intervalul 1689-1706. Niciuna

dintre aceste scrisori n-a fost livrată, iar 600 dintre ele nici n-au fost vreodată deschise. înaintea inventării timbrului poștal, plata pentru livrare cădea în sarcina destinatarului, nu a expeditorului, de aceea este foarte probabil că respectivele scrisori nelivrate sau „moarte" au fost păstrate în speranța că, până la urmă, vor fi revendicate și că taxa va fi plătită -din acest motiv, cufărul purta chiar porecla de „Pușculiță".

Echipa de cercetători din Leiden, din Londra și de la MIT care se află în spatele acestei descoperiri vrea să păstreze scrisorile originale intacte, ca un monument celebrator al trecutului și, în consecință, a inventat tehnici noi cu ajutorul cărora să le citească fără să le deschidă. Cunoașterea metodei prin care epistolele erau pliate a permis echipei proiectului „Scrisori sigiliate" să colaboreze cu diverși oameni de știință, astfel încât să descifreze secretele conținute de respectivele epistole. S-a apelat, de pildă, la un tip de fotografiere cu raze X, astfel încât să se obțină mii de imagini de înaltă rezoluție ale interiorului scrisorilor, dar și un software care reasamblează mesaje, rând cu rând, așa cum au fost ele așternute pe hârtie în urmă cu secole. în acest caz, pentru citirea scrisorilor altor persoane nu e nevoie ca ele să fie deschise, iar secretele din cufărul dirigintelui de poștă ne conduc la importanta temă a istoriei cutiilor...

18

CUTIILE

Istoria cutiilor are legătură cu... coșurile din lemn sau din răchită, amintirile și cel de-al Doilea Război Mondial, termometrele plutitoare de lapte și oamenii îngropați de vii.

Istoria cutiilor nu are legătură atât cu cutiile în sine, ci cu ceea ce omul poate să pună în cutii. Cel puțin unul dintre noi păstrează încă, într-o cutie cu amintiri ținută sub pat, perechea de pantofi (din piele de șarpe roșie, dacă sunteți interesați) cu care era încălțată soția lui la prima întâlnire, ca să nu mai pomenim cutiile cu amintiri „ale copiilor", în care a salvat aproape toate bucățelele de hârtie care au legătură cu existența prichindeilor, începând din clipa în care s-au născut. Unii dintre noi așa ne-am născut: adunăm hârtii, suntem obsedați de ele - la fel ca familia Paston, din Norfolkul medieval, ale cărei scrisori și documente au supraviețuit într-un

număr atât de mare; sau la fel ca faimosul diarist londonez de secol XVII Samuel Pepys, care a păstrat atât de multe hârtii și tot felul de alte mărunțișuri efemere, încât azi are propria lui bibliotecă în cadrul Magdalene College, din Cambridge;

sau la fel ca familia Verney, din Buckinghamshire-ul de secol XVII, care pare să nu fi aruncat *absolut nimic.* Alți oameni și-au aruncat hârtiile, s-au descotorosit de ele, le-au eliminat, însă tocmai din acest motiv viețile lor nu mai există azi în arhivele istoriei. Toate acestea au legătură cu istoria cutiilor - cutia reprezentând o modalitate de a conserva, de a arhiva, de a colecționa și, mai presus de orice, de a crea amintiri.

CUTIA DIN LADA DE GUNOI

Adesea, norocul este aliatul principal al istoricului, pe parcursul căutărilor lui care au ca scop relevarea trecutului. Aceasta e singura explicație pe care putem s-o dăm în ceea ce privește o descoperire întâmplătoare din urmă cu câțiva ani, o descoperire care, în sine, este remarcabilă, dar care, mai mult decât atât, ar putea să se repete de sute de ori pe tot cuprinsul Angliei. Povestea începe cu acțiunea de „degajare" a unei case, cu o ladă de gunoi, cu o cutie și cu un e-mail trimis unui profesor de istorie - adică lui James.

In e-mailul respectiv, un student la istorie în ultimul an îl întreba pe profesor dacă acesta avea timp să se întâlnească, să discute ideile tânărului cu privire la subiectul disertației, lucrarea concentrându-se pe ceea ce studentul susținea că era „o colecție de scrisori aflată în grija lui". Profesorul și studentul au stabilit de comun acord o dată. La acea primă întâlnire, studentul a venit cu ceea ce părea a fi o cutie veche de pantofi, doar puțin mai lată decât normal și învelită într-o catifea verde, cu o împletitură decorativă. Studentul i-a explicat profesorului că tatăl lui era proprietarul unei companii care închiria lăzi de gunoi, iar cutia respectivă fusese găsită într-una dintre lăzi, după ce într-o casă se făcuse curățenie generală. Neștiind ce să facă, tatăl îi dăduse cutia fiului-istoric, întrebându-1 ce părere avea el despre descoperire. Odată deschisă, înăuntru fuseseră găsite câteva sute de scrisori, corespondența, începută în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dintre o domnișoară pe nume Helen Dare și un anume George Tweddle, un soldat trimis să lupte pe Continent, devenit ulterior soțul femeii.

Cutia, aruncată la gunoi și apoi găsită întâmplător, probabil după moartea lui Helen Tweddle (născută Dare), era nici mai mult, nici mai puțin decât o cutie cu amintiri, în care fusese adăpostită corespondența de dragoste dintre ea și iubitul ei, epistole datând din perioada de început a anilor 1940, când cei doi fuseseră despărțiți. Indubitabil că, în aceeași perioadă, nenumărate corespondențe de acest fel au fost țesute de diverși oameni - multe dintre ele găsindu-și între timp locul în arhivele Imperial War Museum, din Londra, sau în alte arhive locale, în vreme ce altele au rămas în proprietatea unor particulari, ascunse pe sub paturi, prin poduri sau în adâncul șifonierelor, în cutii similare celei învelite în catifea verde, cutii care au funcționat ca receptacule ale amintirilor din vieți trecute, suvenire ale unor relații trecute, ale unor iubiri și doruri trecute. Pe măsură ce încet, dar inevitabil generațiile dispar, avem datoria să păstrăm aceste cutii și aceste amintiri și să spunem poveștile oamenilor care au trăit înaintea noastră.

CASTELUL POWDERHAM

CASTELUL POWDERHAM

Situat pe malul râului Exe, este căminul familiei Courtenay. Construit în 1406, în chip de conac fortificat, a fost asediat în 1455, în timpul Războiului Celor Două Roze, și în 1645, în timpul Războiului Civil Englez, când a funcționat ca garnizoană regalistă. în cursul secolelor al XVIII-lea și al XlX-lea a suferit modificări de structură semnificative.

Muzeele și arhivele de pe tot globul păstrează cutii de diverse tipuri și dimensiuni, de la cutia cu amintiri a lui Helen Tweddle până la cufere, cabinete, sicrie, sarcofage și vitrine: în mod neașteptat, toate aceste piese sunt esențiale atât pentru studiul istoriei, cât și pentru studiul modului în care istoria e trăită sau percepută de public. Situația aceasta este clar pusă în lumină de căutările întreprinse în interiorul superbului castel Powderham, de lângă Exeter, căminul ancestral al familiei Courtenay, ai cărei membri ocupă poziția de Earl de Devon încă din secolul al XIV-lea.

în arhivele castelului se găsesc miriade de cutii, adunate de-a lungul secolelor în diverse scopuri de arhivare și de conservare, cercetarea lor fiind o adevărată încântare: pur și simplu, n-ai nici cea mai vagă idee ce-o să găsești înăuntru.

După cum te-ai aștepta când vine vorba despre o încăpere destinată arhivării, documentele sunt adăpostite cu grijă în diverse cutii, orientarea făcându-se cu ajutorul fișelor, al cataloagelor și al dosarelor care conțin note privind colecția; cărțile foarte vechi sunt conservate în cutii de protecție speciale, realizate special pe dimensiunile fiecărui volum. într-un mic dulap se găsesc obiecte religioase provenind din capela castelului, inclusiv cutii cu instrumentarul de ceremonii: o cutiuță în formă de scoică, adăpostind un mic bol folosit la botezuri, și o altă cutie care conține un potir. Alături se mai află o cutiuță din lemn purtând eticheta „Cărți de rugăciuni (vechi) de familie". în interior descoperi zeci de cărți de rugăciuni miniaturale, datând de la finele secolului al XVIII-lea și din secolul al XlX-lea, multe dintre ele purtând scrise numele proprietarilor, numele persoanelor care le-au dăruit și datele când au fost dăruite. Remarcabile printre aceste cărți - care atestă pietatea generațiilor georgiene și victoriene din familia Courtenay - sunt miniaturalele „cărticele de rugăciuni (mici) cât degetul", care, după cum se înțelege din denumire, nu sunt mai mari decât un deget arătător. Astfel de volumașe puteau să fie foarte ușor strecurate în buzunar, astfel încât să fie lecturate în călătorii. Alte două teancuri de cărți de rugăciuni sunt conservate în cutii vechi de muniții, probabil alese pentru robustețea lor. în arhiva castelului se mai află și un recipient din fier, asemănător cu o cutie, având peste un metru în lungime. în el se găsește harta originală Powderham Tithe, datând din 1839. De asemenea, mai există și câteva cutii cu amintiri, în care sunt adăpostite tot felul de obiecte personale, dragi unora dintre membrii familiei, obiecte care au fost păstrate din motive sentimentale. Una dintre cutii, aparți-nându-i „Verișoarei Betty Somerset", conține un instrument neașteptat denumit „termometru plutitor de lapte". Motivul pentru care această piesă a ajuns în arhiva castelului e un mister. Cutiile Powderham sunt folosite pentru arhivarea, protejarea și conservarea documentelor și obiectelor care fie că au valoare sentimentală pentru familie, fie reprezintă înscrisuri importante din punct de vedere documentar sau juridic - ele fiind caracteristice arhivelor private din toată lumea.

In alte zone din castel, în diverse magazii, sunt depozitate cutii pline cu piese istorice necatalogate - cutii pe care istoricii le numesc „arhive sălbatice". Când pleca la internat, fiecărui membru de sex masculin din familia Courtenay i se cumpăra un cufăr, care era inscripționat cu inițialele respectivului băiat. Toate cuferele de acest tip ale familiei au supraviețuit

până în prezent, conținutul lor fiind adesea intact - astfel, ele se constituie în adevărate capsule ale timpului, în care sunt conservate efectele personale ale mai multor generații de bărbați din această familie aristocrată din Devon. Unul dintre aceste cufere, descoperit într-un spațiu dincolo de „scara bântuită", la care se ajunge urcând pe o scăriță elicoidală, este plin cu scrisori, cu fotografii și, în mod bizar, cu două coarne ciudat modelate. într-un alt loc din casă există o cutie în care se află un pupitru portabil de la sfârșitul epocii georgiene, în care au fost conservate mai multe scrisori conținând șuvițe de păr.

Pentru un istoric, accesul la o astfel de colecție virgină este o bucurie uriașă: să fii primul care descoperă tot felul de povești ascunse! Reacția pe care o ai, mistuitoare și contagioasă, a fost botezată de filozoful și istoricul francez Jacques Derrida (1930-2004), în urma propriilor experiențe, ca „febra arhivelor".

RĂZBOIUL CIVIL ENGLEZ

Deși ceea ce fascinează în primul rând este conținutul cutiilor, iar vânătoarea de cutii intacte este o activitate care dă dependență, și cutiile în sine pot să spună tot felul de povești pasionante. Un dulap aparținându-i unei femei pe nume Hannah Smith (născută în 1642) supraviețuiește azi în Whitworth Art Gallery, din cadrul University of Manchester. Este vorba despre un cabinet vertical de mici dimensiuni, cu ușițe, sertărașe și o unică încuietoare.

Astfel de piese de mobilier erau asociate cu păstrarea în siguranță a corespondențelor secrete și erau special realizate pentru depozitarea diferitelor documente. Unul dintre aspectele remarcabile ale acestui cabinet este faptul că ascunsă în interior se găsește o notiță autobiografică a proprietarei, datată 1657. înscrisul se deschide cu următoarea precizare: „Anul Domnului nostru fiind 1657...". Apoi continuă prin a arăta că, în 1654, când Hannah avea 11 ani, a mers în Oxford, unde a început să lucreze la respectivul cabinet, pe care l-a desăvârșit în Londra, în 1656. Și mai remarcabilă este broderia detaliată de pe fața dulapului, broderie care - conform notiței - a fost realizată tot de Hannah. Tânăra ajunsese în Oxford când orașul era considerat un refugiu monarhist, în perioada

Commonwealth-ului republican, aceasta fiind deci perioada în care a început să meșterească la cabinet.

COMMONWEALTH-UL REPUBLICAN (1649-1660)

Perioada de după execuția lui Carol I al Angliei, când Anglia și Țara Galilor - iar ulterior Irlanda și Scoția -au fost conduse în regim de republică. între 1653 și 1658, Oliver Cromwell a deținut poziția de „Lord Protector", dar a refuzat să accepte coroana și să devină „Regele Oliver".

Cabinetul lui Hannah este realizat din lemn, are o lucrătură îngrijită, peste care a fost suprapusă o broderie complexă alcătuită din mătase, fir metalic, paiete și semințe de perle, montate pe satin de mătase și pe pânză. Broderia de pe capac ilustrează povestea biblică a lui „losif cel din groapă", care figurează în Cartea Facerii și se referă la un bărbat care e lăsat să moară. într-un alt loc, pe cabinet, apar un soare, parțial acoperit de un nor, un leu și im leopard, precum și un cap încoronat ascuns. Analizând aceste imagini, simboluri recunoscute ale regalității, putem să credem că ele reprezintă dovada că Hannah se situa de partea restaurării monarhiei. Prin urmare, cabinetul nu era doar o ascunzătoare pentru scrieri secrete, ci și vehiculul unor mesaje politice codate.

CIUMA

CIUMA

Marea Ciumă din 1665 și-a împrumutat numele de la Marea Ciumă din 1625, din cauza căreia peste 40 000 de londonezi și-au pierdut viețile. între cele două „mari" ciume, în același secol al XVII-lea, au mai existat și alți ani marcați de epidemii letale de ciumă, printre care 1640, 1646 și 1647.

După cum am văzut, cutiile au povești importante de spus. Un alt tip de cutie, deosebit de interesant datorită istoriei pe care o revelează, este cutia destinată trupului unui om (care se speră a fi mort): sicriul. Sicriele au propria lor istorie, îndelungată și fascinantă, care începe cu cele mai timpurii sarcofage din lemn de stejar, conținând mumii egiptene antice (circa 2500 î.e.n.)[1].

Curioasa istorie a sicrielor a fost „răscolită" recent de excavațiile enorme realizate direct pe sub Londra, pentru construcția Crossrail, o linie de tren lungă de 117,5 kilometri, care străbate orașul pe axa est-vest. Săpăturile acestea ne-au transformat modul de a înțelege atât istoria britanică, cât și pe aceea a lumii, de-a lungul mileniilor. Până în prezent, din subsolul londonez au fost scoase la lumină 10 000 de artifacte, care provin dintr-un interval istoric de 55 de *milioane* de ani. în 2012, arheologii au descoperit o groapă comună în apropierea stației Liverpool Street, care, la rândul ei, se află în apropierea vechiului cimitir Bedlam, acolo unde circa 30 000 de londonezi au fost înhumați între 1569 și 1738.

Trei elemente au făcut ca această groapă comună să fie considerată interesantă. Primul a fost acela că, în proximitate, a fost identificat un marker tombal care ne-a lămurit asupra anului: 1665. Acesta a fost anul Marii Ciume, când aproximativ 100 000 de persoane, un sfert din populația Londrei, au murit în decursul a doar 18 luni. Al doilea element a fost faptul că toate cadavrele par să fi fost înhumate în aceeași zi; aceasta nu este așadar doar o groapă comună, ci și dovada unui proces de înhumare unic și

* Cel mai vechi sarcofag egiptean descoperit intact este, din câte se cunoaște, acela găsit în 2002, în apropierea piramidelor de pe platoul Giza. Sarcofagul este realizat din calcar și datează din perioada celei de-a patra dinastii egiptene (2613-2494 î.e.n.), mai precis din timpul domniei lui Khufu/Cheops, constructorul Marii Piramide (n.a.).

deosebit de amplu. Al treilea element a fost faptul că toate cadavrele au fost îngropate în sicrie din lemn. Sicriele erau din lemn subțire, ceea ce demonstrează presiunea care a fost pusă pe constructorii de asemenea cutii și graba în care ele au fost realizate; însă ceea ce i-a uimit pe istorici a fost însăși prezența respectivelor sicrie, într-un moment în care moartea secera oamenii într-un ritm incredibil de accelerat: astfel, am dobândit o perspectivă complet diferită asupra vieții trăite în perioada Marii Ciume, diametral opusă de aceea formată anterior în baza unor surse scrise bine cunoscute.

Unii dintre autorii contemporani s-au delectat cu moartea care-i înconjura, relatările lor concentrându-se pe imaginile și emoțiile extreme legate de Londra și de londonezi. Dintre ei, cel care a fructificat la maximum această perioadă fiind Daniel Defoe (1660-1731), unul dintre cei mai cunoscuți

scriitori din epocă și autorul romanului *Robinson Crusoe* (1719). La trei ani după publicarea lui *Robinson Crusoe,* Defoe a scris despre viața din Londra în timpul Marii Ciume - lucrarea fiind concepută și prezentată din perspectiva unui martor ocular și semnată cu inițialele în 1665, Defoe avea doar 5 ani, astfel că și-a bazat relatarea pe povestirile aflate de la membri ai familiei și, în special, pe jurnalul unchiului său, Henry Foe. Astfel, restului descrierilor privind viața în Londra i s-a alăturat și aceasta, care era deosebit de șocantă. Defoe a scris despre un bărbat cuprins de o profundă suferință, care mergea în urma unei căruțe în care se aflau cadavrele soției și ale mai multora dintre copiii lui: „în căruță erau 16 sau 17 trupuri; unele erau înfășurate în pânză de in, altele, în niște zdrențe, altele erau aproape cu totul despuiate, iar învelitoarea altora nu era deloc strânsă, astfel că, atunci când trupurile erau aruncate din căruță, se desfăcea și cadavrele cădeau dezbrăcate printre celelalte/' Și alte mărturii cu privire la Londra din perioada Marii Ciume pun accentul pe haosul din societate. în august 1665, diaristul Samuel Pepys se întorcea spre casă, când a avut parte de o mare sperietură. Iată ce a scris: „Spre marea mea tulburare, am dat peste un cadavru, peste un om mort de ciumă într-o alee îngustă, la capătul unei scărițe cu câteva trepte." Pentru ca apoi să adauge: „în viitor o să am grijă să nu mai întârzii atât de mult pe străzi."

în schimb, descoperirea sicrielor din zona Liverpool Street a pus în lumină o perspectivă alternativă în privința Anului Ciumei: deși londonezii se confruntau cu o situație inimaginabilă, cu decese în masă, totuși ei își respectau morții, așezându-le trupurile în sicrie și, în cazul în care aveau suficient loc, înhumând sicriele pe direcția est-vest, conform tradiției creștine. în esență, sentimentul cu care rămâi analizând descoperirea ocazionată de săpăturile rețelei Crossrail este acela că viața în Londra Marii Ciume nu era dominată de haos, ci de ordine - o ordine născută din experiență. Cutiile acestea ne reamintesc că unul dintre elementele care ne definesc ca oameni este faptul că suntem singura specie care se îngrijește de morții ei.

OAMENII ÎNGROPAȚI DE VII

Amenințarea permanentă a morții, la o asemenea scară, putea să determine tulburări psihologice semnificative, iar una dintre temerile majore din epocă

era aceea ca nu cumva să fii îngropat de viu. Fobia aceasta mai subzistă și în prezent, însă în trecut era foarte larg răspândită, mai cu seamă în perioadele cu pandemii și înainte ca educația științifică, în domeniul tehnicilor medicale, să se difuzeze la nivel de societate.

Teama aceasta de înhumarea prematură a dus, în secolul al XVIII-lea, la dezvoltarea unui tip particular de cutie: „sicriul cu siguranță". în general, era vorba despre un sicriu echipat cu un clopot sau cu un alt tip de instrument de semnalizare, pe care nefericitul revenit „dintre morți" putea să-1 opereze din interiorul coșciugului. Au mai existat de asemenea și sicrie prevăzute cu ferestre din sticlă, prin care cadavrul putea să fie observat, în caz că ar fi dat semne de viață. Primul exemplu cunoscut de sicriu cu siguranță datează din 1792, când paranoicul duce Ferdinand de Brunswick (1735-1806) a conceput un coșciug cu o fereastră și cu un tub prin care se putea respira. în același timp, ducele s-a asigurat că atât sicriul, cât și cavoul erau încuiate, nu sigilate definitiv. Ulterior, De Brunswick a fost înmormântat împreună cu cheile ambelor lacăte - de la coșciug și de la cavou acestea fiind așezate într-un soi de buzunar al linţoliului. Teama ca nu cumva să fii îngropat de viu persista inclusiv în 1896: William Tebb (1830-1917), un reformator social altfel interesat de vaccinuri, a pus bazele Asociației Londoneze pentru Prevenția înhumării Premature, pentru ca în 1905 să scrie o carte intitulată *înhumarea prematură și cum poate ea să fie prevenită.* în volumul respectiv, Tebb a înregistrat 219 cazuri de persoane „aproape" îngropate de vii, cât și 149 de cazuri de oameni îngropați de vii, 10 cazuri de disecții pe subiecți, de fapt, vii și 2 cazuri de „treziri din morți" în cursul îmbălsămării. De asemenea, Webb a notat următoarea poveste demnă de un atac de cord (dar și de resuscitare), preluată dintr-o ediție din 1837 a *Journal de Rouen:*

Din pricina unei suferințe extreme, cardinalul Somaglia a fost afectat de o boala gravă; a căzut într-o stare de sincopă, care a durat atât de mult, încât persoanele din jurul lui au crezut că a murit. Imediat au început să se facă pregătirile pentru îmbălsămarea cadavrului, înainte ca procesul de putrefacție să debuteze, urmând ca ulterior trupul cardinalului să fie așezat într-un coșciug din plumb, în cavoul familiei. Operatorul abia dacă începuse să-i deschidă pieptul când inima a fost văzută bătând.

Nefericitul pacient, care își revenea în simțiri chiar în acele clipe, a mai avut suficientă putere încât să împingă într-o parte bisturiul chirurgului, dar era prea târziu: plămânul fusese atins mortal, iar pacientul a expiat în cel mai trist mod.

O altă poveste dureroasă citată de Tebb este aceea a unui băiețel de 6 ani, care „a fost descoperit când rămășițele din vechiul cimitir al unui sat au fost mutate într-un cimitir nou din Philadelphia: brațele erau arcuite peste țeastă, unul dintre picioare era ridicat spre piept, iar celălalt era petrecut peste primul, astfel c-a fost evident că bietul copilaș fusese îngropat, cu 20 de ani înainte, cât încă era în viață".

Iată așadar doar o parte din istoria cutiilor, istorie cu o plajă atât de amplă, pe tot parcursul istoriei umanității. Asigurați-vă că lucrurile voastre - amintiri de familie, scrisori, obiecte, fotografii - sunt conservate corect, în cutii de arhivare din carton fără acid. Cutiile de acest tip sunt ieftine și le puteți cumpăra on-line sau de la unele oficii de arhivare locale. Aveți grijă ca documentele să fie păstrate fără cute sau îndoituri, ca toate obiectele prețioase să fie protejate de lumină, de praf, de umezeală, de insecte, de temperaturi ridicate sau scăzute. Niciodată să nu vă aruncați amintirile în lada de gunoi, doar pentru ca ulterior ele să fie descoperite întâmplător, așa cum s-a întâmplat cu cutia amintită la începutul capitolului - deși, firește, astfel de descoperiri sunt o mare bucurie pentru istorici. Și rugați-vă să nu vă treziți cumva confruntându-vă exact cu temerea de a fi fost îngropați de vii - ceea ce ne conduce la importanta temă a istoriei curajului...

19

CURAJUL

Istoria curajului are legătură cu... ginul, stomacurile, discursurile, Primul Război Mondial, navele naufragiate și naziștii.

Istoria curajului oferă satisfacții enorme, totuși trebuie avut grijă cu ea - căci e foarte „alunecoasă". Azi, curajul îmbracă diverse forme, așa cum și în trecut a îmbrăcat diverse forme; are legătură cu forța personală fizică și mentală, cu onoarea și moralitatea, dar, în egală măsură, curajul poate să fie învățat și dobândit. Ba chiar și manufacturat.

TIPURILE DE CURAJ

AL DOILEA ASEDIU AL VIENEI (1683)

Bătălie dată pentru a salva Viena de asediul otoman. 0 coaliție de state creștine, condusă de loan al lll-lea Sobieski, regele Poloniei, s-a angajat în lupta cu forțele otomane, acțiune urmată de un contraatac pe teritoriul inamic. Al Doilea Asediu al Vienei a marcat sfârșitul

expansiunii agresive în lumea mediteraneeană a Imperiului Otoman, expansiune care debutase cu cucerirea Constantinopolului, în 1453.

Istoria războiului este cel mai evident punct de pornire al istoriei curajului, care abundă în povești de vitejie, însă, la o analiză mai atentă, devine clar că exista mai multe *tipuri* de curaj. Privind dintr-un unghi larg, descoperim că există curajul de a refuza să-ți abandonezi camarazii căzuți în focul bătăliei, așa cum există și curajul de a-ți asuma responsabilitatea de conducător în situații aparent lipsite de speranță; mai specific, există curajul de a-ți depăși limitele și, de pildă, în bătălia de pe Somme, de a te avânta în luptă printr-o ploaie de gloanțe doar la auzul unui fluier; așa cum mai există și curajul de a te lansa în galop, la Balaclava, în 1854, alături de restul cavaleriei ușoare, împotriva tunurilor care te așteptau în față. Desigur, există și curajul de a rămâne pe loc în fața unei astfel de șarje, de a nu da bir cu fugiții la vederea cailor care aleargă spre tine cu 48 de kilometri pe oră. în timpul celui de-al Doilea Asediu al Vienei, din 1683, cel puțin trei mii de bărbați înarmați, călare pe cai, au atacat liniile otomane în cea mai amplă șarjă de cavalerie din istorie - un coșmar de neînchipuit! O descriere a unei șarje de cavalerie relativ târzii (s-au dat mai multe astfel de atacuri chiar și în cursul celui de-al Doilea Război Mondial) a fost făcută de nimeni altul decât de Winston Churchill, care a luptat în calitate de comandant de trupă în batalionul 21 Lăncieri, în timpul Războiului Anglo-Egiptean din 1896-1898. Șarja s-a dat în cursul bătăliei de la Omdurman, din apropierea orașului Khartoum, din Sudan. Călăreții britanici s-au trezit brusc în fața unei unități de derviși-războinici. Și au pornit atacul - „Așa cum ai spulbera un botgros", a scris Churchill, pentru ca apoi să continue:

Ofițerii au forțat înaintarea prin încleștare; iar regimentul i-a urmat, cum ai trage cu grebla peste un morman de pietriș. Au spulberat grupul de derviși, iar ritmul li s-a redus la nivel de pași. Au ieșit pe partea cealaltă a albiei secate, în capătul cel mai îndepărtat, lăsând în urmă o mulțime de cavaleriști, dar și târând după ei mai mult de o mie de arabi. Și-a lunci, abia atunci, a început masacrul; fiecare bărbat vedea lumea în lungul propriei lănci, pe sub piedica puștii sau prin cătarea pistolului; și fiecare s-a ales astfel cu propria lui poveste ciudată.

Churchill și-a exprimat apoi considerațiile cu privire la natura șarjei de cavalerie, din perspectiva experienței directe, apelând, firește, la propria lui poveste și la stilul lui minunat de a-și formula impresiile:

Infanteria încăpățânată și de neclintit rareori întâlnește cavaleria încăpățânată și de neclintit. Fie infanteria fuge și e interceptată în retragere, fie își păstrează calmul și-i nimicește aproape cu totul cu muschetele pe cavaleriști. De data aceasta, două ziduri umane s-au izbit unul de celălalt. Dervișii au luptat băr-bătește. Au încercat să reteze tendoanele cailor, și-au descărcat puștile, lipindu-le gurile de înseși trupurile oponenților. Au tăiat frâiele cailor și scărițele din piele. Și-au aruncat sulițele cu mare dexteritate. Au încercat toate strategiile bărbaților calmi, cu experiență în războaie și familiarizați cu cavaleria; mai mult, au mânuit săbii ascuțite și grele, care tăiau adânc.

CURAJUL MORAL

Această formă de curaj, care te determină să înfrunți o șarjă de cavalerie, nu se întâlnește doar pe câmpurile de luptă ale istoriei. în 1913, neînarmată și neclintită, sufrageta Emily Davison (1872-1913) a înfruntat caii care galopau pe circuitul de curse Epsom, până când a fost călcată de bidiviul regelui. Actul ei de temeritate a avut drept scop susținerea acordării dreptului de vot femeilor, nefiind o manifestare a acelui curaj generat de machism, de antrenamentul militar și de codurile de loialitate. Deși temeritatea feministelor putea să determine acțiuni directe de această natură - se legau cu lanțuri de garduri sau spărgeau geamuri -, ea avea și un fundament de natură ideologică și se baza și pe curajul lor moral. Așa a prezentat situația scriitoarea și pioniera modernismului Virginia Woolf

(1882-1941), în lucrarea sa O *cameră separată* (1929). Vorbind despre sora lui Shakespeare, un personaj de ficțiune, ea a scris:

Credința mea este că dacă noi (femeile) am trăi într-un alt secol -mă refer la viața comună, care e viața reală, și nu la viețile reduse și separate pe care le trăim ca persoane individuale - și dacă am avea 500 (de lire) pe an fiecare și cate o cameră separată; dacă am fi obișnuite cu libertatea și am avea curajul să scriem exact ce gândim; dacă am evada puțin din sufrageria comună și dacă nu am mai vedea întotdeauna ființele umane doar în relațiile dintre ele, ci și în relația lor cu realitatea... atunci șansele ar apărea (și pentru noi), iar poetesa moartă care a fost sora lui Shakespeare ar încarna acel trup pe care prea adesea l-a ignorat.

Ideile lui Woolf au lovit în însăși inima societății patriarhale, susținând independența financiară a femeilor și importanța accesului femeilor la educație ca o cale spre libertatea creativă, socială și intelectuală. „Baricadați-vă bibliotecile, dacă vreți", a scris ea, „dar nu există ușă, nu există încuietoare, nu există ivăr cu care să-mi zăvorâți libertatea minții." Curajul de a-ți susține convingerile personale, de a te ridica împotriva opresiunii, de a vorbi în numele a ceea ce e corect, de a face demersuri în sensul schimbărilor sociale și politice, iată într-adevăr ce înseamnă curajul - iar istoria lui se regăsește în manifestarea tuturor civilizațiilor.

CEI CARE SPUN LUCRURILOR PE NUME

Aceste exemple particulare de feminism de primul val au legătură cu curajul de a vorbi clar și direct, un tip de curaj cu o relevanță contemporană deosebită. Azi, una dintre formele de curaj cu care suntem cel mai familiarizați este curajul de a recunoaște adevărul și de a-1 exprima, este curajul de spune lucrurilor pe nume - de a-1 înfrunta pe „șeful", luptând pentru ceea ce e corect. Deși acesta pare a fi un fenomen modem - asociat cu personaje precum Edward Snowden, care, în 2013, a dezvăluit existența unor programe de supraveghere globale, în care erau implicate numeroase guverne democratice; sau Chelsea Manning, care, în 2010, a revelat existența unor ilegalități comise de americani în campaniile din Afganistan și din Irak (2004-2009); sau Daniel Ellsberg, care, în 1971, a dezvăluit diverse hotărâri luate de americani în baza unor considerente politice în privința Războiului din Vietnam; sau „Deep Throat", numele de cod al unui

informator care a dezvăluit implicarea republicanilor în spargerea dată la sediul central al Comitetului Național Democrat din Washington (complexul Watergate), dezvăluiri care au dus la căderea președintelui Richard Nixon -, în realitate el are o istorie surprinzător de îndelungată. Cea mai timpurie dovadă a recompensării persoanelor care au avut curajul să spună adevărul are, în mod uluitor, o vechime de 1 300 de ani și datează din secolul al XVII-lea, când, în Anglia, într-o declarație a regelui Wihtred of Kent (620-725 e.n.) s-a precizat: „Dacă un om liber muncește în timpul sabatului, atunci el se va lepăda de câștigul lui, iar omul care îl va arăta că a muncit în timpul sabatului va primi jumătate din globire și câștigul muncii (celui care a greșit)."

Cea mai timpurie dovadă scrisă a protejării celor care făceau dezvăluiri, pe teritoriul american, este mai „tânără" cu aproximativ 300 de ani. în 1777, niște ofițeri din Marina

Continentală - marina creată de Coloniile Americane ca să lupte împotriva britanicilor în Războiul de Independență -au revelat torturarea unor prizonieri britanici de nimeni altcineva decât de comandantul lor, Esek Hopkins. într-o petiție adresată Congresului Continental, 10 marinari și ofițeri de marină au declarat că erau complet nemulțumiți de modul în care Hopkins îi tratase „pe prizonieri, într-o manieră absolut inumană și barbară". Hopkins a contraatacat și i-a dat în judecată pe petiționari, pentru calomnie. La rândul lui, nici Congresul nu a rămas impasibil și a dat o lege în care se anunța că: „Este de datoria tuturor persoanelor aflate în serviciul Statelor Unite, precum și a tuturor locuitorilor Statelor Unite, să anunțe imediat Congresul sau orice altă autoritate dacă află de orice comportament ilegal, de orice fraudă sau de orice infracțiune comisă de oricare ofițer sau de oricare persoană aflată în serviciul acestor State." Hopkins a fost suspendat din funcție, iar Congresul a plătit suma de 1 418 dolari, care a acoperit costurile de apărare ale petiționarilor.

CURAJUL OLANDEZ

Prin urmare, în țesătura istoriei curajului se inserează și istoria cetățenilor care i-au denunțat pe cei care au încălcat legea. Această formă de curaj care a fost în-curaj-ată are propria ei istorie. „Curajul olandez" - expresie care

indică acea formă de curaj dobândită prin ingerarea de alcool - este, din punct de vedere etimologic, legată în mod indisolubil de conceptul de luptă, deși consumul de alcool în scopul reducerii anxietății nu a fost în niciun caz limitat la situațiile de război. Una dintre posibilele explicații pentru apariția acestei expresii este acea că soldații englezi care luptau pe Continent alături de aliații lor olandezi, împotriva francezilor lui Ludovic al XlV-lea, în timpul Războiului de Treizeci de Ani (1618-1648), beau gin olandez (sau Genever). Prin urmare, așa se pare că a apărut această expresie colocvială, care se referă, în mod expres, la consumul de tărie, nu de bere, ca metodă de „a-ți aduna curajul".

Efectele calmante ale ingerării de alcool erau perfect înțelese de comandanții militari ai căror soldati aveau nevoie de o doză artificială de curaj, ca să facă față adversităților. Mateloții din Marina Regală primeau o rație zilnică de tărie (de brandy, până în 1655, când această băutură a fost înlocuită cu romul), iar adesea, înainte de o lupta, li se oferea un bonus. De asemenea, dacă era disponibilă, o doză suplimentară de băutură era furnizată înaintea unei operații grele - caz în care tăria respectivă creștea și curajul, dar mai atenua și durerile. în 1805, când flota britanică a abordat flota combinată a francezilor și a spaniolilor, în Bătălia de la Trafalgar, echipajul navei amiralului Nelson, HMS *Victory,* a primit câte o jumătate de pintă de vin, de persoană. In mod similar, în rândul armatei britanice angajate în Bătălia de la Waterloo (1815), în mai multe regimente au fost distribuite, înainte de luptă, doze de brandy.

în timpul Primului Război Mondial, în cursul iernii extrem de dure dintre 1914 și 1915, s-a decis ca trupele din Forța Expediționară Britanică să primească o rație de rom, ca să li se stimuleze curajul. Rația respectivă era distribuită de două ori pe săptămână și zilnic, celor care luptau efectiv în tranșee. Deși opiniile medicilor erau împărțite, în ceea ce privea efectele consumului de alcool în rândul soldaților, colonelul J.S.Y. Rogers, medicul regimentului 4 Black Watch, considera că, „dacă n-ar fi existat rația de rom, nu cred c-am fi câștigat războiul. înainte să iasă din tranșee, soldaților li se dădea o masă bună și o rație dublă de rom și de cafea". Rațiile de rom au fost introduse și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, fiind însă mult mai strict controlate; de asemenea, bere ieftină sau de-a dreptul gratuită era mereu la dispoziția trupelor americane staționate în bazele

militare din Vietnam, din timpul Războiului din Vietnam (1955-1975), probabil mai mult pentru ridicarea moralului, decât pentru potențarea curajului. Partea negativă a acestor hotărâri a fost reprezentată de numeroasele cazuri de abuz de alcool sau chiar de alcoolism înregistrate în rândul militarilor, situații care au generat costuri medicale și personale ridicate. Mulți medici erau de părere că viața cazonă încuraja un stil de viață îmbibat în alcool, care pe mulți soldați i-a dus la starea de dependență. Un raport din 1916, publicat în *British Medical Journal,* a concluzionat că ingerarea de alcool era „prevalentă și excesivă în rândul recruților".

SOLDAȚII NAZIȘTI

Armatele diverselor state nu au apelat doar la alcool ca să crească performanțele soldaților. Aceștia primeau și droguri, concepute ca să stimuleze curajul pe căi chimice. Una dintre primele tentative coordonate de a produce droguri pentru creșterea performanței în scopuri militare i-a aparținut Germaniei naziste din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cantități vaste dintr-un stimulent numit Pervitin (cunoscut azi sub denumirea colocvială de metamfetamină cristalină), având în compoziție amfeta-mină, au fost produse și livrate Wehrmachtului pentru a ajuta cel de-al Treilea Reich să câștige blitzkriegul. Inventat într-un laborator din Berlin, în 1938, Pervitinul a intrat curând în atenția medicilor militari germani, care au înțeles potențialul uriaș al acestui drog-minune, care potența atenția, rezistența fizică și curajul. In cele câteva luni dintre aprilie și iulie 1940, aproximativ 35 de milioane de tablete de Pervitin au fost expediate armatei și marinei germane, iar trupele naziste au început să le folosească pe scară largă. într-o scrisoare trimisă familiei în mai 1940, autorul german Heinrich Boli, laureat al premiului Nobel, care, la vremea respectivă, era un tânăr soldat din armata germană, le-a cerut rudelor să-i mai trimită tablete de Pervitin: „Mai puteți oare să-mi mai faceți rost de niște Pervitin, ca să mai am o rezervă?" Iar într-o altă scrisoare: „Dacă puteți, vă rog să-mi mai trimiteți niște Pervitin."

In 1944, Germania a dezvoltat un drog și mai puternic, numit D-IX, care i-a impresionat într-o asemenea măsură pe oamenii de știință, încât a fost produs și livrat trupelor, în urma testelor făcute pe subiecți din lagăre de concentrare s-a constatat că persoanele cărora li se administra D-IX puteau

să mărșăluiască, în cerc, pe o distanță de până la 90 de kilometri, fără să se odihnească și cărând în spate o raniță grea. Sfârșitul războiului a oprit producția de D-IX, astfel că acest drog nu a fost testat realmente, pe scară largă, pe trupele Wehrmachtului. Ceea ce este însă de notat e nivelul la care s-a ajuns azi, în rândul unor armate, în ceea ce privește administrarea de droguri de această natură, care stimulează curajul pe căi chimice, curaj care este însoțit de o rezistență „robotică" și de ferocitate. în timpul Războiului din Vietnam, trupele americane aveau acces, fără probleme, la amfetamine - membrul unui pluton de recunoaștere, El ton Manzione, a povestit că unul dintre ofițerii dintr-o trupă de comando i-a spus că drogurile alea „îți dădeau sentimentul că erai curajos și te țineau treaz. Fiecare imagine și fiecare sunet erau potențate. Aveai senzația că erai conectat la tot ce se găsea în jurul tău și, uneori, te simțeai de-a dreptul invulnerabil".

DISCURSURILE

Un alt stimulent al curajului este de natură auditivă, nu alcoolică, și are legătură cu retorica înflăcărată a discursurilor motivaționale. De-a lungul istoriei, cuvintele inspiratoare rostite de personaje importante i-au convins pe oameni să realizeze gesturi de un curaj nebun - și aici putem să ne referim la celebrul discurs „Am un vis", al lui Martin Luther King, la discursul „O să ne luptăm cu ei pe plaje", al Iui Winston Churchill, sau chiar și la discursul pe care Elisabeta I l-a ținut în fața războinicilor ei Ia Tilbury, pe 18 august 1588, în timpul campaniei împotriva Armadei, când suverana a ridicat poporul cu următoarele cuvinte:

Știu că ani trupul unei femei slabe și fragile; dar ani inima și curajul unui rege, ba încă al unui rege al Angliei și simt furie la gândul că Parnia sau Spania sau oricare prinț al Europei ar îndrăzni să invadeze granițele regatului meu... datorită supunerii voastre față de voința mea, datorită unității voastre pe câmpul de luptă și datorită curajului vostru, curând vom ieși victorioși, îi voni dovedi pe acei dușmani ai lui Dumnezeu, ai regatului meu și ai norodului meu.

Discursul acesta a fost o mostră excepțională de teatru elisabetan, cu toată magnificența și cu tot ceremonialul tradițional. în dimineața zilei de 18 august, suverana a părăsit Londra la bordul corăbiei regale, îndreptându-se

spre Tilbury. Era păzită cu scrupulozitate de gărzile de corp regale, „The Gentleman Pensioners", cu toții înveșmântați în uniformele alcătuite din armuri strălucitoare și coifuri împodobite cu pene. Când a ajuns la Tilbury Fort, Elisabeta I a fost întâmpinată de o escortă compusă din 2 000 de infanteriști și din 1 000 de cavaleriști, pentru ca ulterior să se adreseze unei mulțimi de 17 000 de soldați, cu toții echipați cu platoșe ranforsate. Ceea ce este însă și mai remarcabil e faptul că autenticitatea acestui discurs celebru, al ultimului dintre monarhii din dinastia Tudorilor, a fost pusă sub semnul întrebării. în realitate, este foarte probabil că Elisabeta nu a rostit exact aceste cuvinte, ci că discursul a fost rescris ulterior, în scop de propagandă. Totuși, fie că discursul a sunat într-adevăr exact așa, fie că nu, înflăcărarea unor astfel de cuvântări a motivat națiuni și indivizi să realizeze acte de adevărat curaj, a convins națiuni și indivizi să ia armele în mâini și să-și apere țările, familiile și modul de viață și să se opună celor care încercau să-i domine și să-i oprime. Citându-1 pe Henric al V-lea, al lui Shakespeare: „La zidul spart dați iureș iar, băieți, / Sau umpleți-1 cu trupurile voastre!"[3]

MEDALIILE

O altă parte a istoriei încurajării curajului este istoria recunoașterii temerității prin intermediul medaliilor, care fie recompensează actele de curaj militar, fie îi celebrează pe civilii care s-au comportat cu curaj în viața de zi cu zi. Medaliile reprezintă o sursă de informații surprinzător de prețioasă pentru istorici.

RĂZBOIUL LUI VARUS

Campanie împotriva triburilor germanice, condusă de generalul roman Publius Quinctilius Varus, în perioada domniei lui Octavian Augustus (27 î.e.n. - 14 e.n.). Varus este celebru pentru că a pierdut trei legiuni romane într-o ambuscadă în timpul Bătăliei din Pădurea Teutoburg, din anul 9 e.n., bătălie care e considerată de mulți specialiști ca reprezentând cea mai mare înfrângere militară suferită de Roma.

Istoria premiilor oferite pentru curaj în luptă este veche, datând încă din perioada Imperiului Roman, când se acordau *phalerae,* discuri din bronz, argint și aur care ulterior erau montate pe bastonul steagului legiunii din

care provenea temerarul. Dovezi ale existenței acestor discuri au supraviețuit în diverse forme. Una dintre splendidele reprezentări ale unui soldat roman purtându-și medalia de onoare se regăsește pe o piatră tombală, datând din jurul anului 9 e.n., aflată azi în muzeul din Bonn. Datorită inscripției, ştim că bărbatul respectiv a purtat numele de Marcus Caelius, că a fost fiul lui Titus, că s-a născut în Bologna și că a făcut parte din Legio XVIII, adică din a optsprezecea legiune din armata Imperiului Roman. De asemenea, știm că Marcus a murit la vârsta de 55 de ani, în timpul Războiului lui Varus. El este reprezentat purtând cu mândrie mai multe decorații militare, inclusiv patru *phalerae.* în 1978, nu mai puțin de șapte astfel de *phalerae* au fost descoperite îngropate împreună, într-un vas din bronz, în localitatea Lupu, din România. Reprezentările vizuale ale medaliilor care au supraviețuit până în prezent sunt variate, însă cele din Lupu sunt deosebit de fascinante datorită faptului că înfățișează mai multe femei dace, acestea apărând foarte rar în cultura materială antică. Ceea ce demonstrează de ce medaliile sunt atât de valoroase, ca surse istorice.

Cea mai cunoscută medalie americană pentru vitejie, Medalia de Onoare, a fost acordată prima dată în 1863, iar de atunci a fost decernată doar de 3 517 ori; cea mai cunoscută medalie britanică pentru vitejie, Crucea Victoria, a fost acordată prima dată în 1857, iar de atunci a fost decernată doar de 1 358 de ori. Ambele decorații sunt exemple interesante de medalii originale, din punctul de vedere al concepției și al designului. Ceea ce nu se poate spune și despre multe alte astfel de decorații - de pildă, medalia pentru vitejie acordată de naziști în timpul celui de-al

Doilea Război Mondial, Crucea de Fier, este un exemplu excelent și fascinant de medalie cu istorie...

CRUCEA DE FIER

în 1939, Hitler a decis că decorația pentru vitejie pe care o prefera era Crucea de Fier. Inițial, simbolul ei a fost asociat cu Cavalerii Teutoni, însă Hitler a ajuns să-1 cunoască în perioada în care a luptat ca soldat în Primul Război Mondial (a fost curier militar pe Frontul de Vest), când kaiserul Wilhelm al II-lea al Germaniei a emis Crucea de Fier ca distincție de vitejie. Dar, în cursul primei conflagrații mondiale, medalia aceasta nu a fost de

fapt acordată decât de Regatul Prusiei, care reprezenta doar o parte din Imperiul German. Aceeași Cruce de Fier mai fusese folosită și de bunicul lui Wilhelm, Wilhelm I, în timpul Războiului Franco-Prusac (1870-1871), însă originile ei se găsesc mult mai departe în istorie, mai exact în perioada campaniei germane împotriva lui Napoleon din 1813-1814: atunci, Frederic Wilhelm al III-lea al Prusiei a instituit Crucea de Fier ca decorație pentru vitejie. Prin urmare, în 1939, Hitler a ales în mod deliberat o medalie care avea deja rădăcini adânci în istoria și cultura germane, dar, în același timp, decorația trebuia să fie „modernizată" ca să se potrivească scopurilor lui Hitler, astfel că, în martie 1939, acesta a declarat oficial Crucea de Fier ca medalie *germană,* înglobând astfel simbolul armatei prusace în conceptul de Wehrmacht și, prin extensie, în cel de Reich german.

Așadar, medalia aceasta pentru vitejie avea deja mai multe istorii, însă Hitler a avut grijă să dividă distincția pe cinci niveluri separate. Medalia de primă clasă, Crucea de Cavaler a Crucii de Fier cu Frunze de Stejar de Aur, Săbii și Diamante *(mit Goldenem Eichenlaub, Schzuertern und Brillanten),* a fost acordată o singură dată: lui Hans-Ulrich Rudei, un pilot de avion care, de unul singur, a distrus 800 de vehicule de diverse tipuri, inclusiv 519 tancuri, mai multe poduri, rute de aprovizionare și vase maritime. Până la sfârșitul războiului, Rudei îndeplinise un număr neegalat de 2 530 de misiuni - în mai bine de 30 dintre ele, avionul lui fiind doborât de inamici sau aterizând forțat. In februarie 1945, piciorul drept i-a fost sfârtecat de un proiectil antiaerian, însă Rudei a reușit să aterizeze și, după șase săptămâni, zbura din nou cu piciorul amputat doar parțial vindecat, echipat cu o proteză și cu un sistem inteligent de contragreutăți, cu care să poată să opereze avionul. Prin urmare, această medalie militară pentru curaj, această medalie de cel mai înalt nivel, este unică, deoarece a fost produsă o singură dată și acordată o singură dată, ceea ce-i asigură o poziție excepțională în istoria medaliilor.

Medaliile civile pentru vitejie au fost create după cele militare. Există diferite tipuri, însă printre cele mai rare, din Marea Britanie, se numără Medalia Edward, care le este decernată atât bărbaților, cât și femeilor - inițial, le-a fost oferită muncitorilor din mine și din cariere de extracție, ulterior, și celor din docuri și din sistemul feroviar, așadar unor persoane care și-au riscat viețile care să le salveze pe acelea alea unor colegi.

DEZASTRUL MINIER DIN WHITEHAVEN

Poveștile celor recompensați cu Medalia Edward sunt puțin cunoscute, însă toate cele care au supraviețuit sunt absolut inspiratoare. în mai 1910, muncitorul Hugh McKenzie s-a trezit în fața unui incendiu de proporții izbucnit în mina Wellington Pit, din Whitehaven, Cumbria. Incendiul era urmarea unei explozii uriașe. Oamenii se temeau așadar - pe bună dreptate, după cum s-a descoperit ulterior-că mulți dintre mineri supraviețuiseră exploziei, dar că acum erau îngropați de vii de pământul dislocat. în tot acest timp, focul continua să ardă violent. Din echipa inițială de 143 de bărbați, doar șapte au scăpat cu viață. Cel mai tânăr dintre cei care au murit avea doar 15 ani. Numeroase familii au pierdut mai mult de un membru. Comunitatea locală a fost transformată iremediabil. Dintre rezidenții localității Whitehaven, 85 de femei au rămas văduve, iar 260 de copii au rămas orfani de tată. McKenzie a fost unul dintre cei 64 de bărbați care, ulterior acestui dezastru, au primit Medalia Edward - acesta fiind cel mai mare număr de medalii decernate pentru un singur incident. Publicația *The London Gazette* a scris următoarele despre eroismul lor:

întreaga noapte și pe tot parcursul zilei următoare, grupurile de salvatori au lucrat încercând să ajungă în zona în care au fost îngropați bărbații dați dispăruți, însă procesul s-a dovedit foarte dificil, iar atmosfera, irespirabilă. Parte din lemnul din structura minei ardea și singura posibilitate de a ventila sectorul în care se aflau bărbații rămași captivi era inoperabilă. în capătul minei s-au înregistrat scene dramatice. Femei cu copii, toți copleșiți de durere și de frică, așteptau vești despre cei dragi. Multe dintre aceste persoane au rămas pe loc toată noaptea și în toată ziua următoare, nevoind să plece nici măcar ca să se odihnească și să-și mai revină puțin. O parte s-au prăbușit, epuizate de veghe.

Povestea a devenit și mai tristă în clipa în care au fost descoperite mesajele scrise cu cretă pe pereții minei de bărbații care supraviețuiseră exploziei inițiale.

începând din 1943, medalii pentru vitejie au fost decernate, în Marea Britanie, și unor animale - până în prezent, nu mai puțin de 67 de animale au primit Medalia Dickin: 31 de câini, 32 de porumbei călători din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, trei cai și o pisică, înainte de 1943,

proprietarii găseau alte modalități de a onora și de a comemora animalele deosebit de curajoase, în 1824, W. Ellis Gosling l-a comisionat pe supremul pictor de animale al epocii, Sir Edwin Landseer, să picteze un portret al câinelui său, Neptune, un Terra Nova - o rasă celebră pentru capacitatea sa de salvare pe mare. în tablou, Neptune apare pe malul unei ape, pe punctul de a sări în unde. Gosling a folosit pentru rama portretului lemn din structura lui HMS *Temeraire,* o navă de război care a luptat în Bătălia de la Trafalgar (1805). De asemenea, a atașat o plăcuță cu o inscripție prin care a asemănat simțul datoriei lui Neptune cu acela al marinarilor amiralului Nelson.

Totuși poate că aspectul cel mai interesant al istoriei curajului este faptul că, din diverse motive, noi, oamenii, avem tendința să identificăm temeritatea și acolo unde ea nu există de fapt: așadar, istoria curajului poate să conțină și istoria curajului fals sau a ceva care, în documentele istorice, este incorect identificat ca demonstrație de curaj.

1

Botezat după instrumentul științific folosit la studierea corpurilor cerești (n.a.).

2

Pe numele de botez, Elisabeth Charlotte von der Pfalz, cunoscută și ca Elisabeth Charlotte, Prințesă a Palatinatului sau Liselotte a Palatinatului (n. tr.).

3

Opere complete, Henric al V-lea, de William Shakespeare, actul 3, scena I, traducerea Ion Vinea, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958 (n. tr.).

NAVELE NAUFRAGIATE

Gândiți-vă la epavele navelor *Birkenhead* (naufragiată în 1852) și *Titanic* (naufragiată în 1912). *Birkenhead* a fost o navă de transport al trupelor militare, construită din fier și propulsată de un motor cu aburi, care a plecat din portul Portsmouth cu destinația Africa de Sud, acolo unde soldați! aflați la bord ar fi trebuit să lupte în Războaiele Frontaliere Xhosa. De asemenea, la bordul navei *Birkenhead* se mai aflau și soțiile și copiii soldaților - 600 de persoane. Nava s-a lovit de o stâncă netrecută pe hartă, în apropierea orășelului Gansbaai. S-a încercat redresarea prin spatele stâncii și ocolirea ei, însă rezultatul a fost o nouă coliziune, de mare putere, care, pur și simplu, a despicat nava în jumătate. Din nefericire, numărul de bărci de salvare era insuficient. Li s-a acordat prioritate femeilor și copiilor, care au fost încărcați în cuterul menit să ducă echipajul la țărm.

RĂZBOAIELE FRONTALIERE XHOSA (1779-1789)

0 serie de războaie purtate în ceea ce azi este provincia Eastern Cape din Africa de Sud. Oponenții au fost membrii triburilor Xhosa și coloniștii europeni. în urma acestor războaie, întregul teritoriu Xhosa a fost anexat coloniilor britanice. Noii conducători au eliminat guvernul ales de membrii coloniei Cape, acțiune care a deschis calea către pierderea totală a independenței de către cetățenii de culoare din partea de sud a Africii.

Dacă ar fi să credeți ceea ce s-a scris în ziarele vremii, atunci v-ați închipui că soldații britanici au stat calmi, în poziție de drepți, în timp ce nava se scufunda sub picioarele lor, iar femeile și copiii erau duși în siguranță la țărm, departe de vortexul violent creat de corpul uriaș al navei care dispărea în adâncuri. Relatările de acest tip au avut ca rezultat crearea imaginii de eroi a soldaților britanici, care au demonstrat un comportament de un curaj exemplar într-o situație lipsită de speranță. Naufragiul lui *Birkenhead* a ajuns să reprezinte una dintre cele mai vii povești de eroism militar victorian. Se crede chiar că împăratul german, kaiserul Wilhelm al II-lea, a ordonat ca povestea aceasta să le fie citită trupelor sale în timpul Primului Război Mondial, ca exemplu de curaj bărbătesc.

Totuși felul în care înțelegem noi, azi, comportamentul uman în circumstanțele unui naufragiu ne determină să nu mai acceptăm ca neapărat valabile aceste atitudini naționaliste și patriarhale care au colorat astfel de relatări din trecut. în prezent, știm că bărbații de pe *Birkenhead* au fost amenințați și astfel obligați să rămână la bord; știm de asemenea că starea lor de imobilitate n-a fost spontană, așa cum au crezut generații de-a rândul, și nici că toți bărbații de la bord au acceptat-o.

în mod similar, scufundarea *Titanicului,* în 1912, a ajuns să reprezinte un alt exemplu de frunte al comportamentului eroic și plin de curaj din categoria „întâi femeile și copiii". Azi însă cunoaștem în detaliu ce s-a întâmplat în orele dintre momentul în care vasul s-a ciocnit de un aisberg și clipa imersiei complete și, deloc surprinzător într-o astfel de situație, realitatea a fost extrem de complicată. Se pare că atitudinea „întâi femeile și copiii" a prevalat doar pe una dintre laturile navei; unii bărbați au sărit în bărci de salvare pline cu femei, punând astfel în pericol viața tuturor celor de la bord, în vreme ce alții s-au bătut pe punte ca să reușească să se urce în alte bărci de salvare; alți bărbați, aflați în bărci care nu erau încă pline, au refuzat să vâslească înapoi și să recupereze parte dintre supraviețuitorii care înotau în apa înghețată; unele femei au refuzat să-și ocupe locul oferit într-o barcă de salvare, dacă asta însemna să-și abandoneze la bordul *Titanicului* soții, frații, tații, verii, nepoții sau prietenii de sex masculin. Aceeași situație complexă s-a regăsit și în cazul altor naufragii. Deși atitudinea „întâi femeile și copiii" a fost într-adevăr practicată, în majoritatea cazurilor asta a însemnat de fapt că, mai întâi, a fost salvată familia căpitanului, apoi au fost salvate doamnele, apoi femeile albe și creștine, împreună cu copiii lor, și abia apoi... restul.

CUCERIREA MUNȚILOR

în trecut, curajul era de găsit peste tot, așa cum și în prezent el este de găsit peste tot, atât doar că, în mare măsură, istoria nu-1 înregistrează. Există curajul de a invita pe cineva la o întâlnire romantică, există curajul de a merge la școală în fiecare zi, de a merge la un spital, de a face față unor intimidări zilnice - chiar dacă tu ești singurul care conștientizează acea frică. Istoricii au responsabilitatea de a se asigura că astfel de mostre particulare de curaj nu vor rămâne necunoscute în istorie.

O poveste de curaj particular este aceea a numeroșilor voluntari care au înfruntat înălțimi periculoase și mari primejdii încercând să realizeze salvări montane înainte de formarea, în 1950, a Comitetului de Prim Ajutor al Cluburilor Montane. Fondarea acestei instituții a venit după mai multe accidente grave, care i-au obligat pe salvatori să-și testeze curajul în condiții extreme. în Dezastrul Scafell, din Lake District, care s-a petrecut în 1903, au murit patru alpiniști, iar într-un accident din Peak District, din 1928, un alpinist a căzut peste 12 metri și și-a fracturat craniul. Datorită eforturilor temerare ale unui grup de voluntari, alpinistul din Peak District a fost coborât de pe munte pe o targă și astfel viața i-a fost salvată, deși unul dintre picioare a trebuit să-i fie amputat după câteva luni. Dar episodul acesta a deschis calea pentru instituirea Serviciului de Salvare Montană - idee care ne conduce la foarte importanta temă a istoriei munților...

20

MUNȚII

Istoria munților are legătură cu... libertatea, prejudecățile, vendeta, elefanții și absența istoriei.

FRANKENSTEIN

Frankenstein era fascinat de munți. în romanul *Frankenstein,* publicat de Mary Shelley în 1818, protagonistul se trezește în Alpii Francezi. Privește uimit împrejurimile, dintr-o perspectivă de-a dreptul romantică-în fond, Frankenstein este un bărbat al timpului său. Escaladând ghețarul Montanvert, consideră că datorită acestei experiențe a fost copleșit „de un extaz sublim ce dădea aripi sufletului, făcându-1 să iasă din obscura lume la lumină și la bucurie"[1]. Brusc însă, vremea se schimbă, iar Frankenstein vede munții într-o lumină gotică, terifiantă și tristă, o amenințare iminentă. Mont Blancul este descris ca având o „maiestuozitate înfiorătoare" (simte cineva prezența deja schițată a monstrului?!).

Călătoria în Alpi a lui Frankenstein redă perfect natura contradictorie a munților, care întotdeauna a influențat istoria umanității: în același timp, munții te fascinează, prin frumusețea și dimensiunile lor uriașe, dar te și

înfricoșează și-ți induc sentimentul că sunt periculoși. Au atât capacitatea de a-ți însenina sufletul și de a-ți inspira măreție, dar și capacitatea de a te face conștient de propria ta insignifianță. Experiența fictivă din munți a lui Frankenstein este una obișnuită de-a lungul istoriei. Cu-adevărat, munții ocupă un loc special în „istoria profundă" a lumii.

ISTORIA PROFUNDĂ

Lentoarea cu care munții se schimbă îi fac un subiect fascinant pentru istoricii interesați de structurile profunde ale trecutului și de relațiile îndelungate, imperceptibile, dar mereu și lent schimbătoare dintre oameni și lumea din jurul lor. De-a lungul istoriei, munții au „funcționat" ca o barieră fizică, politică, socială și culturală; au fost o resursă naturală de exploatat (gândiți-vă la fenomenul „goana după aur" și la minerit); au fost un teren de cucerit și de supus; au fost o sălbăticie de explorat și de savurat. „Munții sunt pe primul loc", a scris sclipitorul istoric francez Femand Braudel (1902-1985) în studiul său magistral *Mediterana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea,* care a fost publicat imediat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce îl interesa pe Braudel, mai presus de orice, era impactul pe care l-a avut geografia asupra societăților din trecut și, în particular, impactul pe care lanțurile muntoase ale Pirineilor și Alpilor l-au avut asupra Mediteranei, o mare închisă.

LIBERTATEA MUNTELUI

în secolul al XVI-lea, munții din lumea mediteraneeană însemnau, de fapt, libertate - ceea ce istoricii numesc „libertatea muntelui". Structurile sociopolitice de la câmpie și din orașe, care sufocau oamenii prin tentaculele guvernelor și ale birocrației, nu reușeau decât într-o mică măsură să se insinueze în așezările de pe vârfurile înalte ale munților, unde se ajungea pe drumuri și prin trecători primejdioase, dintre care multe deveneau impracticabile în lunile de iarnă, încărcate cu zăpezi. Feudalismul nu funcționa în munți; acolo nu exista o nobilime adânc instaurată, nu existau nici oameni ai bisericii bogați și îmbuibați și nici armele jandarmilor (ofițeri ai poliției paramilitare) nu erau de găsit în sătucele din zonele muntoase. în regiunile de la altitudini mari, acolo unde nivelul de populare era redus, locuitorii puteau să sfideze autoritățile. Obiceiurile locale erau

respectate, fiecare sat sau canton impunându-și propria metodă de guvernare - în general, asigurată de bătrânii așezărilor respective.

In astfel de zone, unde conceptul feudal de justiție nu pătrundea, în regiuni ca Sardinia, Corsica și Albania, s-a dezvoltat o cultură a vendetei și a banditismului, care subzistă și în prezent. în Corsica, bandiții se adăposteau în sălbăticia dintre Tor și muntele Santo Appiano. Unul dintre cei mai temuți bandiți corsicani a fost Capracinta din Prunelli, al cărui tată fusese condamnat la galere, la începutul secolului al XlX-lea, ceea ce l-a determinat pe fiu și pe alte câteva rude să fugă din satul lor și să se ascundă într-o regiune unde puteau să scape de brațul justiției și să lanseze atacuri prin care să-și răzbune rubedenia. Banda astfel formată cobora din munți să ucidă dușmani personali, soldați și spioni, iar o dată a reușit chiar să captureze un gâde, pe care l-au... executat! în 1820 se zvonea că banditul Capracinta își părăsise ascunzătoarea din munți și făcuse trei incursiuni în zonă căutând să-și omoare soacra, „fiindcă îl parase soldaților".

TIMPUL MUNTELUI

Bariera geografică ridicată de munți crea și un soi de barieră fizică sau culturală între societăți și „amplele mișcări din istorie": cu alte cuvinte, existau societăți care rămâneau... conservate în aspic. S-a spus, de pildă, de către istorici moderni că în satul Montaillou, din Pirinei, care, la începutul secolului al XlV-lea, era dominat de un timp rural vag, istoria însăși era absentă din cultura așezării, care exista într-o „insulă temporală". Dintr-un anume punct de vedere, astfel de sate izolate erau lipsite de istorie, întrucât acolo nu existau metode prin care să se con-ceptualizeze și să se înregistreze altceva în afara trecutului recent. Viața izolată din satele de munte europene sudice, din perioada medievală și din perioada modernă timpurie, reprezintă o trăsătură comună a tuturor comunităților montane de pe glob - din Anzii sud-americani și până în lanțul himalayan, din Asia. De-a lungul istoriei, comunicarea dintre comunitățile montane și restul lumii a fost limitată, iar nivelul scăzut de alfabetizare și de educație formală a redus, la rândul lor, formele de comunicare scrise, privilegiind metodele orale de interacțiune: bârfele și știrile.

Situația aceasta a dus la un relativ deficit de materiale istorice scrise, legate de societățile montane. într-o anume măsură, golul acesta este umplut cu ajutorul tradițiilor orale - așa cum se întâmplă în regiunile montane izolate din Albania, unde tradițiile orale au reușit să transmită din generație în generație obiceiurile şi amintirile acelor locuri. O relatare de la începutul secolului XX, a unei discuții cu membrul unui clan din Thethi, un sat albanez din nordul țării, este deosebit de revelatorie pentru modul în care operează tradițiile și memoria în culturile nealfabetizate:

Eu sunt un oni bătrân și ani văzut că, după ce oamenii coboară în orașe, ca să învețe ce se află în cărți, se întorc aici și batjocoresc înțelepciunea moșilor lor, pe care o uită întru totul, și vorbesc prostește, cu cuvinte care nu au nicio noimă. însă lucrurile pe care un oni le știe fiindcă le-a văzut, lucrurile la care se gândește când merge pe poteci sau stă lângă un foc, lucrurile astea nu sunt multe, dar sunt sănătoase. Apoi, când omul se simte singur, le dă acelor lucruri nume, iar numele lucrurilor se prefac în cântece, iar cântecul rămâne la fel ca la început, în amintirea celor care l-au auzit.

CULTURILE CARE DISPAR

Prin urmare, unicitatea geografiei montane poate să amenințe supraviețuirea culturilor. Unul dintre cele mai semnificative exemple din prezent - care ne permite chiar să „cartografiem" lenta dispariție a unei culturi, pe care totuși o vezi cum se agață cu dinții de viață - este acela al comunităților din munții Zarafshan, din Tadjikistan. Aici trăiesc urmașii sogdienilor, o civilizație al cărei regat, Sogdiana, a dominat vreme de peste un mileniu o mare parte din Asia Centrală - începând din secolul al Vl-lea î.e.n. și până în secolul al Xl-lea e.n. Sogdienii erau, în primul rând, negustori și, în perioada lor de glorie, limba sogdiană, o formă de persană antică, domina comerțul din lungul Drumului Mătăsii. Sogdienii erau intermediari, iar dacă Drumul Mătăsii ar fi avut „un peisaj sonor", atunci el ar fi fost reprezentat de sporovăielile vesele ale sogdienilor care se tocmeau pentru vânzarea mărfurilor. Drumurile comerciale de acest tip au fost sistemul nervos al civilizațiilor, care era alimentat de discursurile orale care pulsau de-a lungul rutelor de transport.

Regatul sogdienilor mai supraviețuiește azi în trupurile a aproximativ 1 500 de persoane, care continuă să locuiască în Valea Yaghnob, aflată departe, în munții Zarafshan. Oamenii aceștia, cunoscuți ca yaghnobi, sunt tot ce a mai rămas din sogdieni. Limba pe care o vorbesc descinde direct din limba sogdiană. Strămoșii lor s-au așezat în munți în secolul X e.n., când societatea sogdiană a început să se fragmenteze sub presiunea islamului, care începuse să se răspândească dinspre vest. Pentru sogdieni, munții au fost un refugiu, locul unde au putut să se salveze de la fragmentarea și distrugerea determinate de cultura ostilă și invazivă a califatului arab, care a măturat întreaga Asie Centrală, începând din secolul al VlII-lea e.n. Și strategia lor a funcționat. Azi însă, tocmai izolarea care i-a salvat îi ucide, sufocând energia vieții din artele acestui nobil popor. Cultura sogdienilor moare - procesul de degradare fiind inițiat de lovitura letală dată de o altă cultură ostilă și invazivă: cultura sovietică. în anii 1970, întreaga populație yaghnobi a fost relocată forțat în regiunea Zafarabad, oamenii începând să se întoarcă în valea lor natală abia la sfârșitul anilor 1980. Așa că, da, limba lor derivă direct din limba sogdiană, iar copiii o învață în săli de clase improvizate, însă azi știm că doar 30% din vocabularul sogdian a mai supraviețuit și că bătrânii yaghnobi au uitat deja poeziile și tradiția culturală a sogdienilor. Prin urmare, să-i auzi pe yaghnobi vorbindu-și limba înseamnă să asculți rostită una dintre cele mai vechi și mai importante limbi din lume, dar, în același timp, înseamnă și să asculți ultimele zvârcoliri ale unei limbi care dispare - ceea ce auzi este sunetul unei limbi care se sfârșește în refugiul din munți care i-a devenit închisoare.

MUNTENII

Istoricii au reușit să afle foarte multe (dar în niciun caz suficient) despre populația yaghnobi datorită unor programe de cercetare modeme, prin intermediul cărora diverși oameni de știință au fost inserați, pentru perioade scurte, în sânul unor familii yaghnobi; e nevoie de o asemenea proximitate fizică și de acest gen de interacțiuni ca să pătrunzi în profunzimea istoriilor montane. Pentru istoric, problema esențială în procesul de reconstituire a istoriei culturale a munților este faptul că adesea relatările provin de la persoane care nu locuiesc în munți. Deficitul de documente din zonele montane și analfabetismul foarte răspândit fac ca aproape toate informațiile pe care le obținem să nu ne fie furnizate de munteni, ci ele să reflecte

perspectiva elitelor alfabetizate din orașe sau de la câmpie - adică din „regatul" birocraților și al arhivelor. în aceste condiții, muntenii sunt frecvent descriși fie ca niște clovni, fie ca niște infractori. Stendhal, scriitorul francez de secol XIX, i-a descris pe țăranii din Dealurile Sabine, de lângă Roma, care se aventurau în zona de câmpie, cu ocazia zilei înălțării Domnului:

Coboară din munții lor ca să sărbătorească ziua Sfântului Petru... Sunt înibrăcați cu pelerine zdrențăroase din pânză, iar picioarele le au înfășurate cu fâșii de cârpe, pe care le fixează cu sfori petrecute în X; ochii lor sălbatici se ițesc de sub părul negru, ciufulit; țin la piept pălării făcute din fetru, pe care soarele și ploaia au lăsat pete de un negru-roșiatic; țăranii aceștia sunt însoțiți de familiile lor, al căror aspect e la fel de primitiv.

Simplitatea rustică, costumul popular și dialectele locale sunt descrise de călători și de scriitori sub forma unor caricaturi sentimentale, iar cei care coborau din munți la câmpie în căutare de muncă, la ocazii speciale sau din cauza lipsei de pământ apar în înscrisurile oficiale doar când încălcau legea și ajungeau prin tribunale. Astfel că, în niciunul dintre aceste cazuri, portretele muntenilor nu sunt mulțumitoare. Bariera geografică a munților ajunge așadar să fie înlocuită de o altă barieră, de această dată de natură socială și culturală.

STENDHAL (1783-1842)

Pseudonimul literar al scriitorului francez Marie-Henri Beyle. Stendhal a fost doar unul dintre sutele de pseudonime pe care Beyle le-a folosit în activitatea lui literară. Stendhal e celebru pentru analiza psihologică deosebit de detaliată a personajelor sale, iar realismul cu care a scris îi determină pe istorici să-i considere operele o sursă de informații fabuloasă.

MUNȚII STÂNCOȘI

Totuși, ocazional, povești despre dificultățile vieții în munți reușesc să supraviețuiască, ajungând astfel să reprezinte surse istorice fabuloase. De exemplu, două relatări remarcabile, dar contrastante, privind viața din

Munții Stâncoși, din Statele Unite ale Americii, de la începutul secolului al XlX-lea, sunt cele înregistrate în scris de neobosita exploratoare și autoare Isabella Bird (1831-1904), a cărei lucrare *A Lady's Life in the Rocky Mountains,* un soi de „jurnal de bord" al călătoriilor ei, a fost publicată în 1879. In mod similar, cartea lui Elinore Pruitt Stewart, *Letters of a Woman Homesteader,* a fost publicată în 1914, în ea fiind reproduse scrisorile din perioada în care a trăit la o fermă din Bumtfork, Wyoming.

ISABELLA BIRD (1831-1904)

Exploratoare și naturalistă englezoaică. Bird a călătorit, în secolul al XlX-lea, prin America, Australia și Asia, fiind

prima femeie care a fost primită în rândul membrilor Royal Geographical Society. Corespondența ei voluminoasă și numeroasele cărți de călătorii sunt o comoară pentru istorici. Printre lucrările ei cele mai cunoscute se numără ***The Yangtze Valley and Beyond*** (1899), ***Journeys in Persia and Kurd ista n*** (1891) și ***Among the Tibetans*** (1894).

Perspectiva Isabellei Bird asupra vieții în munții este aceea a unui outsider, în vreme ce Pruitt Stewart a făcut o relatare a vieții în munți din punctul de vedere al celui care chiar a trăit acolo. Totuși ambele scriitoare au tendința să-și îmbrace expunerile într-o haină romantică, pentru a obține efectul de pitoresc apreciat de publicul larg. Descriind o călătorie făcută într-o zonă din apropiere de Long's Peak, Colorado, Bird a notat: „Munții din «țara de foarte departe» sunt acum foarte aproape, însă vederea de aproape e mai glorioasă decât aceea din depărtare, iar realitatea e mai glorioasă decât visul." Cuprinsă de „febra muntelui", Bird întâlnește „o căbănuță din bușteni foarte cochetă" și e regalată de un conațional, galezul Griffith Evans, care, în lumina serii, crede că Bird e „Mountain Jim, îmbrăcat în femeie!".

în paralel, într-o scrisoare trimisă în decembrie 1912 prietenei ei, doamna Comey, Elinore Pruitt Stewart descrie viața în munți, așa cum o trăia ea:

E *adevărat, îmi doresc multe lucruri pe care nu le am, dar nu mi le doresc atât de mult încât să fiu nemulțumită și să nu mă bucur de multele binecuvântări care există în viața mea. Am casa dintre munții albaștri, sunt*

sănătoasă, am niște copii binecrescuți, am un soț curat și cinstit, am niște vaci de lapte blânde și bune și am grădina, pe care mi-o îngrijesc singură. Am multe, multe flori, pe care, de asemenea, le îngrijesc singură. Am multe găini, mulți curcani și mulți porci, a căror sănătate mă preocupă în mod deosebit. Am câțiva cai bătrâni și

lenfi și o căruță veche. în care pot să-mi încarc prichindeii și să merg unde vreau, oricând poftesc.

Aceste două relatări ne amintesc că munții erau atât destinații de călătorii și explorări, cât și locuri unde se trăia efectiv. însă pentru a rezista în condiții atât de aspre, în zone aflate la frontiera civilizației, era nevoie ca omul să fie dârz, tenace și curajos. în ambele cazuri pomenite anterior avem de-a face cu niște femei remarcabile, pentru care viața în munți reprezenta o provocare și o aventură, perspectivă care le dădeau puterea să-și asume roluri extraordinar de active, care, în acea perioadă, nu erau asociate, de obicei, cu femeile obișnuite. Prin urmare, viața în munți le-a permis femeilor să depășească restricțiile care le erau impuse de societatea epocii.

DRUMEȚII PRIN MUNȚII APALAȘI

Ideea de a trăi în munți e legată și de The New Deal, setul de măsuri economice luate de Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) cu scopul de a scoate la lumină economia americană, după dezastrul care a urmat Marelui Crah de pe Wall Street, din 1929, și de a preveni revenirea Marii Depresiuni. Axul central al acestui set de măsuri a fost reprezentat de o multitudine de inițiative de lucrări publice. în acel climat economic și politic, a fost fondat „The Civilian Conservation Corps", un program de ajutorare publică, prin intermediul căruia au fost create locuri de muncă pentru muncitorii tineri și necăsătoriți și au fost inițiate proiecte de conservare și dezvoltare pe tot întinsul țării: construcții de poduri, de drumuri, de baraje navale, precum și lucrări forestiere. Tot în această perioadă au fost instituite multe dintre cărările pentru drumeție care traversează lanțurile muntoase, inclusiv celebrul traseu The Appalachian

?

Trail. Un bogat material de documentare fotografică a lucrărilor de la Appalachian Trail a supraviețuit până în prezent - inclusiv ilustrații cu construcția Miry Ridge Trail, din Gatlinburg, Tennessee, construcție realizată de o echipă de muncitori între anii 1934 și 1935. Eforturile acestea au avut ca rezultat „îmblânzirea" munților și deschiderea a ceea ce se numește „The American Great Outdoors" pentru recreerea maselor populare.

HANNIBAL

Ideea „îmblânzirii" munților are propria ei istorie. Diversele episoade de cucerire a unor înălțimi amețitoare s-au transformat în puncte de atracție pentru mase, într-un adevărat magnet istoric - astfel intrând în scenă și personaje precum Junko Tabei (1939-2016), prima femeie care a urcat pe Everest, în 1975, sau Hannibal (247 - 183/1 î.e.n.), care a traversat Alpii în 218 î.e.n. Expediția lui Hannibal este deosebit de interesantă nu doar pentru că generalul cartaginez a trecut o întreagă armată peste acest lanț muntos, dar și pentru că, în călătoria lor, soldații au fost asistați de 37 de elefanți! Contrastul dintre munți și mediul natural al elefantului - un animal care se consideră că se simte acasă la câmpie sau în junglă - face realizarea aceasta să iasă în evidență. Așadar, expediția la care ne referim se transformă în povestea unui bărbat care a „îmblânzit" simultan atât lumea naturală animată, cât și lumea naturală inanimată. în realitate însă, elefanții se descurcă destul de bine în munți. Cu multă inteligență, ei își folosesc trompa ca să testeze terenul necunoscut, astfel că sunt capabili să se deplaseze pe cărări foarte înguste și sunt deosebit de utili când vine vorba despre eliberarea căilor de acces acoperite cu zăpadă înaltă. însă elefanții lui Hannibal n-au fost genul de elefanți la care ne-am gândi în prima secundă,

obișnuiți fiind cu animalele de la zoo, din parcurile de safari sau din sălbăticie. Din câte se pare, Hannibal a luat cu el elefanți nord-africani de pădure, care erau mai mici decât elefanții indieni - din păcate, subspecia nord-africană de pădure a dispărut între timp. Adevărata realizare a lui Hannibal n-a fost faptul că a trecut niște elefanți peste Alpi, ci că toate aceste animale au supraviețuit expediției. Elefanții sălbatici mănâncă aproximativ *16 ore* pe zi, înjur de 136-158 de kilograme de mâncare (greutatea a circa 55 de cărămizi). Neavând hrană naturală la îndemână,

probabil că elefanții lui Hannibal au fost alimentați din rezerve cărate și ele peste munți - dar, chiar și așa, probabil că au suferit îngrozitor de foame. Da, elefanții lui Hannibal au supraviețuit expediției din Alpi, dar dintre cei 37 doar unul a mai fost prezent și la traversarea ulterioară a Apeninilor- o călătorie care, deloc surprinzător, a fost uitată de istorie.

De-a lungul timpului, munții s-au profilat în peisajul terestru ca formațiuni geologice monumentale, ale căror efecte asupra lumii noastre au fost numeroase. Munții, prin dimensiunile lor, ne-au reamintit mereu, la nivel fizic, de moștenirea noastră istorică și de legătura noastră cu trecutul. Din acest punct de vedere, ei au fost la fel de eficienți ca structurile ridicate de mâna omului, pe care le asociem, mai curând, cu istoria umanității - idee care ne conduce la importanta temă a istoriei coșurilor de fum...

21

COȘURILE DE FUM

Istoria coșurilor de fum are legătură cu... Cornwall, traficul ilegal de tutun, alungarea zânelor malefice, exploatarea prin muncă a copiilor și Moș Crăciun.

CORNWALL

E imposibil ca omul care merge într-o vară în Cornwall, cu mașina, să nu se minuneze de numărul mare de coșuri vechi de fum, care se ițesc presărate pe tot întinsul peninsulei sud-vestice din Marea Britanie. Aceste rămășițe arheologice ale trecutului fac parte integrantă din amintirile tuturor copiilor care și-au petrecut vacanțele în St. Ives, în Mousehole și în Polzeath. Coșurile acestea vechi de fum păreau să fie peste tot, făcând ca întregul peisaj să închipuie o vastă pagină de istorie. într-o călătorie prin West Country, primele coșuri de fum istorice pe care le întâlnești sunt cele rămase de la fostele clădiri ale unor mine -există sute de astfel de coșuri de fum, aflate în diverse stadii de degradare. Luate la un loc, aceste coșuri

reprezintă unul dintre cele mai vizibile și de neocolit „indicatoare" ale trecutului. Datorită înălțimii lor și a faptului că, de cele mai multe ori, sunt

poziționate în zone mlăștinoase aride sau pe vârfurile unor coline, coșurile de fum din Cornwall sunt vizibile de la mulți kilometri distanță, din orice direcție ai privi. Iți solicită atenția asemenea copilului care ridică mâna în clasă. „Vino să mă vezi!", îți strigă. „Vino să afli ce sunt!" Contrastul dintre linia netedă a coșului de fum industrial, realizat din cărămidă, și mediul înconjurător, altfel complet natural, din mijlocul căruia se ridică respectiva construcție naște o serie de întrebări, pe care le diseci în timp ce traversezi Cornwallul. Ce naiba caută acolo coșul ăla de fum uriaș? De ce a fost construit așa și acolo? Cum de a rezistat până azi?

Structurile acestea impozante, care marchează într-o manieră mai mult decât evidentă această regiune a Angliei, funcționează ca „indicatoare" ale trecutului, simboluri care ne amintesc de istoria minelor și a mineritului din West Country. „The Cornwall and West Devon Mining Landscape" face parte, în prezent, din rețeaua World Heritage Sites, alături de alte monumente englezești, precum Stonehenge, catedrala Canterbury și palatul Blenheim, dar și internaționale, precum Taj Mahal, ansamblul Acropole și Machu Pichu - el reprezentând, la rândul său, una dintre cele mai importante locații istorice de pe harta lumii.

CUPRUL ȘI STANIUL

Coșurile acestea de fum industriale sunt reflectarea unei epoci în care Marea Britanie se afla pe primul loc în lume în privința tehnologiilor de minerit - în special când venea vorba despre minele de cupru și de staniu - și în care aceste materii brute aveau o influență profundă asupra ridicării și decăderii imperiilor. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XlX-lea, această mică regiune din Marea Britanie a produs două treimi din stocurile de cupru ale lumii - asta într-o perioadă în care foi uriașe de cupru erau folosite pentru protecția care-nelor vapoarelor, astfel încât acestea să nu fie afectate de alge, de ciripede și, mai ales, de scoica *Teredo navalis,* un tip uriaș de vierme de lemn, vorace, care sfredelește partea inferioară a navelor, slăbindu-le, în mod letal, structura de rezistență. Cuprul întărea și netezea carenele, ceea ce însemna că acestea rezistau mai mult în timp și că vasele erau mai rapide. Staniul era și el foarte solicitat, întrucât, printre multe altele, era util în procesul de producție al conservelor pentru alimente, într-o epocă în care știința și tehnologiile de conservare a

mâncării evoluau rapid. De asemenea, atât staniul, cât și cuprul erau materii întrebuințate în producția de alamă și de bronz. Necesitatea de a furniza cantități enorme din aceste materii vitale a dus la inovații în industria minieră din West Country - în mod deosebit, trebuie notat că astfel s-au dezvoltat motoarele cu aburi. Din 1800, minele din West Devon și din Cornwall au început să opereze o generație nouă de motoare cu abur la presiune înaltă, care generau presiuni de 18 sau 22 de kilograme pe un inch pătrat - o putere aproape dublă față de aceea a motoarelor din generația anterioară. Astfel, minerii puteau să lucreze la adâncimi mult mai mari, căci motoarele aveau acum capacitatea să pompeze afară apa care până atunci se acumula în subteran. Acele motoare cu aburi, construite pentru minele din Cornwall, au continuat prin a alimenta însăși Revoluția Industrială din Marea Britanie și din întreaga lume.

Totuși aceste monumente maiestuoase ale trecutului industrial au de spus și o poveste mai întunecată. Costul uman ale acestor avansuri tehnologice a fost plătit de minerii de rând, care munceau până la epuizare în spații extrem de înguste și adesea într-o atmosferă încinsă, de-a

dreptul sufocantă. Calitatea aerului era incredibil de proastă, astfel că minerii dezvoltau boli respiratorii cronice și alte afecțiuni severe. La finele secolului al XlX-lea, un miner din satul Gwennap, din Cornwall, povestea că elimina, în mod regulat, o expectorație vâscoasă, „neagră precum cerneala".

CONTRABANDA

Monumentele acestea delabrate ale moștenirii noastre miniere nu sunt totuși singurul tip de coș de fum din Cornwall care merită a fi celebrat. Mai există încă unul, iar cel mai bun exemplu din lume se găsește în vechiul port din Falmouth, care, cândva, a fost unul dintre cele mai importante porturi din Anglia, datorită dimensiunilor lui ample, adâncimii mari a apei și a faptului că era adăpostit de vânturi. Falmouth era ultimul port pe care îl întâlnea oricare navă care ținea cursul spre vest sau spre sud, după ce depășea Canalul Mânecii. în acest vechi port se ridică The King's Pipe[2], un coș de fum atașat de clădirea Vămii Falmouth, în colțul unei străduțe care coboară spre țărm. Coșul acesta are ceva în comun cu fostele coșuri de mine: forța

de a genera și de a încuraja curiozitatea istorică. Reușește asta fiind o construcție perfect normală: un coș de fum pătrat, din cărămidă. Atât doar că, în loc să fie poziționat pe sau lângă un acoperiș, The King's Pipe se ridică direct din pământ. Coșul acesta arată atât de anacronic, încât, asemenea coșurilor de mine, îți naște imediat două întrebări: ce este? Și: de ce e acolo? Iar răspunsurile ne deschid poarta către o lume istorică absolut diferită de cele cunoscute anterior.

The King's Pipe, din Falmouth, a fost construit în jurul anului 1740, pentru distrugerea tutunului de contrabandă. El este doar unul dintre mai multe astfel de coșuri care au fost ridicate în porturile importante de pe coastele britanice: în Liverpool, Londra, Whitehaven, LIanelIi etc. Și este cel mai vechi dintre cele care au supraviețuit până azi. Prin urmare, istoria acestui coș de fum are legătură cu contrabanda, sistemul vamal, taxele, crimele și pedepsele, precum și cu dezvoltarea imperiului din secolul al XVIII-lea. începând de la mijlocul secolului al XVII-lea, monarhii britanici și-au angajat țara într-o serie aproape fără de sfârșit de războaie care au golit vistieria. Datoria națională a crescut, iar povara achitării ei a căzut pe umerii poporului. O varietate uluitoare de bunuri de larg consum erau taxate, inclusiv berea, sarea și malțul.

Sistemul de taxare a dus la înflorirea contrabandei și a îndârjirii corespondente a guvernului de a o controla. Una dintre metodele utilizate, în ceea ce privea contrabanda cu tutun, era următoarea: odată ce o navă era capturată, i se dădea foc, astfel încât toată lumea să vadă spectacolul. Tutunul confiscat era pus în vatra marelui coș The King's Pipe și ars. Nori uriași de fum negru umpleau probabil cerul de deasupra Falmouth-ului. Trecătorii obișnuiau să spună: „Azi Regele fumează." Și, într-adevăr, fuma, iar prin faptul că făcea asta într-un mod atât de vizibil le demonstra tuturor celor aflați la mulți kilometri în jurul orașului, atât pe uscat, cât și pe mare, că vameșii repurtaseră încă un succes în lupta împotriva contrabandiștilor. Astfel, The King's Pipe ne arată cum statul britanic s-a folosit de mediul înconjurător ca de un instrument de comunicare și de control public - principiul fiind același ca și în cazul spânzurării publice a piraților și a altor proscriși, a arderii pe rug a vrăjitoarelor sau a înfigerii în țepe a capetelor trădătorilor, deasupra Porții Trădătorilor din complexul Turnul Londrei. Acest coș de fum reprezintă și

un capitol important din istoria comerțului ilicit; ca obiect fizic, el completează istoria economică redată de documentele oficiale. E așadar un coș de fum care ne aduce mai aproape de adevăr.

POARTA TRĂDĂTORILOR

Una dintre porțile de acces, dinspre Tamisa, din complexul Turnul Londrei, construit de Eduard I al Angliei. Prizonierii care trebuiau să ajungă la Turn erau aduși acolo pe Tamisa, pe barje, trecând pe sub Podul Londrei, astfel că vedeau perfect capetele trădătorilor înfipte în țepe.

DESCOPERIRI NOROCOASE

In noiembrie 2016, o echipă de zidari renova un șemineu din Aberdeen. Și-au dat seama că hornul fusese blocat, probabil ca să se împiedice pătrunderea în casă a curentului de aer. Obiectul care bloca hornul părea a fi un maldăr de cârpe, însă, când a fost scos afară și desfăcut, s-a dovedit a fi ceva cu totul special: era, de fapt, o hartă enormă a lumii! Harta avea peste 2 metri lungime și peste 1,5 metri lățime. Fusese realizată la începutul anilor 1600 de gravorul olandez Gerald Valck și, din câte se știe, este unul dintre singurele trei exemplare care există în întreaga lume. După descoperire, harta a fost restaurată de National Library of Scotland, devenind un obiect deosebit de valoros pentru istorici, așa cum probabil că a fost considerat cândva și de proprietarul ei. Astfel de hărți erau extraordinar de rare și extraordinar de scumpe! Probabil că, multă vreme, a fost mândria unei case, a unei străzi, ba chiar și a unui întreg oraș! însă, la un moment dat, destinul ei a luat-o pe o pantă descendentă, harta fiind condamnată să zacă vreme îndelungată în mormântul reprezentat de coșul de fum. Ce povești ne-ar spune harta asta, dacă ar putea să vorbească!

însă acesta nu este singurul caz în care coșul de fum a funcționat ca arhivă de documente. Unul dintre cele mai vechi astfel de înscrisuri care au supraviețuit până în prezent datează din 1610 și este o scrisoare a lui John Southwell din Bareham trimisă ginerelui său, prin care expeditorul îi mărturisea destinatarului că în coșul de fum al casei se găsea un act de anuitate și proprietate a unei posesiuni din Canterbury, pe care cel din urmă trebuia să-1 recupereze, probabil la moartea socrului. Astfel de documente atât de vechi sunt o raritate, în schimb, începând din secolul al XlX-lea, rata

de alfabetizare a crescut, așa că o mulțime de acte, de diverse tipuri, au început să fie ascunse în coșurile de fum ale imobilelor. în 1985, săpăturile făcute în interiorul proprietății The Malt House, din parohia Earl Soham, au scos la lumină o colecție de scrisori și de rețete înfipte într-o țepușă, alături de multe alte documente și de o diversitate de cărți religioase. De asemenea, pentru stoparea curentului de aer din coșurile de fum, adesea se apela la ziare - care întotdeauna le sunt utile istoricilor, fiindcă au imprimată data. Un exemplar din *News of the World,* din 18 august 1850, care a fost descoperit într-un horn din Thomdon, Suffolk, ar putea să ne indice perioada în care familia care locuia în acea casă a plecat, descotorosindu-se de mai multe obiecte, pe care le-a îndesat în coșul de fum. în alte cazuri, în vatra de foc s-au aruncat scrisori - astfel respectându-se indicația expeditorului: „Să arzi scrisoarea asta." Atât doar că, din pricina curentului de aer, hornul a „furat" scrisoarea din vatră și a conservat-o, în loc s-o lase să fie devorată de flăcări.

MOȘ CRĂCIUN

Tot norocul ne-a cadorisit cu unul dintre cele mai interesante tipuri de scrisori, dintre cele descoperite în coșurile de fum: scrisorile compuse de copii și adresate lui Moș Crăciun. Pentru istorici, aceste epistole sunt o adevărată bucurie. „Vreau o păpușă-bebeluș și o haină de ploaie cu glugă și o pereche de mănuși și un măr în caramel și un penny de aur și un sixpence din argint și o caramelă mare", a scris, pe nerăsuflate, Alfred sau Hannah Howard, în octombrie 1911, înainte să depună scrisoarea în vatra șemineului, de unde a fost „șterpelită" de curentul de aer și depozitată în siguranță, vreme de 81 de ani, pe o mică buză a hornului din casa lor din Dublin. Astfel de scrisori sunt magice: nu doar că înregistrează liste de obiecte materiale, dar conservă și dorințele, iar uneori și temerile unor copii. Așadar, lecția pe care trebuie s-o învățăm din toate astea este că niciodată nu trebuie să ne subestimăm coșul de fum: uitați-vă în el, pentru că niciodată nu știți ce-ați putea să găsiți acolo.

Scrisorile acestea adresate lui Moș Crăciun ne conduc la tema foarte interesantă a oamenilor sau a spiritelor care urcă sau coboară pe hornuri. Azi, cu toții cunoaștem improbabila imagine cu Moș Crăciun coborând pe coșul casei - fie că ne gândim la Grinch-ul lui Doctor Seuss, care șerpuia în

jos, pe hornurile din Whoville, fie că ne gândim la superbele ilustrații din 1973 ale lui Raymond Briggs, din cartea *Father Christnias,* sau la cântecul festiv „When Santa Got Stuck up the Chimney". Conceptul hornului ca portal de intrare și de ieșire din case se leagă și de alte tradiții de Crăciun: ciorapii atârnați și scrisorile trimise cu această ocazie, ca să nu mai vorbim și de buturuga Crăciunului care se arde în vatră. Totuși, veți întreba poate, *cum* s-a ajuns ca Moș Crăciun și coșul de fum să devină una dintre cele mai importante tradiții populare? Multe dintre caracteristicile Moș Crăciunului modern provin din poezia de 56 de versuri, de-acum devenită clasică, scrisă de Clement C. Moore (deși au existat voci care au susținut că ar fi vorba de un plagiat), care poartă titlul*' Twas the Night Before*

Christnias. Poezia a fost compusă în 1822 și publicată prima oară, anonim, în ziarul *Sentinel,* din Troy, New York, pe 23 decembrie 1823, cu titlul *A Visitfrom Saint Nicholas.* Aici, în această poezie, îl întâlnim întâia dată pe „bătrânul elf, vesel nevoie mare... grăsuț și pufos":

Nu a rostit niciun cuvânt, dar a trecut direct la treabă,

Și a umplut ciorapii toți; apoi s-a-ntors c-o tresărire,

Și-a lipit degetul de nas,

A înclinat o dată capul și - hop - pe coș în sus a luat-o.

In Statele Unite ale Americii, această versiune poetică a Sfântului Nicolae care se cațără pe horn a avut un precursor: în ediția extinsă, din 1812, a cărții *Knickerbocker's History of New York,* Washington Irving se referă și el la Sfântul Nicolae care „se zgâlțâie pe horn, în jos" - spre deosebire de variantele în care Sfântul lasă doar cadourile să cadă pe horn. Aceste reprezentări literare ne-au modelat imaginea care, ulterior, a ajuns, în America de Nord, să fie întrupată de Moș Crăciun.

WASHINGTON IRVING (1783-1859)

Autor, istoric și diplomat american. Irving a fost primul scriitor american de bestseller, la nivel mondial. Este celebru pentru nuvelele *Rip Van Winkle*

(1819) și *Legenda călărețului fără cap* (1820), dar și pentru biografiile lui Mahomed și George Washington.

SPIRITELE CĂLĂTOARE

Relatările acestea romantice, care au avut un mare succes peste Atlantic, își au probabil originea în tradiții europene mai vechi. în folclorul european, hornul era asociat cu supranaturalul, fiind considerat calea de intrare în casă a spiritelor benefice sau malefice. în lumea creștină, același horn era asociat cu sărbătorile de iarnă. în Grecia și în Serbia, se credea că așa-numiții *kallikantzaroi* sau spiridușii Crăciunului trăiau în majoritatea anului sub pământ și că ieșeau la suprafață doar în cele 12 zile de Crăciun, când își dădeau drumul pe hornurile caselor și tulburau lumea. în folclorul italian, o bătrână pe nume Befana (uneori numită și Vrăjitoarea Crăciunului) le ducea copiilor cadouri în seara dinaintea Bobotezei (6 ianuarie), cadouri pe care li le așeza în încălțările lăsate lângă foc. în descrierile timpurii ale Sfântului Nicolae, acesta arunca pe hornurile caselor monede de aur. în secolul al XVI-lea, în Olanda, poveștile acestea au dat naștere tradiției conform cărora, în ajunul zilei Sfântului Nicolae, copiii își așezau încălțările în fața vetrei focului, pentru ca dimineața să se trezească și să le găsească pline cu cadouri și cu dulciuri. în mod indubitabil, tradițiile acestea timpurii, care au legătură cu coșurile de fum, au ajuns în Statele Unite ale Americii prin intermediul emigranților.

Credința în oameni sau obiecte care coborau sau urcau pe hornuri a făcut ca vatra de foc sau șemineul să devină un spațiu deosebit de important în casă - un spațiu în care erau ascunse o varietate de lucruri, de la schelete de pisici până la pantofi. Aceste „gropi de gunoi spirituale" (în esență, locuri unde se aruncau diferite obiecte) au o istorie îndelungată, care a debutat în Epoca Bronzului - practic, e vorba despre locuri din jurul caselor unde diverse obiecte sau cadavre de animale erau depozitate ca să țină la distanță spiritele malefice. Aceste ciudățenii istorice, care, în insulele britanice, mai sunt descoperite și azi, în mod regulat, în preajma clădirilor vechi, ne permit să descoperim fascinanta lume a superstițiilor populare. în termeni practici, coșurile de fum erau expuse elementelor naturii, astfel că erau punctul perfect de intrare în case a forțelor supranaturale, ceea ce însemna că vatra focului sau șemineul erau spații extrem de vulnerabile. Folclorul abundă în

ființe magice, care pătrund în case pe hornuri. în Scoția și în Anglia, „maroniile" intrau în case, pe coș, în cursul nopții, și rezolvau tot felul de treburi domestice, în vreme ce tradiția galeză îi avertiza pe oameni cu privire la o ființă gen baubau, numită „bodach", care cobora pe horn și îi fura pe copiii care nu fuseseră cuminți. Prin urmare, coșul de fum era spațiul liminal dintre lumea naturală și lumea supranaturală, un spațiu care trebuia apărat. Ca talismane care să țină la distanță spiridușii, zânele, vrăjitoarele, elfii și demonii, se foloseau „pisici-sperietoare" și încălțări vechi. Un inventar extraordinar de bogat, de peste 100 de pantofi, a fost descoperit la ferma de secol XVII Gelli lago, din Snowdonia National Park, fermă aflată în patrimoniul National Trust - descoperirea aceasta vorbindu-ne despre ceva mai mult decât despre pierderea din neatenție a bunurilor personale!

COPIII-COȘARI

Moș Crăciun, vrăjitoarele, elfii și demonii nu erau singurele făpturi care aveau treabă cu coșul de fum al casei; pentru multe mii de copii din secolele al XVIII-lea și al XlX-lea, hornul era locul lor de muncă. Atât în coșurile industriale, cât și în cele domestice, funinginea se aduna în cantități enorme și trebuia să fie curățată în mod regulat de coșari sau, cel mai adesea, de învățăceii lor, de copiii-coșari, pe care îi angajau ca să îndeplinească periculoasa sarcină a escaladării interiorului hornurilor. Intr-un raport din 1817 „al Comitetului... Camerei Comunelor cu privire la angajarea băieților pentru curățarea hornurilor" se arată cât de grea era munca acestor copii, dintre care mulți fuseseră furați de la părinții lor sau luați din orfelinate, și sunt descrise echimozele și arsurile cu care prichindeii se

alegeau în timpul lucrului - echimoze și arsuri care aveau nevoie de luni întregi ca să se vindece. Comitetul a mai notat că:

Deformările de coloană, de picioare, de brațe etc. ale acestor băieți sunt produse, în general, dacă nu chiar întru totul, de circumstanțele în care sunt obligați să urce prin coșurile de fum, la o vârstă la care oasele lor sunt încă moi și în creștere; de asemenea, sunt produse și de faptul că sunt obligați să care saci cu funingine și cu cârpe, a căror greutate depășește uneori 10 kilograme, fără să mai punem la socoteală că povara sacilor cu

funingine sunt forțați s-o poarte uneori pe distanțe mari și pentru perioade lungi; articulațiile de la genunchi și de la glezne li s-au deformat în primul rând din pricina poziției în care sunt obligați să le folosească în scopul de a-și susține trupurile nu doar când urcă pe hornuri, dar, cu deosebire, când coboară prin ele, când se bazează doar pe extremitățile inferioare, căci brațele sunt întrebuințate ca să răzuiască și să curețe funinginea.

Reformatorul victorian Henry Mayhew a descris în cartea sa *London Labour and the London Poor* chinul acestor băieți în perioada de dinaintea reformelor parlamentare din 1851: „Suferințele multora dintre copiii-coșari erau foarte mari. Adesea locuiau în condiții proaste, mâncau prost și erau îmbrăcați prost, erau obligați să se cațăre prin coșuri fierbinți și înguste și erau afectați de boli - precum cancerul coșarului - specifice meseriei lor."

Suferințele copiilor-coșari reprezintă o temă importantă a poeziei lui William Blake. Inclusiv în *The Chimney Sweeper* și în *London,* Blake critică acerb Biserica, pentru că, în opinia lui, aceasta închidea ochii în fața acestei malefici-tăți. Coșurile de fum din epocă aveau uneori dimensiuni nu mai mari de 45 de centimetri pătrați, astfel că erau incredibil de greu de escaladat, ca să nu ne mai referim și la coturile strânse pe care copiii trebuiau să le navigheze.

Ascensiunea, în aceste condiții, era atât de lentă, încât copilul de dedesubt înfigea uneori ace în tălpile copilului de deasupra (paiele aprinse erau și ele folosite în același fel), ca să-i grăbească urcarea.

Poate că unul dintre cele mai terifiante aspecte ale vieții acestor copii era teama de a nu rămâne bloca ți în hornuri, incapabili să mai iasă din ele. Printre accidentele frecvente descrise de Mayhew se număra și acela în care „rămâneau blocați sau fixați în coș sau, după cum se vorbea în branșă, «îndesați» în hornurile înguste și încinse; uneori blocajul dura ore sau chiar până la moarte". Tot Mayhew relatează povestea unui biet copil care, în martie 1813, s-a trezit înțepenit într-un coș și, la apelurile stăpânului, a răspuns cu următoarele cuvinte: „Nu pot să urc, stăpâne; trebuie să mor aici." Ceilalți coșari s-au chinuit și au spart o parte din horn ca să-1 scoată afară, însă copilul suferise arsuri atât de severe încât, după câtva timp, tot a murit.

Iată așadar fața întunecată a istoriei coșurilor de fum, care, în general, sunt asociate cu ideea de căldură și de lumină, cu poveștile și cu discuțiile purtate în jurul șemineului și cu amintirile așezate pe prichiciul acestuia. Poveștile acestea triste, legate de hornuri, ne conduc la foarte importanta temă a istoriei lacrimilor...

22

LACRIMILE

Istoria lacrimilor are legătură cu... controlul emoțional al sexelor, crocodilii, umoarea numită flegmă și procesul prin care învățăm să vorbim.

Istoria lacrimilor este deosebit de variată. Ea ne învață când trebuie să plângem și când nu și ne arată dacă lacrimile sunt născute din bucurie, din suferință, dintr-o pierdere, din supărare sau dintr-un alt sentiment neidentificabil. Istoria, în marea ei complexitate, e superbă: mai că-ți dau lacrimile când o cunoști!

CÂND SĂ PLÂNGI

Cu toții ne identificăm ușor cu următoarea problemă: cum să ne dăm seama când ceilalți să așteaptă să plângem sau când se așteaptă să rămânem neclintiți? Tema aceasta e explorată și în *Străinul* (1942), romanul filozofului francez Albert Camus (1913-1960), decanul existențialismului. în *Străinul,* protagonistul, Mersault, șochează autoritățile franceze din orașul lui natal din Algeria, pentru că e incapabil să plângă la înmormântarea propriei mame. Relatând evenimentele din preajma morții mamei, el explică:

... „dădusem dovadă de insensibilitate" în ziua în care fusese înmormântată mama... Probabil c-o iubisem pe mama, dar asta nu însemna nimic. într-un moment sau altul al vieții, toți oamenii sănătoși și-au dorit ca persoanele dragi lor să moară... Directorul (casei de pompe funebre)... *a spus că n-am vrut s-o văd pe mama, că n-ani plâns deloc și că am plecat imediat după înmormântare, fără să mă reculeg la mormântul ei.*

Ceea ce, din punct de vedere psihologic, îl face ciudat pe Mersault, în ochii noștri, este lipsa lacrimilor; incapacitatea lui de a-și exterioriza emoțiile în momentele potrivite. în fond, aceasta e scenaîn care un fiu își înmormântează mama - un copil își îngroapă părintele -, deci e vorba despre una dintre cele mai semnificative crize emoționale dintre câte există, în afară de aceea generată de situația opusă: în care părintele își înmormântează copilul. Prin urmare, Camus folosește această scenă ca să plaseze sub lupă istoria relației dintre Mersault și mama lui. Ce să se fi întâmplat, ne întrebăm, încât emoționalitatea fiului, în relație cu mama lui, să fie zdrobită sau înghețată, ce să se fi întâmplat încât el să nu mai poată să-și exprime sentimentul de pierdere și cel de jale, care ne-am aștepta să se nască în Mersault - dacă ele se nasc într-adevăr?

OPERAȚIUNEA TORȚA

Invadarea americano-britanică a Africii de Nord franceze, din noiembrie 1942. Aceasta a fost o operațiune aliată deosebit de importantă, dar adesea trecută cu vederea, întrucât principalul dușman a fost Franța.

Citită într-un anume sens, povestea aceasta ne amintește că emoțiile umane sunt complexe și personale și se află într-o legătură strânsă cu istoria. De asemenea, aceeași poveste ne încurajează să luăm în considerare ansamblul tabloului în care se inserează o anume scenă, privitoare la un anume loc și la un anume timp: în cazul de față, trebuie să ne gândim că Mersault se găsește în Algeria, în 1942, când țara se află sub controlul Germaniei naziste și a guvernului de la Vichy și când urmează să fie invadată de Aliați, care declanșează Operațiunea Torța, una dintre cele mai ample operațiuni militare din istorie. Cu siguranță, datele acestea sunt suficiente astfel încât emoțiile oricui să fie pervertite. Totuși, în trecut, atitudinea societății în privința lacrimilor vărsate la înmormântări a variat geografic -așa cum variază și în prezent.

BOCITUL

De-a lungul istoriei, multe culturi - inclusiv cultura islamică și cultura sikh - au interzis bocitul sonor la înmormântări. în schimb, lacrimile vărsate în

mod natural - un proces incontrolabil - reprezentau o expresie a suferinței acceptabilă din punct de vedere cultural.

Cu toate acestea, au existat și societăți în care bocitul în gura mare era tolerabil. în cadrul culturii islamice timpurii, femeile au jucat un rol social important, în contextul înmormântărilor: ele erau cele care boceau morții. In 641 sau 642, femeile s-au adunat să-1 bocească pe Khălid ibn al-Walîd, eroul și aghiotantul lui profetului Mahomed: multe au urlat, și-au zgâriat obrajii până la sânge, și-au smuls părul de pe cap, ba chiar și-au sfâșiat hainele, expunându-și sânii. în epocă, gesturile de acest fel au fost condamnate de unii lideri religioși, care le considerau necivilizate. Totuși, chiar mult mai târziu în istorie, practici similare erau considerate ca fiind tradiționale în rândul triburilor etiopiene.

KHĂLID IBN AL-WALÎD (585-642)

Cunoscut și ca „Sabia trasă a lui Allah", Khălid a luptat în peste 200 de bătălii și este considerat ca fiind unul dintre cei mai buni comandanți militari din istorie.

Arta bocitului - văitatul și tânguitul la priveghiuri și înmormântări - a fost deosebit de importantă în societatea irlandeză din perioada precreștină și la începutul secolului XX, în tot acest timp femeile fiind cele însărcinate să ghideze comunitățile în cadrul ceremonialului public de exprimare a suferinței. Aceasta a fost o tradiție (prezentă și în Scoția) care consta în recitarea unor poezii elegiace și în episoade de plâns zguduitor împletit cu vaiete și tânguiri.

BOCITOARELE PROFESIONISTE

în secolele al XlII-lea și al XlV-lea, în statele italiene, multe comunități au interzis manifestările publice de suferință. în unele locuri se făcea totuși o anume distincție între manifestările publice acceptabile în funcție de sex: din punct de vedere social, se considera a fi mai tolerabil ca femeile să sufere, nu însă și bărbații, întrucât femeile erau percepute ca mai fragile emoțional și mult mai dispuse la gesturi spontane care le-ar fi exprimat suferința. Prin urmare, în unele state italiene au început să apară bocitoarele profesioniste, care erau plătite să plângă ritualic. Totuși în unele locuri se

impunea „o scală" a suferinței feminine - „scală" care era stabilită în funcție de o cantitate nespecificată de lacrimi, văzută ca acceptabilă. în 1624, Lady Frances Howard, reacționând la moartea soțului ei Ludovic Stewart, duce de Lennox, și-ar fi tăiat tot părul și ar fi etalat „diverse alte demonstrații de groaznică suferință". Un comportament aflat la ani-lumină de acele modeste și rare lacrimi vărsate în semn de respect față de morți în alte regiuni geografice. In Italia renascentistă, izbucnirile emoționale exagerate, precum smulgerea părului de pe cap, sfâșierea hainelor, zgârierea feței, bocitul sonor în public și plânsul, erau pedepsite cu amenzi.

Bocitoarele profesioniste - în cele mai mult cazuri era vorba despre femei - urlau și se tânguiau ca să-i încurajeze pe restul participanților să plângă. Femeile având această profesie sunt pomenite inclusiv în piesele grecești antice, iar pe întreg teritoriul european ele și-au practicat meseria, pe scară largă, până la începutul secolului al XlX-lea. Practica aceasta mai este prezentă și azi în Africa. Comedia filipineză din 2003 *Crying Ladies,* care a obținut o mulțime de premii, are ca subiect viețile a trei femei care lucrează cu jumătate de normă ca bocitoare profesioniste în comunitatea chinezo-filipineză din Chinatown din Manila. Chinezii apelează la bocitoare profesioniste ca să grăbească intrarea în rai a sufletului persoanelor dragi - ideea este că bocitoarele dau impresia că decedatul a fost un om bun și iubitor, care la rândul lui a fost iubit de multă lume.

Dacă nouă ni se pare că plânsul la o înmormântare este cel puțin acceptabil, totuși trebuie să ținem cont că există și locuri unde nimeni nu se mai așteaptă să verși găleți de lacrimi, întrucât locurile unde noi înșine ne-am aștepta să plângem sau unde alții s-ar aștepta să plângem s-au schimbat de-a lungul timpului. Iar unele dintre cele mai interesante astfel de locuri - vă vine sau nu să credeți - sunt galeriile de artă.

GALERIILE DE ARTĂ

Perspectiva asupra plânsului în galeriile de artă s-a schimbat de-a lungul vremii. Mai simplu spus, cândva eram mișcați până la lacrimi de operele de artă expuse -iar asta se întâmpla adesea. Dar azi nu se mai întâmplă. Există nenumărate relatări istorice privind oameni care au plâns la vederea unor diferite piese de artă. Extrasul următor, din memoriile pictorului

impresionist olandezo-fran-cez Camille Pissaro (1830-1903), se referă la reacția avută în fața unui tablou al lui Jean-Frangois Millet de o cunoștință a lui Pissaro, un bărbat pe nume Hyacinthe Pozier -scenă care a avut loc în 1887. Pictorul își amintește că

m-a întâmpinat cu anunțul că tocmai suferise un mare șoc, că plânsese în hohote. Am crezut că-i murise cineva din familie. Dar nu despre asta fusese vorba, ci despre L'Angelus, *tabloul lui Millet. El fusese cel care-i provocase emoția respectivă. Pânza aceasta, una dintre cele mai slabe ale pictorului, o pânză pentru care, în aceste timpuri, nu s-au cheltuit 500 000 de franci, are exact acest efect asupra persoanelor lipsite de rafinament, care se strâng buluc în jurul ei: cu toții se calcă în picioare în fața ei!*

Poate că Pissaro *a fost* sincer surprins că oamenii plângeau în văzul lumii în fața unor piese de artă, în general, sau în fața tablourilor lui Millet, în particular. în vreme ce suspini audiind o muzică, să ți se umezească ochii ascultând o poezie bună sau, mai târziu, să lăcrimezi văzând un film erau comportamente oarecum acceptabile, poate că plânsul în fața unui tablou era o reacție mai puțin așteptată.

MARK ROTHKO (1903-1970)

Artist american, născut în Rusia. Rothko este considerat unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai mișcării

expresionismului abstract, care a început să se dezvolte în New York, în anii 1940.

Totuși plânsul în fața unor opere de artă are o istorie îndelungată, deși azi a ajuns un fenomen necunoscut. Motivele acestei schimbări nu sunt prea bine înțelese. Oare expunerea constantă la stimuli vizuali prin intermediul televizorului, al calculatorului, al tabletelor și al smartphone-urilor ne-a anesteziat în raport cu puterea artei de a emoționa? Unele tablouri mai suscită și în prezent reacții emoționale de forță. Oare de ce picturile cu teme religioase îi mișcă pe oamenii credincioși până la lacrimi? Oare de ce lucrările anumitor artiști - precum americanul Mark Rothko, reprezentant al expresionismului abstract - generează mai multe lacrimi decât altele? Oare de ce unii oameni plâng, iar alții *leșina?* Leșina tul în galeriile de artă era

cândva o reacție atât de des întâlnită, încât dobândise și o denumire proprie: „sindromul Stendhal", după numele scriitorului francez. Stendhal a descris episodul în care a leșinat în Bazilica Santa Croce (deschisă în 1442) din Florența, când a văzut întâia dată magnificele fresce realizate de Giotto, artistul florentin de secol XIII. Prin urmare, plânsul în galerii nu reprezintă doar un capitol interesant din istoria artei, ci și un capitol interesant din istoria reacțiilor emoționale extreme generate de artă.

LACRIMILE COPIILOR

în exemplele acestea a fost vorba despre lacrimile unor adulți, dar cum rămâne cu lacrimile copiilor? Și, mai ales, cu cele ale bebelușilor? Una dintre cele mai intens dezbătute teme istorice este aceea a lacrimilor infantile, o temă cu care părinții moderni rezonează în mod deosebit, din pricina atitudinilor conflictuale față de „plânsul controlat", o tehnică parentală dezvoltată în 1999 de asistenta pediatră și autoarea Gina Ford. Ford a susținut că bebelușul lăsat să plângă va învăța să se consoleze de unul singur. Și milioane de părinți sunt de acord cu ea; milioane de alți părinți susțin că tehnica aceasta afectează dezvoltarea copilului. în mod interesant, abordarea aceasta are, la rândul ei, o istorie.

După cum toți părinții moderni știu, diferitele tipuri de plâns ale bebelușilor (care au legătură cu nevoile lor de bază, cu furia și cu durerea) sunt modalități esențiale prin care pruncii comunică în lunile de dinainte să învețe să vorbească. în Anglia, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, plânsul era considerat o parte din procesul de dezvoltare fiziologică al copilului. Pe această temă, englezii urmau învățăturile medicale străvechi ale grecilor Hipocrat (460 - 370 î.e.n.) și Galenus (130 - 210 e.n.), care se bazau pe teoria umorilor, conform căreia corpul uman era compus dintr-un amestec de patru umori: bila neagră, bila galbenă, sângele și flegma. Se considera că bărbații și femeile (și bebelușii) aveau echilibre umorale diferite, care le influențau comportamentul și trăsăturile, în funcție de sex. Bolile erau cauzate de un dezechilibru al umorilor, iar remediul îl reprezenta eliminarea din corp a fluidelor corporale în exces. Conform acestui model, bebelușii erau definiți ca ființe calde și umede, cu trupuri flexibile. Teoria era aceea că pruncul apărea în uter, într-o mixtură de flegmă și umezeală, și că plânsul

era o metodă fundamentală prin care corpul nou-născutului se debarasa de fluidele în exces.

Așadar povestea începea cu primele lacrimi ale pruncului, iar plânsul era considerat ca un semn că bebelușul era sănătos. Moașa Jane Sharp, în cartea sa *The Midwife's Book* (1671), prima lucrare de acest gen scrisă de o femeie, își sfătuia cititorii: „Lăsați copilul să plângă... pentru că așa e mai bine pentru creier și pentru plămâni, care astfel se deschid și aruncă afară umorile netrebuincioase, iar astfel căldura naturală este crescută." Totuși, după primele zile de viață ale bebelușului, plânsul în exces era privit cu mai multă îngrijorare, întrucât se considera că răcnitul constant era vătămător pentru oasele moi ale pruncului, oase care, în epocă, se spunea că erau saturate de umezeală. Sharp a scris: „Prea mult plâns duce la scoaterea în afară a reumelor" - cu alte cuvinte, din ochi și din nas se elimina o materie apoasă (ca atunci când ești răcit) „iar adesea pe copil îl va durea burta de la prea marea strădanie la care s-a supus". Soluția pentru prevenirea acestor tipuri de vătămări ale trupului era înfășatul: copiii erau înfă-șurați strâns în mai multe straturi de țesături, astfel încât să nu mai poată să se miște și să-și facă rău. înfășatul bebelușilor este o practică întâlnită și în prezent, al cărei scop este acela de a-i asigura celui mic o stare de bine și o noapte liniștită de somn - deși conform unor studii recente se pare că înfășatul este implicat în sindromul morții subite la sugari (SMSS), astfel că practica aceasta nu mai este recomandată în cazul bebelușilor mai mari ca vârstă și mai mobili.

EXPLICAREA LACRIMILOR

După cum ne demonstrează aceste studii, înțelegerea, din punct de vedere științific, a funcției și a bazei biologice a lacrimilor s-a schimbat de-a lungul timpului. Perspectiva hipocratică și medievală, conform căreia plânsul era o metodă de eliminare a umorilor în exces din creier, se află la ani-lumină de explicațiile medicale modeme privind lacrimile; azi se înțelege că lacrimile sunt generate în clipa în care se stabilește o conexiune neuronală între glanda lacrimală - canalul lacrimonazal - și acele zone din creier care au legătură cu emoțiile și cu durerea. Astfel, oamenii de știință și psihologii văd lacrimile ca un răspuns la durere; ca un debușeu pentru tensiuni; și, în mod interesant, ca o formă de comunicare nonverbală, menită să suscite un răspuns din partea celorlalți oameni. Adulți extrem de inteli-genți au avut

nevoie de secole ca să priceapă aceste realități: poate că mult mai simplu ar fi fost să întrebăm un copil!

Conceptul lacrimilor ca formă de comunicare deschide subiectul „plânsului strategic", deci al lacrimilor folosite ca armă emoțională împotriva - dacă e să luăm un exemplu complet la întâmplare, într-un domeniu în care James nu are niciun fel de experiență - unui tată iubitor, pe care cele două fiice, încântătoare, dar dezarmant de șirete, îl joacă pe degete, mizând pe lacrimile false care „prelucrează", ca nimic altceva, punctul slab al sufletului patern. Părinții moderni sunt adesea mult prea impresionabili. Pe de altă parte, etalarea foarte publică a lacrimilor face parte de multă vreme din arsenalul de luptă al politicienilor: gândiți-vă cum a izbucnit în lacrimi Bob Dole, în campania din 1996, când a fost prezentat de fostul președinte Gerald R. Ford, sau cum, în 2008, aflată în campanie, în primarele democrate, luptând împotriva lui Barack Obama, Hillary Clinton a început să lăcrimeze la un dineu din New Hampshire, în dorința de a-și face vizibilă partea „mai personală". Ca politician, revelarea feței mai emoționale, mai ales în cazul femeilor, este o mișcare riscantă, căci, după cum a remarcat Hillary Clinton, „dacă devii prea sensibilă, te subminezi. Un bărbat poate să plângă -dar în cazul unei femei dinamica e complet diferită". Și din punct de vedere istoric, figurile politice au apelat adesea, deliberat și calculat, la plânsul cu efect oratoric. Până și Oliver Cromwell, regicidul de secol XVII, nu s-a considerat prea sus ca să nu verse câteva lacrimi în public, în lupta împotriva parlamentului. Gestul lui l-a determinat pe regalistul Sir John Reresby să scrie: „Lacrimile îi izvorau când poftea și, fără îndoială, (Cromwell) a fost cel mai mare mincinos de pe Pământ."

LACRIMILE DE CROCODIL

PLUTARH (46-120 e.n.)

Istoric grec, cunoscut în special pentru lucrarea *Viețile paralele,* o serie de biografii ale unor oameni de seamă, greci și romani, o sursă istorică excepțională în ceea ce privește lumea antică. Totuși istoricii sunt de părere că două treimi din opera lui Plutarh nu au supraviețuit.

De secole, lacrimile false sunt cunoscute sub denumirea de „lacrimi de crocodil". Expresia își are originea în credința că aceste animale, crocodilii,

vărsau lacrimi când se hrăneau - că plângeau public pentru animalele pe care le omorau. Cea mai timpurie referire la această credință apare într-o colecție de proverbe atribuită lui Plutarh și care a fost răspândită, în varianta în limba engleză, de Sir John Mandeville, cel care cândva, între 1357 și 1371, a scris excelentul volum de memorii *The Travels of John Mandeville.* Iată un fragment relevant:

în acel ținui și in toată India sunt numeroși crocodili, animale ca niște șerpi lungi, după cum am mai spus mai înainte. Noaptea, crocodilii stau în apă, iar ziua, pe uscat, printre stânci și în grote. Cât e iarna de lungă, nu mănâncă deloc carne, ci zac ca într-un vis, la fel ca șerpii. Șerpii aceștia omoară oameni, pe care-i mănâncă plângând; când mănâncă, își mișcă falca de sus, nu cea de jos, și nu au deloc limbă.

Lacrimile de crocodil apar și în poemul epic elisabetan *Regina zânelor,* scris de Edmund Spenser (1552-1599):

Când călătorul obosit, ajunge-a rătăci

Pe malul cel cleios al Nilului cu șapte guri,

Necunoscând cărările periculoase și întortocheate,

Se întâlnește cu-n crocodil crud și viclean,

Ce etalând o falsa suferința și-ascunde vătămătoarea-nșelăciune,

Și plânge dureros, vărsând amare lacrimi:

Nesăbuitul om adânc se-nduioșează

Crezând în jalnica-i poveste, astfel că pe nepregătite

E înghițit cu totul,

Căci mila de-altul la propria-i uitare l-a condus.

Aceeași referire la crocodili a fost folosită în literatură vreme de multe secole, inclusiv de Shakespeare - când Othello se convinge pe sine că soția

îl înșală spune: „De s-ar putea vreodată îngreuna pământul / Prin lacrimi de femei, din toată picătura / Ar naște-un crocodil. Din ochii mei lipsește!"[3] Cu alte cuvinte, Othello e furios (în mod nefundamentat, după cum se dovedește), căci lacrimile Desdemonei ar fi false.

REGINA ZÂNELOR (1590)

Scris la sfârșitul secolului al XVI-lea de Edmund Spenser, acesta este unul dintre cele mai lungi poeme de limbă engleză, o alegorie complexă a vieții din acea epocă, ilustrată prin activitățile mai multor cavaleri englezi.

De secole deja, și artiștii au abordat tema lacrimilor de crocodil, ca metaforă plină de forță a ipocriziei. Una dintre cele mai rafinate lucrări vizuale, abordând această temă, este desenul din 1884 al artistului american Bemard Gillam (1856-1896), care îl reprezintă pe generalul Ulysses S. Grant curtându-i pe votanții evrei: Grant varsă lacrimi de crocodil din pricina persecuției evreilor ruși, deși el însuși era responsabil de programul „General Order", inițiat cu 20 de ard înainte, în timpul Războiului Civil, program prin care toți evreii fuseseră expulzați din Statele Confederate.

Azi înțelegem mai bine de ce crocodilii lăcrimează când se hrănesc. Ideea că aceste animale își manifestă astfel regretul a fost combătută prima dată în scris în 1700, când medicul și naturalistul elvețian John Scheuhzer a observat: „Fundamentul și substanța acestei celebre și vechi povești sunt atât de firave, încât, în prezent, ar fi de preferat să nu ne mai referim la ea." Cu toate astea, nicio cercetare serioasă nu s-a făcut până în 1927, când curajosul George Johnson a început să studieze lacrimile acestor animale, aplicând un amestec de ceapă și sare pe ochii uscați a patru crocodili, probabil furioși la culme. In continuare, abia în 2007 s-a trecut la un nou studiu serios, al cărui scop a fost acela de a afla explicația științifică pentru care crocodilii produc lacrimi. Cercetarea a oferit mai multe răspunsuri interesante. Una dintre variantele propuse este aceea conform căreia lacrimile crocodililor ar fi un produs secundar al zgomotelor (pufnituri, icnete, șuierături și pârâituri) pe care aceste animale le produc când se hrănesc - aerul e împins forțat prin sinusuri, ceea ce duce la punerea în mișcare a lacrimilor. Teza e convingătoare, deși dezamăgește puțin: ar fi fost de preferat ca totuși crocodilii să fie niște ucigași mistuiți de regrete.

Prin urmare, tristă sau nu, parte din istoria lacrimilor este, de fapt, istoria înțelegerii noastre a opticii animalelor - și, poate, istoria lipsei noastre de înțelegere în ceea ce privește sentimentele animalelor.

O CRONOLOGIE A PLÂNSULUI

Acum avem chiar posibilitatea să unificăm înțelegerea noastră istorică a lacrimilor, să adunăm toate perspectivele într-un tot, într-un soi de cronologie. In lumea medievală, mistica și vizionara Margery Kempe (circa 1373 - circa 1438) plângea incontrolabil când îl venera pe Dumnezeu. în cartea ei, *The Book of Margery Kempe,* pe care a dictat-o, s-a descris la persoana a treia: „Uneori lăcrima foarte abundent și violent, din tânjirea după fericirea perfectă din cer și pentru că era ținută departe de această fericire de prea multă vreme." în secolul al XVI-lea, descoperim alte cazuri de plâns în timpul rugăciunii - Biserica Catolică, în particular, cunoștea o abundență de plânsete ritualice, în vreme ce protestanții, în general, priveau cu oarecare suspiciune astfel de etalări publice ale emoțiilor.

în timpul secolului al XVIII-lea, în epoca emoțiilor - o perioadă în care a început să se pună mai mult accent pe sentimente și pe influențele estetice -, plânsul în public a redevenit acceptabil în Marea Britanie. Curând însă, din pricina ororilor Revoluției Franceze, demonstrațiile de emoție fățișe au ajuns din nou să fie privite ca manifestări copilărești, efeminate și periculos de străine.

în continuare, în secolul al XLX-lea, în Anglia a început să se dezvolte un comportament descris prin expresia colocvială „stiff upper lip" - un cod de manifestări publice, mai curând masculin, întrucât avea legătură cu armata și cu imperiul, care îi condiționa pe bărbați să-și suprime emoțiile.

BĂRBAȚII POT SĂ PLÂNGĂ ȘI EI?

Astfel ajungem la o întrebare foarte importantă: bărbații pot să plângă și ei? Sau nu? în epoca modernă, în ciuda apariției conceptului de „bărbat nou" și a revărsărilor publice și ritualizate de lacrimi, ca expresie a suferinței care însoțește moartea unor celebrități sau diverse dezastre, la nivel statistic bărbații sunt mai puțin predispuși la plâns decât femeile. Un studiu realizat în anii 1980 de biochimistul William H. Frey a arătat că, în medie, femeile

plâng de 5,3 ori pe lună, în vreme ce bărbații doar de 1,3 ori în același interval de timp. Istoric vorbind, întotdeauna a existat o corelație inversă între plâns și masculinitate. Pentru filozoful englez de secol XVII Thomas Hobbes (1588-1679), plânsul era un semn de slăbiciune; era o manifestare feminină, la care se dedau - evident! - femeile, copiii și amărâții societății.

Totuși, după cum am văzut, lacrimile masculine nu erau întotdeauna inacceptabile. Totul depindea, firește, de tipul de lacrimi vărsate. Lacrimile născute din autocompă-timire și din frică le erau atribuite celor lași și slabi și erau condamnate fără drept de apel, în schimb lacrimile născute din compasiune sau din suferința generată de pierderea cuiva apropiat, dacă izvorau în cantități moderate, erau tolerate. Mai presus de orice erau însă lacrimile spirituale -astea erau cele mai bune! existând o îndelungată tradiție a plânsului penitent, a regretului pentru păcatele comise și a lacrimilor de gratitudine pentru grația salvatoare oferită de Hristos. Episcopii medievali plângeau tot timpul, ca manifestare a devoțiunii lor. Se spune că Gundulf, episcopul de Rochester (1077-1108), „vai, când se ruga, cu ce lacrimi spăla picioarele Domnului!... Cât de amar îi era plânsul, când își amintea de păcatele lui! Cine nu i-a văzut ochii scăldați în lacrimi?"; în vreme ce, despre Thomas Becket, se povestește că „se ruga singur, până când era copleșit de miracolul lacrimilor". în schimb, în multe culturi, lacrimile erau antiteza masculinității. Bărbații trebuiau să fie duri și aspri, feroce și intimidanți, curajoși și puternici - ceea ce ne conduce la foarte importanta temă a istoriei leilor...

1

Mary Shelley, *Frankenstein,* traducerea Sorin Petrescu, editura Corint, București, 2014 (n. tr.).

2

Pipa Regelui (n. tr.).

3

William Shakespeare, *Othello.* Traducere în limba română de P.P. Carp, Edițiunea și Imprimeria Societății Junimea, Iași, 1868 (n. tr.).

LEII

Istoria leilor are legătură cu... navele scufundate, Războiul de Treizeci de Ani, populismul american din anii 1900 și gropile de gunoi de pe marginea drumurilor.

REGELE LEU

In după-amiaza zilei de 10 august 1628, spre sfârșitul verii din Stockholm, impozanta corabie *Vasa* a ridicat ancora în fata unei mulțimi întregi de curioși. *Vasa* era modelul cel mai scump și cel mai ambițios de corabie construit vreodată pentru marina suedeză, la ordinul regelui Gustav al Il-lea Adolf (1611-1632). Nava fusese realizată din lemnul a peste 1 000 de copaci, era echipată cu 64 de tunuri, iar catargele aveau o înălțime de 50 de metri. Pe punțile ei încăpeau 450 de soldați și de mateloți. însă decorațiunile erau cele care atrăgeau cel mai mult atenția: *sute* de sculpturi splendide, bogat ornamentate, aurite și pictate în culori variate împodobeau aproape fiecare centimetru din carenă.

Vasa era nava-amiral a marinei suedeze și fusese construită special pentru invadarea unei țări străine: Polonia. Era simbolul măreției militare a Suediei, o reprezentare plutitoare a capacității tehnice, a talentului artistic, a ambiției imperiale și a forței militare ale unei întregi națiuni. *Vasa* a costat puțin peste 5% din întregul produs național brut (PNB) al Suediei.

Numele îi venea de la dinastia regală suedeză Wasa, al cărei punct de plecare fusese anul 1523. Pe de altă parte, era vorba și despre faptul că Gustav Adolf fusese forța mobilizatoare din spatele acestei construcții și cel care alesese sculpturile atât de detaliate care decorau corabia, toate având legături simbolice cu regalitatea. Iar sculptura cu simbolismul cel mai pronunțat era, desigur, acrostolul de la proră, care reprezenta un leu sărind - o imagine cu o semnificație profundă, întrucât regele era cunoscut ca „Leul Nordului" sau, în germană, *Der Ldwe aus Mitternacht* - „Leul de la Miezul Nopții". Forța acestui simbol e cu atât med mare în prezent, cu cât sculptura

poate să fie văzută și atinsă. *Vasa* s-a scufundat chiar în timpul voiajului inaugural - aceasta a fost una dintre cele mai teribile tragedii maritime —, dar, în epoca modernă, a fost recuperată, în stare intactă, din mâlul de pe fundul portului din Stockholm. Muzeul Vasa, în care se află azi expusă, este unul dintre muzeele de top ale lumii.

Gustav Adolf și-a dobândit porecla menționată anterior de la țările vecine Suediei, datorită faptului că, în cursul Războiului de Treizeci de Ani, a reușit să facă din țara lui una dintre marile puteri europene. *Vasa* a fost construită în timpul Războiului Polono-Suedez dintre 1626 și 1629, când Suedia a devenit națiunea dominantă din regiunea baltică, iar Gustav a fost o prezență constantă și semnificativă pe câmpurile de luptă. Gustav era un rege care voia să fie perceput ca având trăsăturile definitorii ale unui leu - forță, ferocitate, superioritate -, astfel că simbolul acesta apărea frecvent pe armura lui militară, dar și pe alte obiecte de uz curent. De asemenea, Gustav voia, în mod deliberat, să facă o legătură între el și legenda germanică faimoasă, conform căreia lumea baltică avea să fie salvată de un leu alb din nord.

REGELE ANIMALELOR

Leul era o opțiune evidentă pentru orice monarh cu propensiuni militare, astfel că folosirea acestui simbol nu i-a revenit în exclusivitate lui Gustav, regele Suediei de la mijlocul secolului al XVII-lea. în Asia, Africa și Europa, leul, ca „Rege al animalelor", a fost vreme îndelungată asociat cu ideea de regalitate și de putere, simbolizând forța statală, curajul, tăria, ferocitatea și vitejia - deși leul nu era singurul simbol al regalității și al puterii, acestea putând să fie reprezentate și de un urs sau de un porc mistreț.

Ca și în cazul lui Gustav al Il-lea Adolf, termenul „leu" ca marcă a curajului regal, a fost atașat numelui multor regi războinici medievali - e vorba, de pildă, despre Henric Leul (1129-1195) sau, în germană, *Heinrich der Ldwe,* duce de Saxonia și de Bavaria; despre William Leul, William I al Scoției (între 1165 și 1214), o figură legendară care, recent, a revenit în atenția lumii datorită senatorului John McCain și președintelui Statelor Unite ale Americii, Barack Obama, ambii susținând că se trag din spița acestui rege

scoțian; despre Robert al III-lea, conte de Flandra (1249-1322), poreclit „Leul din Flandra" sau *De Leeuw van Vlaanderen;* și despre poate cel mai bine cunoscut publicului anglofon, Richard Inimă de Leu, *Richard the Lionheart* sau *Richard Coeur de Lion,* regele-cruciat Richard I al Angliei (1157-1199). Richard a purtat porecla de „Leul" sau „Inimă de Leu" aproape întreaga sa viață, datorită legendarelor lui acte de curaj militar. Scriind despre perioada în care Richard a fost prizonier în Germania - a fost capturat la întoarcerea spre

casă din cea de-a Treia Cruciadă cronicarul francez Guillaume le Breton (1165-1225) a notat că Richard „vorbea atât de elocvent și atât de regal, într-o manieră atât de leonină, de parcă s-ar fi aflat pe tronul ancestral din Lincoln sau din Caen".

HERALDICA

Simbolul heraldic al leului datează încă din perioada de început a heraldicii, deci din secolul al Xll-lea, iar simbolul celor trei lei *passant-guardant,* blazonul englezesc cu care sunt împodobite echipamentele echipelor sportive engleze, își are originea în epoca lui Richard I, care se pare - în opinia unor istorici - că l-ar fi împrumutat de la tatăl lui. Leul este mult mai folosit în heraldică decât vulturul, care a fost rezervat ca simbol imperial, în vreme ce, de-a lungul timpului, leul a început să fie din ce în ce mai mult asociat cu cavalerismul. In heraldică există chiar exemple de simboluri reprezentând lei uciși - de pildă, blazonul familiei aristocrate engleze Howard. în bătălia de la Flodden, în septembrie 1513, forțele engleze i-au învins pe scoțieni în cea mai mare confruntare terestră dintre cele două regate, iar lacob al IV-lea al Scoției a fost ucis pe câmpul de luptă. Familia Howard, deja apropiată de regele englez, a jucat un rol crucial în obținerea acestei victorii, Thomas Howard (1443-1524), conte de Surrey, fiind general-locotenent în armata Nordului. Imediat după încheierea bătăliei, Howard a primit titlul de duce de Norfolk, iar fiul lui, Thomas (1473-1554), care era atunci lord-amiral, a fost înnobilat conte de Surrey. Ambii au dobândit astfel pământuri și diverse proprietăți arendate. în amintirea bătăliei de la Flodden, blazonul familiei a fost modificat prin adăugarea unui nou simbol: leul Scoției care este ucis cu o săgeată care-i străpunge gura.

BĂTĂLIA DE LA FLODDEN (1513)

Confruntare care a avut loc în zona de nord a Angliei, în Northumberland. în bătălia de la Flodden, armata engleză a repurtat o victorie decisivă împotriva armatei scoțiene invadatoare, condusă de lacob al IV-lea. Aceasta a fost cea mai mare bătălie dintre Anglia și Scoția.

Astfel de asocieri, între conducători și lei, continuă să se facă și în prezent: leii apar pe stemele multor țări, inclusiv pe stema Finlandei, a Norvegiei, a Regatului Scoției și a Suediei. De asemenea, leul este un vechi simbol iudeo-creștin, iar Leul lui Iuda figurează pe blazonul Ierusalimului.

LEII CA ANIMALE DE COMPANIE

Leii - animalele - erau posesiuni la care mulți monarhi au râvnit; în fond, țăranul putea să aibă o găină, dar numai un prinț putea să aibă un leu. In 1235, regele englez Henric al II-lea (1216-1272) a primit în dar, de la Sfântul împărat Roman Frederic al II-lea, trei „leoparzi" -care se crede că erau, de fapt, lei - reprezentând cei trei lei de pe blazonul regatului englez. Henric a fost atât de încântat de cadou, încât a hotărât să înființeze pe domeniul Turnului Londrei o grădină zoologică, care a devenit cunoscută sub titulatura de Menajeria Regală și care a continuat să existe vreme de 600 de ani. în 1252, leilor li s-a alăturat un urs-polar, iar în 1255, un elefant african. Analize științifice recente ale unor artifacte descoperite în perimetrul Turnului Londrei ne-au furnizat informații noi cu privire la leii care au trăit acolo. în 1930, în fostul șanț cu apă din jurul castelului au fost găsite două cranii, care reprezintă singurele rămășițe medievale de feline

mari descoperite până în prezent în Europa. Conform analizelor ADN, specialiștii de la University of Oxford și de la Natural History Museum din Londra au concluzionat că respectivele cranii au aparținut unor masculi de lei berberi - leul berber a fost o specie distinctă, având ca teritoriu partea de nord a Africii; acest animal avea o coamă uriașă, închisă la culoare[1]. Unul dintre cranii data din perioada 1280-1385, iar al doilea, „mai tânăr", data din perioada 1420-1480, ambele exemplare murind însă la vârstă de doar 3-4 ani.

în mod evident, leii ca animale de companie nu au reprezentat o tradiție exclusiv englezească. în 1648, când suedezii au ocupat Fraga, la sfârșitul Războiului de Treizeci de Ani, au capturat și un leu adevărat, care probabil fusese ținut în oraș ca simbol heraldic al teritoriului ceh. Când animalul a fost dus în Stockholm, a devenit o mare atracție, mulțimile fiind atrase de spectacolul leului care se lupta cu alte animale. Fascinația a rămas intactă până la moartea leului, care a survenit în 1663. Ludovic al XVI-lea al Franței (1754-1793) a ținut și el mai mulți lei. Cel mai recent și poate cel mai cunoscut suveran posesor de lei a fost Haile Selassie (1892-1975), împăratul Etiopiei, care a avut mai multe exemplare din subspecia cu coamă amplă și închisă la culoare - același tip de lei berberi care cândva făcuseră parte din menajeria regilor englezi medievali. Descendenți ai leilor lui Haile Selassie, despre care se crede că sunt unicele exemplare supraviețuitoare care mai păstrează moștenirea genetică pură a leilor berberi, pot să fie admirați azi în grădina zoologică din Addis Abeba.

PAPII ȘI POLITICIENII

PAPA LEON I CEL MARE

Unul dintre cei mai importanți papi, din punct de vedere istoric, și o sursă de informații extrem de valoroasă pentru specialiști, întrucât peste 100 dintre predicile lui au supraviețuit până în prezent. Leon este celebru pentru că, în 452, s-a întâlnit cu Attila, conducătorul hunilor, și l-a convins pe acesta din urmă să nu mai invadeze Italia.

Nu doar regii voiau să fie asociați cu leii. De la Leon I cel Mare, din 440 e.n., 13 papi și-au luat numele ecleziastic de Leon („Leon" însemnând în latină „leu") și mai mulți sfinți creștini timpurii au adoptat același nume, inclusiv Sfântul Leon din Bayonne (care a murit aproximativ în jurul anului 900), Sfântul Leon de Catania (mort în 785) și Sfântul Leon de Montefeltro (mort în 366) - probabil datorită simbolisticii legate de forță și rezistență. La fel de popular a fost acest nume și în rândul politicienilor. Al-Assad, actuala familie conducătoare din Siria, își datorează numele unei derivări de la titlul „asad", care, în arabă, înseamnă „leu". Numele a fost adoptat formal de familia în cauză în 1927, când Aii Sulayman al-Wahhish (1875-1963), bunicul președintelui Bashar Al-Assad (aflat la conducerea statului din

2000), și-a schimbat numele în Aii Sulayman al-Assad. în timpul Mișcării de Independență Indiană, în primul sfert al secolului XX, porecla colocvială „Leul din Punjab" i-a fost atribuită luptătorului pentru libertate indian Lala Lajpat Rai (1865-1928), poreclă preluată de la liderul sikh de secol XVIII Maharaja Rânjit Singh (1780-1839), care devenise cunoscut ca „Leul din Punjab" datorită războiului câștigat împotriva paștunilor și creării unui stat sikh, care, la apogeu, s-a întins de la trecătoarea Khyber, din Afganistanul modern, și până în deșertul Thar, din Rajastan, reprezentând un far al independenței indiene într-o epocă în care majoritatea continentului se afla sub dominație britanică.

In această istorie a asocierii dintre lideri naționali, politicieni și lei găsim un alt capitol fascinant și complet neașteptat din istoria leilor, o istorie care se poziționează în antiteză cu imaginea leului ca suveran feroce și măreț, ca rege al animalelor: este vorba despre istoria leului fricos.

LEUL CEL FRICOS

Există un exemplu de leu fricos care le domină pe toate celelalte din istoria occidentală: ne referim aici la adoratul personaj din *Vrăjitorul din* Oz, cartea scrisă de L. Frank Baum la sfârșitul anilor 1890, care ulterior a fost adaptată pentru scenă, iar apoi transformată într-un film vizionat de milioane de oameni numai în anii 1930. Până în 1956, cartea se vânduse deja în 3 milioane de exemplare. Povestea lui Dorothy, care caută drumul înapoi spre casă ajutată de Omul de Tinichea (care nu are inimă), de Sperietoarea de Ciori (care nu are creier), de Leul cel Fricos (care nu are curaj) și de cățelușul ei, Toto, a devenit una dintre cele mai cunoscute din toate timpurile. Dacă ați citit cartea sau ați văzut filmul - lucru de care nu ne îndoim -atunci sigur că v-ați pus întrebări în legătură cu această colecție fantastică de personaje și cu locurile descrise în poveste. Pe lângă „echipa" lui Dorothy, în *Vrăjitorul din Oz* mai apar vrăjitoare, pantofi fermecați, un drum din cărămidă galbenă, munchkini, un oraș de smarald, un magician foarte ciudat și o mulțime de alte lucruri bizare. Care-i treaba cu ele toate?!

Răspunsul e de găsit tot în poveste, deși abia în 1964 -deci la 64 de ani după publicarea cărții! - s-a găsit cineva care să-1 decodeze. Omul care a avut o sclipire de geniu, care, brusc, a reușit să deslușească detalii din această

poveste magică pe care nimeni nu le mai sesizase înainte, a fost un istoric și profesor din Midwestul american pe nume Henry M. Littlefield (1933-2000). El și-a dat seama că unul dintre indiciile care spărgeau codul era reprezentat de identitatea felinei uriașe, dar paradoxale, a Leului cel Fricos. Și astfel plonjăm în complexitatea politicii americane de la începutul secolului al XlX-lea, când Statele Unite făceau trecerea de la trecutul pastoral la viitorul industrial incitant, dar și înfricoșător.

In 1896, politica americană era dominată de un subiect, de o mișcare și de doi oameni. Subiectul, cunoscut ca „problema financiară", se referea la modul în care Statele Unite ar fi trebuit să-și creeze și să-și pună în circulație moneda. Dezbaterea pe această temă mocnea și uneori clocotea, încă din 1782, de când statele americane își câștigaseră independența, ieșind de sub dominația britanică. Mișcarea, cunoscută sub denumirea de „populism", era animată de oamenii „simpli", „fără drepturi" - fermieri și muncitori -care căutau acea reprezentare de care considerau că fuseseră privați. Persoanele aflate în fruntea mișcării contestau alegerile prezidențiale din 1896, când republicanul William McKinley îl învinsese pe democratul William Jennings Bryan.

Bryan, de trei ori ales ca reprezentant al democraților în bătălia prezidențială (și tot de atâtea ori perdant) era cunoscut ca unul dintre cei mai străluciți oratori din politica americană a epocii lui, ba chiar din toate epocile. Atrăgea atenția ca un leu, o *solicita* imperios, atât prin rezonanța vocii, cât și prin cuvintele magice pe care le folosea ca să-și țeasă discursurile. Speech-ul lui din 1896, de la Convenția Națională a Partidului Democrat, a fost catalogat de istorici și de jurnaliști ca fiind una dintre cele mai importante adresări din întreaga istorie politică americană. în epocă a fost descris ca „hipnotic" și „magnetic" -cuvinte de laudă extraordinare pentru un politician. Mai mult, spre deosebire de politicienii dinaintea lui, Bryan călătorea pe distanțe de mii și mii de kilometri ca să se întâlnească personal și să discute cu oamenii: doar pentru alegerile din 1896 a parcurs peste 29 000 de kilometri! Pentru un politician, celebritatea de care se bucura era fără precedent.

Dacă a existat un politician care să merite titlul de „leu", atunci el a fost Bryan, iar ideea aceasta a fost imediat speculată de desenatorii din epocă -

ca și aceea că termenul „leu", în engleză „lion", rima perfect cu numele Bryan.

Bryan a fost una dintre marile voci ale suporterilor monedei standard din argint, în opoziție cu cei care susțineau moneda din aur, ca soluție monetară la problema financiară a Americii. Descrierea care i s-a făcut ulterior, ca „leu fricos", are legătură cu eșecul său din campania pentru alegerile prezidențiale din anul 1900, când Bryan nu a mai susținut vederile populiste cu aceeași ferocitate cu care le susținuse în 1896. Asta după ce Bryan refuzase și să sprijine America în scurtul, dar durerosul Război Hispano-American din vara lui 1898, conflict care ținuse primele pagini ale ziarelor și captase atenția tuturor politicienilor. Pentru mulți dintre foștii lui susținători, atitudinea aceasta nu putea fi caracterizată altfel decât ca lașă.

Iată-1 așadar pe politicianul reprezentat în *Vrăjitorul din Oz,* iar odată cu identificarea lui, în contextul politicii americane din anii 1890, subtextul poveștii începe să ni se deslușească. în povestea originală, pantofiorii lui Dorothy erau din argint, nu din rubine. Fetița e încălțată cu ei când pășește pe drumul din cărămidă galbenă și, în sfârșit, realizează că soluția pentru toate problemele ei o reprezintă tocmai pantofiorii din argint. Aici, în mod evident, se face referire la dezbaterea dintre Jennings și McKirdey cu privire la valoarea monedei din argint, prin comparație cu cărămizile galbene, deci cu standardul monetar din aur. Așadar argintul rezolvă toate problemele economice ale lui Dorothy și ale Americii! Omul de Tinichea este muncitorul din fabrici, condamnat să-și piardă umanitatea și să se transforme într-o mașină, din cauza tehnologiei care îi ia locul; Sperietoarea de Ciori e fermierul din Midwest, ridiculizat de presa din epocă pentru că avea „creierul plin cu paie"; Magicianul este președintele sau poate orice președinte din acea perioadă - de fapt, un om normal, care poate să-i ofere oricărei persoane ceea ce ea își dorește; Orașul de Smarald este Washingtonul, acolo unde locuiește președintele, iar culoarea verde vine de la bani, de la dolarul „greenback" al bancnotelor existente și în prezent; Vrăjitoarea cea Rea din Est îi reprezintă pe industriașii și pe bancherii de pe Coasta de Est, urbană și capitalistă, care-i vrăjesc pe cei din Vest cu farmecele lor; inofensivul Toto îi reprezintă pe prohibiționiștii abstinenți, care alcătuiau o parte importantă din coaliția proargint; iar Oz ce altceva putea să reprezinte decât abrevierea termenului „ounce", care face deci

referire la una dintre temele-cheie din dezbaterea monetară: prețul argintului, prin comparație cu prețul aurului, măsurat în uncii, într-un raport de 16:1.

Aceste exemple, deși detaliate, abia dacă reușesc să reveleze complexitatea extraordinarei creații a lui Baum. întreaga lui carte este o fereastră deschisă către politica americană a epocii respective și este o parabolă a complicațiilor și a contradicțiilor din subiectele de interes de la sfârșitul anilor 1890, iar cheia care a spart codul a fost tocmai „leul cel fricos".

VÂNĂTOAREA DE LEI

Așadar, capitolul acesta din istoria leilor se referă la satira politică, la economia americană și la alegerile prezidențiale din 1896. Totuși acesta nu este unicul capitol din istoria „leului cel fricos"; în acest sens, mai există încă un

exemplu fascinant, care derivă dintr-o descoperire întâmplătoare, făcută în 1987, într-o groapă de gunoi de pe marginea unui drum de la periferia orașului Tucson, din Arizona. In acea groapă de gunoi, identificată și cercetată de un profesor de biologie de mediu de la University of Arizona, se aflau „ascunse" scrisorile unui stomatolog american pe nume W.S. Lackner, care s-a întâmplat să fie și vânător de lei.

„Leii" care-1 interesau în mod deosebit pe Lackner nu erau realmente lei, ci pume, *Felis concolor* fiind cel mai mare reprezentant din categoria felinelor mici, categorie în care intră și pisicile domestice. în America însă, puma a fost întotdeauna numită „leu de munte". Felinele acestea de mari dimensiuni trăiesc în America de Nord de cel puțin 1 000 de ani; în istoria regnului animal, relația noastră cu ele s-a consumat cât ai clipi din ochi. Totuși, probabil că interacțiunea lor cu oamenii a fost atât de șocantă și de neplăcută, încât pumele vor regreta pentru veșnicie că ne-au întâlnit.

Descoperirea întâmplătoare a arhivei lui Lackner pune în lumină tocmai acest aspect. în scrisori se vorbește despre organizarea partidelor de vânătoare, despre sărbătorirea vânătorilor de succes, despre tristețea cauzată de vânătorile eșuate, despre obținerea unor câini specializați în vânătoarea

de pume și despre atributele pe care ar trebui să le aibă acei câini, despre permisele de vânătoare și așa mai departe - arhiva aceasta reprezintă o fereastră larg deschisă spre o lume pierdută, spre o perioadă în care umanitatea era chitită să distrugă cu totul populația de lei de munte.

Unele triburi de amerindieni venerau pumele, însă, odată cu sosirea europenilor pe continentul american, animalele acestea au fost vânate până aproape de dispariție. Motivele vânătorii au variat în funcție de epocă și de Ioc geografic, însă justificarea inițială a avut legătură cu 330

metodele agricole europene. Cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice impunea controlul asupra mediului, iar asta însemna și controlul prădătorilor, printre care se numărau și pumele. Pentru unii însă, vânătoarea s-a transformat într-un sport, iar pentru alții a devenit o sursă de bani - fie se solicitau premiile puse pe capetele de pume (care au început să fie oferite în anii 1850), fie se intra într-o relație parazită cu vânătorii. O scrisoare găsită în groapa de gunoi, datată iunie 1936, ilustrează perfect exact această situație:

24 iunie 1936

Dr. W.S. Lackner, Stone Avenue nr. 79 Tucson, Arizona.

Dragă doctore Lackner,

Vă mulțumesc pentru livrarea celor două piei de leu de munte. Prețul nostru pentru tăbăcirea lor va fi de 7,50 dolari, respectiv 8,50 dolari - întrucât una este mai mare decât cealaltă.

Doriți să transformați pieile în covoare cu cap complet și cu gura deschisă? în acest caz, vom fi încântați să vă prelucrăm pieile în această manieră...

Al dumneavoastră cu sinceritate, JONAS BROS / Coloman Jonas

Prin această scrisoare, frații Jonas își promovează serviciile de pielari și tăbăcari specializați în prelucrarea pieilor de pumă. Așadar leii de munte reprezentau o afacere lucrativă. între 1907 și 1977, 68 000 de pume au fost împușcate de vânători și un număr necunoscut de pume au fost omorâte tot

de vânători, dar nu cu pușca, ci prin otrăvirea leșurilor unor alte animale. Până în anii 1920, leii de munte fuseseră exterminați din majoritatea statelor aflate la est de fluviul Mississippi.

Totuși ceea ce ne întoarce la tema lașității, ca parte din istoria leilor, este un articol scris de același Lackner. în 1936, stomatologul a publicat un material în revista *Outdoor Life,* în care a descris o partidă recentă de vânătoare. Lackner a scris că leii de munte erau „gangsterii lumii animalelor, criminalii și nimicitorii, și cu cât mai repede scăpăm de ei, cu atât mai bine". în continuare, s-a lăudat că ucisese patru pume: „... am pus capăt carierei lor de ucigași de cerbi și, în general, de nelegiuiți." Mai departe, descrie pumele ca „ucigași dornici de sânge și lași notorii" și, ceva mai târziu, ca „prădătorii cei mai lași din câți există".

Opinia defavorabilă a lui Lackner nu era, în niciun caz, o excepție de la regulă; din contră, avem dovezi că părerea lui era împărtășită de foarte multă lume - una dintre dovezi fiindu-ne transmisă de însuși unul dintre foștii președinți americani. în 1913, după o partidă de vânătoare în Marele Canion, care fusese axată pe pume, Theodore Roosevelt a scris că leul de munte „este nimicitorul de cerbi, împăratul crimei, care-și întâmpină moartea cu o inimă lașă, dar și crudă".

Originea impresiei că leul de munte era „laș" este necunoscută, e posibil totuși ca ea să fi fost determinată de modul în care animalul acesta era - și încă este - vânat. Și în prezent, pumele sunt fugărite cu ajutorul unor haite de câini speciali, care le obligă să se cațăre în copaci, acolo unde încearcă să se ascundă în frunziș. însă odată ajunse în copaci, pumele sunt încolțite, înconjurate și împușcate. Lackner a descris o astfel de scenă cu mare plăcere: „Iată bătrânul ucigaș de cerbi, cocoțat (în copac) asemenea unei pisicuțe malefice. Dedesubt, câinii latră. Urmează împușcătura și marele leu cenușiu se prăbușește de pe creangă peste haita rânjită..."

In această perspectivă a „lașității" din regnul animal își are originea vânătoarea până la extincție - situație în care s-au aflat, din nefericire, și alți prădători, precum lupul și ursul grizzly. Vestea bună este că azi leul de munte a reînceput să apară în sălbăticiile din America de Nord; vestea

proastă este că vânătoarea de pume continuă să fie legală în nu mai puțin de 10 state americane și în două provincii din Canada[2].

Cine s-ar fi gândit că o atât de fascinantă istorie a leilor putea să fie scoasă la lumină dintr-o groapă de gunoi?! Acesta este doar un alt exemplu minunat de descoperire întâmplătoare, care ne schimbă percepția asupra istoriei -și astfel ajungem la o temă și mai amplă și extrem de importantă: la istoria gunoiului...

24

GUNOIUL

Istoria gunoiului are legătură cu... adevărul, obiceiurile secrete, competițiile de lupte măsluite din Egiptul antic și nemulțumirile politice.

Istoria gunoiului are legătură cu lucrurile la care oamenii aleg să nu se mai gândească sau pe care aleg să nu le mai prețuiască, astfel că le aruncă, descotorosindu-se de ele -o activitate care, din multe puncte de vedere, se află în *opoziție* cu istoria. în esență, o ladă de gunoi reprezintă antiteza unei arhive. Ceea ce nu înseamnă că, pentru istoric, gunoiul nu e interesant. De fapt, situația stă exact invers: pentru istoric, gunoiul e de-a dreptul fascinant.

CE SUNT DESEURILE?

Dintr-un anume punct de vedere, istoria gunoiului se referă la lucrurile pe care oamenii din trecut le considerau deșeuri, le catalogau ca neimportante sau efemere. Obiecte care cândva fuseseră văzute ca practice sau ca reprezentând adevărate comori deveneau, în timp, irelevante, deranjante sau chiar disprețuite: o listă de cumpărături lipsită de valoare, odată ce obiectele în sine fuseseră achiziționate; o listă de tipul „Ce am de făcut" care-și pierduse importanța, odată ce sarcinile fuseseră îndeplinite; o scrisoare de dragoste de la un fost, pe care destinatarul nu mai voia s-o citească după ce relația lor fusese consemnată în coșul de gunoi al istoriei. Prin urmare, astfel de artifacte pot să ne spună foarte multe despre trecutul lor, despre persoanele cu care au interacfio-nat și despre circumstanțele în care au

ajuns să-și piardă valoarea - iar uneori tot ele pot să aibă un impact fantastic asupra modului nostru de a înțelege istoria.

Gândiți-vă la decesul lui Edward Talbot, al optulea conte de Shrewsbury, care a survenit în 1617. Talbot a murit fără să aibă vreun moștenitor de sex masculin, astfel că linia lui de succesiune, din familia Talbot, a fost închisă. Asta a însemnat că o mare parte dintre proprietățile lui i-au revenit celui de-al șaselea duce de Norfolk, care a mai primit și o mare cantitate de documente, legate de conții de Shrewsbury. Norfolk nu a fost deloc interesat de respectivele documente și nu a făcut niciun efort să le conserve, iar în timpul Războiului Civil le-a rătăcit.

SCRISORILE SALVATE

în 1671, înscrisurile au fost găsite de anticarul Nathaniel Johnson, putrezind într-o cabană de vânătoare nelocuită. Johnson a scris: „Am salvat scrisorile acestea în mai multe rânduri, din mulțimea de hârtii fără valoare și din dezastrul cauzat de șoareci, de șobolani și de umezeală. Dar am mai salvat și multe altele, căci tot ce am adunat până acum am legat în 15 volume. Și mai am încă multe de salvat." în acest caz, documentele care fuseseră neglijate și deveniseră gunoi pentru cineva au fost redescoperite și recuperate de altcineva - în mod semnificativ, de o persoană interesată de istorie. Astfel că, încă o dată, înscrisurile cu pricina au redevenit valoroase, tocmai datorită istoriei pe care o spuneau despre nobila familie Talbot și despre conții de Shrewsbury - un titlu ereditar datând din 1074, când el a fost creat și i-a fost acordat lui Roger de Montgomery, unul dintre principalii consilieri și aghiotanți ai lui Wilhelm Cuceritorul.

ROGER DE MONTGOMERY (mort în 1094)

Primul conte de Shrewsbury. Montgomery a fost unul dintre foarte puținii, dar foarte puternicii magnați ai Angliei, din perioada lui Wilhelm Cuceritorul. Wilhelm i-a oferit lui Montgomery mare parte din teritoriul care azi poartă denumirea de West Sussex. Primul conte de Shrewsbury a fost unul dintre cei mai bogați dintre vasalii lui Wilhelm Cuceritorul și ai lui William al II-lea ai Angliei.

O astfel de descoperire reprezintă o adevărată comoară pentru istorici, dar înțelegerea valorii gunoiului este și una dintre pietrele de temelie ale arheologiei. Unul dintre motivele pentru care știm atât de multe despre civilizațiile preliterate și antice este că am descoperit gunoaiele rezultate din existența lor de zi cu zi și din acele gunoaie am recompus o mare parte din cultura acelor societăți. Alături de tezaurele ascunse deliberat și de artifactele de înhumare, gunoiul este unul dintre cele mai importante motive pentru care cunoaștem atât de multe despre lumea antică.

CINCI SUTE DE MII DE FRAGMENTE DE PAPIRUSURI

Una dintre cele mai uluitoare descoperiri întâmplătoare, care a revelat secretele unei civilizatii antice, a fost făcută în 1895. O echipă de arheologi, printre care se aflau și papirologul Bernard Pyne Grenfell, și prietenul acestuia, Arthur Surridge Hunt, a început să facă excavatii într-o străveche groapă de gunoi din apropierea orașului egiptean Oxyrhynchus, aflat la circa 160 de kilometri sud-vest de Cairo. Săpăturile acestei echipe au scos la iveală peste 500 000 de fragmente de manuscrise pe papirus, datând din secolul I și până în secolul al Vl-lea e.n., deci dintr-o perioadă în care acea regiune făcea parte din Africa de Nord romană. Colecția a devenit cunoscută sub denumirea de „Papirusurile Oxyrhynchus" și, indubitabil, ea reprezintă, din punct de vedere cultural, una dintre cele mai valoroase descoperiri arheologice făcute vreodată.

Comoara aceasta conține lucrări literare, scrisori, documente legale și de contabilitate, precum și o serie de documente scrise pe pergament. Au fost identificate fragmente cu versuri scrise de poeții greci Pindar, Alceu din Mytilene și Sappho; fragmente din *Elementele* lui Euclid; o lucrare pierdută a istoricului roman Titus Livius; și o evanghelie pierdută, în care se arată cum lisus scotea demonii din oamenii posedați. în mod și mai neașteptat, în această arhivă se găsește și o relatare, din jurul anului 12 î.e.n., despre un luptător adolescent, care era manage-riat de tatăl lui și care a fost de acord să piardă o competiție în schimbul unei mite: iată așadar că întâlnirile sportive măsluite au o istorie remarcabil de îndelungată.

ELEMENTELE LUI EUCLID

Un tratat de geometrie, alcătuit din 13 cărți, scris de matematicianul grec Euclid în Egiptul ptolemeic, în jurul anului 300 î.e.n. Aceasta este una dintre cele mai importante lucrări din perioada de dezvoltare a științei moderne. *Elementele* este considerat cel mai influent manual scris vreodată.

Situl a fost excavat pe perioada mai multor zeci de ani, oameni de știință din întreaga lume concurând ca să ajungă să facă parte din echipa de cercetare. Ceva din atmosfera de la săpături transpare într-o scrisoare a reputatului egiptolog britanic Flinders Petrie și adresată lui Hunt. Scrisoarea datează din 1922. „Suntem în vechiul crâng de palmieri", a notat Petrie, pentru ca apoi să continue:

... și s-a găsit o cantitate mare de (fragmente de) papirusuri. Cumpăr tot ce pot să prind, în special orice bucățică de uncial [tip de document cu scriere exclusiv cu litere majuscule] literar; merg pe pipăite în privința valorii, astfel că nu întotdeauna ofer suficient pentru relatările bizantine etc. Există trei sau patru fragmente literare conținând în jur de 100 de cuvinte. După ce le cumpăr și pe astea, toate o să ajungă în Londra. Ai fi dispus să studiezi toate fragmentele și să ne oferi - la nivel oficial - un raport, cu privire la ele, în iunie? Cei de la St. Louis University sunt disperati să pună mâna pe niște fragmente, să le traducă, dar dacă tu vei vrea să publici ceva, în mod special, sper foarte mult să faci asta... Am auzit că papirusurile cele mai bune se găsesc la aproximativ 6 metri adâncime, în movilele cele mari. Nu vom încerca să facem săpături complete, ci vrem să salvăm ceva din arhitectură și din planuri, înainte să dispară cu totul.

Scrisoarea lui Petrie relevă nu doar o parte din atmosfera fantastică din timpul unei astfel de excavații, ci ne arată și lupta dintre egiptologii rivali, care doreau să obțină cât mai multe papirusuri, și cât de lucrativă era piața locală unde se vindeau și se cumpărau fragmentele descoperite.

LABORIOASA TRANSCRIERE

Ceea ce e și mai remarcabil în legătură cu această colecție de o jumătate de milion de manuscrise este faptul că majoritatea dintre ele se prezintă doar sub formă de fragmente, care sunt înfiorător de greu de citit, astfel că e nevoie de multă răbdare și de o concentrare deosebită pentru a aduna la un loc piesele de puzzle, a le traduce și, finalmente, a le transcrie, în scopul

publicării lor în volume; cu toate astea, se fac progrese reale - istoricii au devenit foarte pricepuți când vine vorba despre lucrul cu astfel de „gunoaie".

Unele dintre documentele cele mai ample și mai bine conservate au fost traduse și publicate în volume ca *The Oxyrhynchus Papyri* (între 1898 și 2017 au fost publicate 82 de astfel de volume - un număr impresionant!), dar materialele acestea reprezintă doar un procent de 1% din masa totală de fragmente de papirusuri. O cantitate uriașă rămâne să fie prelucrată. Acum însă cercetătorii au primit ajutoare: 250 000 de voluntari din toată lumea, care fac parte din proiectul „Ancient Lives" al University of Oxford. Acest proiect de cercetare, fructul unor diverse colaborări, apelează la software-uri complexe, prin care fragmentele de papirusuri risipite sunt reasamblate, pentru ca apoi imaginile obținute să le fie puse la dispoziție voluntarilor, care transcriu și traduc textele, literă cu literă, cuvânt cu cuvânt, rând cu rând.

Aceasta este o aventură științifică în spiritul ediției originale a *The Oxford English Dictionary,* lucrare care a fost compilată, începând din 1858, în mare măsură din materialele trimise prin poștă de cititori avizi din toată lumea. Acea primă ediție a fost publicată după 30 *de ani* de la începutul demersului! Lucrul la papirusurile de la Oxyrhynchus consumă la fel de mult timp și înaintează la fel de lent, însă rezultatele sunt neprețuite și, într-un anume sens, magice - în acest caz este vorba despre un proiect global, care scoate literalmente valori incomensurabile din ceea ce odinioară a fost gunoi!

O ISTORIE ASCUNSĂ ÎN MOD DELIBERAT

Istoricii adoră și gunoiul, fiindcă printre cojile de portocale, conservele ruginite și oasele putrezite de pește se găsesc dovezi - dacă știi unde să le cauți - care ne permit să zărim dincolo de masca pe care cu toții o purtăm pentru lumea din exterior. Una dintre cele mai mari provocări ale istoricului o reprezintă descoperirea a ceea ce s-a întâmplat *realmente* în trecut, nu ceea ce predecesorii noștri ar vrea să credem că s-a întâmplat, iar gunoiul poate să ne ajute în acest sens. Din multe puncte de vedere, istoria e un joc pe care-I joacă oamenii care controlează arhivele: ei aleg ce e important și va fi păstrat și ce va fi aruncat, căci, în ochii lor, e lipsit de valoare. Focul

devorator, tocătorul de hârtie sau butonul „delete" sunt toate parte din sistemul prin care oamenii modelează arhivele pe care le lasă în urma lor și prin care manipulează poveștile trecutului pe care decid ca multe generații succesive să-I citească. Gândiți-vă, de pildă, la bibliotecile prezidențiale ale aproape tuturor foștilor președinți ai Statelor Unite ale Americii. Arhivele acestea primesc fonduri de la donatori motivați politic, al căror unic scop îl reprezintă prezervarea moștenirii unui individ aflat la putere. Prin urmare, înregistrările istorice sunt parțiale, fragmentare și adesea deliberat părtinitoare.

în schimb, gunoiul e ceea ce a fost dat deoparte, fie pentru că acelea au fost lucruri considerate efemere și neimportante, fie - iar asta e esențial - pentru că acelea au fost exact lucrurile pe care unii oameni n-au vrut ca și altii să le vadă sau ca istoria să le judece. Trecutul abundă în figuri istorice ale căror înscrisuri au fost fie distruse, fie cenzurate, fie profund modificate, astfel încât lumina astfel proiectată să devină favorabilă. Același principiu se aplică și în cazul guvernelor. Recent s-a aflat că oficialii britanici au distrus mii de documente incriminatoare, care revelau acte sau crime oribile și rușinoase comise în ultimii ani de existență ai Imperiului Britanic. în 1961, conform instrucțiunilor primite de la secretarul de stat al Coloniilor din acea perioadă, Ian Macleod, documente care „ar putea să stânjenească guvernul Majestăfii Sale" au fost distruse sistematic, ca nu cumva să cadă în mâinile guvernelor postindependență. în plus, multe mii de înscrisuri au fost transportate cu avionul în Anglia, acolo unde Ministerul de Externe le-a încuiat într-o clădire păzită, unde au rămas mult timp după „Regula Celor Treizeci de Ani", prin care respectivele documente ar fi putut să fie declasificate și să ajungă la cunoștința publicului. Despre această arhivă secretă, extrem de bine păzită, s-a aflat abia în 2011, când un grup de kenyeni care au pretins c-au fost torturați și încarcerați în timpul Revoltei Mau Mau, din anii 1950, au obținut dreptul de a da în judecată guvernul britanic, ceea ce a determinat Ministerul de Externe să promită că va face publice peste 8 800 de dosare, din 37 de foste colonii britanice. Aflarea adevărului în privința a ceea ce s-a întâmplat în trecut presupune descoperirea a ceea ce nu s-ar vrea să știm, iar săpăturile prin gunoaie ne ajută să facem exact asta.

Așadar, gunoiul este legat, într-o manieră alambicată, de adevăr, în sensul că lucrurile pe care le arunci sunt lucrurile de care n-ai vrea ca alții să afle. Din acest punct de vedere, gunoiul e sinonim cu secretul și cu ascunderea lucrurilor. El poate să fie mult mai revelator, în legătură cu viața de zi cu zi din trecut, cu viața care n-a fost captată de radarul istoriei, decât alte surse documentare, care nu ne arată decât nivelul de suprafață al existenței.

CONTRABANDA

Această manieră de a privi trecutul este deosebit de utilă când ne referim la consumul de bunuri, în special de bunuri în privința cărora societatea ridica din sprânceană într-o asemenea măsură, încât asupra consumatorilor era proiectată o lumină defavorabilă. Istoria „contrabandei", din punct de vedere juridic sau cultural, variază enorm în funcție de epoci și de regiunile geografice, însă, în general, gândindu-ne la „contrabandă", ne vin în minte substanțe și bunuri interzise: tutun, droguri, fast-food, materiale pornografice, contraceptive, chipsuri, dulciuri sau alcool. In gunoi putem să descoperim istoria consumului în secret - fie că ne referim la ambalajele de dulciuri pitite după tăblia patului sau în gura de aerisire de un copil care s-a delectat pe ascuns, fie că ne referim la sticle de băutură ascunse de ochii iscoditori de un alcoolic măcinat de sentimentul vinovăției. Săpături arheologice recente, realizate într-un sit din Israel, au transformat modul în care înțelegeam viața dintr-o bază militară din timpul Primului Război Mondial. Situl excavat se află în apropierea orașului Ramla, care, în noiembrie 1917, a fost ocupat de soldații din Forța Expediționară Egipteană, aflați în marș către Ierusalim, oraș pe care, de asemenea, intenționau să-1 captureze. în Ramla, egiptenii au rămas nouă luni. Documentele istorice privind prezența acestor soldați în Ramla sunt reprezentate, în mare măsură, din înscrisuri administrative oficiale, relatările fiind seci: soldați care se mută din punctul A în punctul B, echipamente și cheltuieli etc. Așadar, ele nu se constituie în dovezi arheologice. La un moment dat însă, cercetătorii au găsit groapa de gunoi a bazei, iar aceasta conținea *sute* de sticle, dintre care 70% erau sticle de băuturi alcoolice: vin, bere, gin și whisky. Din câte se pare, în baza militară din Ramla se petrecea pe rupte! Prin urmare, gunoiul poate să reprezinte un foarte util instrument de corecție a documentației oficiale, permițându-ne măcar să întrevedem cum se trăia în armată, la începutul secolului XX.

AMINTIRI

Dacă astfel de descoperiri reflectă obiceiuri nepotrivite, antisociale sau nesănătoase, privit dintr-un alt unghi gunoiul ne spune foarte multe despre cotidianul cultural din trecut. Gândiți-vă la lucrurile care nouă ni se par normale, pe care le considerăm efemere și pe care le aruncăm în coșul de gunoi: ziare și reviste vechi, fluturași, postere și bilete de la concerte și de la spectacole, reclame, ambalaje, jucării cândva adorate și diverse jocuri. Cu alte cuvinte, gândiți-vă la obiectele, lucrurile și textele pe care le considerăm ca trecătoare prin viețile noastre, dar care pun într-o lumină importantă cultura populară materială a lumii și existența cotidiană a oamenilor obișnuiți.

Muzeele fac o treabă minunată în ceea ce privește prezervarea gunoiului care altfel ar fi aruncat. Un exemplu excelent, în acest sens, este The Victoria and Albert Museum of Childhood, din Londra, acolo unde există o multitudine de obiecte aparținându-le celor mici, obiecte care trezesc amintiri profunde legate de copilărie. Printre colecțiile de cărucioare străvechi, de păpuși și de căsuțe de păpuși, sunt conservate și nenumărate jucării din copilăriile noastre: figurine reprezentând eroi ai filmelor de acțiune, seturi Lego și Meccano, toate în cutiile originale. Aceste jucării, care altfel ar fi ajuns la groapa de gunoi, ne permit să aruncăm o privire înspre lumea jocurilor copilăriei de peste secole.

BOALA ALZHEIMER

Gunoiul, definit în acest fel, este și un declanșator de amintiri. Oamenii resimt o tandrețe nostalgică în relație cu anumite tipuri de gunoaie, care determină diverse asocieri -o tandrețe care poate să fie folosită în sens benefic.

Gândiți-vă la dulciuri. Ce faceți, de obicei, când aveți în mână un ambalaj de la ceva dulce? Mestecați sau dizolvați în gură dulcele care, cu doar câteva clipe înainte, a fost în ambalaj. Probabil că gustul vi s-a răspândit deja în gură, zahărul a început să vă pătrundă în fluxul sangvin, iar creierul vă procesează senzația de plăcere - și toate astea se întâmplă ținând în mână, probabil lipicioasă, un ambalaj de la un dulce, adică o simplă bucată

de gunoi din plastic. Apreciind valoarea unei astfel de clipe, care adesea e însoțită de amintiri din copilărie, cercetătorii de la Nestle, o companie elvețiană producătoare de dulciuri, care a fost fondată în 1905, au încărcat on-line o uriașă selecție de ambalaje de dulciuri din anii 1920, cu intenția de a suscita amintiri și comentarii ale celor care suferă de boala Alzheimer. Apelând la arhiva companiei, cercetătorii Nestle au creat un „Pachet de amintiri" în care sunt adunate la un loc etichete de conserve, postere, fotografii, chiar și una dintre primele cutii de Rowntree's Fruit Gums, iar acest fond vizual este întrebuințat, printre alții, de Alzbeimef s Society, din Anglia, în cadrul activităților organizate pentru bolnavii de Alzheimer și pentru persoanele care se îngrijesc de ei.

DULCIURILE

BIBLIOTECA WINTERTHUR, DELAWARE

Una dintre cele mai importante surse de informații în ceea ce privește studiul istoriei americane. Instituția are o colecție de aproximativ 85 000 de obiecte și peste 500 000 de manuscrise și de imagini.

Indubitabil, aceasta este o tehnică nouă, în repertoriul psihiatriei contemporane, dar întrebarea se pune: cât de vechi este de fapt tiparul de asociere amintiri plăcute -dulciuri? Știm că oamenii consumă dulciuri începând, cel puțin, din 8000 î.e.n., iar înțelegerea noastră în ceea ce privește producția și comerțul cu dulciuri, începând din Evul Mediu încoace, este azi impresionantă. Istoria ambalajelor de dulciuri reprezintă doar o parte din această istorie, însă și ea progresează constant, iar istoricii au Ia dispoziție mai multe colecții extraordinare, pe care pot să le analizeze. Una dintre cele mai fascinante este aceea purtând titlul „The Joseph Downs Collection of Manuscripts and Printed Ephemera", o colecție aparținând Bibliotecii Winterthur, din Delaware. In acest fond se găsesc 198 de litografii colorate de mână, cu ilustrații ale unor ambalaje franțuzești de dulciuri, datând din cel de-al doilea sfert al secolului al XlX-lea. în urma studierii acestei colecții, știm azi că, în Franța secolului al XlX-lea, dulciurile erau învelite în ziare, pentru ca, în jurul lui 1820, situația să se schimbe: atunci au apărut ambalajele ilustrate, care erau vândute de

producătorii de dulciuri, pentru împachetarea mărfurilor lor. O relatare din acea epocă ne arată cât de complex devenise acest proces:

Există o mare cerere pentru aceste articole în Franța, în special în ziua de Anul Nou; iar variatele învelitori în care sunt puse demonstrează ingeniozitatea obișnuită a acestui popor vesel și adaptabil: fabule, subiecte istorice, cântece, enigme, jeux de mots și mici drăgălășenii, toate sunt imprimate pe hârtiile în care sunt introduse bomboanele și pe care domnii li le prezintă cunoștințelor lor feminine.

Ambalajele protejau mâncarea și distrau clienții, înainte să devină un gunoi, aruncat în rigolă.

RECICLAREA

O altă modalitate prin care putem să considerăm istoria, din perspectiva gunoiului, este aceea de a cântări cantitatea de gunoi care e sau a fost produsă de oameni prin debarasarea de diverse lucruri inutile. Azi, lumea occidentală este o societate a produselor de unică folosință, mânată de dorința de a produce și de a consuma. Tehnologiile se dezvoltă atât de rapid, încât consumatorilor li se oferă spre achiziție noi și noi modele, într-un ritm uluitor de regulat. Liderii de marketing generează insatisfacție și cerere, iar echipele de producție realizează mărfuri consumabile, cu o durată de viață limitată, ceea ce-i obligă pe oameni să consume din ce în ce mai mult. Adesea, e mai ieftin să cumperi un lucru nou și să-1 arunci la gunoi pe cel vechi, decât să-1 repari. Prin urmare, există o impresie din ce în ce mai pronunțată că în trecut omul făcea mai multe eforturi ca să repare lucrurile și să se descurce cu ce avea, ca să recicleze, să refolosească sau să-și întrebuințeze obiecte într-un scop nou.

Așa stătea cu siguranță situația în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în privința obiectelor imprimate. Aceasta era o perioadă în care hârtia reprezenta un produs relativ costisitor, care depășea posibilitățile financiare ale muncitorului obișnuit. Paginile din almanahurile imprimate, după ce fuseseră citite, erau adesea refolosite într-o varietate de moduri: cu ele se tapetau pereții, pe ele se scriau diverse notițe, cu ele se umpleau găurile din încălțări, ba tot cu ele se tapetau și tăvile în care se coceau plăcintele. Un

exemplar din cartea de istorie naturală de secol XVII scrisă de John Jonston (1603-1675) a fost descoperit învelit - în mod cu totul neobișnuit - într-un ambalaj de hârtie folosit inițial pentru protecția manuscriselor nebroșate aflate în tranzit.

CÂND BANII AU DEVENIT GUNOI

în perioada de hiperinflație din timpul Republicii de la Weimar, deci între 1918, când s-a sfârșit Primul Război

Mondial, și 1924, când reparațiile Aliaților au început să se simtă, până și banii, în sine, au devenit fără valoare, numai buni de aruncat la gunoi: cu alte cuvinte, banii au devenit gunoi. Această criză financiară postbelică a fost atât de dură, încât, în noiembrie 1923, dolarul american ajunsese să valoreze... 4 210 500 000 000 de mărci germane! Puterea de cumpărare a mărcilor era zero și, chiar dacă reușeai să cumperi ceva, ca să ai destui bani Ia tine trebuia să-i cari cu o valiză sau cu un cărucior. Așadar, în aceste circumstanțe, bancnotele au început să fie reciclate, întreprinzătorii nemți găsindu-le noi întrebuințări: își tapetau cu ele pereții sau aprindeau cu ele focul din sobe. Prin urmare, în anumite situații, aproape orice poate să ajungă să fie considerat gunoi.

IARNA VRAJBEI NOASTRE

IARNA VRAJBEI NOASTRE (1978-1979)

O perioadă a politicii britanice marcată de greve în sectorul public, ca rezultat al înghețării salariilor, hotărâre luată de guvernul laburist condus de James Callaghan. Situația aceasta a dus la câștigarea alegerilor din 1979 de către conservatori, astfel MargaretThatcher ajungând la putere.

Opusul acestui tip de reciclare - aprecierea gunoiului pentru utilitatea lui nou descoperită - este *teama* de gunoi, și în special de grămezile uriașe de gunoaie. Situația aceasta a devenit extrem de vizibilă în Marea Britanie în perioada cunoscută ca „Iarna vrajbei noastre", când guvernul laburist al lui James Callaghan a intrat în conflict cu sindicatele, iar gunoierii au declarat grevă. Gunoiul a început să se strângă pe străzi, inclusiv în celebra piață londoneză Leicester Square, care s-a transformat în raiul șobolanilor și al

bolilor. Oamenii erau îngroziți de starea în care se prezentau străzile Capitalei. în acea perioadă au fost făcute numeroase fotografii cu acest peisaj, fotografii care au supraviețuit până în prezent și care, cel mai adesea, ni-i înfățișează pe londonezi văzându-și de treburile lor, mergând pe străzi îmbrăcați în haine elegante, trecând prin fața magazinelor aglomerate, totul însă în umbra munților de gunoaie. La câteva luni după ce aceste instantanee au fost surprinse pe străzile din centrul Londrei, au fost organizate alegeri: Callaghan a pierdut, iar la conducere s-a succedat un guvern conservator, având-o în frunte pe Margaret Thatcher, care a transformat radical societatea britanică, în cei 18 ani în care s-a aflat la putere, fără să fie contestată - putere care, într-un anume sens, a fost dobândită din cauza fricii de gunoaie a cetățenilor. Iată așadar că gunoaiele pot să fie și simbolul dezordinii sociale și politice.

POMPEII

însă de unde ne vine această teamă de gunoaie? Cândva, oamenii erau înconjurați de ele. în urma săpăturilor făcute în orașul roman Pompeii, știm că locuitorii lui își aruncau mare parte din deșeuri și din mizerii - resturi de animale tranșate sau arse, cioburi de ceramică și materiale de construcții - printre morminte și prin cimitire.

Vreme de mulți ani, începând de la sfârșitul secolului al XlX-lea, când tiparul a fost remarcat, comportamentul acesta a fost considerat un indiciu al alunecării unui oraș în starea de haos social - din ce alt motiv ai renunța la îngrijirea mormintelor și a cimitirelor și *cum de ai putea* să-i tratezi pe morți cu o asemenea lipsă de respect? O generație întreagă de istorici a văzut în acest comportament semnul degradării care începuse să afecteze însuși miezul Imperiului Roman. Acum, în schimb, știm că, în epoca în care gunoiul era aruncat în cimitire și printre morminte, Pompeii era un oraș cât se poate de înfloritor. Comportamentul acesta nu era simptomul unei civilizații marcate de un stres economic intens, ci al unei civilizații aflate la apogeul dezvoltării sale. Pentru romani, traiul lângă morminte nu reprezenta un disconfort, așa cum nici traiul lângă gunoaie nu era deranjant - adesea mormintele erau amplasate în lungul străzilor orașului. Mai mult, gunoaiele erau de găsit nu doar prin cimitire și în jurul mormintelor, ci și strânse în grămezi la baza zidurilor orașului, în fața caselor, pe străzi și pe alei, ba

chiar și pe podelele locuințelor. Majoritatea dintre noi, cetățenii din lumea occidentală, considerăm curățenia orașelor ca fiind unul dintre principiile fundamentale ale societății noastre, iar munții de gunoaie ca fiind simbolul dezintegrării sociale și economice, însă în Pompeii și în multe alte locuri din lumea antică și medievală, gunoaiele erau, pur și simplu, parte din cotidian.

NIVELURILE STRĂZILOR DIN NEW YORK

Vreme de milenii am trăit în compania gunoaielor: am trăit alături de ele și am trăit *pe* ele - o situație ilustrată în modul cel mai elocvent de istoria nivelurilor străzilor. Știm că nivelul străzilor din Troia antică se ridica într-un ritm de aproape 1,5 metri pe secol, din pricina acumulărilor de gunoaie. în mod similar, nivelurile străzilor din New Yorkul contemporan sunt undeva între 1,8 și 4,5 metri mai sus față de nivelurile din secolul al XVII-lea. In Londra, colectarea deșeurilor, în manieră sistematizată, a început să se facă abia din 1846, însă a mai durat până în 1875 pentru ca primăria să oblige fiecare gospodărie să-și depoziteze gunoiul într-un recipient dedicat - în pubelă. Până în 1895, practicile acestea se răspândiseră și peste Atlantic, inclusiv în New York - asta datorită dorinței de reformă socială a cetățenilor. Gunoiul era murdar, murdăria ducea la boli, iar bolile duceau la slăbiciune economică, la neliniște socială și la sărăcie. Iată așadar de unde s-a născut temerea noastră în legătură cu grămezile de gunoaie, temere care, la rândul ei, a dat naștere ecologiei și conștientizării din ce în ce mai pronunțate a impactului uman asupra planetei, a locuitorilor ei, a mediului și a climei -ceea ce ne conduce la foarte importanta temă a istoriei zăpezii...

25

ZĂPADA

Istoria zăpezii are legătură cu... tatuajele, ADN-ul, excesele bahice, Masacrul din Boston și cruzimea față de pisici.

Istoricii adoră zăpada. O adorăm nu doar datorită fascinației istorice determinate de caracterul ei eteric, nu doar datorită modurilor în care societățile din trecut înțelegeau acest fenomen și a tradițiilor și practicilor pe care le-au dezvoltat în asociere cu ea - mersul cu sania, bătăile cu

bulgări, oamenii de zăpadă, schiatul, îngerii de zăpadă etc. ci o adorăm și datorită secretelor care stau ascunse sub mantia ei albă și rece, așteptând să fie descoperite -numai de-am ști unde să le căutăm!

SCIȚII

în lipsa zăpezii, modul în care noi înțelegem trecutul ar fi mai puțin complex, iar colecțiile noastre de artifacte istorice nu ar fi la fel de sclipitoare. De exemplu, datorită zăpezii, azi știm totul despre sciții antici - o civilizație de războinici atât de înfricoșători, încât istoricul grec Herodot a scris despre ei, în secolul al V-lea î.e.n., că „nimeni dintre cei care-i atacă nu mai scapă (cu viață) și nimeni nu poate să-i prindă, dacă ei nu vor să fie găsiți". Triburile acestea ocupau un teritoriu întins de la granița Chinei și până în Grecia și de la Marea Neagră până în Siberia - într-o perioadă cuprinsă între secolele al IX-lea și al III-lea î.e.n. Despre sciți știm mai multe decât despre oricare alt trib nomad din aceeași perioadă, întrucât mare parte din cultura lor a fost prezervată de zăpadă și de gheață. Arme, bijuterii, obiecte casnice, chiar și alimente - plus trupuri propriu-zise de sciți - au supraviețuit intacte, protejate vreme de milenii de temperaturile natural extrem de scăzute ale permafrostului siberian. Pe lângă descoperiri precum un pachet cu brânză, o plachetă din aur, o barbă falsă și o masă pliabilă, probabil că obiectul cel mai remarcabil care a supraviețuit din epoca aceea este un tatuaj scit, desenat pe pielea unui războinic identificat sub zăpadă.

într-un climat în care era imperativ să te acoperi bine ca să-ți fie suficient de cald, astfel de tatuaje erau rareori văzute, stând ascunse sub straturi peste straturi de haine și de blănuri. Totuși, cu trecerea timpului, noi am ajuns la nivelul la care suntem capabili să decodăm înțelesurile tatuajelor antice - un lucru inimaginabil pentru generațiile anterioare de învățări. Tatuajul scit înfățișează parte dintr-un tigru cu gheare amenințătoare și a fost descoperit într-un mormânt care face parte din cultura Pazyryk, din munții Altai, din Siberia. Alături s-au mai găsit încă patru trupuri, împodobite, la rândul lor, cu numeroase tatuaje. Desenul unui animal fioros închipuit pe tors este simbolic pentru curajul războinicilor în fața unui dușman redutabil, din categoria prădătorilor.

Din acest punct de vedere, zăpada funcționează ca o uriașă arhivă în care sunt stocate informații despre civilizații trecute - nu doar informații despre sciți, ci și despre alte popoare și culturi care au înflorit în condiții climatice dificile, marcate de gheață și de zăpadă. Asta înseamnă că știința noastră, în ceea ce privește societățile care au trăit în astfel de peisaje - adesea dincolo de limita lumii locuibile -, societăți robuste, care au dezvoltat culturi unice, izolate de restul culturilor, știința noastră așadar a evoluat într-un ritm mai rapid decât oricând în trecut.

RĂZBOIUL DIN ALPII DOLOMITICI

De asemenea, am început să descoperim lucruri și despre oamenii care *nu* erau obișnuiți cu astfel de condiții climatice, dar, cândva, s-au aventurat prin ele. De exemplu, zăpada din regiunea Trentino, din nordul îndepărtat al Italiei, a conservat un câmp de luptă din timpul Primului Război Mondial, când trupele italiene și cele austro-ungare s-au înfruntat la o altitudine de 3 657 de metri și la temperaturi de -22 de grade Celsius. Asta a fost întâia dată în istorie când o bătălie de o asemenea amploare s-a dat la o altitudine atât de mare. Realizările acestor soldați, din punctul de vedere al rezistenței, dar și al inovațiilor inginerești, au fost extraordinare. Pe vârful Marmolata, cel mai înalt din munții Dolomiți, solda ții austrieci au construit un complex enorm de tuneluri, cu dormitoare și depozite, toate ascunse la mare adâncime, sub nivelul zăpezii vânturate de furtuni.

După război, cantitatea uriașă de echipamente care fusese cărată sus, pe munte, a devenit o atracție teribilă pentru diverse persoane profund afectate economic de conflagrație, persoane care s-au aventurat să înfrunte clima dură, gândindu-se la valoarea de piață a ceea ce puteau să găsească acolo. Aceasta este o poveste de eroism și de rezistență egalată doar de povestea celor care, tot după război, și-au riscat viețile scufundându-se în mare, până la diverse nave eșuate, gândindu-se la valoarea de piață a ceea ce stătea ascuns în burțile căpcăunilor acvatici. Caracterul extrem de periculos al unor astfel de incursiuni în munți a fost descris mult mai târziu de un fost „căutător" italian, Giacinto Capelli, care, la momentul interviului, avea 92 de ani:

Aduseserăm cu noi un ciocan din lemn și cu el loveam bomba, într-un loc precis, astfel încât carcasa să se spargă... Dacă făceam vreo greșeală,

praful rămas în interior putea să ne explodeze în față. Era o muncă foarte grea. Coboram de pe munte purtând în spate și câte 70 de kilograme. însă în sat nu aveam de lucru, iar „căutătorii" scoteau bani buni. Prima dată când m-am întors acasă cu 320 de lire, tata a sărit în sus de bucurie și-a început să strige: „Acum putem să mâncăm mămăligă tot anul!"

Acest capitol uitat al luptelor date în Alpii Dolomitici, în cursul Primului Război Mondial, și căutările de resturi de echipamente care s-au desfășurat după încheierea conflagrației au început să devină cunoscute dintr-un motiv particular: lumea noastră se încălzește, forțând ghețarii să-și dezvăluie secretele. Prin urmare, încălzirea globală face relația istoricului cu zăpada mai relevantă ca oricând. In Dolomiți, mașinării, trupuri și structuri ale acestei linii de front unice au început să se ivească de sub zăpadă, modificându-ne pentru totdeauna înțelegerea în ceea ce privește experiența războiului din acel loc și din acea perioadă.

Situația aceasta se întâlnește și în alte zone geografice unde zăpada, cândva impenetrabilă, a devenit acum accesibilă - astfel că „arheologia glaciară" a devenit o disciplină de sine stătătoare. Arheologi sârguincioși lucrează la ambii poli ca să scoată la lumină materiale istorice remarcabile -floră, faună și rămășițe ale culturii umane materiale care ne ajută să ne creăm o imagine detaliată a peisajelor polare istorice de pe parcursul epocilor. In Groenlanda, arheologii au excavat mai multe gropi de gunoi aparținând unei societăți anterioare celor ale eschimoșilor și inuiților, gropi de gunoi care datează din 2500 î.e.n.; în Rusia, în munții Altai, au revelat morminte din Epoca Fierului; în Anzi, au descoperit mumii incașe ale unor copii care au trăit în urmă cu 500 de ani; iar în Norvegia, în Canada și în Alaska au găsit zone unde, în Antichitate, se vânau reni.

GENETICA

OTZI, OMUL ZĂPEZILOR

Este vorba despre mumia extraordinar de bine conservată a unui bărbat care a trăit în jurul anilor 3300 î.e.n. Mumia a fost descoperită în 1991, în Alpii Otztal, în apropierea graniței dintre Austria și Italia.

Bogăția zăpezii, când aceasta e considerată ca „arhivă istorică", rezidă în poveștile ascunse în interiorul ei și care așteaptă să fie descoperite. în 1999, trupul unui tânăr a fost descoperit înghețat în Teritoriul Yukon, din Canada. Tânărul purta o pelerină din piei de gofer sau de veverițe, avea la el un baston de mers, un cuțit din fier și un aruncător de suliță. Avea între 300 și 550 de ani (vechime), deci, în termeni de descoperiri glaciare, era un tinerel - era de 10 ori mai tânăr decât Omul Zăpezilor, care a fost descoperit în 1991, în Alpii Otztal. Relativa lui tinerețe a făcut posibil un exercițiu în domeniul ADN-ului: s-a descoperit că „băiatul din Yukon" avea secvențe de ADN comune cu nu mai puțin de 17 persoane care s-au născut și au trăit în respectiva regiune. Localnicii l-au botezat *Kwaday Dan 'Ts'inchi',* adică „Persoană de demult descoperită". Sigur este că, în anii care vor veni, vom mai găsi și alți oameni demni de acest titlu, dar și contemporani ale căror vieți să

se împletească direct cu cele ale viitorilor „descoperiți" -aceasta este una dintre cele mai incitante perspective ale lumii noastre istorice.

POVEȘTILE ESCHIMOȘILOR

Noi, cei din Vest, devenim din ce în ce mai conștienți de istoria care există nu doar în gheață, ci și în mințile oamenilor care au trăit printre zăpezi. Acest aspect nu se reveleazâ nicăieri mai limpede decât în povestea dispariției exploratorului arctic John Franklin, care s-a petrecut în 1845. Franklin a fost văzut ultima dată de europeni la sfârșitul lui iulie 1845, când căpitanii a două baleniere i-au zărit navele în Baffin Bay, lângă deschiderea Pasajului de Nord-Vest. Asta nu a fost însă ultima dată când Franklin sau echipajul lui *au fost văzuți.* în încercarea lor disperată de a supraviețui, Franklin și membrii expediției s-au intersectat cu mai mulți vânători localnici, iar, de-a lungul secolelor care au urmat, diverși inuiți au descoperit arti-facte asociate cu Franklin și cu echipajul lui. Tradiția inuită a păstrării istoriei prin transmitere pe cale orală - tehnica lor pentru păstrarea, cu grijă, peste generații, a amintirilor neamului lor - s-a dovedit a fi crucială pentru recuperarea și reasamblarea poveștii lui Franklin, a echipajului și a navelor lui - în special când s-a pus problema căutării lui HMS *Terror.*

La nouă ani după dispariția lui Franklin, exploratorul irlandez Sir Francis Leopold McClintock a înregistrat prima dovadă având legătură cu echipajul

lui Franklin, dovadă care se afla în posesia unor inuiți. Irlandezului i s-a povestit că unul dintre vasele contraamiralului britanic fusese împins pe coastă, într-o zonă cunoscută sub denumirea de Ootgoolik, aflată între insula Reilly și insulele Royal Geographical Society. în anii 1860, un explorator american, Francis Charles Hali, a aflat de un inuit care găsise nava lui Franklin, urcase la bordul ei și acolo văzuse cadavrul unui bărbat masiv, complet îmbrăcat și care mirosea urât. Hali a notat că, de atunci, vasul se scufundase, dar catargele se mai vedeau încă deasupra apei. O relatare aproape identică i-a fost făcută ulterior unui alt explorator, locotenentul Frederick Schwatka, în cursul expediției întreprinse de acesta între 1878 și 1880. Cândva, între 1994 și 2008, povestea a fost din nou spusă de un inuit pe nume Frank Analok, locuitor al insulei Victoria.

Totuși, în ciuda acestor mărturii, europenii porniți în căutarea vaselor lui Franklin cercetaseră cu totul alte zone, luând în considerare locul unde navele fuseseră abandonate inițial - deși relatările inuiților sugerau că vasele se scufundaseră altundeva. Finalmente, în 2016, un inuit a spus că, înainte cu șapte ani, în timp ce explora cu snow-mobilul o anume zonă, văzuse un catarg care se ridica din gheață. Mărturia lui, care a fost luată în considerare de istoricii moderni aflați în căutarea epavei, a dus, în sfârșit, la descoperirea lui HMS *Terror* - astfel confirmân-du-se povestea inuită conform căreia, la un moment dat, vasul fusese mutat din locul în care fusese abandonat inițial. Această descoperire îi obligă acum pe istorici să reconsidere perspectiva noastră tradițională asupra expediției lui Franklin: azi înțelegem că există posibilitatea ca unii dintre mateloți să fi încercat chiar să se întoarcă acasă, pe mare.

Zăpada e recunoscută, din ce în ce mai mult, ca unul dintre marii agenți de conservare ai trecutului apropiat, dar și străvechi: poveștile transmise pe cale orală și amintirile oamenilor care trăiesc printre zăpezi reprezintă o resursă istorică bogată, încă insuficient exploatată - iar profunzimea ei nu trebuie să fie subestimată. Dintre toate mărturiile inuite adunate de-a lungul anilor de cei care căutau expediția lui Franklin, cea mai remarcabilă este aceea obținută în 1861 de jurnalistul american Charles

Francis Hali. El a descoperit că inuiții păstraseră cu grijă nu doar amintiri legate de expediția lui Franklin din 1845, ci și altele, mai vechi cu aproape

300 de ani, legate de expediția lui Sir Martin Frobisher, din 1576.

Zăpada are atât de multe povești incitante de spus! Dar, pe de altă parte, ea însăși este un subiect de studiu istoric fascinant-începând cu știința fulgului de zăpadă și încheind cu sensul cultural al zăpezii. Utilizările și înțelesurile ei sunt multe și variate, peste timp și peste culturi, iar într-un fel unic și fascinant, acele întrebuințări și înțelesuri sunt adesea contradictorii: zăpada poate să dea viață, prin faptul că furnizează apă, dar poate să și ia viața, prin faptul că elimină căldura și lumina; ea poate să îngroape sau să scoată la iveală; ea poate să împiedice călătoriile, prin blocarea drumurilor sau a cărărilor, ori poate să faciliteze călătoriile, punând la dispoziție o suprafață pe care să alunece săniile sau schiurile ori pe care să se poată patina; zilele încărcate cu zăpadă sunt o fericire pentru copiii care pot să se zbenguie în ea și să se distreze, în schimb aceleași zile afectează negativ economia, întrucât producțiile se reduc prin absenteism. Zăpada, ca fenomen climatic, a avut întotdeauna un impact important asupra societăților și culturilor din trecut.

AMINTIRILE COTROPITE DE ZĂPEZI

Unul dintre aspectele istoriei zăpezii are legătură cu istoria vremii și a climei, iar aici nu ne referim neapărat la anotimpuri sau la regiuni ale lumii acoperite cu zăpadă, ci, mai curând, la modul în care căderile de zăpadă și temperaturile au variat de-a lungul timpului. Subiectul acesta are o valoare profund personală pentru noi, amândoi. Sam își amintește că, în copilărie, bunica lui, Patricia Willis (1921-2014), îi povestea cum mergea să patineze, când ea însăși era doar o copilă, deci Ia sfârșitul decadei 1920 și începutul decadei 1930, pe un lac aflat pe locul unui fost oraș roman antic, Verulamium (azi, St. Albans). E probabil că Patricia își amintea în principal de iarna 1927-1928, când în Marea Britanie au fost înregistrate unele dintre cele mai mari căderi de zăpadă din tot secolul XX, sau de iarna 1933, care a fost una dintre cele mai reci din istorie și în cursul căreia, în unele zone din Anglia, s-au înregistrat perioade de câte 48 de ore în care a nins fără oprire. Sam își amintește cât de uluit a fost de ideea că un lac din sudul Angliei putea să formeze un strat de gheață atât de gros, încât copiii să patineze pe el fără griji; acela a fost un moment intens, când trecutul imediat i s-a părut incredibil de străin - și asta din cauza unui element aparent neschimbător și

pe care puteai să te bazezi întotdeauna: clima. Iarna din decembrie 1978 și din primele luni ale lui 1979 a fost una dintre cele mai grele din trecutul apropiat - s-au înregistrat temperaturi-record, coborâte cu mult sub nivelul de îngheț, iar furtunile de zăpadă au fost puternice. Se întâmplă că aceea a fost și „Iarna vrajbei noastre", un sezon marcat de numeroase greve. în perioada aceea, James locuia în orașul Hornsea, de pe coasta regiunii Yorkshire, și își amintește că, în fiecare zi, tatăl lui trebuia să facă naveta până în Huli, inclusiv în cursul acelor luni de iarnă - astfel că pleca la drum, cu mașina, echipat cu o lopată, cu pături groase și cu un termos plin cu cafea fierbinte. într-una dintre acele zile, când se întorcea spre casă, mașina lui Daybell senior a rămas înțepenită în zăpadă, iar tatăl lui James a fost nevoit să dea la lopată cu sârg ca s-o scotă din nămeți - o situație mult mai bună decât aceea a celorlalți șoferi, care au rămas în mașini toată noaptea, fiind scoși la liman de plugurile de zăpadă care au pornit să elibereze drumurile imediat după ivirea zorilor.

GLACIAȚIUNEA BRITANICĂ

Perioadele istorice marcate de temperaturi extrem de scăzute au variat, ca întindere în timp, între milenii și câteva luni. Ultima glaciațiune sau „epocă de gheață" din Britania s-a încheiat în urmă cu aproximativ 10 000 de ani, iar perioada ulterioară, lipsită de gheață, a făcut ca Insulele Britanice să devină, pentru întâia dată în istorie, permanent locuibile - înainte, Britania fusese locuită și abandonată în numeroase cicluri, în funcție de retragerea, reacumularea și răspândirea gheții. Totuși, chiar și în cadrul tiparului ulterior de locuire permanentă, au mai existat perioade de frig sever, care au afectat profund toate aspectele vieții. în nordul Europei, intervalul cuprins între circa 1550 și circa 1750 a devenit cunoscut ca „mica glaciațiune": a fost atât de frig, încât canalele, râurile și porturile înghețau bocnă. Ierni extrem de grele s-au înregistrat în același interval și în America de Nord - iarna dintre 1607 și 1608 fiind teribil de grea: atunci, navigatorul francez Samuel de Champlain (circa 1574-1635) a văzut gheață inclusiv pe malurile Lacului Superior. Europa a trecut printr-o iarnă deosebit de dură în 1407-1408 - deși a durat doar câteva luni, iarna aceasta a înghețat râurile, a crăpat copacii și a decimat populațiile de păsări. Avem informații despre aceste perioade glaciare datorită unor relatări documentare privind clima și condițiile meteo, datorită unor tablouri înfățișând scene de iarnă, ba chiar și

datorită unui număr mic de înregistrări ale temperaturilor din mai multe regiuni, înregistrări întinse pe câte un secol.

Aceste condiții climatice au afectat profund țărănimea europeană, care a suferit intens de hipotermie și de foame; mai grav chiar, în Alpi, înaintarea ghețarilor a dus la distrugerea efectivă a mai multor sate. Condițiile erau atât de groaznice, încât, în secolul al XVII-lea, țăranii din satele din Alpi mâncau pâine făcută dintr-un amestec de făină și de coji de nucă pisate sub formă de pudră. Clima glacială a generat modificări și la nivel de vestimentație: pălăriile sau căciulile și mănușile erau „îmbrățișate" din ce în ce mai frecvent, iar lenjeria de corp tricotată era de-acum o obișnuință, soluția prin care oamenii încercau să se apere de frig. în aceeași perioadă s-au răspândit și capotele de șemineu și sobele - ca metode noi de prevenire a pierderilor de căldură din case.

In mod frecvent, în această perioadă, temperaturile scădeau atât de mult, încât canalele și râurile înghețau, ceea ce încuraja atât activitățile de petrecere a timpului liber, precum patinajul, cât și târgurile de iarnă. în Londra, Tamisa îngheța atât de des, încât există documente care indică organizarea de „târguri ale gheții". Primul astfel de târg din Londra, care a fost înregistrat documentar, a fost încropit în iarna dintre 1607 și 1608. Despre el s-a scris într-o broșură din 1608 intitulată *The Great Frost. Cold Doings in London.* Pe coperta broșurii figurează o gravură reprezentând mai mulți londonezi care practică diverse sporturi de iarnă, care beau și fac comerț pe gheață. Un târg ulterior, din iarna dintre 1683 și 1684, a fost descris de celebrul diarist John Evelyn:

Trăsurile bateau distanțele între Westniinster și Temple, precum și pe alte trasee, înainte și-napoi, de parcă ar fi mers pe străzi; de asemenea, vedeai sănii și oameni care alunecau pe patine, se organizau lupte cu tauri, curse de cai și de trăsuri, se montau teatre cu păpuși și se cânta muzică, se gătea, se bea și se făceau și alte lucruri obscene, astfel că aveai impresia că te aflai la o triumfătoare sărbătoare bahică sau la un carnaval pe apă.

„Mica glaciațiune" dintre secolele al XVI-lea și al XVIII-lea a generat o adevărată explozie creativă în domeniul artelor. Târgurile pe gheață, patinatorii și peisajele înzăpezite erau adesea reprezentate în picturi - să luăm drept exemplu seria tablourilor de iarnă a lui Pieter Bruegel cel

Bătrân, care e cel mai bine reprezentată de lucrarea *Vânători în zăpadă* (1565).

PIETER BRUEGEL CEL BĂTRÂN (circa 1525-1569)

Pictor și gravor olandez, considerat a fi unul dintre cei mai importanți artiști ai curentului Renașterea Nordică. Peisajele lui și „scenele țărănești" sunt deosebit de valoroase pentru istorici, datorită modului detaliat și deosebit de atent în care este înfățișată viața de zi cu zi a oamenilor din acea epocă.

PERICULOȘII OAMENI DE ZĂPADĂ

Imaginile de acest gen ne reamintesc că, indiferent cine vei fi fost și oricând vei fi trăit, zăpada a fost și a rămas frumoasă, dar amăgitoare, senină, dar sinistră, distractivă, dar feroce. Contrastele acestea sunt cel mai bine evidențiate de obiceiul de a construi oameni de zăpadă și de a ne bate cu bulgări - activități inocente și încântătoare, dar, în același timp, teribil de periculoase.

Să faci un om de zăpadă, cu căciulă, cu fular, cu ochii din două bucăți de cărbune, cu nasul dintr-un morcov și cu două rămurele pe post de brațe, este o activitate la care s-au „înhămat" milioane de oameni, atât la vârsta copilăriei, cât și la vârsta maturității. Imaginea omului de zăpadă a intrat în imaginarul popular, astfel că ea a fost reprodusă de-a lungul anilor în tablouri, pe cărți poștale, în publicitate, dar și în literatură și în film - poate cea mai cunoscută reprezentare a omului de zăpadă fiind aceea din cartea minunat ilustrată *Omul de zăpadă* (1978), a lui Raymond Briggs, care ulterior a fost adaptată și sub formă de scurt-metraj, purtând același titlu. *Omul de zăpadă* spune, cu mare duioșie, povestea unui băiețel al cărui om de zăpadă magic prinde viață. De asemenea, deși e mai puțin fermecător, putem să ne referim și la „echivalentul" animat american din 1969, *Frosty, omul de zăpada,* care a fost bazat pe desenele artistului plastic Paul Coker Jr. (născut în 1929), de la revista *Mad.*

Acești oameni de zăpadă, bine cunoscuți de cititorii moderni, au totuși o istorie îndelungată, care poate să fie urmărită înapoi, în timp, până în perioada medievală, perioadă din care datează o ilustrație, interpretată ca reprezentând un om de zăpadă, ce figurează pe marginea unei pagini dintr-o

„Carte a orelor"[3], aflată azi în Koninklijke Bibliotheek din Haga, Olanda, și care a fost probabil realizată în 1380. Omul de zăpadă din „Cartea orelor" are o privire mai curând tristă - explicația putând s-o reprezinte faptul că popoul îi e topit de focul care arde dedesubt.

în acest caz, dincolo de activitatea amuzantă și deplin inocentă a reprezentării prin desen a unui om de zăpadă putem să întrezărim ceva mult mai serios - ceva ce ar putea să aibă chiar o tușă politică. Faptul că omul de zăpadă din „Cartea orelor" poartă un acoperământ de cap în stil evreiesc ne indică existența unui mesaj antisemit ascuns. Prin urmare, acesta nu este un simplu desen, mâzgălit din plictiseală; el ne reamintește, într-o manieră fascinantă, că, în trecut, oamenii de zăpadă au fost mai mult decât niște simple sculpturi în gheață realizate de copii sau simple ținte în antrenamentele pentru bătăi cu bulgări.

în Evul Mediu Mijlociu și în Renaștere, oamenii de zăpadă erau construiri ca efigii având o serie întreagă de funcții sociale și politice. De exemplu, în iarna geroasă dintre 1510 și 1511, cetățenii din Bruxelles au construit un număr uriaș de oameni de zăpadă, răspândiți prin tot orașul. în jur de 110 oameni de zăpadă individuali și 50 de „scene" separate exprimau, într-un chip oarecum amuzant, speranțele, temerile și frustrările cetățenilor din Bruxelles. Printre personajele modelate în zăpadă se numărau și figuri folclorice: Nebunul, un unicorn, sirene și Cavalerul Mării. De asemenea, au fost construite și „scene" reprezentând evenimente contemporane, pe teme extrem de variate: religioase, politice, locale, ba chiar și sexuale, și scatologice.

în cronicile perioadei au supraviețuit o serie de relatări privind acest festival al iernii. însă cele mai detaliate informații cu privire la oamenii de zăpadă și la „scenele" de iarnă din Bruxelles-ul acelei perioade ne-au parvenit prin intermediul unei balade de mare întindere, compusă de poetul bruxellez Jan Smeken. Una dintre sculpturile cu un pronunțat caracter sexual a fost realizată în Rozendal, Cartierul Roșu din Bruxelles. Ea înfățișa o prostituată complet goală, ai cărei sâni și organe genitale fuseseră modelate astfel încât să atragă atenția în mod deosebit. Scena era completată de un „câine... ascuns între picioarele ei". Sculpturile cu cel mai pronunțat caracter scatologic au fost - conform poemului - acelea reprezentând o văcuță care

lăsa în urmă „balegi, pârțuri și putoare"; un centaur care defeca; o fântână *Manneken Pis* cu un băiețel care urina în gura unui bețiv; și, finalmente, un bețiv care se îneca în propriile excremente.

Alături de aceste reprezentări populare, plebeiene și bahice, bruxellezii au închipuit și „scene mai tradiționale", cu teme biblice sau clasice. E limpede că întregul oraș a participat la festival, inclusiv membrii elitelor. Un om de zăpadă înfățișându-1 pe Hercule a fost construit în fața reședinței lui Filip de Burgundia (1464-1524), copilul nelegitim al lui Filip cel Bun și comandantul-șef al Olandei.

După cum ne comunică Smeken, Filip a participat el însuși la modelarea personajului mitologic cu care se identifica, asistat fiind probabil de pictorul său de curte, artistul olandez Jan Gossaert, care realizase deja, pentru stăpânul său, mai multe tablouri cu nuduri ale lui Hercule.

FILIP DE BURGUNDIA (1464-1524)

Copil nelegitim al ducelui Filip cel Bun. A ocupat poziții de forță: a fost Amiral al Olandei și Episcop de Utrecht. Din punct de vedere profesional, a fost un individ ineficient și neproductiv, în schimb, din punct de vedere cultural s-a remarcat ca un mare patron al artelor, l-a protejat și i-a sprijinit, în mod deosebit, pe prolificul învățat olandez Erasmus din Rotterdam (1466-1536) și pe artistul olandez Jan Gossaert (1478-1532).

Festivalul zăpezii din Bruxellesul anului 1511 ilustrează fascinanta complexitate de sensuri asociate cu oamenii de zăpadă - imagine aflată la ani-lumină de aceea a „sufletului vesel și fără griji" pe care-1 cunoaștem din cântecul *Frosty, omul de zăpada,* din 1950.

BĂTĂILE CU BULGĂRI DE ZĂPADĂ

O dualitate similară se regăsește și în bătăile cu bulgări de zăpadă, o activitate pe care azi o asociem imediat cu jocurile copilăriei, dar care, de fapt, poate să aibă și un sens de-a dreptul sinistru. Tradiția aruncatului cu bulgări de zăpadă probabil că datează de la primul contact al omului cu această materie, deși înregistrările documentare sunt mult mai recente. Printre primele imagini cu o bătaie cu bulgări se numără aceea reprezentată

de o frescă datând din jurul anilor 1405-1410: este vorba despre o scenă de ianuarie de la Castello del Buonconsiglio, din

Trento, Italia, în care două grupulețe de oameni aruncă vesele cu bulgări, unul în celălalt, dincolo de poarta castelului. Un alt exemplu splendid a supraviețuit într-o copie manuscrisă a manualului de sănătate medieval *Tacuinum Sanitatis* (circa 1390-1400), în care descoperim un bărbat și o femeie care aruncă unul în altul cu bulgări - bărbatul părând să încaseze cel mai mare număr!

Există multe descrieri cu soldați care, aflați în război, se joacă împreună bătându-se cu bulgări (sau organizând „meciuri" cu bulgări, așa cum numai soldații britanici din Primul Război Mondial puteau să se exprime). Una dintre cele mai reușite astfel de descrieri se regăsește în memoriile unui ofițer confederat, D. Augustus Dickert - scena petrecându-se în timpul Războiului Civil American. Dickert descrie în detaliu o bătaie cu bulgări de mare amploare, care s-a dat între trupele confederate în iama 1862-1863. „Trupele", a scris el, „sunt încântate să se bată cu bulgări de zăpadă și uneori se joacă astfel vreme de mai multe zile la rând. Multe astfel de bătălii grele s-au purtat, au fost câștigate sau pierdute; uneori se luptă o companie cu o altă companie, apoi un regiment cu un alt regiment, iar uneori câte un regiment e asmuțit împotriva altui regiment." Dickert continuă cu descrierea unei confruntări îndârjite între regimentul South Carolina și regimentul Georgia, indicând inclusiv tratamentul destul de dur de care aveau parte nefericiții căzuți „prizonieri":

Când unul, mai curajos decât ceilalți, se aventura prea aproape, era prins și târât dincolo de linia de luptă, în vreme ce camarazii lui făceau eforturi disperate să-l salveze. Bietul prizonier, acum aflat în spatele liniei de luptă, se trezea într-o situație problematică: era târât prin zăpadă, când pe burtă, când pe spate, după care era răsucit la nesfârșit pe călcâie-și, în tot timpul acesta, pe spate sau în sân îi era vârâtă zăpadă, astfel că până și ochii, și urechile, și părul i se umpleau cu „zăpada cea frumoasă".

„Frumusețea" zăpezii, remarcată aici în mod sarcastic, întărește totuși caracteristicile omătului - puritatea și albeața - care acoperă peisajul, conservând trecutul în vastitatea Iui glacială. Totuși dincolo de suprafața cristalină, dar amăgitoare, se ascunde latura întunecată și periculoasă a

zăpezii - iar dovezile istorice privind latura malignă a bătăilor cu bulgări se găsesc din belșug.

De pildă, Masacrul din Boston, din 1770, a început cu o bătaie cu bulgări. După ce, în 1767, britanicii au dat Legea Incazarmării, prin care americanii au fost obligați să primească soldați britanici în casele lor, tensiunile au escaladat. Apogeul a fost atins într-o seară de iarnă, în centrul Bostonului, când un grup de americani a început să hărțu-iască un soldat britanic - americanii ajungând finalmente să arunce în el cu bulgări. Soldatului i-au sărit în ajutor mai mulți camarazi și situația a degenerat când unul dintre britanici a fost lovit cu un bulgăre modelat din gheață. Reacția soldatului țintit - și acum umilit - a fost să deschidă focul asupra mulțimii de americani, imediat gestul lui fiind reprodus și de restul britanicilor. Odată ce fumul s-a risipit, s-a constatat că zece persoane fuseseră împușcate, dintre care cinci, mortal. Această confruntare răutăcioasă, care s-a transformat într-un masacru, a devenit unul dintre evenimentele de importanță majoră care au dus, până la urmă, la izbucnirea Războiului de Independență al Statelor Unite ale Americii.

DYLAN THOMAS

Sclipitorul poet galez și, în același timp, certărețul bețiv Dylan Thomas (1914-1953) ne reamintește că soldații nu au fost singurele ființe chinuite cu bulgări de zăpadă. *A Child's Christmas in Wales* (1955) este o lectură obligatorie de Crăciun și face parte dintre numeroasele ritualuri literare la care James se dedă în perioada sărbătorilor de iarnă. Lucrarea aceasta acesta este o relatare semiauto-biografică și semifictivă a Crăciunului petrecut de un băiețel în Țara Galilor, în prima jumătate a secolului XX. în acea perioadă din an, spune Thomas, „ningea mereu". Unul dintre cele mai remarcabile pasaje este acela în care doi băieței așteaptă în zăpadă, înarmați cu bulgări. Thomas continuă:

Zăpada era alba ca în Laponia, deși nicăieri nu se vedea niciun ren. în schimb, erau pisici. Răbdători, reci și cruzi, cu mâinile ascunse în mănuși, așteptam să bulgărim pisicile. Suple și lungi ca jaguarii și cu mustăți oribile, scuipând și mârâind, pisicile se furișau peste zidul alb din spatele grădinii, iar noi, Jim și cu mine, vânătorii cu ochi de lynx, cu căciuli din

blană și mocasini din piele, asemenea unor prinzători cu capcane din Hudson Bay, colț cu Mumbles Road, ne azvârleam bulgării letali spre verdele ochilor lor. Pisicile înțelepte nu se mai făceau niciodată văzute.

Răutatea deliberată a acestor băieți, schițată într-o clipă de geniu poetic galez, când prichindeii sunt „țintași arctici cu picioare de eschimoși", revelează istoria veche de secole a maltratării animalelor - ceea ce ne conduce la foarte importanta temă a istoriei pisicilor...

Istoria pisicilor are legătură cu... cruzimea, superstițiile, imperiul, Diavolul și Revoluția Franceză.

CRUZIMEA

Un capitol crucial din istoria pisicilor este cel care se referă la cruzime. în mare parte din mileniul trecut, pisicile n-au fost animalele de companie răsfățate care sunt azi. Vreme de secole, ele au fost tratate prost și chinuite. Erau trase de blană ca să urle și să miaune, erau arse și torturate, iar uneori chiar rase ritualic. In Franța secolului al XVI-lea, abuzurile împotriva pisicilor erau atât de larg răspândite, încât au intrat chiar și în vocabularul curent, prin expresia *faire le chat* (a chinui pisica), care desemna o gamă largă de gesturi violente având drept țintă aceste animale. De fapt, e de-a dreptul extraordinar cât de cruzi au fost oamenii cu pisicile de-a lungul unor lungi perioade din cursul istoriei. Ca să înțelegem această latură întunecată a relației dintre oameni și pisici, istoricul trebuie totuși să ia în considerare mai întâi latura luminoasă, senină a acestei relații.

în perioadele de început ale istoriei, pisicile ocupau un loc privilegiat. Dovezile arheologice ne arată că domesticirea pisicilor s-a realizat încă de prin 12000 î.e.n. - în Orientul Apropiat, pisicile erau îngropate în morminte. Evident, era vorba despre un alt fel de pisici, nu de felinele de mari dimensiuni, care bântuiau prin sălbăticie și n-ar fi fost niște oaspeți prea maniera ți odată intra ți în casele civilizate. Unele săpături din Cipru -

Ciprul este o insulă, deci pisicile trebuie să fi fost aduse cumva acolo - indică faptul că domesticirea pisicilor s-a realizat în această zonă prin 9500 î.e.n. Interesant este că pe scena domesticirii pisicile au sosit mult mai târziu decât „verii" lor canini. Câinii au fost domesticiți mult mai devreme, de oamenii premoderni, deoarece erau utili la vânătoare. Pe măsură ce societățile au devenit din ce în ce mai sedentare, mai puțin itinerante, agricultura a început să se dezvolte, simultan cu obiceiul de a stoca surplusul din recolte. Acestea au fost condițiile în care pisicile au intervenit, asumându-și un rol de o utilitate incontestabilă: acela de vânător de șoareci, de apărător al grânelor prețioase față de rozătoarele-necrofage.

PISICILE SACRE

Firește, domesticirea e ceva diferit față de comportamentul obsesiv modern, care îi determină uneori pe oameni să-și considere pisicile ca surogate ale copiilor sau partenerilor de viață pe care nu-i au. Descriind pe cineva ca „doamna cu pisici" (interesant este că, în relație cu felinele, titulatura aceasta nu are și echivalent masculin), persoana care se pronunță sugerează o relație nesănătoasă cu felinele - generând astfel în mintea noastră imagini cu o femeie relativ ciudată și care tinde să se neglijeze. Acest tip de atașament exagerat față de pisici are precedente istorice: în trecut, pisicile au fost considerate, în anumite epoci, ca fiind chiar sfinte. în Egiptul antic erau animale sacre; zeița egipteană Bastet era reprezentată ca având cap de pisică, iar persoanele judecate și găsite vinovate de uciderea unei pisici erau condamnate la moarte. Din această perioadă au supraviețuit cimitire de pisici de dimensiuni considerabile - inclusiv cimitirul Beni Hasan, care a fost descoperit în 1888, conținând aproximativ 300 000 de pisici mumificate. Aceste ofrande aduse lui Bastet demonstrează, în mod clar, existența „cultului pisicii" în lumea egipteană antică, dar și statutul remarcabil pe care îl dobândiseră felinele.

BASTET (începând din 2890 î.e.n.)

Zeița egipteană a soarelui și a războiului, apărătoarea faraonului și a pisicilor. Inițial, Bastet a fost reprezentată sub formă de leoaică, însă, peste secole, identitatea i s-a metamorfozat, ajungându-se astfel la zeița-pisică.

Perioada de glorie a pisicilor s-a extins și în lumea romană, acolo unde aceste animale erau venerate. In gândirea romană, pisicile erau simbolul libertății, iar arta romană timpurie înfățișează pisici domesticite - aici fiind vorba inclusiv despre o gravură din Aquitania, din secolul I sau al II-lea, reprezentând o fetiță cu o pisică în brațe. Gravura se află pe o stelă funerară, acum păstrată în excelentul Musee d'Aquitaine din Bordeaux. Calcarul din jurul domului este spart, astfel că numele fetiței s-a pierdut; singurul nume care s-a mai păstrat este amplasat imediat deasupra cuvântului PAT. Presupunerea de bun-simț este că ar fi prenumele tatălui fetiței - PAT fiind prescurtarea de la PATER, termenul latinesc pentru TATĂ. Gravura este cu-adevărat splendidă. în lumea romană se obișnuia ca decedatul să fie reprezentat pe stelele funerare împreună cu lucrurile care-i fuseseră familiare în viață -iat-o așadar pe fetiță împreună cu animalele pe care le-a iubit: o pisică și un cocoș, care, în joacă, o ciugulește pe pisică de coadă. Fetița ține pisica în brațe așa cum noi ne ținem copiii - cu o mână fermă, pe sub membrele anterioare, și cu o atitudine fericită și inocentă, căci nu pare să se gândească deloc la confortul animalului. Aceasta nu este doar o gravură reprezentând o pisică - este poate cea mai timpurile redare vizuală convingătoare a unei pisici *de companie.*

PISICILE DE COMPANIE

Recent, o descoperire norocoasă și niște metode arheologice inteligente ne-au oferit o fereastră deschisă către relația dintre oameni și pisici. în 1997, într-o fântână de pe domeniul unei vile romane aflate în Dalton-on-Tees, în North Yorkshire, s-au găsit o multitudine de oase de animale, inclusiv oasele unei pisici. Investigațiile ulterioare au identificat niște răni oribile pe partea stângă a scheletului felinei - e posibil să fi fost lovită de un cal sau călcată de o căruță ori de un car. Partea superioară a femurului de la laba stângă din spate lipsea cu desăvârșire. Totuși deosebit de interesantă a fost descoperirea unor indicii care arătau că membrele se vindecaseră și că fuseseră reutili-zate. O concluzie posibilă și convingătoare este aceea că animalul rănit a fost îngrijit și hrănit, până s-a recuperat, deși, în mod evident, viața lui ca vânător de șoareci se încheiase. Prin urmare, oasele acestea e posibil să reprezinte cea mai timpurie dovadă a existenței, în Marea Britanie, a pisicilor ca animale de companie.

Acesta e însă doar un exemplu din domeniul arheologiei animalelor, o ramură foarte interesantă a arheologiei; noile descoperiri ne modifică din ce în ce mai mult perspectiva asupra relației dintre oameni și animale. De pildă, noi, azi, tindem să interpretăm orice rămășițe trupești feline ca aparținând unor pisici de companie, fiindcă acesta este rolul pe care pisicile îl îndeplinesc în prezent, însă, de curând, am început să ne dăm seama că și alte animale îndeplineau un rol similar în trecut - și-aici ne referim în special la stăncuțe, întrucât resturi de schelete aparținând acestor păsări sunt identificate frecvent în orașele medievale din nordul Europei. Stăncuța este un animal necrofag, dar este și inteligentă, se simte în largul ei atât în mediul urban, cât și în cel rural, este un companion plăcut, stabilește legături cu oamenii și se adaptează rapid la viața domestică: este mai mult decât posibil ca astfel de păsări să fi fost cândva animalele noastre de companie, așa cum sunt pisicile azi.

ERNEST SHACKLETON (1874-1922)

Explorator polar renumit mai ales datorită faptului că a reușit să supraviețuiască încercării eșuate, dintre anii 1914 și 1917, de a traversa Antarctica - în cursul călătoriei, vasul lui, ***Endurance,*** fiind zdrobit de gheață.

Romanii sunt creditați ca fiind cei care au introdus pisica domestică din Egipt în Europa - această legătură dintre imperiu și pisici având, în sine, o semnificație deosebită. Desigur, pisicile sunt asociate cu istoriile imperiilor și ale colonizărilor; diseminarea lor pe glob este legată de comerț, de descoperiri și de cuceriri. In acest context, pisicile de corăbii reprezintă un element esențial, ele fiind percepute ca aducătoare de noroc - la care se adăuga și caracterul lor utilitar: faptul că prindeau rozătoare. Povestea pisicilor de corăbii indică modul în care aceste feline s-au răspândit pe toate rutele maritime. Prin urmare, nu e deloc surprinzător că, în 1620, când nava ***Mayflower*** a ridicat ancora, printre pasagerii de la bord se aflau și mai multe pisici; așa cum nu e deloc surprinzător nici că pe vasul *Endurance,* al lui Ernest Shackleton, cu care exploratorul a plecat în expediția transantarctică dintre 1914 și 1917, s-a aflat o pisică[1]. Pisicile au rămas o prezență semnificativă pe navele Marinei Regale până în 1975, când s-a decretat că niciun animal de companie nu mai are voie să urce la bord. Din

cele două războaie mondiale ne-au rămas numeroase povești despre „pisici de corăbii" -inclusiv aceea despre „Unsinkable Sam", pisica de pe crucișătorul german *Bisniarck,* care a supraviețuit naufragiului navei petrecut în mai 1941, când peste 2 100 dintre membrii echipajului de 2 200 de persoane au murit; sau aceea despre „Jimmy", pisica de pe HMS *King George V,* cuirasatul și nava-amiral a Escadrilei de Luptă Numărul 2, care a jucat un rol central în Bătălia lutlandei din mai 1916. Jimmy a supraviețuit acestei lupte, cea mai mare confruntare de nave de război din istorie, pierzându-și doar o ureche.

PISICILE-SPERIETOARE

Legătura dintre pisici și noroc sau dintre pisici și superstiții nu e în niciun caz limitată la lumea maritimă. Constructorii de case, conservatorii și arheologii se confruntă uneori cu descoperiri feline neașteptate, care demonstrează asta. Ne referim aici la fenomenul pisicilor zidite în pereți, la pisicile mumificate și la pisicile-sperie-toare - pisici antice găsite în ziduri oarbe, sub podele sau în poduri. Se crede că o parte dintre pisicile găsite sub clădiri au fost puse acolo ca un soi de ofrandă votivă - un gest născut dintr-o superstiție, menită să aducă noroc. Insă

’ Pisica în cauză, „Mrs. Chippy", a fost împușcată, împreună cu toți câinii de sanie ai expediției, când *Endurance* a rămas captivă în gheață (n.a.). nu doar pisicile erau folosite în acest scop: capitolul acesta face parte dintr-o istorie mai amplă a ofrandelor votive legate, în particular, de imobile. De pildă, în timpul săpăturilor din Pompeiiul roman, sub fundația unei case a fost descoperit un depozit de oase de cocoș arse - e posibil ca scopul ofrandei să fi fost atragerea norocului (evident, strategia n-a funcționat).

In schimb, când în pereții clădirilor se descoperă rămășițe de pisici, este limpede că animalele au fost plasate acolo deliberat, în poziții studiate - uneori pisicile țin în gură o pasăre sau un șobolan sau, din contră, au lăbuțele anterioare ridicate și o postură înspăimântată. Se crede că aceste ofrande feline aveau o funcție similară cu aceea a sperietorilor de ciori. în documentele istorice au supraviețuit o serie de descrieri fabuloase ale unor astfel de descoperiri:

• în peretele de deasupra grinzii centrale a unei case din secolul al XlV-lea sau al XV-lea, aflata la sud de biserica parohială de pe Little St. Mary Street, din Bridgwater. Pisica aceasta avea culoarea abanosului, stătea cu gura deschisă, de parcă ar fi „mârâit", și cu lăbuțele anterioare ridicate defensiv, de parcă s-ar fi chinuit să se apere de un dușman.

• Pisică împreuna cu doi șobolani, descoperită sub tâniplăria de secol XVI dintr-o casă de pe Borough High Street, din Southwark, Londra. Pisica ține în gură un șobolan, care pare să se zbată ca să scape. Șobolanul are picioarele extinse, gura larg deschisă și coada ridicată. Un alt șobolan, aflat sub lăbuțele anterioare ale pisicii, se zvârcolește în sus, ca și când ar vrea s-o muște pe pisică.

• Pisică și șobolan, descoperiți când orga din catedrala Christ Church, din Dublin, a fost mutată din zona altarului în tran-sept, în cursul restaurării din 1872-1878. „Trupuri desicate au fost găsite în spatele cutiei orgii, ele având aspectul de piele uscată, dar nefiind deloc putrezite. Au fost așezate într-o cutie din sticlă, în poziții astfel încât să formeze un soi de tablou."

Aici nu este vorba așadar doar despre niște pisici folosite pe post de sperietori, ci și despre o istorie a oamenilor care *au descoperit* pisici-sperietori - despre o istorie a oamenilor care s-au minunat de aceste artifacte ale trecutului și care, ocazional, chiar s-au speriat de ele.

ERETICII

Dacă uneori oamenii s-au temut de pisici, există dovezi istorice din abundență care ne demonstrează că și pisicile s-au temut de oameni; de fapt, e de-a dreptul uimitor că pisicile încă ne mai suportă în preajma lor. Deși în mare parte din lumea antică au fost venerate, iar în prezent sunt adorate, în secolele dintre aceste două perioade a intervenit un hiatus de atitudine față de pisici, care și-au pierdut în acest interval statutul de animal sacru și protejat. în Evul Mediu, pisicile au fost demonizate, ele ajungând să fie asociate cu vrăjitoarele sau să fie văzute ca manifestări ale Diavolului. Un avânt deosebit l-au luat superstițiile legate de pisicile negre - se considera

că dacă o pisică neagră îți tăia calea era un semn de rău augur. Din Evul Mediu Mijlociu și pe tot parcursul Evului Mediu Târziu (ca încarnări ale Diavolului), pisicile au fost asociate cu erezia și cu actele malefice, fiind considerate o amenințare la adresa bunilor creștini - după cum ne demonstrează această descriere, din secolul al XH-lea, a comportamentului unui grup de eretici:

în primul cart al nopții... fiecare familie stă și așteaptă în tăcere în fiecare dintre sinagogile lor; și pe o frânghie din mijloc se coboară o pisică neagră uriașă. Văzând-o, ei suflă în lumânări și... mormăie printre dinții strânși și se apropie de locul unde și-au văzut stăpânul [adică pisica neagră, care se presupunea că-l reprezenta pe Diavol], pipăind, în căutarea lui, și după ce-l

găsesc, îl sărută. Cu cât sentimentele le sunt mai înflăcărate, cu atât mai jos îl pupă: unii îi ating cu buzele picioarele, însă majoritatea îi sărută coada și organele genitale. Apoi, ca și cum contactul acesta dezgustător le-ar fi deschis apetitul, fiecare îmbrățișează persoana cea mai apropiată, bărbat sau femeie, și se bucură de el sau de ea cât mai mult posibil.

Importanța pisicii din această scenă și rolul proeminent jucat de felină în această alunecare orgiastică spre carnalitatea anarhică subliniază schimbarea de statut a pisicii, care din sacră devine demonică.

Natura malignă a pisicilor își are originea în legătura lor cu vrăjitoarele: gravurile și picturile datând de la sfârșitul perioadei medievale înfățișează vrăjitoare cu pisicile lor. Mai mult chiar, în acea epocă se credea că vrăjitoarele însele aveau puterea să se transforme în pisici. Pedeapsa clasică pentru astfel de acte vrăjitorești le era aplicată nevinovatelor feline: pisicilor li se tăiau cozile și urechile, Ie erau zdrobite membrele, iar blana le era smulsă sau arsă. Totul din cauza presupunerii că aceste gesturi violente aveau să le anuleze puterea malefică. In interiorul caselor, pisicile erau subiect de anxietate socială: se credea că felinele sufocau bebelușii în timpul somnului și tot ele erau asociate cu sexul. în Franța secolului al XVI-lea, tradiția populară susținea că fetele care mâncau tocăniță din came de pisică aveau să dea naștere la pisoi. Mai există de asemenea o poveste în care este vorba despre o fată care și-a vândut sufletul Diavolului, pentru niște haine frumoase, iar la moartea ei din coșciug a sărit o pisică neagră.

SATIRA

Cruzimea față de pisici nu s-a limitat însă la perioada medievală. în societatea franceză de la începutul epocii moderne, pisicile au jucat un rol central în cultura populară. In timpul carnavalurilor, când normele sociale erau pervertite într-o manieră controlată, pentru a asigura eliberarea presiunilor acumulate de-a lungul lunilor anterioare se apela la pisici, care erau abuzate întru obținerea unui efect satiric. Blana le era smulsă, pentru ca bietele animale să urle în fața bărbaților încornorați de neveste; pisicile erau arse în cursul unor ritualuri religioase; iar în Londra din perioada Reformei o pisică a fost rasă astfel încât să semene cu un preot. Pisicile erau mereu la îndemână și se dovedeau utile când venea vorba despre tradițiile și ritualurile sociale sau culturale - într-o măsură mai mare decât alte animale. „Nu poți să faci *charivari* [un ritual zgomotos și foarte vocal, prin care cineva își bătea joc de o anume persoană] cu o vacă", a scris istoricul Robert Darnton. *„Charivari* se face cu pisici. Te hotărăști să *faire le chat"*

Cruzimea față de pisici și, în general, față de animale, care se practica în Londra secolului al XVIII-lea, a fost cel mai bine ilustrată de William Hogarth (1697-1764) în seria sa de patru gravuri intitulată *The Four Stages of Cruelty* (1751). Primele două gravuri îl înfățișează pe protagonistul Tom Nero și alte persoane care se dedau unor acte de o cruzime indescriptibilă, la care sunt supuse diverse animale, printre care se găsesc și mai multe pisici. în prima scenă, un grup de tineri orbesc o pasăre, leagă un os de coada unui câine, unui alt câine îi înfig o săgeată în anus, iar pe niște pisicuțe le spânzură de un felinar stradal. în volumul *Autobiographical Notes,* scris în anii 1760, Hogarth susține că imaginile acestea au fost create „în speranța prevenirii, într-o anumită măsură, a tratamentului plin de cruzime aplicat bietelor animale". Astfel de gesturi barbare au reprezentat imboldul care, la începutul secolului al XlX-lea, a dus în Marea Britanie la crearea unui organism numit „Society for the Prevention of Cruelty of Animals" (care, mai târziu, în 1840, prin generozitatea reginei Victoria, a dobândit patronajul Casei Regale, astfel că a devenit „Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals") și la emiterea unor legi noi, inclusiv a Legii împotriva cruzimii față de animale, din 1835, prin care au fost interzise luptele de urși și luptele de cocoși și s-a impus protejarea vitelor, a taurilor, a câinilor, a urșilor, a caprelor și a oilor. Notați însă că, prin această

lege, *nu* s-a decis și protejarea pisicilor. Abia în 1876, într-un amendament adus la Legea împotriva cruzimii față de animale, pisicile sunt luate în considerare pentru prima dată. în acest amendament ele au fost numite animale domestice, textul în cauză specificând că experimentele „calculate astfel încât să producă dureri nu se vor realiza, fără anestezie, pe un câine sau pe o pisică".

REVOLUȚIA FRANCEZĂ

O istorie paralelă a pisicilor, care însă are și ea legătură cu cruzimea, aduce în prim-plan Revoluția Franceză. în cartea splendidă a lui Robert Darnton, *The Great Cat Massacre* (1984), autorul ne conduce în Parisul anilor 1730 și, punctual, într-o tiparniță de pe Rue Saint-Severin, așadar în lumea a doi ucenici, Jerome și Leveille, care sunt foarte prost tratați și veșnic exploatați. Jerome și Leveille trăiau în condiții mizere și într-un frig groaznic; erau abuzați zilnic de stăpânul lor și de muncitori; iar de mâncare primeau resturile de la masa stăpânului sau hrană de pisici, mult prea înfiorătoare ca să poată să fie consumată de un om. Situația lor era înrăutățită și de faptul că, aproape în fiecare noapte, în podul în care locuiau, erau treziți din somn de mieunatul pisicilor de pe stradă. Tabloul vieții lor contrasta izbitor cu acela al vieții prospere și relativ confortabile pe care o duceau stăpânul lor, un membru al burgheziei, soția acestuia și pisica răsfățată a soției, pisică pe care o chema La Grise (Griuța).

Nemulțumiți de soarta lor, ucenicii s-au hotărât să nu mai îndure totul fără să crâcnească, astfel că s-au lansat într-o serie de gesturi care au culminat cu masacrarea ritualică a zeci de pisici, de rasă comună, din Paris. Intr-o noapte, unul dintre băieți s-a urcat pe acoperișul clădirii, s-a poziționat în fața ferestrei de la dormitorul stăpânului și a stăpânei și acolo a început să urle și să miaune atât de sonor și atât de sfâșietor, încât niciunul dintre ocupanții dormitorului n-a mai putut să-și continue somnul. Băiatul a revenit în fața ferestrei mai multe nopți la rând, repetând chinuitorul scenariu, până când stăpânul lui, crezând că pisicile fuseseră vrăjite, le-a ordonat ucenicilor să le prindă pe toate și să scape de ele. Evident, soția stăpânului le-a cerut ca La Grise, preferata ei, să fie cruțată.

Cu binecuvântarea stăpânului „în buzunar", cei doi ucenici i-au strâns pe muncitori și cu toții, înarmați cu cozi de mături și alte unelte, au pornit să captureze cât mai multe pisici din cartier, începând cu La Grise, căreia i-au zdrobit șira spinării cu o bară de fier. După ce au prins și au ciomăgit toate pisicile care le-au ieșit în cale, au strâns trupurile mutilate în saci, pe care i-au aruncat în curtea tiparniței. Ceea ce a urmat a fost un fals proces, în care pisicile au fost acuzate de tot felul de infracțiuni, inclusiv de vrăjitorie, au fost condamnate și sumar executate cu ajutorul unei spânzurători improvizate. întrerupți în plină acțiune de stăpân și de soția acestuia, muncitorii au fost bruftuluiți și amenințați cu diverse alte pedepse pentru comportamentul lor. Plecând însă din curte, vinovății au început să râdă și să reproducă întregul episod într-o manieră burlescă, pentru ca ulterior să repete efectiv întregul proces de numeroase alte ori.

L'ANCIEN REGIME

Sistemul politic și social nedemocrat care a condus Franța din perioada de final a Evului Mediu și până la izbucnirea Revoluției Franceze din 1789.

Deși măcelărirea sângeroasă a zeci de pisici nu e în niciun fel amuzantă, totuși, din anumite puncte de vedere, ea nu se constituie în miza acestei povești. Pentru istoric, clenciul îl reprezintă înțelegerea trecutului în termenii lui. în aceste circumstanțe istorice unice, ce anume face amuzantă povestea de mai sus? Una dintre posibilități este să interpretăm acest episod din viața culturală franceză ca o formă incipientă de protest muncitoresc - episodul petre-cându-se cu aproximativ 50 de ani înaintea revoluției de la 1789. Ceea ce demonstrează el este existența unui teren fertil pentru tipul de idei politice care aveau să inflameze societatea franceză; este faptul că pisicile au jucat un rol surprinzător în procesul de expunere a tensiunilor sociale din miezul vieții cotidiene, dar și un rol ritualizat în subminarea ordinii tradiționale a sistemului numit *L'Ancien Regirne.* în substratul acestei povești identificăm tensiunile dintre muncitorii dispuși să mutileze și să ucidă pisici și burghezia pentru care pisicile erau animale de companie adorate: iată așadar cum, într-un anume sens, istoria pisicilor se află într-o legătură strânsă cu Revoluția Franceză, o perioadă din istoria Franței care poate să fie explicată și din perspectiva gesturilor și emoțiilor care au determinat-o. Experiența ghilotinei și a Terorii lacobine, interval de timp în

care s-a procedat la execuții publice în masă, este însemnată „cu fierul roșu" în memoria istorică a națiunii franceze, căci în miezul acestei istorii se găsește o poveste despre urlete, comportamente isterice, chipuri neclintite și sfidare - ceea ce ne conduce la foarte importanta temă a istoriei surâsului...

27

SURÂSUL

Istoria surâsului are legătură cu... Revoluția Franceză, nebunia, coloniile din Caraibe, războaiele dintre bandele criminale și sclavia.

în câte feluri diferite puteți voi să surâdeți? O presupunere rezonabilă, în ceea ce ne privește pe majoritatea dintre noi, este că știm să surâdem în vreo zece feluri: avem un surâs spontan fericit, un surâs trist, un surâs reținut, un rânjet, zâmbetul dinaintea râsului, un surâs răutăcios sau o grimasă de batjocură, un surâs fals și un surâs reprimat. Indubitabil, judecând după experiențele avute în compania prietenilor, a familiei și a colegilor, voi ați mai putea să adăugați și alte tipuri pe această listă. Pe scurt, surâsul este o formă de exprimare emoțională extraordinar de complexă, iar pentru istoric este important să-și dea seama că scopul și efectul fiecărui zâmbet sunt profund influențate de viața pe care omul o trăiește acum și de viața pe care a trăit-o în trecut: în niciun caz, surâsul nu e atemporal. Din acest motiv, surâsul este o temă istorică fascinantă.

NEBUNIA

Surâsul, în Franța secolului al XVIII-lea, este deosebit de interesant; el are legătură cu istoria stomatologiei, cu sensibilitățile Iluminismului și cu teroarea ghilotinei din perioada Revoluției Franceze. Luate la un loc, aceste influențe au condus societatea spre ceea ce istoricii au numit „revoluția surâsului".

In intervalul dominat de *L'Ancien Regime,* surâsul era, în cea mai mare măsură, asociat cu țărănimea, cu prostituatele, cu nebunii și cu posedații. Minunate exemple, în acest sens, se regăsesc în portretele realizate în această perioadă, inclusiv în tabloul *De koppelaarster* (1622), reprezentând

o prostituată, al lui Dirck van Baburen, sau în lucrarea lui Franz Hals *Malle Babbe* (1633-1635), în care figurează o femeie *malle,* adică nebună, care râde strident, cu gura deschisă, având alături o halbă de bere cositorită, cu capacul ridicat. Istoricii consideră că femeia din tablou era fie alcoolică, fie bolnavă mintal. De asemenea, această *malle babbe* ține pe umărul stâng o bufniță, despre care unii au susținut că reprezintă un simbol familiar, cu alte cuvinte că femeia din tablou era o vrăjitoare.

Indiferent care ar fi explicația din spatele imaginii, râsul acela șocant sugerează o persoană cu probleme sau aflată la marginea societății. încă și mai indecent și sexua-lizat este extraordinar de energicul tablou *A Laughing Violinist* (1624), al pictorului olandez Gerrit van Honthorst, care îl înfățișează pe un muzician cu ochi sclipitori și un râs deschis, vesel, aproape audibil, la care personajul asortează un gest sexualizat, indubitabil falie: unul dintre brațe este ridicat din cot, cu pumnul strâns, iar celălalt braț îl cuprinde cu degetele pe primul. Lucrarea își comunică mesajul și mai clar în secunda în care privitorul înțelege că ea a fost gândită spre a fi etalată alături de un alt portret,

Girl Counting Money, în care o tânără și zâmbitoare curtezană, cu un decolteu adânc, cu o podoabă de cap cu niște pene magnifice și cu o pereche de cercei cu model baroc, ține cu delicatețe și sugestiv, între degetul mare și arătător, marginea unei monede. Mai mult și în mod crucial, curtezana privește peste umărul ei stâng, deci direct către violonistul cel vesel.

POLITEȚEA

IOAN BAPTISTE DE LA SALLE (1651-1719)

Sfântul patron al profesorilor. De La Salle a fost un preot și un reformator în materie de învățământ. Și-a dedicat viața educării copiilor săraci. în 1900 a fost sanctificat de papa Leon al Xlll-lea.

Zâmbetele largi nu erau considerate potrivite în rândul societății alese, după cum ne reamintește comentatorul contemporan Sfântul loan Baptiste de La Salle în fabulosul și edificatorul său tratat *Les regles de la bienseance ei de*

la civilite chretienne (1703). Manualul acesta a fost conceput spre „a fi folosit de școlile creștine", rolul lui fiind acela de ghid școlar de bune maniere și de politețe. în cursul secolului al XVIII-lea, era o carte extrem de bine cunoscută. In tratatul său, De La Salle a scris: „Există unii oameni care își ridică buza superioară atât de sus și-și lasă buza inferioară să coboare atât de mult, încât dinții lor devin aproape cu totul vizibili. Comportamentul acesta este cu totul nepotrivit, întrucât regulile de bună purtare ne interzic să ne dezvelim dinții, de vreme ce natura ne-a dat buze cu care să-i ascundem." La nivel de perspectivă, De La Salle a urmat linia unui scriitor anterior, din domeniul conduitei sociale, Antoine de Courtin (1622-1685), care spusese că „dinții vătămați strică gura și miros oribil pentru cei cu care vorbim". Totuși De La Salle considera că: „Este o dovadă de lipsă de maniere să-ți ții buzele prea strânse, să ți le muști sau să-ți ții gura întredeschisă. E intolerabil să-ți țugui buzele sau să te strâmbi. Ceea ce trebuie să încerci este să-ți ții buzele lipite, dar ușor, fără fermitate." în spatele acestor coduri de conduită franțuzești se află însă și o serie de motive practice. Rezonul pentru care curtenii din palatul Versailles își țineau gurile închise și adoptau mine serioase nu îl reprezenta, în primul rând, impunerea eli-tistă de bună purtare, ci, mai curând, igiena lor dentară dezastruoasă.

1

Din câte se știe, ultimul leu berber sălbatic a fost împușcat în 1942 în Munții Atlas din Maroc (n.a.).

2

în statele americane Arizona, Colorado, Idaho, Montana, Nevada, New Mexico, Oregon, Utah, Washington și în Wyoming, precum și în provinciile canadiene Alberta și British Columbia (n.a.).

3

„Cartea orelor", în original „Book of Hours", era o carte de rugăciuni, folosită de romano-catolici în special în perioada medievală, carte în care erau indicate rugăciunile ce trebuiau

făcute la diverse ore pe parcursul unei zile; adesea, aceste cărți erau bogat decorate cu anluminuri (n. tr.).

ZAHĂRUL ȘI IMPERIUL

REGELE SOARE

Porecla atribuită regelui Ludovic al XlV-lea (1638-1715), care a condus Franța începând de la vârsta de 4 ani, vreme de 72 de ani, având astfel cea mai îndelungată domnie din istoria europeană. Unii istorici sunt convinși că porecla a fost inventată chiar de Ludovic, alții susțin că ea i-a fost dată de supușii săi. Ludovic al XlV-lea folosea soarele pe scară largă, ca emblemă personală.

Una dintre cauzele igienei dentare deplorabile o reprezenta consumul de zahăr, care ducea la carii sau chiar la căderea dinților. Cioturile sau gingiile înnegrite nu erau plăcute la vedere, mai ales în luxoasa și mereu moderna curte a Regelui Soare. Istoria surâsului de la curtea lui Ludovic al XlV-lea și de la alte curți din Europa este, prin urmare, legată de expansiunea globală a imperiilor și, în special, de dobândirea coloniilor din Caraibe de către puterile europene, care astfel au obținut terenuri vaste dedicate producției de zahăr; au creat o economie sclavagistă, menită să le asigure forța de muncă pentru cultivarea, recoltarea și procesarea plantelor producătoare de zahăr; au pus bazele unor flote comerciale, al căror scop era să transporte zahărul, oamenii și toate celelalte necesități impuse de fondarea și gestionarea cu succes a coloniilor; de asemenea, au pus bazele unor flote militare, dedicate protejării coloniilor și a vaselor comerciale, care aveau rolul de cordon ombilical ce făcea legătura cu Europa. Așadar, în lipsa de zâmbete de la curtea lui Ludovic al XlV-lea putem să vedem prezența imperiului maritim și colonial francez și tot ceea ce presupunea el - imperiu maritim și colonial care a debutat în 1624, odată cu ocuparea unor regiuni de pe coasta sud-americană, devenite ulterior Guiana Franceză. în 1625 a urmat anexarea insulelor St. Kitts, apoi, în 1635, a arhipelagului Guadelupa și a insulei Martinica, care au devenit centre majore ale producției de zahăr.

STOMATOLOGIA

Cei chinuiți de carii dureroase în Parisul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea nu aveau altă soluție decât să viziteze un felcer local, care să le

smulgă dinții. Un astfel de individ brutal, care-și făcea meseria pe Pont Neuf, a fost Le Grand Thomas. Thomas era celebru pentru abilitățile lui în materie de extracții dentare - ajunsese să fie atât de cunoscut, încât numele său legendar era pomenit în cântece populare și în scheciurile de bâlci. Thomas era adesea portretizat în timp ce-și exersa talentele stomatologice:

Al nostru Grand Thomas, acoperit de glorie, Perla șarlatanilor (așa se duse vorba).

Te doare-un dinte? Nu te îndoi

Căci Grand Thomas degrabă ți-l va smulge.

Le Grand Thomas călătorea însoțit de muzicanți, cu o căruță deasupra căreia se găsea „firma" lui zâmbitoare -un dinte de mari dimensiuni. El reprezintă o ramură a stomatologiei mult mai terifiantă decât chirurgia stomatologică profesionistă - de fapt, ceea ce făcea Le Grand Thomas era un adevărat spectacol public. Ce putea să fie mai distractiv, dacă erai genul care să-i apreciezi stilul *schadenfreude,* decât să te uiți cum altcuiva îi era extras cu brutalitate un dinte?

Le Grand Thomas devenise, în epocă, o figură atât de populară, încât, în 1743, în piesa franțuzească *Le Vaudeville* a fost creat un personaj avându-1 ca model direct. Acest personaj rostea următoarele replici înfricoșătoare:

Nu vă lăsați fermecați de exagerările neîntemeiate

La care se dedau doctorii - întru asasinarea noastră.

Deși eu, Thomas, ani gura cusută când vine vorba de-adevăr Măcar pot să v-ajut când dintele vă doare, îl smulg din rădăcină.

Harști! Direct din rădăcină.

Tehnicile acestea de extracție brutale nu îmbunătățeau cu nimic aspectul gurii, dar chinul pacientului făcea publicul să râdă.

Totuși, la mijlocul secolului al XVIII-lea, modificările înregistrate în codurile de politețe și de gust artistic au dus la acceptarea în societate a

surâsurilor abia schițate. „Revoluția surâsului" are legătură cu ideile noi promovate de Iluminism, curent filozofic care considera că emoțiile - ba chiar și surâsul - reprezintă miezul a ceea ce înseamnă să fii om. în romane precum cele ale autorului englez Samuel Richardson, *Pamela: sau Virtutea răsplătită* (1740) și *Clarissa: sau Istoria unei tinere fentei* (1748), apar personaje romantice, care surâdeau „dulce", în vreme ce William Hogarth declara în lucrarea sa *Analiza frumosului*

(1753) că „liniile care formează un surâs plăcut, liniile din colțurile gurii care capătă o curbură blândă, își pierd cu totul frumusețea într-un râs deplin", adăugând că el, personal, detesta „râsul excesiv", care „dă chipului plăcut un aspect prostesc sau dezagreabil".

Parțial, acceptarea noului zâmbet a avut ca fundament tehnicile stomatologice inovatoare, care începuseră să fie aplicate în epocă. Odată cu apariția, în secolul al XVIII-lea, a specialiștilor *chirurgien-dentistes,* stomatologia s-a mutat de pe pavimentul străzilor în camere de consultație private. în această perioadă sunt „inventate" diplomele oficiale de chirurgi dentari și se publică, în 1728, prima enciclopedie de medicină dentară, o lucrare concepută de chirurgul Pierre Fauchard, purtând titlul *Le Chirurgien Dentiste, ou Trăite des dents.* Ca rezultat al acestor inovații, dantura de un alb sclipitor a devenit un țel estetic realist, el fiind susținut de o gamă largă de inovații având legătură cu dinții: periuța de dinți, scobitori le, apa de gură și, firește, rujul - care acum *sublinia* zâmbetul.

TEROAREA IACOBINĂ

MADAME DU BARRY (1743-1793)

Curtezană și amanta oficială a regelui francez Ludovic al XV-lea. Du Barry este una dintre cele mai cunoscute victime ale Terorii lacobine din perioada Revoluției Franceze. A fost ghilotinată în 1793, pentru că ajutase mulți refugiați să fugă din Franța.

Istoria surâsului a luat o turnură amenințătoare când „revoluția surâsului" a fuzionat cu o revoluție în sensul propriu al cuvântului - cu Revoluția Franceză. In timpul Terorii lacobine, sângeroasa perioadă de după

instaurarea Primei Republici Franceze, din septembrie 1792, și până la căderea tiranului Maximilien Robespierre (1758-1794), în iulie 1794, când ghilotinele se ridicau și coborau într-un ciclu aparent fără sfârșit, teatrul revoluției l-au reprezentat execuțiile publice. De exemplu, amanta regelui, Madame du Barry, a țipat atât de tare la propria execuție, încât a fost auzită și pe partea cealaltă a Senei. Conform spuselor gâdelui ei, Henri Sanson, Madame du Barry a făcut o criză de isterie: dinții îi clănțăneau de frică și „plângea așa cum n-am mai văzut pe nimeni plângând". Alții, în schimb, au adoptat zâmbetul ca simbol de netăgăduit al rezistenței și al sfidării politice: au urcat pe eșafod purtând pe buze câte un surâs demn și curajos. Atitudinea acestor personaje a devenit atât de cunoscută, încât a ajuns să se vorbească despre „surâsul eșafodului". Unul dintre cele mai notabile exemple de temeritate în fața ghilotinei a fost oferit de omul de stat și ministrul francez Guillaume-Chretien de Lamoignon de Malesherbes, care, în plus, l-a apărat pe regele francez în timpul procesului acestuia. Același călău, Henri Sanson, a spus despre Malesherbes că a murit „cu neclintirea surâzătoare a unui înțelept și cu calmul care vine dintr-o conștiință curată". Zâmbetul controlat și curajos de pe eșafod a fost suprema formă de sfidare tăcută a regimului revoluționar, însă reprezentanții acestuia s-au asigurat că au avut ultimul cuvânt: în cazul multora dintre nefericiți! ghilotinați, surâsul de pe buze le-a fost șters literalmente, întrucât capetele tăiate le-au fost expuse public, nu înainte însă ca gurile să le fie umplute cu paie.

ELECTROCUTAREA

în secolul al XlX-lea au intervenit noi schimbări majore în istoria surâsului și, în special, în înțelegerea noastră a mecanicii zâmbetului. Știința din spatele surâsului a dus la crearea unora dintre cele mai reușite fotografii făcute vreodată, persoana responsabilă pentru acest succes inovator fiind savantul francez Guillaume Duchenne (1806-1875). Duchenne și-a dedicat întreaga viață profesională decodării fiziologiei expresiilor faciale. Tehnica pe care a impus-o implica stimularea mușchilor faciali cu ajutorul electricității. Cea mai impresionantă dintre numeroasele lui lucrări este cartea din 1862 intitulată *Mecanisme de la physionomie humaine: ou Analyse electro-physiologique de l'expression des passions des arts plastiques,* în care Duchenne a susținut că expresiile faciale nu doar că pot să fie „citite", dar ele reprezintă chiar o fereastră deschisă „către sufletul

omului". Savantul considera că expresiile faciale se constituie într-o „gimnastică a sufletului" - ce exprimare minunată! Studiile lui cu privire la surâs au fost deosebit de importante și au inițiat o dezbatere științifică pe tema chipului ca mediu de reprezentare a unor mesaje codate -pe care și azi ne chinuim încă să le descifrăm.

Duchenne a demonstrat că există o diferență clară între zâmbetul fals și zâmbetul autentic - emoția „bucuriei sincere", după cum s-a exprimat el - și că diferența rezidă în angajarea mușchiului din jurul ochilor (mușchiul *orbicularis oculi* sau mușchiul orbicular al pleoapelor) și a mușchiului care elevează colțurile gurii (mușchiul *zygomaticus major* sau mușchiul zigomatic mare). Savantul era convins că mușchiul zigomatic mare „se supune voinței", dar că mușchiul orbicular al pleoapelor, pe care l-a descris ca „mușchiul bunătății, al iubirii și al impresiilor agreabile", nu este activat decât de „emoțiile încântătoare ale sufletului". Pe lângă faptul că a fost un observator și un om de știință extraordinar de talentat, Duchenne ar fi putut să fie și poet! Cercetările lui au intrat imediat în atenția lui Charles Darwin (1809-1882), care le-a luat în serios, astfel că a trecut la realizarea unor experimente proprii: a arătat fotografiile lui Duchenne mai multor persoane, cerându-le acestora să-i comunice în ce fel interpretau ele expresiile impresionate pe hârtie. Folosindu-se de rezultatele obținute, Darwin a amendat teoria lui Duchenne. Cercetările cu privire la mecanica expresiilor faciale umane și, în particular, a surâsului continuă și în prezent. Se apelează la tehnici care implică măsurători faciale precise în timp ce subiectul aude o glumă sau urmărește filme de comedie -iată așadar cât de distractive pot să fie studiile științifice! In același timp însă se pune și întrebarea dacă oamenii sunt sau nu dispuși să demonstreze prin zâmbet că într-adevăr se distrează - vedeți, ascunderea surâsului autentic are, la rândul ei, o istorie.

Care e revelată, în modul cel mai elocvent, de diversele portrete fotografice ale președintelui american Abraham Lincoln (1809-1865), dintre care cel mai timpuriu datează din 1846, când Lincoln avea 37 de ani, iar ultimul a fost realizat cu doar câteva săptămâni înainte de asasinarea președintelui, care s-a petrecut în 1865. Lincoln este un subiect fotografic unic, din mai multe motive, însă două dintre ele sunt deosebit de importante pentru istoria surâsului. Primul motiv este că Lincoln a fost primul președinte american

născut în era fotografiei și a devenit cel mai fotografiat american din epocă. Al doilea motiv este că, dintre toate fotografiile care i s-au făcut, există câteva care au supraviețuit până azi și în care Lincoln apare purtând pe buze un surâs inconfundabil, ascuns în spatele buzelor lipite, în vreme ce ochii îi sclipesc veseli. Or, atitudinea aceasta era absolut neobișnuită, în condițiile cutumelor legate de portretul fotografic de la mijlocul secolului al XlX-lea. Timpii de expunere îndelungați necesari în cazul aparatelor de fotografiat primitive făceau ca subiecților să le fie dificil să zâmbească. Și mai semnificativ însă era stigmatul social cu care se alegeau în epocă persoanele care surâdeau. Iată ce a scris autorul american Mark Twain (1835-1910), unul dintre contemporanii lui Lincoln, într-o scrisoare adresată publicației *Sacramente Daily Union:*

„O fotografie este un document foarte important și nimic nu e mai penibil decât să intri în posteritate cu un zâmbet prostesc capturat și fixat pentru veșnicie (pe hârtie)."

ABRAHAM LINCOLN

La mijlocul secolului al XlX-lea, pentru politicieni, umorul nu era, în niciun caz, o virtute. Un jurnalist contemporan a declarat că, pur și simplu, era incapabil „să-1 plac cu-adevărat, personal, pe (acest) om [pe Lincoln]... din cauza slăbiciunii lui înnăscute, pentru care era celebru chiar din tinerețe, rămânând la fel și în cursul marii lui cariere publice: anume că era nefiresc de pasionat de glume, de anecdote și de povești". Cu atât mai puțin era apreciat umorul lui Lincoln în anii 1860, când acesta, în calitatea lui de lider al Uniunii Statelor din Nord angajate în Războiul Civil American, se lupta să scape lumea în care trăia de ororile sclaviei. Un astfel de bărbat, într-o astfel de epocă, era obligat ca, pozând pentru un portret fotografic, să afișeze cea mai gravă dintre expresiile posibile - ceea ce Lincoln a și făcut în cazul celui mai faimos portret al său, cunoscut ca „Portretul Gettysburg"[1]. Fotografia aceasta a fost realizată de artistul scoțian Alexander Gardner, în studioul lui din Washington, pe 8 noiembrie 1863, cu doar două săptămâni înainte ca Lincoln să susțină „The Gettysburg Address", devenit cel mai renumit discurs al său, în care omul de stat a făcut un apel înflăcărat pentru acceptarea egalității tuturor oamenilor - de notat că discursul a fost ținut la patru luni după cruciala victorie a

unioniștilor din Bătălia de la Gettysburg. Fotografia în cauză a fost făcută cu scopul de a-i servi sculptoriței (și activistei antisclavie) Sarah Fisher Clampitt Ames (1817-1901) ca material-sursă pentru un bust care fusese comisionat pentru colecția Senatului Statelor Unite ale Americii, bust care se află azi expus într-o nișă din fața biroului liderului majorității din Senat. Prin urmare, aceasta este fotografia unui bărbat care, în mod conștient, se îngrijea de imaginea lui.

BĂTĂLIA DE LA GETTYSBURG (1863)

O victorie semnificativă a forțelor unioniste și cea mai sângeroasă bătălie din Războiul Civil American, în cursul căreia peste 23 000 de bărbați din ambele tabere au fost uciși sau răniți. Confederații nu și-au mai revenit pe deplin în urma acestei înfrângeri și, finalmente, au pierdut războiul.

Totuși fotografia aceasta are o forță deosebită, întrucât intră într-un contrast evident cu studiile fotografice „mai senine" ale lui Lincoln, care au supraviețuit și ele și care ne înfățișează un bărbat demonstrând, cu discreție, o mare disponibilitate pentru umor. Luate împreună, această serie de fotografii ne indică faptul că Lincoln era un om capabil să etaleze mii de expresii faciale subtile - și poate că tocmai această capacitate a lui a fost ceea ce l-a făcut atât de atrăgător în rândul cetățenilor americani. Secretarul lui, John George Nicolay (1832-1901), cunoștea în mod indubitabil această caracteristică a lui Lincoln. Nicolay a scris despre „disperarea" oricărui artist care a trebuit să-i facă portretul lui Lincoln după nominalizarea acestuia la președinția Statelor Unite ale Americii:

Introduceau în imaginile lor trăsăturile ample și neregulate și liniile dure și proeminente; făceau măsurători ca să obțină proporțiile exacte; „împietreau" o unică expresie, însă imaginea rămânea severă și rece. Chiar înainte ca tablourile să fie gata era limpede că ele erau nesatisfăcătoare... Imaginile semănau cu omul așa cum firul de nisip seamănă cu muntele, așa cum omul mort seamănă cu omul viu. Arta grafică era incapabilă să surprindă un chip care trecea printr-o mie de gradații delicate de linie și de culoare, de lumini și de umbre... de la grav la vesel și înapoi... Există multe imagini ale lui Lincoln, dar nu există niciun portret al lui Lincoln.

Istoricii continuă să-și pună întrebări (și să dezbată această temă) în legătură cu enigma caracterului lui Lincoln, așa cum ne este ea revelată de portretele fotografice ale președintelui, însă un lucru e sigur: Abraham Lincoln a fost primul președinte american (și e posibil chiar primul american) al cărui simț al umorului - cu care se trata pe sine însuși, așa cum îi trata și pe cei din jur - a fost dezvăluit de un surâs „capturat" de un aparat fotografic.

BANDELE CRIMINALE

Deși zâmbetul se împletește intim cu umorul și cu veselia, există totuși și o istorie alternativă a surâsului, o istorie sinistră, legată de violențele bandelor criminale „brici", care au terorizat orașul Glasgow în anii 1920 și 1930 și care demonstrau o aplecare specială către rănile produse cu bricele în zona feței. Istoric vorbind, partea de sud a orașului Glasgow a fost celebră pentru bandele criminale care au dominat-o prin violență, în special pentru aceea din mahalaua Gorbals, care se întindea în lungul râului Clyde. La sfârșitul secolului al XlX-lea, industrializarea generase deja un fenomen masiv de suprapopulare, din cauza căruia oamenii trăiau în condiții incredibil de proaste, iar cei din mahalaua Gorbals se luptau, în mod deosebit, cu un nivel ridicat de șomaj, care a atins apogeul în anii 1930. Acesta a fost contextul în care, în perioada interbelică, bandele criminale au înflorit. O relatare ficțio-nalizată a vieții din acea epocă se găsește în romanul *No Mean City* (1935), scris de H. Kingsley Long, un ziarist, și de Alexander McArthur, un muncitor șomer.

Rivalitățile dintre bande erau alimentate de ura sectară, întrucât orașul Glasgow, cândva integral protestant, s-a confruntat în cursul secolului al XlX-lea și la începutul secolului XX cu un aflux important de muncitori irlandezi catolici - ceea ce a dus la exacerbarea tensiunilor. Bande precum The Bridgeton Billy Boys, The Norman Conks și The South Side Stickers erau divizate în baza unor linii sectare și teritoriale, iar violența cu care erau atacați membrii găștilor rivale era o tactică de apărare a teritoriului și o strategie de marcare a inamicilor cu răni de neșters - deși violențelor acestor bande le cădeau victime și cetățeni pașnici.

în anii 1930, în oraș a fost adus polițistul Percy Sillitoe, care trebuia să gestioneze situația, după ce acumulase experiență rezolvând probleme

similare în Manchester. Sillitoe își ascuțise colții polițienești în cadrul forțelor paramilitare din Africa de Sud și din Rhodesia de Nord, pentru ca ulterior să devină șeful poliției din Chesterfield, apoi din East Riding, Yorkshire, și apoi din Sheffield. în această perioadă, Sillitoe a transformat forța polițienească locală și s-a ocupat de numeroasele bande din orașele respective, ceea ce i-a oferit experiența de care era nevoie disperată în Glasgow. Succesul repurtat în Glasgow l-a făcut celebru pe Sillitoe, care, în 1936, a primit un CBE[2], în 1942 a fost înnobilat cu titlul de Cavaler, iar în 1946 a fost numit director general al MI5. Tacticile pe care le-a folosit în orașul scoțian au implicat recrutarea de munteni zdraveni și de țărani cărora le plăcea să ia parte la o bătaie bună, pe care i-a încurajat să se implice în problemă. Deși, finalmente, Sillitoe și „armata" lui au ieșit învingători, nu trebuie să uităm că ei s-au luptat cu un regim ultraviolent, impus de o serie de bande criminale de temut.

Una dintre rănile cele mai înfricoșătoare cu care bandele „adorau" să-și marcheze inamicii era „zâmbetul de Glasgow" (rudă directă a „zâmbetului de Chelsea"): victima era tăiată cu briciul de o parte și de alta a feței, de la gură până la ureche, astfel că semnul, cicatricea, care rămânea după vindecarea rănilor avea forma unui zâmbet extrem de larg - ceea ce ne conduce la importanta temă a istoriei cicatricei...

28

CICATRICEA

Istoria cicatricei are legătură cu... duelurile și onoarea masculină, frumusețea feminină, sclavia, Războiul Civil Englez și ego-ul lui Nelson.

E ușor să ne considerăm pielea ca un dat de la natură, însă, în realitate, ea este ceva absolut uluitor. Pielea este cel mai mare organ al trupului omenesc; ne apără de leziuni, de infecții și de deshidratare și se reînnoiește singură într-un ciclu aproximativ de 30 de zile. Prin urmare, pielea se află într-o stare de schimbare constantă, deși, în general, schimbarea e imperceptibilă. Totuși există un moment când schimbarea devine perceptibilă: când o rană se vindecă sau când o crustă se formează și apoi cade. Acesta este procesul prin care sunt create cicatricele. Doar leziunile absolut minore nu generează cicatrice pe pielea umană. Ceea ce înseamnă

că ele reprezintă un dar pentru istoric, întrucât îi permit să „citească" trupul uman. Vedeți, fiecare cicatrice spune o poveste, astfel că însăși pielea noastră este o arhivă de amintiri; sau, cu alte cuvinte, pielea noastră este un text istoric. Observația aceasta este, în sine, interesantă, însă

analiza trebuie dusă mai departe, întrucât pielea omului înregistrează un tip particular de istorie. Ea nu înregistrează absolut totul, ci doar momentele dramatice, momentele marcate de durere, care sunt literalmente înscrise pe epidermă, prin răni sau boală, în urma unor proceduri medicale sau a scarificării - cicatrice produse intenționat pe piele.

CICATRICELE NOASTRE

Noi, amândoi, am putea să vă spunem o anume poveste a vieților noastre, trecându-ne în revistă cicatricele. *Daca aveți o natură mai delicată, atunci nu mai continuați să cititi.* Iată, pe tibiile lui Sam sunt urmele episodului din 1983, când a intrat în fugă printr-o ușă din sticlă și și-a „descojit" pielea până la os; iată, pe segmentul care face legătura dintre degetul mare și arătătorul mâinii lui Sam e urma episodului din 1986, când a forțat închizătorul unei puști cu aer comprimat, astfel că a reușit să introducă în încărcător, pe post de cartuș, o bucată din propria lui piele; iată, între ochii lui Sam e urma episodului din 1989, când a căzut din coronamentul unui măr și a aterizat brutal pe pământ, capul lui demonstrând cu succes existența gravitației, așa cum o făcuse înainte mărul lui Newton. Pe obrazul stâng al lui James se vede o cicatrice micuță, rezultat al unui duel cu săbii din perioada copilăriei (săbiile erau niște bețe de bambus); cicatricea de pe degetul mijlociu al mâinii lui drepte e rezultatul unui experiment eșuat realizat cu un briceag, a cărui lamă s-a închis brusc, ca o ghilotină repro-șatoare; firește, pe trupul lui James mai există și alte cicatrice mititele, de la căzături de pe bicicletă, de la varicelă și de la injecțiile contra tuberculozei. Fiecare cicatrice în parte conține povestea unui moment, a unui loc și a unui tipar decizional (adesea iresponsabil). Unele cicatrice sunt mai vizibile decât altele, ceea ce înseamnă că poveștile lor au fost spuse mai des decât poveștile celor mai discrete; alte cicatrice sunt ascunse, acoperite, din diverse motive. Poveștile de viață relatate prin inventarierea cicatricelor ne conduc mereu către finalul dramatic al acelor evenimente care au dus la

cicatrizarea pielii: așadar, când „citim" cicatricele, trebuie să fim atenți la distorsionările istorice pe care le implică poveștile spuse de ele.

Niciuna dintre amintirile legate de cicatricele autoge-nerate nu e amuzantă, astfel că nu ne face plăcere retrăim episoadele respective. Totuși ele nu se pot compara nici pe departe cu episoadele marcate de traume inimaginabile care au determinat pierderea unor membre sau a unor organe. E foarte simplu să spui că pielea este un text istoric, dar asta nu înseamnă că lectura acestui text e neapărat simplă. Din contră, e un proces care, inevitabil, are o componentă de emoție intensă. Așadar, nu e deloc surprinzător că, de-a lungul timpului, folosirea cicatricelor ca element declanșator al unor povești s-a transformat într-un procedeu literar, întrebuințat pentru efectul dramatic sau expunerea firului narativ. în filmul *Spânzurați-i sus și scurt,* din 1968, cum s-a ales Clint Eastwood cu cicatricea aia oribilă din jurul gâtului?[1] în filmul *Cavalerul negru,* din 2008, cum s-a pricopsit personajul Joker cu cicatricele din ambele colțuri ale gurii?[3] [4] Și - întrebarea

cea mai arzătoare - cum a ajuns Harry Potter să aibă pe frunte cicatricea în formă de fulger?[5]

SCLAVIA

Cicatricele istoriei sunt uneori literalmente gravate pe pielea umană, ca simboluri care ne reamintesc de ororile trecutului, de ororile comise de regimuri barbare și injuste. Niciunele dintre ele nu sunt însă probabil mai înfiorătoare decât cicatricele sclavilor negri din Statele Unite ale Americii, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XlX-lea. Sclavul era considerat un bun, o posesiune, care putea să fie cumpărată și vândută, supusă unor legi stricte și unor pedepse severe. El nu avea voie să voteze, se căsătorească, să se deplaseze liber sau să aibă proprietăți. De asemenea, era legal ca sclavul să fie biciuit, înfometat, mutilat și torturat. Deși tratamentul sclavilor varia pe întinsul Americii, pedepsele și abuzurile fizice erau aceleași peste tot și erau larg răspândite. Cruzimea sălbatică a stăpânilor care le aplicau tot felul de pedepse violente este descrisă în lucrări literare precum cartea de memorii *12 ani de sclavie,* a lui Solomon Northup, care a fost publicată în 1853, sau volumul de asemenea memorialistic al lui Harriet Jacobs, din 1861, intitulat *Incidents in*

the Life of a Slave Girl. Recent, tema aceasta a fost abordată în film și în literatură prin opere ca *Django dezlănțuit,* un „blaxploitation movie", din 2012, în regia lui Quentin Tarantino, și *Ruta subterană,* romanul din 2016, semnat de Colson Whitehead.

SOLOMON NORTHUP

(născut conform unor diverse surse istorice în 1807 sau în 1808 — decedat conform unor diverse surse istorice în 1857, în 1863 sau în 1875)

Autorul uneia dintre cele mai importante lucrări de memorialistică sclavagistă din America: *12 ani de sclavie* (1853). Northup era muzician în Washington, DC, când a fost prins, târât, răpit și vândut ca sclav. A muncit pe o plantație din Louisiana, până când familia și prietenii lui i-au obținut eliberarea, 12 ani mai târziu.

Una dintre cele mai cunoscute imagini ale cruzimii împinse până la barbarie cu care erau tratați sclavii afro-americani este aceea pe care o regăsim în fotografia lui Gordon (sau „Peter Biciuitul") - fotografie în care se observă clar cicatricele teribile de pe spatele bărbatului, care fusese biciuit în repetate rânduri. în martie 1863, Gordon a reușit să evadeze de pe plantația din Louisiana unde trăise și care se afla în proprietatea lui John și a lui Bridget Lyons. Gordon a fugit vreme de 10 zile, timp în care și-a frecat trupul cu cepe, ca să-și ascundă mirosul și astfel câinii cu care era căutat să nu-i ia urma. într-un final, a ajuns la baza unionistă din Baton Rouge, unde și-a dobândit libertatea (deși, ulterior, a fost capturat de trupele confederate și torturat; din fericire, a reușit să fugă și să se salveze a doua oară). După sosirea la baza unionistă, pe 2 aprilie 1863, a fost consultat de un medic și astfel i-au fost descoperite cicatricele severe de pe spate. în cursul consultației, Gordon a povestit cum de ajunsese să fie atât de grav mutilat:

Acum 10 zile am plecat de pe plantație. Supraveghetorul Artayou Carrier mă biciuise. Stăpânul nu fusese acolo. Nu-mi amintesc clipele când am fost biciuit. Am zăcut două luni în pat, cu răni de pe urma biciului și, încet-încet, am început să-mi revin în simțiri - dar eram oarecum nebun. Am încercat să împușc pe toată lumea. Așa mi s-a spus, eu n-am știut. N-am știut c-ani încercat să-i împușc pe toți; așa mi s-a spus. Mi-am ars toate hainele; dar nici asta nu-mi amintesc. Niciodată nu mai fusesem așa de

înnebunit. Nu știu din ce cauză am înnebunit așa. Stăpânul a venit după ce fusesem biciuit; m-a văzut în pat; l-a dat afară pe supraveghetor. Mi s-a spus că, prima dată, am încercat s-o împușc pe soția mea; n-am împușcat pe nimeni; n-am făcut rău nimănui. Stăpânul meu e căpitanul John Lyons, plantator de bumbac de pe Atchafalya, din apropiere de Washington, Louisiana. Am fost biciuit cu două luni înainte de Crăciun.

S-a declarat oficial că mărturia aceasta reprezintă „însăși cuvintele bietului Peter, pe care el le-a rostit cât a pozat pentru această fotografie". Se pare că fostul sclav a fost fotografiat, în timpul consultului medical, de artistul itinerant William D. McPherson și de partenerul acestuia de afaceri, J. Oliver. Fotografia îl arată pe Gordon așezat pe un scaun și dezgolit până la brâu, astfel încât cicatricele de pe spatele lui să fie vizibile în raport cu aparatul de fotografiat. Bărbatul are capul întors înspre spate, etalând un profil nobil. Imaginea aceasta a fost transformată în format *carte de visite* (o fotografie mică, de dimensiunile unei cărți de vizită) și a fost distribuită pe scară largă, fiind publicată inclusiv într-o ediție specială de 4 iulie a revistei *Harper's Weekly.* Ziarul *The Liberator* a descris, într-un articol din iunie 1863, cum a primit fotografia lui Gordon și ce semnificație profundă i-a atribuit: „Trupul lui robust, dezgolit până la brâu... Biata lui piele, plină de cicatrice, de tăieturi și strânsă în încrețituri și-n noduri înalte, atestă recordul abominabil al biciului folosit de supraveghetorul sclavului." Fotografia lui Gordon a avut forța necesară ca să aducă în atenția societății cicatricele sclavilor. Ea a devenit imaginea cu efect visceral a luptei pentru abolirea sclavagismului.

HORATIO NELSON

Jurnalele personale, scrisorile trimise acasă și înscrisurile medicale îi ajută pe istorici să întrezărească peisajul din mințile oamenilor, bărbați și femei, care au trebuit să se împace cu cicatricele lor. Un extraordinar document de această natură a fost scris (cu mâna stângă) de însuși Horatio Nelson. într-un moment de respiro, în timpul unei perioade de pace, dinaintea Bătăliei de la Trafalgar, gândurile lui Nelson s-au îndreptat către starea lui fizică. Astfel că s-a apucat și a compus o listă cu „Rănile primite de Lordul Nelson" - în mod caracteristic, Nelson vorbește despre sine la persoana a

treia, singular, ca și cum ar inventaria imperfecțiunile de pe suprafața unei piersici. Iată lista:

- *Ochiul (pierdut) in Corsica*
- *Abdomenul (rănit) in largul Capului St. Vincent*
- *Brațul (rănit) in (Santa Cruz de) Tenerife*
- *Capul (rănit) in Egipt*

în continuare, amiralul a adăugat, poate cu amărăciune, poate cu mândrie, poate cu modestie: „Tolerabil pentru un război." Nelson era un bărbat mic de statură, fragil și bolnăvicios, dar care colecționa cicatrice de război, prețuin-du-le și etalându-le ca pe niște medalii. Pentru amiral, ele reprezentau nici mai mult, nici mai puțin decât prețul plătit pentru postura sa de lider. Dar, în același timp, ele alimentau și loialitatea camarazilor săi. Cicatricele lui Nelson spuneau, în modul cel mai elocvent: „Am luptat, am supraviețuit, sunt altruist, sunt comandantul vostru, *urniați-niă!"* Cicatricele nu l-au dominat pe Nelson. Din contră, amiralul le-a prețuit, iar ele au reprezentat pentru el o sursă de forță.

CICATRICELE DUELURILOR

Pentru unii bărbați, cicatricele erau un simbol de onoare și o declarație de masculinitate. în secolul al XlX-lea, cicatricele rezultate în urma duelurilor (sau *Schniisse,* în limba germană) erau foarte populare în rândul tinerilor nobili din Austria și Germania, care făceau parte din cluburile universitare de duelare sau *Studentcorps.* Contele Otto von Bismarck (1815-1898), flamboaiantul om de stat prusac și întâiul cancelar al Germaniei, a fost un duelist pasionat, în anii petrecuți în universitățile din Gdttingen și din Berlin. în perioada berlineză, Bismarck a intrat în *Corps Hannovera,* un soi de asociație studențească „mixată" cu un „club bahic" - formulă al cărei echivalent modern ar putea să fie „frățiile" din facultățile americane -, și se spune că, numai în primul an, ar fi fost angajat în 25 de dueluri. Un student, coleg cu Bismarck în Gdttingen, a descris aspectul fizic al viitorului cancelar, inclusiv „cicatricea enormă, amintire a unui duel recent", care se extindea „de la vârful nasului până la marginea urechii drepte și care a

trebuit să fie cusută cu 14 copci". Se povestește că Bismarck și-ar fi masat rana cu sare, ca să-și exacerbeze cicatricea, s-o facă mai pronunțată. Onoarea marțială era una dintre valorile cele mai importante ale clasei prusace *Junker;* din care făcea parte și Bismarck, iar etalarea unei cicatrice magnifice era o adevărată medalie de onoare. Unii tineri ajungeau să poarte pe trup „regimente" întregi de cicatrice, dobândite în cursul carierei de duelişti, în vreme ce alții, care își doreau să facă parte din aceeași cultură, se tăiau singuri cu bricele sau plăteau medici care să-i taie cu bisturiele, astfel încât „să facă rost" de râvnitele cicatrice.

Cicatricele duelistilor germanici din secolul al XlX-lea -mândre simboluri, uneori autogenerate, ale onoarei bărbătești - sunt doar un exemplu al scarificării văzute ca o importantă formă de expresie personală. Scarificarea este o practică identificabilă pe tot parcursul istoriei, în diverse variante: ca ritual tribal, ca produs al automutilării sau ca o formă de artă corporală extremă. Cicatricele, la fel ca tatuajele, ca piercingurile și ca brandingurile, reprezintă o metodă de comunicare foarte publică a unor mesaje adresate lumii. In acest sens, să notăm că marele antropolog Claude Levi-Strauss (1908-2000) considera că trupul este o suprafață care așteaptă imprimarea pe ea a culturii. Scarificarea se poate realiza în numeroase moduri: prin tăiere, ardere, eliminarea unor straturi de piele sau chiar prin umplerea unei răni cu argilă sau cu cenușă, astfel încât să se obțină o cicatrice extrem de „ridicată". Spre deosebire de tatuaje, scarificarea tinde să fie mai vizibilă pe tipurile de piele cu pigmentație mai închisă, acesta fiind unul dintre motivele pentru care ea a fost practicată în cea mai mare măsură de triburile africane, care vedeau în cicatrice markeri comunitari, simboluri ale ritualurilor de trecere, dar și ale tranziției către diversele etape de viață. în Africa de Vest, scarificarea era folosită pentru a indica familiile și grupurile sociale, iar, la femei, pentru a marca etapele de viață; anumite tipuri de cicatrice le făceau pe acestea din urmă să aibă mai multe șanse la căsătorie, întrucât cicatricele demonstrau că femeile respective aveau capacitatea să gestioneze durerea, deci să producă urmași.

VARIOLA

Ceea ce face remarcabile aceste forme de scarificare tribală africană este faptul că ele erau publice, etalate, în vreme ce atitudinea vesticilor față de

cicatrice se plasează la polul opus: occidentalii preferă să-și ascundă sau să-și acopere cicatricele. Iar aici istoria cicatricei se leagă de noțiunile de frumusețe feminină. în vreme ce în culturile africane cicatricele erau asociate cu frumusețea, cu fertilitatea, cu feminitatea, în majoritatea culturilor vestice cicatricele faciale sau corporale erau ceva de temut, fiind considerate o pată pe splendoarea feminină. La puțin timp după ce a urcat pe tron, în octombrie 1562, Elisabeta I a Angliei s-a îmbolnăvit de variolă, o boală despre care se știa că afectează sever fața și trupul, din cauza cicatricelor formate în urma pustulelor specifice. Forma de variolă dezvoltată de suverană a fost atât de gravă, încât curtenii ei s-au temut că Elisabeta avea să moară. Din fericire, regina a supraviețuit episodului, iar cicatricele cu care a rămas n-au fost pronunțate. Mai puțin norocoasă a fost una dintre doamnele de onoare ale Elisabetei, Lady Mary Sidney, care a îngrijit-o pe suverană în timpul bolii și care astfel s-a contaminat și ea cu virusul variolic. Lady Mary Sidney a supraviețuit la rândul ei, dar a rămas desfigurată. Efectul cicatricelor doamnei de onoare a Elisabetei este înregistrat, în termeni spectaculos de duri, de soțul acesteia, Sir Henry Sidney, în volumul *Menioir of Service in Ireland:*

Când ani plecat la Newhaven [Le Havre], *am lăsat-o o doamnă cu-adevărat frumoasă - cel puțin în ochii mei, era cea mai frumoasă iar când m-am întors am găsit-o o doamnă cât se poate de urâtă - variola nu putea s-o urâtească mai mult... cicatricele de variolă (spre marele ei disconfort) nu i-au mai dispărut de pe fată, astfel că ea trăiește acum* solitairilie sicut Nicticorax in domicilio suo *[ca un corb-de-noapte (ascuns) în casă].*

ALUNIȚELE FALSE

în cazul relatat anterior, cicatricele variolice afectau frumusețea feminină. în Vest, de-a lungul istoriei, imperfecțiunile vizibile - precum alunițele, semnele din naștere sau cicatricele - erau acoperite, adesea cu câte o aluniță neagră falsă, obiceiul acesta avându-și originea în Imperiul Roman. Aceeași strategie a devenit populară în Europa secolului al XVI-lea, când ea a început să fie utilizată pentru a camufla cicatricele variolice sau pe cele produse de sifilis. Micropeticele din mătase sau catifea neagră, decupate în diverse forme (inimi, stele sau romburi), au devenit extrem de apreciate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Erau purtate peste tot, în cutiuțe speciale,

care încăpeau într-un buzunar. Moda acestor accesorii a atras însă dezaprobarea membrilor puritani ai Parlamentului englez, care, în 1649, au înaintat în Camera Comunelor un proiect de lege prin care se dorea interzicerea „viciului pictării sau purtării de alunițe false negre și de rochii necuviincioase" - legea nu a fost niciodată validată.

PURITANII

Un grup de protestanți neconformiști din Anglia secolului al XVII-lea. Nemulțumiți de Reforma Engleză, acest grup dorea să „purifice" Biserica Anglicană de ceea ce ei considerau a fi practicile catolice corupătoare, marcate de superstiții. Aceste credințe inflexibile ale puritanilor au fost „exportate" din Anglia în Olanda și peste Atlantic, în New England, când reprezentanții acestui curent au început să emigreze, încercând să scape astfel de persecuțiile religioase.

La rândul lor, bărbații încercau în egală măsură să-și mascheze cicatricele desfiguratoare - o cutumă care contrasta în mod direct cu etalarea ostentativă, de către germanici, a cicatricelor dobândite în urma duelurilor. Nobilul de secol XVII Henry Bennet, primul baron Arlington (1618-1685) și, mai târziu, secretarul de stat al lui Carol al II-lea al Angliei, a fost rănit luptând, de partea regaliștilor, în Războiul Civil. în 1644, în timpul unei confruntări din Andover, Bennet s-a ales cu o rană în regiunea punții nazale. După ce aceasta s-a vindecat, baronul Arlington și-a luat obiceiul să-și acopere cicatricea cu un plasture negru. Se credea că gestul lui era menit să-i sublinieze loialitatea față de cauza regaliștilor, astfel că Bennet era luat în derâdere. După încheierea Primului Război Mondial, mulți soldați au continuat să sufere din pricina rănilor faciale - multora le explodaseră bombe în față sau pielea le fusese arsă - astfel că, în acea perioadă, se dezvoltă tehnici medicale incredibile, prin care chipurile mutilate să fie reconstruite sau prin care cicatricele oribile să fie mascate. Provocarea, în acest sens, a fost mai mare decât oricând altădată. Sir Harold Gillies, purtătorul de drapel în domeniul chirurgiei reparatorii, a notat că: „Spre deosebire de studentul de azi, care e înțărcat cu excizări de cicatrice mici și trece apoi la buza de iepure, nouă ni s-a cerut, din senin, să producem jumătate de față." Una dintre tehnicile la care s-a apelat a fost aceea a fabricării de măști - măștile se realizau plecând de la mulajul din ghips al

feței pacientului, o tehnică dezvoltată de Francis Derwent Wood, un sculptor talentat și prolific. Fiind prea bătrân ca să se mai înroleze, Wood și-a adaptat abilitățile artistice și s-a oferit să ajute victimele suferind de arsuri, care-și pierduseră încrederea în sine din cauza desfigurării faciale. Cererile de ajutor au fost atât de numeroase, încât o întreagă secție din Third London General Hospital s-a transformat în „departamentul de măști pentru desfigurări faciale", pe care soldații britanici, cu specificul lor umor de război, l-au poreclit „atelierul de nasuri din tinichea".

CICATRICELE CLĂDIRILOR

Nu doar oamenii au cicatrice; lumea noastră modernă este înconjurată de rămășițe tangibile ale unui trecut care, într-un fel sau altul, asemenea oamenilor, a ajuns să poarte pe trupul din lemn, din cărămidă, din piatră sau din ciment cicatrice care spun povești și au o valoare istorică profundă — așa cum sunt urmele de gloanțe care continuă să fie vizibile în zidurile clădirii Reichstagului german și care reprezintă azi ecoul luptelor pentru cucerirea Berlinului, din cel de-al Doilea Război Mondial. Valoarea acestor cicatrice este dublă. Pe de o parte, ele se constituie într-o fereastră deschisă către un eveniment anume, dar, pe de altă parte, tot ele ne reamintesc că o clădire trebuie „citită" ca un soi de palimpsest - un document istoric cu mai multe straturi de scris suprapuse.

Unele dintre cele mai elocvente exemple, în acest sens, sunt bisericile englezești. Ați putea să întrebați: ce altceva este o biserică, în afară de un spațiu de rugăciune? Răspunsul depinde de cui i-ați adresat întrebarea și când ați adresat-o. Dacă ați fi pus întrebarea asta în 1643, în Devizes, din Wiltshire, sau în Farndon, din Cheshire, răspunsul pe care l-ați fi primit ar fi „o fortăreață militară". Anglia era în al doilea an din Războiul Civil Englez, iar țara clocotea din cauza conflictului dintre cele două tabere: regaliștii și parlamentarii. Și ambele tabere puseseră ochii pe biserici. Acestea erau clădiri zdravene, ridicate din piatră; aveau uși solide din lemn de stejar și puține ferestre; aveau turle, care se puteau transforma în puncte de observație permițând supravegherea peisajului înconjurător sau în puncte de tragere pentru țintași. Pe scurt, bisericile erau amplasamente militare gata construite.

Nu era ceva neobișnuit ca bisericile se devină baze de luptă sau baze militare zonale. Unul dintre exemplele cele mai semnificative este Malmesbury Abbey, din Wiltshire, care, în secolele al Xl-lea și al XH-lea, se constituise într-unul dintre cele mai importante centre de învățătură din întreaga Europă. însă, la 500 de ani după încheierea lucrărilor de construcție la actuala abație, Malmesbury s-a trezit în plin Război Civil Englez (1642-1651), la o intersecție

strategică de drumuri, fiind localizată la jumătatea distanței între impunătoarele fortărețe din Bristol și din Oxford, în cursul războiului, Malmesbury a intrat în posesia succesivă a nu mai puțin de cinci entități, devenind din centru de învățătură, de cunoaștere științifică, de toleranță și de credință un centru al prejudecăților și al violenței. Căutați peretele sudic, din lateralul porticului principal, și veți descoperi orificiile produse de muschete -acesta a fost zidul de execuție, în fața căruia erau împușcați prizonierii de război.

BAGATELIZAREA CASTELELOR

Un tip deosebit de cicatrice de clădiri sunt cele produse deliberat pe zidurile castelelor englezești - un proces purtând denumirea de „bagatelizare". Ideea din spatele lui era simplă: să afectezi vizibil o clădire care, cândva, s-a constituit într-o fortăreață a inamicului. însă motivația acestor gesturi era surprinzător de complexă. în unele cazuri se recurgea la bagatelizare pentru a-ți impune autoritatea și a dobândi controlul asupra unui subiect rebel; în alte cazuri, se recurgea la bagatelizare pentru a preveni transformarea unui castel în fortăreață de rezistență împotriva ta; în vreme ce, după încheierea Războiului Civil Englez, s-a apelat la bagatelizare ca metodă de subminare a „vechii ordini" - s-a procedat la distrugerea efectivă, dar și simbolică a structurilor ei de putere.

Astfel, în 1173, Henric al II-lea al Angliei a devastat castelul Framlingham, din Suffolk, ca să-1 pedepsească pe contele de Norfolk, care uneltise împotriva domniei lui; în 1314, regele scoțian Robert I, cunoscut în popor ca Robert the Bruce, a nimicit castelele din Edinburgh, din Roxburgh și din Stirling, pentru ca acestea să nu mai fie folosite împotriva lui; după încheierea Războiului Civil Englez, numeroase castele, precum cele din Kenilworth, din Corfe și din Pontefract, au fost distruse de parlamentari,

întrucât aceste construcții erau asociate cu regaliștii, simbolizând puterea și bogăția celor din urmă.

Tehnicile întrebuințate au variat de la castel la castel și de la perioadă la perioadă. Uneori, fortificațiile erau, pur și simplu, dărâmate cu mâna, de echipe de muncitori care trudeau cu dălțile, până când fragmentau bucățile de piatră, cărând apoi tot materialul rezultat în locuri unde avea să fie refolosit; alteori se apela la arme de asediu, „montân-du-se" astfel o adevărată demonstrație de forță: catapultele și tunurile proiectau bolovani și obuze care practic spulberau zidurile și turnurile. Praful de pușcă, folosit ca explozibil de sine stătător, se întâlnea rareori, întrucât era costisitor. Alteori, la fel ca în perioadele de asediu, zidurile și turnurile erau sabotate de la bază: pe sub fundații se săpa o rețea de tuneluri, în care se amplasau bârne de stejar, la fel ca în minele de extracție, după care lemnul era incendiat, în unele cazuri, zidurile și turnurile se prăbușeau fără drept de apel, în alte cazuri însă rezistau: rămâneau în picioare, dar etalau niște crăpături masive și se înclinau dramatic. Unul dintre cele mai bune exemple, în acest sens, este castelul Corfe, din Dorset: poarta de intrare din sud-vest și zidul de fortificație vestic sunt semiprăbușite, prezentând o înclinație gravă.

Castelul Corfe este unul dintre cele mai semnificative simboluri ale pierderii puterii și ale conflictelor politice și tot el ne conduce spre importanta temă a istoriei înclinației...

29

ÎNCLINAȚIA

Istoria înclinației are legătură cu... urbanizarea, pensionarii, dizabilitățile și extorcarea.

VIAGON **ALLEY**

„The Shambles", din York, este una dintre cele mai bine conservate străzi medievale din Europa și o versiune reală a celebrei Diagon AUey, pomenită de Harry Potter, o comoară ascunsă, o alee micuță și șerpuitoare, plină de zarvă comercială. în York, clădirile pe structură de lemn aparentă se

înghesuie unele într-altele și în spațiul îngust al străzii, proiectând umbre prelungi chiar și când soarele e la zenit. Se apleacă în susul străzii, în josul străzii și chiar peste stradă. Spațiul, lumina și aerul sunt elemente la mare preț atât în interiorul, cât și în exteriorul construcțiilor de pe „The Shambles". Fiecare clădire e plină cu cotloane întunecate, înguste și ciudate. însăși strada aceasta, pietruită, se prelinge înclinându-se. Nicio linie din acest perimetru nu e perfect orizontală sau verticală; *totul* se înclină într-un fel sau altul.

Clădirile s-au ridicat organic, una lipită de cealaltă, de-a lungul secolelor, nefiind vreodată planificate uniform sau sistematic. „The Shambles" este menționată prima dată în *The Doonisday Book* însă multe dintre clădirile care o mărginesc în prezent datează de la sfârșitul secolului al XlV-lea și din secolul al XV-lea. Inițial, strada se numea „The Great Flesh Shambles" și era presărată cu măcelării - până în 1872, nu mai puțin de 25 de astfel de stabilimente se înghesuiau în lungul ei, disputându-și spațiul cu construcțiile rezidențiale.

Străzi similare mai există și în prezent în diverse locuri din Marea Britanie și din Europa, acolo unde inima orașelor medievale a rămas intactă. în Gamla Stan (sau orașul vechi) din Stockholm se găsește Mârten Trotzigs Grand, o alee îngustă, care, în punctul ei cel mai redus, nu măsoară decât 90 de centimetri în lățime - este atât de îngustă încât, stând în mijloc, poți să-i atingi pereții de pe ambele laturi. De asemenea, astfel de alei-liliput se găsesc aproape oriunde privești în magnificul centru medieval din orașul german Rothenburg ob der Tauber, din Bavaria.

ARHITECTURA MEDIEVALĂ

Această formă neobișnuită de înclinație arhitecturală nu poate să fie explicată printr-o pierdere a cunoștințelor

[1] Registru manuscris din 1086, în care sunt catalogate posesiunile, sub formă de terenuri, clădiri și vite, din cea mai mare parte a Angliei și dintr-o parte din Țara Galilor. Recensământul acesta a fost comandat de regele Wilhelm Cuceritorul, în scopul stabilirii taxelor datorate Coroanei, dar și a inventarierii proprietăților regale, ca urmare a redistribuirilor ulterioare Cuceririi Normande. înregistrările s-au făcut în latina medievală, dar cu abrevieri masive. „The Doomsday Book" este denumirea, în engleza veche, dată

manuscrisului începând din secolul al XII-lea, anterior el fiind cunoscut sub denumirea sa latină, „Liber de Wintonia", „Cartea din Winchester". Registrul se păstrează în prezent la sediul The National Archives, din Kew, Londra, dar din 2011 el este disponibil și on-line (n. tr.).

în materie de planificare urbană și de construcție survenită în lumea medievală ca urmare a dezintegrării Imperiului Roman. în realitate, aspectul înclinat al clădirilor era un element deliberat al arhitecturii vernaculare: nu trebuie decât să ne uităm la inspiratoarele castele medievale sau la edificiile în stil romanic sau gotic ca să ne dăm seama cât de complex era meșteșugul arhitectural presupus de construcțiile medievale. Se știe că zidarii medievali întrebuințau o multitudine de unelte - inclusiv polobocul și firul cu plumb, care, la rândul lor, au o istorie îndelungată - cu ajutorul cărora se asigurau că obțineau liniile drepte solicitate.

Deși fenomenul de surpare poate să accentueze unele unghiuri ale clădirilor, totuși imobilele urbane medievale pe structură de lemn aparentă erau construite folosind o tehnică numită „jettying" - fiecare nivel este construit astfel încât să iasă puțin în afară față de nivelul inferior acesta fiind motivul pentru care dau impresia că sunt înclinate. Acest stil de construcție a caselor, cu niveluri superioare mai ample, ca suprafață, decât cele inferioare, a fost preferat, întrucât prezenta avantaje în zonele unde spațiul era limitat. De asemenea, el era și practic, întrucât nivelurile inferioare erau în acest fel protejate de intemperii. în plus, și din punct de vedere ingineresc, stilul acesta era preferabil: zidurile proeminente acționau ca o contragreutate, ușurând presiunea de pe îmbinări, și întăreau structura de rezistență, întrucât făceau ceea ce se numește „corp comun". în Yorkul medieval, dar și în alte orașe, asta a însemnat că locuințele negustorilor și ale meșteșugarilor aveau o structură lungă și îngustă, cu frontonul înspre stradă. Chiar și așa însă, clădirile erau gândite astfel încât să demonstreze averea și statutul proprietarilor. De exemplu, imobilul de la numărul 7 (ridicat după 1450), de pe strada The Shambles, avea frontonul decorat cu bârne-coroană de mari dimensiuni, care indicau exclusivitatea construcției și dădeau ceea ce azi numim „atractivitate estetică". Mai mult, imobilele realizate pe structură din lemn erau remarcabil de flexibile și puteau să suporte numeroase modificări, atât la interior, cât și la exterior — de pildă, puteau să fie adăugate încăperi noi sau cele vechi puteau să fie divizate ori

să primească o altă destinație. Totuși exact această dezvoltare organică este motivul pentru care străzi precum The Shambles, din York, au ajuns să aibă un aspect atât de eclectic, cu case aparent construite la întâmplare.

BOLILE

Pe centrul pavimentului pietruit al străzii The Shambles se deschide un canal, ca un jgheab, în lungul căruia odinioară curgeau reziduurile de tot felul. „Shambles" era, în epoca medievală, o denumire comună a piețelor de came, care, în esență, însemna că într-un spațiu în aer liber animalele erau sacrificate, tranșate, iar carnea, imediat vândută. Astfel, jgheabul din lungul străzii nu era destinat doar șiroaielor de apă de ploaie, ci și celor de sânge. Din când în când, se formau „baraje" temporare de mațe și măruntaie amestecate cu excremente umane - care, în ciuda existenței unor sisteme de canalizare și a latrinelor publice, erau aruncate direct pe stradă, unde se adunau în grămezi. Așadar, această străduță medievală adorabilă, atât de apreciată de turiști, era cândva un canal deschis murdar și urât mirositor.

Spațiul acesta supraaglomerat și întinat era direct răspunzător de izbucnirea regulată a unor diverse epidemii -mizeria a fost motivul pentru care, între 1348 și 1350, jumătate din populația Angliei a murit secerată de dumă. Asta nemai-luând în considerare cifrele indicându-i pe cei morți de tuberculoză, de holeră, de dizenterie și de lepră - boli care, la rândul lor, înfloreau pe fondul mizeriei. în unele orașe s-a ajuns să se considere că vinovate de aceste epidemii erau străzile și clădirile, astfel că, în secolul al XVI-lea, în Franța și, mai precis, în Roen, în 1523, și în Angers, în 1541, imobilele construite folosind tehnica „jettying" au fost interzise. Prin urmare, se poate spune că înclinația arhitecturală a fost un factor de proliferare a bolilor.

PARISUL

Acestea erau condițiile de trai pe care planificatorii urbani din secolele al XVIII-lea și al XlX-lea doreau să le elimine și nicăieri programul de „îmbunătățiri" nu a fost mai evident și mai interesant decât în Paris - un oraș ruinat de boli, de suprapopulare și de mizerie. în 1845, Victor Constant, reformatorul social francez, a scris: „Parisul este un imens atelier al putrefacției, în care mizeria, pestilența și boala lucrează mână în mână și

unde lumina soarelui și aerul arareori pătrund. Parisul este un loc înfiorător, în care plantele se usucă și pier și unde, din șapte bebeluși, patru mor până să împlinească anul." Din perspectiva lui, Parisul era un oraș purulent, distrus de infecții. Mai mult, străzile pariziene înguste erau propice revoluțiilor, întrucât, în aceste condiții, era foarte simplu să ridici baricade și să blochezi drumurile. între 1853 și 1870, așadar ulterior Revoluției din 1848, Parisul s-a transformat într-un imens șantier, așa cum lumea nu mai văzuse vreodată: administratorul civil Georges-Eugene Haussman (1809-1891) declarase război total clădirilor medievale ale orașului. Cifrele implicate în acest proces sunt extraordinare și azi: proiectul de reconstrucție a durat 17 ani; Haussman a dărâmat 12 000 de clădiri; imobilele noi, bulevardele, gările, parcurile și fântânile noi pe care le-a ridicat Haussman l-au costat pe Napoleon al III-lea aproximativ

2,5 miliarde de franci, echivalentul a aproximativ 75 de miliarde de euro din prezent; a fost construit un apeduct nou, care a crescut volumul de apă proaspătă pompat în inima orașului de la 87 000 la 400 000 de metri cubi pe zi. Haussman a impus un sistem arhitectural tip grilă, cu străzi „desenate" de la nord la sud și de la est la vest, astfel vechiul oraș medieval fiind împărțit în secțiuni noi care, alături de adiții, au dus la crearea a 20 de *arrondissenients* sau de districte administrative. Reformatorul urban a ras de pe fața pământului un întreg oraș în ruină, cu alei întunecate și cu clădiri înclinate, și le-a înlocuit pe toate cu bulevarde largi și drepte și cu șiruri prelungi de clădiri uniforme, pe care azi le asociem vizual cu Parisul. Deși cri-ticile nu au lipsit, Parisul lui Haussman a devenit un model de design urban pentru multe capitale europene -Madrid, Stockholm, Roma, Bruxelles, Barcelona și Viena-, ba a reușit să influențeze până și America - exemple ale acestei influențe se regăsesc în New York, în Chicago și în Washington, DC. Așadar, eliminând înclinația medievală, Haussman nu doar că a schimbat aspectul și atmosfera multora dintre marile noastre orașe, îmbunătățind starea de sănătate a generații întregi de locuitori ale acestor centre urbane, dar, în esență, el a modelat lumea modernă.

CUTREMURUL DIN LISABONA (1755)

Unul dintre cele puternice cutremure din istoria Europei și unul dintre cele mai letale dezastre naturale din istoria lumii. Istoricii sunt de părere că

marele cutremur din Lisabona și cele trei tsunamiuri care i-au urmat au ucis până la 100 000 de persoane.

în alte părți, orașele medievale au dispărut din motive diferite: splendidul port hanseatic Liibeck a fost ars de bombele incendiare britanice în martie 1942, iar Exeter, din Devon, un oraș roman descris de mulți contemporani ca mai frumos chiar și decât Yorkul, a fost distrus de Luftwaffe, ca o formă de răzbunare pentru atacul asupra Liibeckului; un incendiu accidental a nimicit Londra medievală în 1666; un cutremur a devastat Lisabona medievală în 1755; iar diversele proiecte de construcție din întreaga Europă au înlocuit înclinația iconică a clădirilor medievale pe structură de lemn cu liniile drepte ale imobilelor realizate din beton, cu grinzi din oțel. De unde odinioară o clădire înclinată ni se părea o amenințare la sănătatea publică și un simbol al înapoierii în gândire, azi o astfel de construcție o considerăm ca un simbol rar și încântător al trecutului, ceva ce trebuie conservat și prețuit.

DIZABILITĂȚILE

Sentimentul vinovăției pentru că nu ne-am prețuit și nu ne-am respectat trecutul este o temă care marchează o altă istorie a înclinației: înclinația *umană.* în colecțiile din inventarul National Maritime Museum, din Londra, se găsește o serie minunată de imagini, care au supraviețuit ca dovadă a existenței celor numiți „The Greenwich Pensioners".

„The Greenwich Pensioners" erau foști ofițeri din Marina Regală care, din cauza vârstei, a infirmităților sau a dizabilităților, erau obligați să iasă din serviciul activ, în 1692 a început să se acorde mai multă atenție acestor bărbați neajutorați, după ce regina Maria a Il-a a Angliei a văzut niște marinari răniți aduși la țărm în urma măreței victorii navale britanice asupra francezilor, în Bătălia de la La Hogue, victorie care, după ani întregi de comploturi catolice pentru invadarea Angliei, au asigurat, în sfârșit, tronul protestantului William al III-lea al Angliei, soțul Măriei. Regina și-a asumat responsabilitatea îngrijirii acelor marinari care făcuseră atâtea sacrificii ca să protejeze siguranța și averea Imperiului Britanic aflat în expansiune, ea fiind cea care a desemnat Palatul Regal din Greenwich, construit inițial pentru Carol al II-lea al Angliei, ca viitoare casă a bieților mateloți.

BĂTĂLIA DE LA LA HOGUE (1692)

Una dintre cele mai mărețe victorii ale Marinei Regale. Flota trimisă de Ludovic al XlV-lea al Franței ca să-1 pună pe tronul Angliei pe catolicul lacob al II-lea a fost înfrântă, iar amenințarea invaziei franceze a fost eliminată. Douăsprezece nave franceze au fost distruse; englezii nu au pierdut nicio navă.

După mai mulți ani în care s-au strâns fonduri și s-au făcut diverse lucrări de construcții și reparații, azilul s-a deschis în 1705, devenind reședința permanentă a pensionarilor din marină până în 1869. Palatul a fost transformat într-un azil-spital, finanțarea realizându-se printr-o metodă inedită. Mai bine de jumătate din fondurile inițiale au provenit din sumele plătite de negustorii prinși și condamnați pentru contrabandă. Alți bani au fost strânși în urma unor apeluri publice, iar o altă tranșă a fost reprezentată de o alocație mică, dar constantă de la trezorerie. Apoi, chiar înaintea deschiderii din 1705, s-a mai făcut o plată - care a permis ca lucrările de amenajare să fie încheiate, iar visul vechi de șapte ani al Măriei a Il-a a Angliei să se împlinească -, banii provenind din lichidarea proprietăților și a celorlalte posesiuni valoroase ale unui pirat recent capturat și executat: căpitanul William Kidd.

Foarte puține imagini, de orice fel, reprezentându-i pe foștii ofițeri ai Marinei Regale, au supraviețuit din perioada de dinainte ca regina Maria a Il-a a Angliei să-și concentreze atenția asupra lor, însă, odată instalați în noua lor casă, „pensionarii din Greenwich" au devenit un element permanent în viața Londrei, pe parcursul a peste 150 de ani, ceea ce a dus și la crearea unui fond vizual care le

conservă amintirea. „The Greenwich Pensioners" erau foarte ușor identificabili, întrucât erau îmbrăcați într-o uniformă specifică - ei au purtat o uniformă proprie cu mult timp înainte de 1748, când Marina Regală a instituit propriul regulament vestimentar. în ilustrațiile care au supraviețuit până în prezent, toți „pensionarii din Greenwich" poartă haine albastre și tricornuri, iar mulți dintre ei au fie bastoane de mers, fie cârje, fie câte un picior din lemn. Cel mai adesea, vârsta și infirmitățile le sunt exprimate vizual printr-o înclinație laterală, înspre în față sau înspre în spate. Prin urmare, înclinația evidentă în imaginile reprezentându-i pe „pensionarii din

Greenwich" este o înclinație particulară, a unui grup particular, într-un loc particular și într-o perioadă particulară - e vorba despre niște oameni care au fost salvați de o suverană milostivă și a căror îngrijire a fost parțial subvenționată de contrabandiști și de pirați; este vorba despre o înclinație născută din diverse dizabilități, rezultat al forței Marinei Regale, ceea ce înseamnă că, în fond, această înclinație particulară este absolut unică, din punct de vedere istoric. Totuși bărbații aceștia nu reprezentau, în niciun caz, prototipul clasic de pensionar! Deși fuseseră porecliți de localnici „Rațele din Greenwich", ei erau niște duri: mulți s-au întors pe mare, ca bucătari, iar alții - după cum ne-o demonstrează înscrisurile din tribunale - s-au angajat în diverse bătăi sau au demonstrat alte tipuri de comportamente antisociale. Așadar, nu vă lăsați păcăliți de înclinația lor!

BASTONUL DE MERS

După cum ne arată clar imaginile reprezentându-i pe „pensionarii din Greenwich", bastonul de mers se constituia în simbolul material al înclinației. Bastoanele de mers erau folosite, în general, de persoanele cu dizabilități, ca

instrumente ortopedice de sprijin, însă ele aveau și alte funcții: practice, ceremoniale sau de modă. Bețele de mers sau toiegele erau întrebuințate de pelerinii sau de călătorii având o formă fizică bună, când se deplasau pe teren accidentat; toiegele erau folosite și de episcopi, ca element de bază în ceremoniile religioase; bastoanele de mers erau alese și de persoanele în formă fizică bună ca *fashion state-ment.* Flamboaiantul Oscar Wilde era foarte atașat de bastonul lui cu cap din fildeș, care avea o mare valoare intrinsecă, dar și estetică. De-a lungul istoriei au existat multe figuri celebre care au fost asociate cu bastonul de mers - multe dintre ele apelând la baston pentru sprijin în timpul deplasării; asta apropo de înclinația umană -, printre ele numă-rându-se Franklin D. Roosevelt și Winston Churchill. Despre Churchill se obișnuia chiar să se spună că „merge cu destinul". Bastoanele de mers folosite atât de oamenii cu dizabili-tăți, cât și de aceia în formă fizică bună au o istorie fascinantă, inclusiv datorită modului în care erau sculptate, ceea ce le atașa înțelesuri simbolice. Celebrul biolog și naturalist Charles Darwin aprecia foarte mult mersul pe jos și avea în posesie un baston din fanon de balenă. In mod deloc obișnuit, capul

bastonului era sculptat în formă de craniu, acesta fiind decorat cu doi ochi verzi, din sticlă. Darwin îl numea *„monturi* al meu", adică un soi de memento mori personal.

Uneori, bastoanele folosite de diverse persoane nici măcar nu erau bastoane adevărate sau, în cel mai bun caz, aveau scop dublu. în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, odată ce bastonul de mers a înlocuit sabia ca accesoriu *must-have,* el a început să fie întrebuințat și ca armă, în unele cazuri fiind echipat cu un vârf metalic ascuțit. Unul dintre cele mai remarcabile exemple de baston de mers „mixat" cu armă se află expus în incinta Tower of London. Ceea ce a devenit cunoscut ca „bastonul de mers al lui Henric al VIH-lea" este, de fapt, o bâtă din lemn cu aspect înfricoșător, cu un cap metalic, prevăzut cu mai multe țepușe. Mai mult, în interiorul „bastonului" se găsesc ascunse nu mai puțin de *trei* flinte! în situația acesta, nu se pune problema că suveranul ar fi vrut să mimeze o neputință fizică. în situația aceasta, bastonul lui de mers era o armă de-a dreptul terifiantă și letală. în secolul al XlX-lea, caracterul violent al bastonului a început să fie ascuns foarte bine - de pildă, au început să se manufactureze „bastoane-spadă", care, evident tăinuiau câte o spadă, ce însă trebuia extrasă pentru folosire, dar și „bastoane de foc", care aveau încorporate în „tubul" bastonului și în măciulie țeava și mecanismul de tragere al unei arme de foc. Un exemplu timpuriu de „baston de foc" a fost produs de firma Remington, între 1858 și 1888. întrucât Remington a realizat un număr limitat de astfel de arme, ele sunt azi extrem de căutate de colecționari. „Bastonul de foc Remington" a fost conceput să imite perfect bastonul de mers, având exact curbura și capul caracteristice, astfel că, pentru un ochi neavizat, obiectul părea inofensiv -asta fiind, de fapt, și ideea! în reclama făcută produsului au fost precizate și „Instrucțiunile de folosire": „Ca să încărcați arma, deșurubați mânerul, detașându-1 de corpul tubular al bastonului, și introduceți cartușul, apoi înșurubați la loc mânerul. Trageți spre spate levierul, astfel pușca va fi armată și gata de tragere. Apoi, ca să trageți, apăsați pe mânerul-declanșator de dedesubt." Acestea erau niște arme nesofisticate și ușor de mânuit, care mar-șau pe aspectul inofensiv al bastonului și pe asocierea cu înclinația generată de dizabilitate, dar care, la nevoie, puteau să tranșeze problema cu încărcătura lor mortală.

JAMES DEAN

Prin opoziție cu înclinația bătrânilor sau a infirmilor trebuie să luăm în considerare și înclinația nonșalantă a tinerilor rebeli - exemplificată prin mersul legănat, cu o oarecare aplecare a corpului, al unor vedete nărăvașe de la Hollywood, precum James Dean și Marlon Brando. Jimmy Dean a fost cel care a ridicat limbajul corporal al tinerilor *cool* până la nivelul perfecțiunii: Dean se sprijinea mereu de ceva - de un zid, de o tejghea, de o mașină sau de o motocicletă se deplasa ușor aplecat într-o parte, cu mâna strecurată relaxat în buzunarul de la spate al pantalonilor, iar când stătea jos, din nou, se apleca lateral și spre spate, astfel încât ajungea să aibă o poziție aproape orizontală, care parcă îl îndepărta de conversație, în loc să-l apropie. Pe de altă parte, cine ar putea să uite imaginea iconică a tânărului Marlon Brando, îmbrăcat din cap până-n picioare în piele, sprijinindu-se pe motocicletă? Pentru Dean și Brando și pentru mulți alții asemenea lor, acest limbaj corporal *ultra-cool* era extrem de studiat, dar extrem de masculin. Postura lor era complet diferită de aceea a soldaților în poziție de drepți sau a puștilor care-și pierdeau vremea prin country-cluburile de pe întinsul Statelor Unite. înclinația aceasta masculină se deosebea, în egală măsură, și de postura cu spatele drept recomandată domnișoarelor de manualele de conduită.

ETICHETA FEMININĂ

în *The Ladies Book ofEtiquette* (1860), Florence Hartley Ie comunica tinerelor că, pentru a dobândi postura corectă, cu spatele perfect drept, trebuiau să facă o serie de exerciții pregătitoare. Hartley arăta că o domnișoară trebuie „să învețe să stea cu fermitate pe ambele picioare, cu membrele drepte, astfel încât întregul corp să aibă o postură verticală, fără a fi însă țeapăn; apoi să ridice un picior de pe pământ și să rămână în această poziție un oarecare timp, fără să-și miște nicio parte a corpului". în continuare, domnișoara trebuia să pună piciorul la loc, pe pământ, și să-1 ridice pe celălalt, repetând procedeul. „Apoi trebuie să-și mențină trupul perfect vertical, dar nu țeapăn, sprijinit cu fermitate pe un picior, și să ridice încet celălalt picior, flexând articulația superioară a membrului și, în același timp, îndreptând genunchiul și întinzând degetul mare în poziția lui corectă, dar *nu mai mult."* Astfel, tinerele erau instruite cum să se miște și să meargă demn, cu spatele drept: nici nu se punea problema să li se permită să stea cocoșate sau înclinate.

Pensioanele le instruiau pe fiicele elitelor lumii în vederea intrării în societate. Postura verticală, cu spatele drept, era sinonimă cu feminitatea educată - din acea perioad, au supraviețuit fotografii în care copilele învățau să meargă purtând pe cap cărți, astfel încât să dobândească postura corectă.

Firește, teoria nu era totuna cu practica: doar pentru că femeilor li se spunea că trebuiau să se comporte într-un anume fel nu însemna că ele chiar așa se și comportau. La Hollywood au existat bărbați rebeli, dar în același timp au existat și legiuni întregi de femei îndrăznețe și independente - femei care chiar știau cum să facă impresie -, precum Marilyn Monroe, Ava Gardner și Greta Garbo. Doamnele acestea erau, și din acest punct de vedere, egalele bărbaților, astfel că adesea puteau fi văzute, chiar pe marele ecran, în posturi „cu înclinație".

EXTORCAREA ȘI INTIMIDAREA

Există, de asemenea, și o istorie fascinantă a oamenilor „înclinați" spre alți oameni: fie pentru a le solicita ajutorul, fie, din contră, pentru a face presiuni asupra lor, încât să obțină ceva sau să-i oblige să facă un lucru, împotriva voinței lor. în acest sens, istoria înclinației este istoria extorcării, a intimidării și a șantajului; este istoria persuasiunii politice, a comploturilor și a înfigerii cuțitului pe la spate.

„înclinația de intimidare" este splendid demonstrată de cariera unui magnat de secol XV, Sir John Cornwall (circa 1364 - circa 1443), din perioada de dinaintea declanșării Războiului celor Două Roze. Intervalul dintre 1455 și 1485 a fost o epocă marcată de lupte și dispute interne nimicitoare, în esență, un război civil, care a dus la dezintegrarea autorității regale și a justiției engleze. Cornwall era un curtean extrem de stimat, întrucât fusese camaradul de arme al mărețului rege-războinic englez Henric al V-lea, iar acum se afla în postura de unchi al regelui Henric al Vl-lea. Puterea lui se baza pe relațiile pe care le avea în sfera monarhică, pe succesele pe care le obținuse în războaiele din Franța și pe căsătoria cu Elizabeth of Lancaster, sora rămasă văduvă a lui Henric al IV-lea.

în 1432, Cornwall a primit titlul de lord Fanhope și a cumpărat castelul Ampthill, din Bedfordshire, de unde a început să-și extindă influența politică în întregul comitat, în felul acesta, a intrat în competiție directă cu

un alt latifundiar local, lordul Grey of Ruthyn. Ca să-și facă aliați, Fanhope a încercat să-i câștige de partea lui pe judecătorii locali - prin metode cinstite, dar și necinstite. în 1439, facțiunile rivale au intrat în coliziune. Fanhope și-a făcut apariția în Bedford însoțit de peste 140 de mercenari înarmați, a întrerupt procesele aflate în desfășurare în acele ore și i-a insultat pe judecătorii aliați cu Grey. Grey, la rândul lui, a venit în Bedford cu 800 de războinici, trecând la intimidarea judecătorilor care-1 favorizau pe Fanhope. în debandada astfel iscată, 18 bărbați au fost aruncați pe scări și mai mulți jurați au fost omorâți „accidental". Conflictul a fost deferit curții regale, acolo unde s-a decis ca Fanhope să fie absolvit de orice vină, iar tribunalele locale să fie „curățate" de adepții lui Grey. Trăind într-o societate patronală, în care relațiile personale și averea erau, în

mare măsură, sinonime cu puterea, dar bazându-se și pe profiturile generate de o căsătorie avantajoasă, de succesele repurtate în război și de ampla protecție regală de care se bucura, Fanhope a putut să-și cumpere un domeniu vast în Bedfordshire, precum și titlul de lord de Ampthill.

TORTURA

în acest gen de lume politică - nu prea diferită de aceea ulterioară, marcată de criminalitatea organizată - succesul depindea de influență, de contacte și de capacitatea de a pune presiuni majore pe oamenii pe care voiai să-i corupi. Totuși acest gen de „influențare" depășea adesea limitele a ceea ce era legal sau acceptabil, din punct de vedere moral. Punerea de presiune pe oameni are legătură cu istoria torturii, astfel că, pe lângă trasul pe roată, înecatul cu apă pe scândură, introducerea de așchii de bambus pe sub unghii, „tratamentul" cu șocuri electrice, privarea de somn și alte instrumente și tehnici de acest fel, zdrobirea degetelor cu ajutorul unei menghine speciale era o metodă destul de eficientă de a „înclina" oamenii în direcția dorită. Menghinele pentru zdrobirea degetelor erau realizate din fontă și au fost utilizate în Evul Mediu pentru a aplica presiune pe falange, până când, finalmente, acestea cedau și se rupeau. Acest instrument simplu, dar relativ eficace a continuat să fie folosit, de-a lungul istoriei, de proprietarii de sclavi, de Gestapo și de mafioți.

Una dintre cele mai fascinante dovezi istorice ale acestui tip de tortură este documentul semnat de Guy Fawkes (1570-1606), după eșecul celebrului Complot al Prafului de Pușcă - tentativa din 1605 de a arunca în aer Parlamentul britanic și de a-1 asasina pe lacob I al Angliei. Fawkes a fost prins și arestat când se afla într-o pivniță din subsolul Camerei Comunelor, înconjurat de praful de pușcă incriminator. Ca să înțelegeți presiunea enormă pusă de o întreagă națiune pe un singur om, la începutul secolului al XVII-lea, este suficient să comparați semnătura lui Fawkes, dinaintea interogatoriilor, cu scrisul aproape ilizibil de după cele opt zile petrecute în Tumul Londrei, unde a fost torturat în fel și chip, fiind inclusiv tras pe roată. Astfel, istoria înclinației, în sensul de forțare a oamenilor să acționeze împotriva voinței lor, ne conduce la importanta temă a istoriei semnăturii...

30

SEMNĂTURA

Istoria semnăturii are legătură cu...

puterea, amputările, vinovăția, leadershipul, ghilotinele, leziunile pe creier și furtul.

Semnătura voastră a arătat întotdeauna la fel? Când a apărut prima dată, în forma ei actuală? Când vi s-a schimbat? De ce? întrebările acestea aparent banale deschid poarta spre o lume a trecutului, întrucât semnăturile voastre - de fapt, *oricare* semnătură - are propria ei istorie.

Noi, amândoi, ne amintim clar perioadele din copilărie când ne exersam semnăturile și, în mod interesant, ambii am fost influențați de modurile în care tații noștri își semnau numele. De la o vârstă fragedă, James a imitat semnătura formală și elegantă a tatălui lui - „R.J.T. Daybell" -, el înlocuind doar inițialele, astfel încât să obțină varianta „J.R.T. Daybell", și adăugând o înfloritură D-ului - înfloritură pe care o considera un indiciu al sofisticării născute din starea lui de maturitate. S-a fixat asupra acestei semnături relativ devreme, când era în școala primară, și de atunci tot cu ea a rămas, deși, ca formă, semnătura lui se schimbă zilnic, în funcție de motivul pentru care o folosește - pe un contract oficial are mare grijă cum își semnează

numele, pe când, dacă i se cere să semneze un formular poștal, „depune" pe hârtie doar o mâzgălitură.

Sam a fost și el inspirat de scrisul minunat al tatălui lui și, în special, de semnătura splendidă a acestuia. Era o semnătură unică, de-a dreptul *cool* și, cel mai important, părea un exercițiu de scriere amuzant - un amestec de linii cu vârfuri ascuțite și de bucle elaborate, un fel de a-ți semna numele care arăta modern și, în același timp, istoric. Mai mult, faptul de a-și semna numele era (și continuă să fie) o performanță la nivel fizic, care-i îngloba personalitatea și modul în care voia să fie perceput în lume. Așadar, baza semnăturii lui Sam a reprezentat-o inspirația paternă, dar semnătura lui s-a definitivat abia după ce a împlinit 21 de ani. Sam își amintește cum, încă de pe la 8 ani, a început să-și exerseze semnătura, ceea ce înseamnă că el poate să-i stabilească un parcurs cronologic - propria și neașteptata ei istorie paleografică.

La un moment dat, în 2005, s-a confruntat cu o problemă plăcută. Și-a publicat prima carte și acum era rugat adesea s-o semneze. A considerat situația ca o provocare amuzantă, așa că și-a propus să-și dezvolte o semnătură mai „fățoasă", destinată celor care aveau amabilitatea să-i solicite autograful pe unul dintre exemplarele cărții. Așadar, la vârsta de 28 de ani, Sam s-a ales cu o a doua semnătură - un soi de „semnătură profesională" - pe care putem s-o adăugăm la cronologia stabilită mai sus.

BOALA

Experiențele lui Sam și James nu sunt în niciun caz unice. Există o varietate de moduri în care semnătura unei persoane poate să se schimbe în perioada maturității și există o varietate de motive pentru schimbările respective, înaintarea în vârstă și instalarea unei stări de fragilitate fizică pot să altereze aspectul scrisului, făcându-1 să fie mai tremurat și mai puțin controlat. De departe, motivul cel mai des întâlnit este boala, care poate să afecteze rapid și ușor scrisul, în mai multe moduri, întrucât, pentru scris, avem nevoie de un control motor fin, de o vedere limpede și de o gândire clară. Impactul cel mai mare asupra scrisului de mână îl are, în general, atacul cerebral, o situație medicală care a afectat multe personaje ilustre, inclusiv pe

Churchill, Stalin, Bach, Nixon, Dickens, Grace Kelly și pe Woodrow Wilson.

Alte boli care afectează mâinile pot, de asemenea, să modifice aspectul semnăturii. Aristocratul elisabetan George Talbot, conte de Shrewsbury (1528-1590), cândva temnicerul Măriei Stuart, regina Scoției, în perioada în care aceasta a fost ținută prizonieră în Anglia, avea un scris oribil și o semnătură aproape ilizibilă - situația era atât de gravă, încât, la un moment dat, un cărturar a spus că scrisul lui Talbot era un exemplu excelent de „urâtografie". Totuși, scrisul oribil al contelui de Shrewsbury nu era motivat de disprețul unui membru al elitei sociale față de corvoada compoziției mai mult sau mai puțin literare, așa cum nu era motivat nici de lipsa de exercițiu. Pur și simplu, Talbot suferea de gută, boală care, uneori, se manifesta atât de dureros, încât contele era obligat să apeleze la un secretar, care să scrie în locul lui.

AMPUTĂRILE

Cea mai extremă formă de dizabilitate capabilă să afecteze scrisul unei persoane este amputarea. Unul dintre cele mai cunoscute exemple în acest sens este acela al eroului englez de secol XVIII, amiralul Horatio Nelson (1758-1805). La sfârșitul lui iulie 1797, Nelson a luat parte la un atac dat asupra portului Santa Cruz, din insula Tenerife, parte din arhipelagul Insulele Canare - teritoriu controlat atunci de spanioli. Ajungând la mal, într-o barcă de mici dimensiuni, și pornind în goană pe țărm, amiralul a fost împușcat cu o muschetă în brațul drept, astfel că humerusul i s-a fracturat în mai multe puncte. A fost transportat de urgență înapoi pe navă, unde imediat brațul i-a fost amputat. „încă mai am picioarele și o mână", se povestește că ar fi spus Nelson. „Spuneți-i doctorului să se grăbească și să-și aducă instrumentele. Știu că trebuie să-mi pierd brațul, deci cu cât mai repede mi-I taie, cu atât mai bine." Brațul i-a fost amputat în decurs de 30 de minute și peste doar câteva zile amiralul începuse deja să scrie scrisori, însă, fiind dreptaci, a fost nevoit să învețe din nou să scrie, cu mâna stângă. O parte semnificativă din acest proces a reprezentat-o reconstituirea semnăturii. Pe 27 iulie, la numai două zile după atac, Nelson i-a scris superiorului său, John Jervis, contele de St. Vincent. Epistola are un ton mâhnit, de autodispreț: „Un amiral stângaci nu va mai putea niciodată să fie considerat

util, prin urmare cu cât mai repede voi ajunge la o căsuță, cu atât mai bine..." Semnătura este neîndemânatică, totuși aspectul ei continuă să fie impresionant, mai ales dacă luăm în considerare că Nelson trecuse atât de recent printr-un episod chirurgical extrem de dificil. Sub nume, amiralul a adăugat: „Te rog să-mi scuzi scrisul mâzgălit, dat fiind că e prima mea încercare." în timp, Nelson a început să scrie cu stânga din ce în ce mai bine, iar semnătura i s-a stabilizat din nou, într-o formă mai mult sau mai puțin fixă, dar indubitabil recognoscibilă.

BĂTĂLIA NAVALĂ DE LA ABUKIR (1798)

Amiralul britanic Horatio Nelson a surprins flota franceză la ancoră și nepregătită, în golful Abukir, în zona de vărsare a Nilului. Aceasta a fost una dintre bătăliile navale cele mai importante din istorie, care, de altfel, i-a și adus celebritatea lui Nelson. Francezii au pierdut 13 nave, iar englezii, niciuna.

Nelson este un exemplu extrem de potrivit pentru istoria semnăturii, fiindcă era obsedat de identitatea lui și, pe măsură ce faima lui creștea, iar curțile regale ale Europei îi acordau din ce în ce mai multe titluri și onoruri ca urmare a victoriilor navale repurtate, chiar și numele i s-a schimbat, ceea ce l-a determinat să-și modifice din nou semnătura. Cea mai mare criză prin care a trecut Nelson a survenit după Bătălia Navală de la Abukir, din vara lui 1798, o bătălie în cursul căreia amiralul britanic a anihilat flota lui Napoleon, care se adunase în delta Nilului întrucât plănuia să invadeze Egiptul. Prima modificare a fost determinată de titlul nobiliar pe care l-a primit Nelson, el devenind astfel baronul Nelson al Nilului. Acesta este momentul în care amiralul se reinventează ca „Nelson", o formulare mai potrivită pentru un nobil englez, renunțând la varianta de tinerețe „Horatio Nelson". In vara următoare, Ferdinand I, suveranul din Regatul de Neapole, i-a acordat titlul de duce de Bronte. Titlul ducatului sicilian a fost cel mai înalt dintre cele trei titluri pe care Nelson le-a primit de-a lungul întregii vieți. De asemenea, el a venit însoțit de un domeniu de 14 164 de hectare, de un castel și de o abație din secolul al XH-lea - o avere frumușică pentru fiul unui preot de țară din Norfolk! Totuși situația asta i-a generat lui Nelson un soi de criză identitară. Simplul „Nelson" s-a transformat mai întâi în derutantul „Bronte Nelson". în continuare, numele amiralului a trecut în

etapa narcisistă și elaborată „Bronte Nelson al Nilului", pentru ca, finalmente, să se stabilizeze la varianta schizofrenică „Nelson & Bronte", amiralul apelând, în mod deliberat, la introducerea în semnătură a ampersandului. Din acest punct încolo, semnătura lui Nelson nu s-a mai schimbat, cu toate că știm că ultima scrisoare pe care scris-o în viața lui, cu doar câteva clipe înaintea începerii Bătăliei de la Trafalgar, a semnat-o „Tatăl tău, Nelson & Bronte". Este vorba despre o scrisoare adresată fiicei lui, Horatia, născută din povestea de dragoste pe care Nelson a trăit-o cu Emma Hamilton. în epistola aceasta, Nelson i-a declarat fetei, pentru întâia dată și fără echivoc, că era tatăl ei.

E sigur că puțini dintre noi vom avea norocul (sau ghinionul) să ne confruntăm cu problemele legate de nume cu care s-a confruntat Nelson, însă fenomenul modificării semnăturii, de-a lungul timpului, este important pentru istorici, care pot să folosească aceste modificări ca să exploreze și să explice trecutul. Pe de altă parte, același fenomen s-a dovedit foarte util și pentru poliție.

CONTRAFACEREA

în 1929, un american pe nume Joseph Cosey (1887-1950), care nu mai avea bani, a mers la Biblioteca Congresului și a furat un ordin de plată semnat de Benjamin Franklin în 1786. Cosey a încercat să vândă ordinul de plată, dar a fost refuzat, dealerul pe care l-a abordat crezând că documentul era fals. Asta însă i-a dat lui Cosey o idee! După câteva luni, întreprinzătorul hoț s-a întors la același dealer și i-a vândut, pentru 10 dolari, un petic de hârtie pe care era scris „Al dumneavoastră cu sinceritate, A. Lincoln" - atât doar că documentul acesta era într-adevăr fals. Cosey stătuse câteva luni și exersase, astfel încât scrisul plasto-grafiat să-1 imite perfect pe acela al lui Lincoln. Datorită acestui succes inițial, Cosey a început să-și construiască o adevărată carieră în domeniul documentelor contrafăcute, el ajungând finalmente să fie recunoscut ca unul dintre cei mai influenți falsificatori din istorie. Fiind american, deci având acces liber la diverse arhive americane, Cosey s-a specializat în imitarea scrisului unor personalități americane de sex masculin - printre acestea numărându-se Thomas Jefferson, Mark Twain și George Washington. Căpătând curaj, Cosey a renunțat la a mai copia texte istorice și a început să inventeze el însuși tot felul de documente, dar

tocmai strategia aceasta a fost cea care, până la urmă, l-a dat de gol: a folosit scrisul unui tânăr în perfectă stare de sănătate ca să falsifice o scrisoare „aparținându-i" unui Abraham Lincoln trecut de 50 de ani, vârstă la care, din pricina bolii, scrisul lui Lincoln începuse deja să aibă un aspect dezlânat. Cosey a fost arestat și condamnat la închisoare, însă azi semnăturile lui contrafăcute au ajuns să fie colecționate și curatoriate, fiind considerate artifacte istorice prețioase.

MARK TWAIN (1835-1910)

Pseudonimul literar al scriitorului american Samuel Longhorne Clemens (1835-1910). Twain este celebru pentru ***Aventurile lui Tom Sawyer*** (1876) și pentru ***Aventurile lui Huckleberry Finn*** (1885), pentru care s-a inspirat din experiențele proprii în calitate de timonier pe vasele care navigau pe fluviul Mississippi.

Arestarea și încarcerarea lui Cosey, din 1937, sunt interesante. Falsificatorul a fost condamnat la trei ani de închisoare, însă a fost eliberat după mai puțin de un an. Pedeapsa aceasta, pentru infracțiunea de contrafacere, a fost uimitor de indulgentă. în Anglia secolului al XVIII-lea, plastografierea era considerată o infracțiune capitală, iar în intervalul 1795-1804 autoritățile au fost deosebit de severe cu cei care încălcau legea în acest domeniu, 66% dintre cei găsiți vinovați fiind executați - prin comparație, dintre cei condamnați pentru furt, de asemenea o infracțiune capitală, doar 14% au fost executați. Plastografierea -în esență, furtul și folosirea ilegală a identității unei persoane - era tratată cu cea mai mare seriozitate de sistemul juridic englez. Plastografierea nu era considerată o simplă ofensă de proprietate; ea era cumva *mai sinistra* decât furtul, în sensul de bază al termenului. Motivul era acela că, în secolul al XVIII-lea, semnăturile aveau o importanță specială în relația cu proprietatea - facilita posesiunea și transmiterea proprietăților, prin autentificarea documentelor legale. Dacă încrederea în semnături ar fi dispărut, întregul sistem juridic, economic și politic, de la finele secolului al XVIII-lea, s-ar fi prăbușit. în plus, dat fiind că, în aceeași perioadă, Franța se afla în plină Revoluție, iar capetele tăiate se rostogoleau pe străzile din Paris, căci nu mai aveau loc în coșurile ghilotinelor, pentru englezi, pur și simplu, nu exista nimic mai terifiant decât furtul de semnătură.

ALFABETIZAREA

Tema semnăturii, ca modalitate de identificare, de autentificare sau de aprobare, are și ea propria ei istorie. Povestea semnăturii ca modalitate de identificare începe cu presemnătura sau „marca". în lumea medievală, era ceva comun ca persoanele incapabile să-și semneze numele să apeleze, în loc, la simboluri, prin care documentele să fie autentificate. Practica aceasta a continuat chiar până în epoca modernă, iar simbolurile întrebuințate puteau să fie un simplu X sau un cerc. în unele cazuri, mărcile erau mult mai elaborate - de pildă, în sistemul comercial, acolo unde funcționau ca reprezentări simbolice ale tipului de negustorie implicat. Astfel, fierarii puteau să se identifice cu o potcoavă, iar mănușarul, cu o pereche de mănuși. John și Mary Shakespeare - al căror fiu, William, educat la școala gimnazială, a devenit unul dintre cei mai mari făuritori de cuvinte din istorie - își semnau documentele cu mărcile personale, ceea ce demonstrează imposibilitatea lor de a folosi pana și cerneala.

Semnătura se aflǎ într-o relație strânsă cu istoria instruirii și a alfabetizării, care, la rândul ei, are legătură cu surprinzătoarea istorie a nisipului și a cretei - ambele elemente întrebuințate în mediile pedagogice timpurii, în procesul de alfabetizare a elevilor. Semnătura înscrisă pe hârtie sau pe pergament indica măcar un nivel minim de alfabetizare. Odată cu răspândirea sistemului de instrucție școlară, rata de alfabetizare a populațiilor a crescut, astfel că semnătura a început să fie folosită din ce în ce mai mult ca metodă de identificare și de certificare a autorității, întrucât persoanele alfabetizate preferau să-și semneze numele și să nu mai apeleze la mărci. Din acest motiv, semnătura a fost considerată de specialiștii în istorie socială ca instrument universal de măsură a gradului de alfabetizare, instrument care poate să fie folosit indiferent de perioadă și de loc.

Arhivele abundă în semnături istorice ale oamenilor provenind din toate păturile sociale. Martorii care făceau depoziții în tribunale și testatorii erau cu toții obligați să autentifice documentele în cauză, înscrisuri care reprezintă adevărate mine de aur pentru istoricii interesați de măsurarea gradului de alfabetizare - acesta reprezentând un element fundamental pentru înțelegerea fenomenului de răspândire a ideilor. Iată așadar de ce atât de mulți istorici specializați în perioada Războiului Civil Englez, în

perioada Revoluției Franceze sau în perioada Americii coloniale au fost și sunt interesați de studiul alfabetizării, al educației și al comerțului cu cărți. Oamenii aceștia vor să obțină o imagine mai amplă, să determine câte persoane știau să scrie și să citească și aveau acces la idei radicale - iar în centrul acestor studii se află modestele semnături, care, în nenumăratele arhive de pe glob, se găsesc cu miile.

Un astfel de tezaur de semnături din Anglia secolului al XVII-lea este reprezentat de documentele din 1641 și 1642 intitulate „Jurămintele de Protest". Comunitățile s-au organizat la nivel local, pentru înregistrarea semnăturilor tuturor bărbaților adulți, cu vârsta de peste 18 ani, care au jurat sau nu „să trăiască și să moară pentru adevărata religie protestantă, pentru libertățile și drepturile supușilor și pentru privilegiul unui Parlament". Documente similare au fost întocmite în Marea Britanie pe tot parcursul secolelor al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, astfel că istoricii pot să identifice modificările tiparului național de alfabetizare. în restul lumii, diverse alte tipuri de documente colective le-au permis specialiștilor să studieze procesele de alfabetizare din anumite țări sau regiuni, din intervale de timp specifice sau de-a lungul întregii istorii. în Rusia, de exemplu, statele de plată din arhivele militare sunt o sursă excelentă de informații privind gradul de alfabetizare, întrucât soldații trebuiau să semneze ca să-și primească soldele. La modul general, testamentele, cererile de ajutor adresate de nevoiași parohiilor, registrele de stare civilă și registrele judecătorești, conținând semnăturile litiganților, le permit istoricilor să exploreze toate păturile societății, astfel încât să evalueze gradul de alfabetizare atât al bărbaților, *cât și* al femeilor.

HENRIC AL VIII-LEA

Semnăturile oamenilor simpli ne oferă o fotogramă a nivelurilor educației de bază și al alfabetizării populațiilor din diverse perioade, dar și semnătura în sine este importantă, în funcție de cui îi aparține. Semnăturile suveranilor, de pildă, certificau autoritatea și nu există un exemplu mai nimerit al relației dintre semnătură și puterea politică decât acela reprezentat de domnia lui Henric al VUI-lea (1491-1547), tiranul din secolul al XVI-lea ale cărui principale interese au fost războiul, femeile și religia. Spre deosebire de birocratul lui părinte, Henric al Vll-lea (1457-

1509), al cărui scris și a cărui semnătură umplu paginile documentelor guvernamentale, se știe că Henric al VUI-lea era alergic la coșmarul birocrației cotidiene. La începutul domniei lui Henric al VUI-lea, principalul său consilier, cardinalul Thomas Wolsey, se chinuia să-1 convingă și să-1 amuze pe tânărul rege cu jucării și alte nimicuri, ca să rezolve problemele implicate de guvernarea țării și să obțină acceptul suveranului pentru diversele proiecte politice, de hârțogărie ocupându-se el, nu Henric.

Deși Henric detesta rutina birocratică din perioada de început a dinastiei Tudorilor, sistemul monarhic pe care l-a impus în timp a fost unul extrem de personal. Henric era un izvor abundent de onoruri și de favoruri politice și toată puterea era concentrată în persoana și, cel mai important, în *„mâna"* regelui. Lui Henric al VUI-lea nu-i prea plăcea să scrie, preferând ca, la acest capitol, să se bazeze pe secretari și pe grămătici. Nu punea pana pe hârtie decât pentru a redacta documentele cu caracter intim, personal. In mod interesant, scrisorile de dragoste pe care i le-a adresat lui Anne Boleyn sunt printre singurele artifacte de corespondență, care au supraviețuit până în prezent, conținând exclusiv scrisul lui Henric al VlII-lea. E foarte important, de asemenea, că dragostea declarată în aceste epistole era „autentificată" cu semnătura „Henry R."$_z$ „R"-ul fiind forma prescurtată a termenului latin „Rex", adică „rege". Cuvinte pline de forță, încărcate de autoritatea emoțională a mâinii regale!

ANNE BOLEYN (1501-1536)

Regină a Angliei și a doua soție a lui Henric al VlII-lea. Ca s-o ia de nevastă pe Anne, Henric a divorțat de prima lui consoartă, spaniola Catherine de Aragon, și a orchestrat desprinderea de Biserica Romano-Catolică, astfel că, din această perspectivă, mariajul lui cu Anne este unul dintre cele mai importante din istoria Europei. Anne a fost decapitată la doar trei ani după căsătoria cu Henric.

Autoritatea semnăturii regale era solicitată pentru tot felul de probleme de stat presante. în loc ca monarhul să semneze cu mâna lui documentele, exista cutuma folosirii unei „ștampile-semnătură". în cazul semnăturii oficiale a lui Henric al VlII-lea, se pare că „ștampila-semnătură" era, în

esență, o ștampilă simplă, din lemn (o ștampilă „umedă"), care era presată inițial pe un suport cu cerneală și apoi aplicată pe hârtie. După 1545, în ultimii ani de domnie, când forța fizică a lui Henric se diminuase, sistemul acesta a fost înlocuit cu unul folosind o ștampilă „uscată", care era aplicată direct pe hârtie, fără a mai fi trecută prin cerneală - e posibil să se fi întrebuințat un mecanism tip „menghină cu șurub". Astfel, pe document, se obținea o indentație reprezentând semnătura suveranului, indentație care era ulterior „tratată" cu cerneală, de un copist - ceea ce rezulta fiind un facsimil aproape perfect al semnăturii regale.

Semnătura lui Henric al VlII-lea era un instrument-cheie din sistemul de guvernare - fără semnătura lui, nimic nu putea să se realizeze în acea epocă sălbatică și turbulentă. Henric al VITI-lea era un bărbat caracterizat de pasiuni fluctuante, care se răzgândea adesea și peste noapte, astfel că mulți prieteni și consilieri apropiați, două soții și numeroase rude de sânge ale suveranului și-au pierdut capul în oala cu presiune a curții henriciene. Evident, dată fiind natura facționalizată a scenei politice din acea epocă, luptele pentru putere dintre miniștri și grupurile rivale implicau adesea confruntări având ca miză controlul asupra semnăturii regale, deci controlul puterii. Astfel, în perioada timpurie a epocii Tudorilor, puterea era strâns legată de semnătură, întrucât cei care controlau acest instrument de guvernare - semnătura regelui - dobândeau și o mare autoritate în stat - în numele regelui!

POZIȚIONAREA SEMNĂTURII

Semnificația semnăturii depindea și de locul unde era amplasată pe pagină. în cursul secolelor al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, în Anglia, dar și în Franța, înțelesul semnăturii era tradus în funcție de poziția ei fizică pe pagină. Locul unde îți semnai numele, nu doar faptul dacă te semnai sau nu, era de o importanță crucială în societățile care priveau cu reverență statutul ierarhic. Semnificația spațiului este explicată în manualul de corespondență *Eniinie of Idlenesse* (1568), al lui William Fulwood. în această lucrare sunt descrise regulile pentru formularea și poziționarea textului de încheiere și a subscrierii dintr-o scrisoare:

... care trebuie să fie în acord cu starea scriitorului și cu calitatea persoanei căreia îi scriem: când ne adresăm superiorilor, trebuie să punem încheierea

și semnătura în capătul din dreapta jos al scrisorii și să spunem „Din partea mult smeritului și supusului tău fiu sau servitor etc." sau „La dispoziția ta etc.", în vreme ce, când ne adresăm egalilor noștri, trebuie să punem încheierea și semnătura către mijlocul hârtiei și să spunem „Din partea veșnic credinciosului tău prieten etc." sau „Al tău, cu siguranță etc.", iar când ne adresăm inferiorilor noștri, putem să punem încheierea și semnătura sus, pe partea stângă a hârtiei și să spunem „Din partea...".

Unul dintre cele mai fascinante exemple de semnătură „cu miez" are legătură cu poetul John Donne (1572-1631). In tinerețe, după plecarea de la universitatea din Oxford, Donne a fost angajat ca secretar al Custodelui Marelui Sigiliu Regal, Thomas Egerton, rol care îl pregătea pentru o viață dusă în calitate de oficial guvernamental sau de diplomat. In schimb, cariera lui Donne a intrat pe o pantă descendentă după ce poetul s-a îndrăgostit de nepoata lui Egerton, Anne More, cu care s-a căsătorit puțin înaintea Crăciunului din anul 1601, fără să aibă nici binecuvântarea unchiului fetei, nici pe aceea a tatălui ei, George More, locotenent în corpul militar arondat Turnului Londrei. în urma descoperirii mariajului clandestin, Donne a fost încarcerat în închisoarea Fleet, împreună cu Samuel Brooke, preotul care oficiase ceremonia, și cu martorul la eveniment.

In această perioadă, Donne i-a trimis socrului și fostului său angajator mai multe scrisori, în care îi implora să se îndure de el. Pe lângă retorica rugătoare, Donne și-a transmis sentimentul de căință și autopoziționarea inferioară față de socru având grijă să lase un spațiu gol între corpul scrisorilor și semnătură, pe aceasta din urmă îndesând-o în colțul din dreapta, jos, al paginii. După cum am văzut, regulile privind corespondența din acea epocă recomandau folosirea unui spațiu gol de dimensiuni semnificative între corpul scrisorilor și semnătură ca semn de deferență față de destinatar. Prin urmare, poziționarea semnăturii făcea parte din ceea ce am putea numi „politica materială a paginii manuscrise": cu alte cuvinte, mesajele scrisorilor căpătau o semnificație în plus prin diverși indici vizuali.

REVOLTA

Una dintre cele mai importante demonstrații ale faptului că locul *unde* te semnezi pe un document are propria semnificație, ba chiar și propria istorie, datează din 1627 și este reprezentată de „petiția rotundă" a unui grup de

marinari. „Petiția rotundă" era un document redactat de echipajul unei corăbii, în scopul de a-și exprima nemulțumirea provocată de superiorii lor. Demersul era periculos, întrucât, tehnic vorbind, o astfel de comunicare era considerată o formă de revoltă, iar revolta putea să se pedepsească inclusiv cu moartea. Problema membrilor echipajului era că voiau să-și demonstreze solidaritatea, unii față de alții, însă niciunul dintre ei nu voia să dea impresia că ar fi fost liderul revoltei, căci astfel ar fi riscat să stârnească mânia superiorilor. Soluția găsită de mateloți a fost aceea de a redacta petiția, însă, la final, semnăturile să nu fie înșiruite - ca o listă de pe care primul nume ar fi căpătat automat o responsabilitate sporită, putând chiar să identifice instigatorul la crearea acelui document prin care era contestată autoritatea superiorilor -, ci să fie scrise în cerc.

Acesta este *opusul* istoric a ceea ce azi se cunoaște sub formula „semnează pe linia punctată". în exemplul de mai sus, marinarii nu fuseseră plătiți, iar rezervele de hrană de pe vas se epuizaseră. Pe documentul în cauză figurează 76 de semnături, iar corpul petiției sună astfel:

Bunule căpitan, cuvintelor tale noi toți le dăm ascultare însă urechilor noastre ele le sunt neplăcute...

Dacă nu ne vom primi neîntârziat plata

Și dacă rămânând pe corabie nu vom căpăta de mâncare Al nostru vas cu frânghiile putrezite va pluti.

Trebuie să ne primim banii și mâncarea Și întru astă zisă cu toții suntem învoiți

Nu ne vom supune, ci mai bine până la unul vom muri.

Dumnezeu să-l binecuvânteze pe rege și-a lui domnie îndelungată să fie...

Această extraordinară petiție circulară nu doar că demonstrează faptul că mateloții respectivi erau alfabetizați - de vreme ce majoritatea dintre ei par să fi fost capabili să-și semneze numele ci subliniază și semnificația enormă pe care gestul de a-ți scrie numele pe o bucată de hârtie o are pentru istorici.

Numeroasele mâini care au adăugat petiției propriile semnături ne conduc la importanta temă a istoriei mâinilor... Vă rugăm să consultați capitolul 1.

Sfarsit

ISTORIE PURĂ, PERSONAJE FLAMBOAIANTE, TANDREȚE, UMOR ȘI FARMEC BRITISH

De la victorieni la al Doilea Război Mondial, de Ia Imperiul Roman la Revoluția Franceză, de la Tutankhamon la ziua de ieri, de la Leonardo la STASI cu episoade senine și suferințe teribile, de la pictura rupestră la puterea imperială, o explozie de delicatese istorice și un tezaur grandios de detalii atât de firești în bizareria lor, un păienjeniș de urzeli și de revelații, o nouă manieră de a afla cu uimire ceea ce credeai că ai știut dintotdeauna.

Un buchet de acadele istorice pe care le poți devora dintr-o suflare, le poți savura cu gratitudine sau, de ce nu, le poți dărui, dacă îți mai rămân.

1

E interesant că, în epocă, portretul acesta nu era aproape deloc cunoscut, fiind recuperat din arhiva Gardner abia în 1909, când a început să fie considerat cel mai reușit portret al lui Lincoln (n.a.).

2

Acronim al distincției „Commander of the Most Excellent Order of the British Empire" (n. tr.).

3

Un grup de indivizi care îl urmăreau, crezând că furase o turmă de vite, încercaseră să-l linșeze, dar el a reușit să scape (n.a.).

4

Ambele cicatrice sunt rezultatul unor tăieturi - al unui „zâmbet de Glasgow" (vezi capitolul 27). în film, personajul Joker spune, de fapt, două povești menite să-i explice „zâmbetul". în prima versiune, după ce tatăl o atacă pe mama lui cu un cuțit, părintele își mutilează și fiul, ca să-l oblige „să zâmbească", zicându-i: „De ce ești așa de serios?". în a doua versiune, el singur este cel care se mutilează, după ce soția îi este desfigurată într-o manieră similară de niște gangsteri, iar Joker vrea astfel să-i demonstreze că, pe el, cicatricele ei nu-1 deranjează. Jokerul original, din benzile desenate cu Batman, avea un rictus și pielea albită în urma căderii într-un cazan cu acid (n.a.).

5

în urma unui blestem de moarte aruncat asupra lui de Lord Voldemort, dar căruia i-a supraviețuit (n.a.).